

Edícia SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA

Vychádza v rámci „Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín“ pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

Vydané publikácie:

BYSTRICKÝ VALERIÁN: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu (Výber zo štúdií). Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2008.

KRAJČOVIČOVÁ NATÁLIA: Slovensko na ceste k demokracii. Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2009.

KAMENEC IVAN: Spoločnosť, politika, historiografia (Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí). Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2009.

DANGL VOJTECH: Pod zástavou cisára a kráľa (Kapitoly z vojenských dejín Slovenska 1848 – 1914). Bratislava: TYPOSET print, spol. s r. o., 2009.

ISBN 978-80-970264-7-9

POD ZÁSTAVOU CISÁRA A KRÁĽA

POD ZÁSTAVOU CISÁRA A KRÁĽA

VOJTECH DANGL

VOJTECH DANGL

VOJTECH DANGL

**POD ZÁSTAVOU
CISÁRA A KRÁĽA**

(Kapitoly z vojenských dejín Slovenska 1848 – 1914)

Bratislava 2009

Edícia *SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA*

© PhDr. Vojtech Dangl, CSc.
© Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Recenzenti:

PhDr. Marián Hronský, DrSc.
PhDr. Milan Podrimavský, CSc

Návrh obálky:

Jozef Hupka

Grafická úprava:

Jozef Hupka

Technický redaktor:

Mgr. Jaroslava Rogulová, PhD.

Vydal:

Historický ústav SAV vo vydavateľstve TYPOSET print, spol. s r. o.

Publikácia vychádza v rámci projektu „Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín“ (CEVKOMSD) pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

Obálka knihy: Útok rakúskej pechoty v bitke pri Hradci Králové 1866
(detail z dobovej ilustrácie)

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu Historického ústavu SAV a autora.

Bratislava 2009

ISBN 978-80-970264-7-9

VOJTECH DANGL

**POD ZÁSTAVOU
CISÁRA A KRÁLA**

(Kapitoly z vojenských dejín Slovenska 1848 – 1914)

OBSAH

Úvod	7
I. NA CESTE K SVETOVEJ VOJNE	15
1. KAPITOLA Vojenské aspekty septembrovej výpravy 1848	17
2. KAPITOLA Prusko-rakúska vojna 1866 (bitka pri Hradci Králové a bitka pri Lamači) a postoje slovenského obyvateľstva	41
3. KAPITOLA Systém doplňovania rakúsko-uhorskej armády so zreteľom na Slovensko	59
4. KAPITOLA Organizačný vývoj rakúsko-uhorskej pechoty so zreteľom na územie Slovenska	75
5. KAPITOLA Organizačný vývoj rakúsko-uhorského jazdectva (1866 – 1914) so zreteľom na Slovensko	107
6. KAPITOLA Problematika národnostnej otázky v armáde a reakcie slovenskej spoločnosti	137
7. KAPITOLA Vojensko-diplomatické pozadie príprav prvej svetovej vojny po sarajevskom atentáte	175
8. KAPITOLA Vojnové plány Rakúsko-uhorskej monarchie v predvečer prvej svetovej vojny	199

II. SLOVÁCI VO VELKEJ VOJNE	213
9. KAPITOLA Nástup rakúsko-uhorských branných síl na Severovýchodnom fronte v auguste 1914	215
10. KAPITOLA Bitka pri Krašniku v auguste 1914 a boje V. bratislavského zboru	231
11. KAPITOLA Bitka pri Komarówe a činnosť VI. košického zboru	247
Záver	273
Summary	275
Menný register	277

ÚVOD

Motto: História pre národ živý je tým, čím svedomie pre človeka.“

J. M. Hurban

Pamät ľudstva je svojským samočinným seizmografom, ktorý veľmi citlivo zaznamenáva udalosti a deje minulosti a v zásadnej miere podmieňuje a formuje spoločenské myslenie. Na hodnotovej škále tohto seizmografu od čias, čo ľudstvo zaznamenáva svoje dejiny, sa objavovali výkyvy rôznej intenzity, aj keď časový odstup má tendenciu zjemňovať silu týchto záznamov. Vojny, ozbrojené stretnutia a zrážky, vojenské ťaženia, bitky, boje a ich sprievodné javy vrátane prípravných fáz na ozbrojené strety, ako aj nositelia týchto historických fenoménov – vojenské družiny, ozbrojené oddiely, armády a na ich čele velitelia a vojvodcovia, plniaci predovšetkým mocenskopolitické funkcie špecifickými, t. j. prevažne násilnými, ozbrojenými prostriedkami, zanechali na seizmografe pamäti ľudstva ten najvýraznejší zápis. Až taký výrazný, že niektorí historici sa v minulosti klonili k názoru, že história ľudstva je v určitom zmysle históriou permanentných ozbrojených stretnutí a vojen s mierovými prestávkami. Aj keď túto hypotézu neprijmeme za svoju, stačí iba letmo zalistovať v stránkach našich dejín plných zápasov a ozbrojených stretov a prekvapivo paradoxnou sa javí skutočnosť, že donedávna práve vojenské dejiny a dejiny vojenstva, boli jedným z najmenej prebádaných oblastí slovenskej minulosti. Má to, samozrejme, svoje príčiny.

Vojenskohistorická veda na Slovensku, ako súčasť širokého spektra spoločenských vied, sa na inštitucionálnej báze začala formovať až od druhej polovice šesťdesiatych rokov minulého storočia. V porovnaní s inými susednými krajinami, kde už mala dlhodobú tradíciu a zaznamenala nemalé výsledky, sa rozbiehala z veľmi nevýhodnej štartovacej čiary, so značným fázovým posunom a vo veľmi obmedzených podmienkach. Okrem faktu samotného historického vývoja vlastnej štátnosti, vyplývalo to aj z politických, ideologických, a pred rokom 1989 i centralistických tendencií štátnych orgánov. Tento stav tkvel v zložitosti a peripetiách nášho národného vývinu, vývinu národnej kultúry a historiografie v podmienkach absencie vlastnej štátnosti v minulých storočiach, v podriadenosti vládnucej ideológie v minulých desaťročiach, ale často aj v malom záujme prehodnocovať staré nazerania, v nekritickej závislosti od ustálených hľadísk podporovaných niekedy aj sentenciami autorít. Samotné vymedzenie predmetu vojenskej historickej vedy, vedeckých kritérií pre jej mnohoveštvú obsahovú náplň trvalo u nás dlhšie a v určitých súvzťažnostiach trvá dodnes. Že sa za daných podmienok, alebo možno napriek nim náš hendikep v tomto smere voči zahraničiu výrazne znížil, že sa podarilo položiť základy a perspektívy vojenskej historickej vedy v takej miere,

že sa stáva pendantom historiografie národných a všeobecných dejín a získava uznanie aj v zahraničí, vďačíme neúnavnej bádateľskej činnosti dnes už dvoch generácií historikov, ktorí sa prednostne venujú otázkam výskumu vojenských dejín Slovenska, resp. súvislostí vychádzajúcich alebo nadväzujúcich na vojenské dejiny Slovákov a územia obývaného Slováckmi. Publikácia, ktorú držíte v ruke, by mala byť skromným príspevkom k týmto snaženiam.

* * *

Predložená práca je výberom v chronologickom slede na seba nadväzujúcich kapitol, akýchsi hĺbkových sond do vojensko-historickej problematiky našich dejín obdobia od revolúcie 1848 do začiatkov prvej svetovej vojny. Ide o mimoriadne zložité, pre národný vývoj Slovákov dôležité obdobie, v rámci ktorého sa v Uhorsku udiali zásadné revolučné premeny spoločnosti, odohrali sa rozhodujúce zápasy o podobu jej modernizácie, výrazne sa zmenila jej sociálna štruktúra i duchovné zázemie, dochádzalo k rastu nacionálnych protirečení a k zvyšovaniu národného útlaku, ktorý zatlačal slovenskú politickú reprezentáciu do obrannej pozície vlastnej národnej existencie.

V medzinárodných súvislostiach v tomto období došlo k výrazným zmenám v mocenských vzťahoch na európskom kontinente. Po porážke revolúcií v Nemecku, Taliansku, v habsburskej monarchii, na ktorých sa svorne podieľali dynastie Habsburgovcov, Hohenzollernovcov a Romanovcov, niekoľko desaťročí trvajúca obranná politika zameraná predovšetkým proti revolučným hnutiam, sa zmenila na aktívnu snahu presadiť svoje mocenské záujmy na medzinárodnom poli aj za cenu narušenia konzervatívnej súdržnosti týchto dynastií. Tieto snahy vyústili do viacerých vojen, na ktorých sa podieľala aj podunajská monarchia. Z nich najdrastickejší dosah na ďalší vývoj monarchie mala prusko-rakúska vojna roku 1866, ktorá sa skončila drvivou porážkou habsburských vojsk pri Hradci Králové. Rakúsko prišlo o Benátsko, muselo súhlasiť so zrušením Nemeckého spolku, v ktorom dovtedy hralo vedúcu úlohu, ako aj s vytvorením Severonemeckého spolku pod pruským vedením. Tým sa sen Habsburgovcov o veľkej nemeckej ríši pod ich tútorstvom navždy rozplynul. Porážka mala silný dosah aj na vnútropolitický vývoj monarchie. Viedla k zásadným štátovým zmenám vnútri habsburského súšťačia v podobe rakúsko-uhorského vyrovnania roku 1867 i so všetkými z toho vyplývajúcimi negatívnymi konkvenciami pre národný život Slovákov.

V oblasti zahraničnej politiky rakúsko-uhorská diplomacia začala nadväzovať na koncepciu normalizovania vzťahov s Pruskom a zblížovania s Nemeckom. Výsledkom týchto snáh bola roku 1873 zmluva troch cisárov – nemeckého, rakúskeho a ruského, ktorá do určitej miery stabilizovala medzinárodné postavenie monarchie. Táto politika však mala aj zraniteľné miesta najmä na Baláne, kde záujmy Ruska a Rakúsko-Uhorska na seba zákonite narážali. Výrazne

sa to prejavilo už v čase východnej krízy v rokoch 1875 – 1878, keď pod nátlakom Anglicka a Rakúsko-Uhorska ruský cár musel zastaviť ťaženie na Carihrad a rozhodnutím Berlínskeho kongresu Rusko prišlo o časť svojich územných ziskov z čias vojny. Rakúsko-Uhorsku, ktoré sa stále viac sústreďovalo na získanie pozícií a vplyvu na Balkáne, bolo priznané právo okupovať Bosnu a Hercegovinu. Súčasťou naplňovania konceptu balkánskej politiky monarchie bola aj okupácia Bosny a Hercegoviny roku 1878, hospodárske prenikanie do Bulharska a Srbska a celkové posilňovanie ekonomických a vojenskostrategických pozícií monarchie na polostrove. Samozrejme tieto kroky bolo možné uskutočniť iba so súhlasom a s podporou niektorých európskych mocností. Roku 1879 došlo k podpísaniu rakúsko-uhorsko – nemeckej spojeneckej zmluvy (Dvojspolok), namierenej predovšetkým proti rozširovaniu ruského vplyvu na Balkáne a Prednom východe, ku ktorej roku pristúpilo aj Taliansko (Trojspolok). Išlo o vojensko-politický blok, v rámci ktorého sa členské štáty zaviazali poskytnúť si navzájom vojenskú pomoc v prípade napadnutia jedného z nich inou mocnosťou. Ako protiváha Trojspolku bola roku 1893 podpísaná francúzsko-ruská spojenecká zmluva, ktorá sa neskôr rozšírila na spojeneckú alianciu Veľkej Británie, Ruska a Francúzska (Trojdohoda). Tým sa rozhodujúce európske mocnosti rozdelili do dvoch navzájom súperiacich vojenských táborov a zbrojenie v Európe začalo svoju novú fázu.

Proces, ktorý sa na poli hospodárskeho rozvoja začal anglickou priemyselnou revolúciou a ktorý v priebehu jedného storočia od základu zmenil materiálny obraz sveta, sa v posledných desaťročiach 19. a začiatkom 20. storočia ešte zrýchlil. Tento proces bol sprevádzaný stupňujúcim sa napätím a vyostrovaním sporov medzi najsilnejšími európskymi mocnosťami i medzi priemyselne vyspelými štátmi a kolóniami. Boj o nové trhy a odbytká, o surovinové základne, ako aj o hospodársky a politický vplyv, lacnú pracovnú silu a o vojenskostrategické výhody čoraz viac ovplyvňovali zahraničnú i vojenskú politiku. O svoje imperia-listické „práva“ sa hlásili nové mocnosti, ktoré začali doháňať a predbiehať klasické mocnosti, akými bola veľká Británia a Francúzsko, a to predovšetkým USA, Nemecko a Japonsko. Pritom tieto štáty už našli väčšiu časť zemegule rozdelenú medzi staré veľmoci, a tak ich politiku čoraz viac určovala snaha o nové rozdelenie sveta.

Prejavom týchto ambícií boli aj ozbrojené konflikty a vojny posledných dvoch decínií pred vypuknutím prvej svetovej vojny a nebyvalý rast zbrojenia. V stave všestranného priemyselného a vedecko-technického rozvoja, v podmienkach, keď sa mocenský zápas a vojenská sila povýšili na prvoradú formu v presadzovaní konkurenčných záujmov, v nebyvalej miere vzrástol význam militarizmu, a tým aj rozvoj vojenstva. Dynamika vo vývoji materiálno-technickej vybavenosti armád si

vyžadovala rozhodujúce zmeny aj v sociálno-ekonomických podmienkach vedenia vojen a vo vojenskom umení.

Kým v poslednej štvrtine 19. storočia rozpory medzi európskymi mocnosťami sa ešte dali usmerňovať určitým systémom rovnováhy a vzájomných dohôd, na prelome storočia sa tento stav začal rýchlo meniť. Prudký rozmach hospodárskeho rozvoja v Nemecku posunul tento štát na rebríčku mocností sveta a Nemecko sa stalo najnebezpečnejším sokom Veľkej Británie. Nemecko pristúpilo k násilnému realizovaniu svojej koloniálnej ríše pomerne neskoro, až v osemdesiatych rokoch 19. storočia a jeho zisky v porovnaní so staršími koloniálnymi mocnosťami neboli zvlášť výrazné. Navyše ich strategickú hodnotu znižoval fakt, že námorné cesty k týmto kolóniám boli pod kontrolou anglických námorných síl. Preplietanie sa pruského junkerstva, ktoré bolo spojené s militaristickými tradíciami Pruska, s monopolným kapitálom, dodávalo zahraničnej politike Nemecka zvlášť militantnú podobu a našlo svoje vyjadrenie najmä v oblasti zbrojenia a militarizácie hospodárstva. Zahraničnopolitický kurz dostával od konca 19. storočia čoraz agresívnejšiu podobu, smeroval k podkopaniu veľkokoloniálneho postavenia Anglicka a uzavieral sa pred prípadnými dohodami kompromisnej povahy. To viedlo k viacerým medzinárodným krízam, britsko-francúzskemu zblíženiu, k rastu zbrojenia v Európe a k vytváraniu trvalých ohnísk medzinárodného napätia.

Aj keď najsilnejší súper Nemecka Veľká Británia bola na prelome storočia odsunutá na tretie miesto vo svetovej priemyselnej výrobe, v držbe kolónií mala pred ostatnými koloniálnymi mocnosťami nedosiahnuteľný náskok a pokračovala v rozširovaní svojich územných ziskov. Aby mohla chrániť tieto kolónie, disponovala mohutným vojnovým loďstvom. Nemecko, ktoré začalo úspešne konkurovať Veľkej Británii a vytláčať ju z niektorých oblastí svetového obchodu, programom výstavby svojich námorných síl a preniknutím do Turecka sa blížilo k stredoázijskej záujmovej sfére Anglicka, ba až k Indii a robilo ťažkosť aj pri východoafrickej pláne anglického uzavretého pásma kolónií. To viedlo Veľkú Britániu k prerušeniu svojej politiky „splendid isolation“ a k zásadným krokom vedúcim k získavaniu spojencov na európskom kontinente. Jeho výsledkom boli už vyššie spomenuté vojensko-politické dohody uzavreté s Francúzskom a s Ruskom a vytvorenie Trojdohody.

Francúzsko-nemecké rozpory mali zo strany Francúzska dva základné určujúce motívy – snahu po revanši, t. j. získať späť Alsasko a Lotrinsko, o ktoré prišlo v prusko-francúzskej vojne roku 1870 a koloniálne dobyvačné snahy. Francúzsko, ako to ukazovala konštelácia síl, mohlo dúfať v revanš iba v súčinnosti takými silnými mocnosťami, akými bola Veľká Británia a Rusko. Tým sa ale zároveň zriekalo vedúceho postavenia v tomto bloku popri vojensky silnejších partneroch.

Cesta Ruska do proanglického tábora, s ktorým malo nemalé záujmové spory, bola ovplyvnená britsko-francúzskym zblížením, snahou dostať sa z izolácie po prehratej vojne s Japonskom a prenesením veľmocenských záujmov na Balkán, kde sa stretávalo s konkurenčnými snahami Rakúsko-Uhorska, ale aj Nemecka.

Nemecký spojenec – Taliansko – na prelome storočí zosilnelo a prejavilo nemalé imperiálne ambície smerujúce najmä do Severnej Afriky a na Balkán, kde však narážalo na záujmovú sféru ďalšieho člena Trojspolku – Rakúsko-Uhorska. Treciu plochu medzi habsburskou monarchiou a Talianskom tvorilo aj to, že monarchia mala v držbe územia obývané talianskym obyvateľstvom (Terst, Južné Tirolsko). Rozpory dosahovali také rozmery, že v rakúsko-uhorskom generálnom štábe sa viackrát volalo po protitalianskej preventívnej vojne. Taliansko uzavrelo roku 1902 s Francúzskom tajnú zmluvu o neutralite v prípade napadnutia jednej z nich cudzou mocnosťou a jeho postavenie v Trojspolku sa stávalo čoraz iluzórnejším.

Utvorenie Dvojspolku a neskôr Trojspolku posilnilo pozície Rakúsko-Uhorska na Balkáne, zároveň však prudký rast úlohy Nemecka na európskom kolbišti zatláčal monarchiu do pozície druhoradého partnera. V prvých rokoch 20. storočia došlo načas k zlepšeniu vzájomných vzťahov s Ruskom a k fixovaniu konzervatívnej spolupráce týchto dvoch mocností na Balkáne. Tá však bola narušená roku 1908 v súvislosti s balkánskou krízou a anexiou Bosny a Hercegoviny Rakúsko-Uhorskom. Už roku 1903 sa v Srbsku uskutočnil prevrat a k moci sa dostala dynastia Karadjordevičovcov, ktorá skoncovala s dovtedajšou habsburskou orientáciou. Vzájomné spory vyústili do colnej vojny a roku 1908 monarchia predčasným zverejnením a vzápätí uskutočnením anexie Bosny a Hercegoviny vyvolala medzinárodnú krízu, ktorú sa podarilo prekonať iba s vynaložením maximálneho úsilia, aj vďaka tomu, že väčšina európskych mocností sa ešte necítila dostatočne pripravená na svetovú vojnovú konflagráciu. Rakúsko-uhorská diplomacia, podporovaná armádnymi kruhmi, svojím ráznym vystúpením dosiahla navonok úspech, ten však viedol k zhoršeniu vzťahov s Ruskom, v Srbsku rástla nenávisť voči monarchii a podunajské súštie, ktoré svoj problematický úspech dosiahlo s podporou Berlína, sa stalo už natrvalo závislé od nemeckej politiky. Od anexie Bosny a Hercegoviny sa Balkánsky polostrov stal trvalým ohniskom medzinárodného napätia, takže o tejto oblasti sa začalo hovoriť ako o „sude pušného prachu“.

Dve balkánske vojny v rokoch 1912 a 1913 opäť vyostřili medzinárodnú situáciu do tej miery, že niektoré mocnosti, medzi nimi aj Rakúsko-Uhorsko, mobilizovali. Bukureštským mierom síce napätie v Európe do určitej miery poľavilo, ale situácia vyvolaná anexiou Bosny a Hercegoviny a balkánskymi vojnami, ako aj permanentne sa objavujúce nové ohniská medzinárodného napätia spojené s pretekmi v zbrojení medzi európskymi mocnosťami nevešteli nič dobré. Atentát

na následníka trónu Františka Ferdinanda uskutočnený v Sarajeve pri príležitosti ukončenia vojenských manévrov 28. júna 1914 sa stal zámienkou na rozpútanie zatiaľ najväčšej svetovej kataklizmy v novodobých dejinách.

* * *

Pokúsil som sa aspoň v hrubo načrtnutých náznakoch priblížiť pozadie udalostí, ktoré sa odohrávali na európskom kontinente v zložitom období revolučných rokov a následného vývoja smerujúceho k vypuknutiu prvej svetovej vojny. Verím, že to prispeje k hlbšiemu pochopeniu nižšie uvedených sond do vojenských a vojenskopolitických otázok skúmaného obdobia. Vybrané štúdie, resp. kapitoly, by mali prispieť k málo prebádanému tematickému okruhu otázok, vzťahujúcich sa predovšetkým na úlohu Slovenska a jeho obyvateľstva, v nadväznosti na výstavbu a pôsobenie armády monarchie, a to v zložitých podmienkach národného vývoja Slovákov od revolúcie 1848 – 1849 do prvej svetovej vojny. Zároveň by mali dať odpoveď na základné otázky, ktoré sa vynárajú v súvislosti s účasťou Slovákov v habsburskej armáde, vrátane prvých bojov, ktoré sa odohrali roku 1914 na severovýchodnom fronte.

Práca sa okrem úvodu a záveru člení na dve základné, chronologicky usporiadané časti. V prvej s názvom *Na ceste k svetovej vojne* sa venujem revolučnému roku 1848, ktoré znamenalo základný predel pri prechode od feudalizmu ku kapitalizmu, hlboko zasiahlo do procesu buržoáznej premeny väčšiny štátov na európskom kontinente a v podobe septembrovej výpravy slovenských dobrovoľníkov viedlo k prvému samostatnému vystúpeniu Slovákov ako národa v našich novodobých dejinách. Vo forme sondy do otázok súvisiacich s bojovými akciami slovenských dobrovoľníkov v septembri 1848 táto kapitola prináša podrobný vojensko-historický rozbor týchto historických udalostí. Prusko-rakúska vojna roku 1866, ktorá vyústila do porážky Rakúska v bitke pri Hradci Králové, priniesla zásadný prelom vo veľmocenských ambíciách monarchie, viedla k prehodnoteniu jej zahraničnej politiky, k vnútorným štátoprávnym zmenám v podobe rakúsko-uhorského vyrovnania roku 1867, ale aj k prestavbe rakúsko-uhorských branných síl. Priebehom tejto vojny, jej dôsledkami a účasťou Slovákov v ozbrojených silách monarchie sa zaoberám v nasledujúcej kapitole. V ďalších troch štúdiách sa venujem problematike systému dopĺňovania armády so zreteľom na Slovensko a organizačnému vývoju pechoty a jazdectva s dôrazom na územie Slovenska a pôsobenie Slovákov v rámci habsburskej armády v týchto zbraniach. Ide zatiaľ o prvý pokus slovenskej historiografie o súhrnný pohľad na tieto otázky. Príspevky sú doplnené prehľadnými tabuľkami a schémami. Na tieto kapitoly nadväzuje rozbor, ktorý prvýkrát na Slovensku skúma podoby národnostnej problematiky v armáde, a to v spoločnej armáde aj v honvédstve, ako aj reakcie slovenskej politiky na tieto otázky v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou. Ďalšia kapitola je

venovaná vojenskému a diplomatickému pozadiu udalostí, ktoré sa rozprúdili po sarajevskom atentáte a viedli k vypuknutiu prvej svetovej vojny. Túto časť uzatvára príspevok zaoberajúci sa vojnovými plánmi rakúsko-uhorskej monarchie v predvečer vypuknutia vojny a sledujúci ich nadväznosť na vojnové plány generálneho štábu nemeckej armády.

Druhú časť publikácie *Slováci vo Veľkej vojne* tvoria tri kapitoly, ktoré monitorujú počiatočnú fázu bojov na severovýchodnom fronte, na ktorých sa výraznou mierou podieľali Slováci odvedení k V. bratislavskému a VI. košickému armád-
nemu zboru. V prvej z týchto kapitol sledujem nástup rakúsko-uhorských bran-
ných síl na severovýchodnom fronte v priebehu augusta roku 1914, z ktorých sa
potom rozvinuli najväčšie vojenské strety počiatočnej fázy prvej svetovej vojny.
Prvou z nich, ktorá bola vôbec najrozsiahlejšou bojovou akciou rakúsko-uhorskej
armády na severovýchodnom fronte, bitkou pri Krašniku, sa zaoberám v nasledu-
júcom príspevku. Ďalšou, bitkou pri Komarówe, ktorá sa v ruskej odbornej litera-
túre uvádza aj pod názvom bitka pri Tomaszówe, v poslednej kapitole publikácie.
V oboch týchto bitkách padlo množstvo vojakov pochádzajúcich z územia Slo-
venska. Okrem podrobného popisu bojov, mapovania celkovej vojenskej situácie
na severovýchodnom fronte sa zaoberám aj protirečivým rozhodovaním velenia
rakúsko-uhorskej armády, začínajúcimi spormi medzi nemeckým a rakúsko-uhor-
ským velením a príčinami nezdaru niektorých bojových akcií a ďalšími otázkami,
ktoré vyplynuli zo samotného obsahu daných kapitol.

* * *

Práca je výsledkom niekoľko desiatok rokov trvajúcej bádateľskej činnosti
a jednotlivé jej kapitoly z väčšej časti boli už v minulosti publikované vo forme
vedeckých štúdií. Z toho dôvodu sa v niektorých častiach práce opakujú určité
konštatovania, citácie a závery, bez ktorých by ale pôvodný zmysel, logika výkladu
a kompaktnosť textu utrpeli. V samotnom texte boli uskutočnené iba menšie
úpravy skôr technického charakteru, ako napr. doplnenie krstných mien jednot-
livých osobností, zvýraznenie členenia kapitol na podkapitoly formou hviezdí-
čiek, čiastočná formálna úprava odsekov, zjednotenie písania citátov kurzívou,
prispôbenie písania dobových zemepisných názvov dnešnej gramatike a pod.
Poznámkový aparát (spôsob citácie, názvy archívov, fondov, ich paginovanie
atď.) zostal v pôvodnej podobe. Jeho prípadný prepis do dnešného úzu by z časo-
vých dôvodov a aj z dôvodov množstva zmien, ktoré medzitým prebehli, nebolo
možné, ba ani účelné. Ponechanie dobového spôsobu tvorby poznámkového apa-
rátu v určitom zmysle dáva nahliadnúť aj do vývoja nášho myslenia v týchto odta-
žitých dimenziách.

Na záver by som chcel poďakovať vedeniu Historického ústavu SAV, meno-
vite jeho riaditeľovi PhDr. Slavomírovi Michálkovi, DrSc., že vyšiel s iniciatívou na

spracovanie tejto publikácie a prispel k jej vydaniu. Za nezištnú pomoc pri jazykovej a technickej úprave textu som zaviazaný Mgr. Jaroslave Roguľovej, PhD. Touto cestou vyslovujem vďaka recenzentom diela PhDr. Mariánovi Hronskému, DrSc. a PhDr. Milanovi Podrimavskému, CSc. a v neposlednom rade aj svojmu bývalému pracovisku Vojenskému historickému ústavu, kde väčšina zo štúdií zahrnutých do tejto knihy bola spracovaná a kde vyšli v ústrety aj pri technickom prepise dvoch kapitol knihy.

Znalec histórie, rímsky rečník a politik Marcus Tullius Cicero pred viac než dvetisíc rokmi napísal: „*Pokiaľ nepoznáte udalosti, ktoré sa odohrali skôr, než ste prišli na svet, navždy zostanete dieťaťom.*“ Túto myšlienku, ktorú potvrdzuje známe latinské úslovie o histórii ako učiteľke života, vyjadril americký filozof a spisovateľ Georg Santayana moderným jazykom takto: „*Kto sa z dejín nepoučí, nutne ich musí zopakovať.*“ Ak táto kniha iba malým dielom prispieje k tomu, že sa nad v nej načrtnutými dobovými problémami a riešeniami čitateľ aspoň na chvíľu zamyslí, splnila svoju úlohu.

Autor
V Bratislave, október 2009

POD ZÁSTAVOU CÍŠÁRA A KRÁLA

NA CESTE K SVETOVEJ VOJNE

1. KAPITOLA

VOJENSKÉ ASPEKTY SEPTEMBROVEJ VÝPRAVY 1848

„Slovenský národ v Uhorskej vlasti precituje po deväťstoročnom snu ako pranárod krajiny tejto, osvedomujúc sa, že svätá zem táto a matka krajina, súc pôvodisko a kolíska povesti o starodávnej sláve jeho predkov a divadlo, na ktorom otcovia jeho a hrdinovia za uhorskú korunu krev vylievali, bola do nedávna len macochou jeho zachodiacou s ním nemilosrdne a držiacaou jeho reč a národnosť na reťazách potupy a zhanobenía. Ale v okamžení tomto prebudenia svojho chce národ slovenský zabudnúť na stolaťia ukrivdenosti a zhanobenosti svojej, odpúšťa sebe aj svojim ujarmiteľom a nič inšie nehýbe jeho rozradovaným srdcom ako svätý zápal lásky a horúca túžba po zabezpečení slobody, národnosti a krajiny svojej.“¹

Tento citát z preambuly Žiadostí vyjadruje nielen ciele slovenského národného pohybu v „jari“ národov 1848, ale aj pôvodný zámer a úsilie jeho vodcov splniť túto túžbu v súzvuku s túžbami iných národov monarchie predovšetkým politickými prostriedkami. Reakcie peštianskej vlády, odmietanie záruk národných práv pre nemaďarské národy v Uhorsku, prenasledovanie vodcov národného pohybu pri vyostrovaní vzťahov medzi Viedňou a Peštou však stále viac zužovali priestor na dohodu. V zložitej revolučnej situácii nakoniec viedli k naplneniu dejov, ktoré na Slovanskom zjazde v Prahe Jozef Miloslav Hurban vyjadril takto: „Ak nám dajú Maďari, čo sa patrí, nemožno... proti nim vystúpiť mečom. Keď povolia Srbom, čo chcú, tak isto nevyťahnu meč. Lebo by upadli do hanby pred celým svetom. Ak Maďari nedajú, potom pravdaže, boj“²

Patrí medzi špecifiká slovenskej historiografie, že aj keď národný pohyb v revolučných rokoch 1848 – 1849 kulminoval v ozbrojenom vystúpení slovenských dobrovoľníkov, okrem opisu a mapovania vojenských akcií hlbšie sondy do vojenskej problematiky tohto obdobia so špecifickým zameraním na ozbrojené hnutie Slovákov sa u nás robili len vo veľmi skromnej miere. Pritom disponujeme viacerými prácami najmä staršieho dáta, ktoré sa aspoň okrajovo dotýkajú aj vojenských a vojensko-politických otázok. Osobitne dielo Daniela Rapanta, predovšetkým úctyhodný súbor ním vydaných dokumentov poskytuje množstvo údajov, ktoré už dávnejšie priam nabádali ku skúmaniu a hodnoteniu aj špecifických vojenských stránok slovenského povstania.³ Že sa tak nestalo, malo viaceré príčiny. Okrem

1 BOKES, F.: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914, d. I. 1848 – 1867. Bratislava 1964, dok. č. 4, s. 23.

2 Citované podľa DANGL, V. – SEGEŠ, V.: Vojenské dejiny Slovenska III. (1711 – 1914). Bratislava 1996, s. 87.

3 RAPANT, D.: Slovenské povstanie roku 1848 – 1849. Dejiny a dokumenty, zv. I. – V. Turč. Sv. Martin – Bratislava 1937 – 1972.

známeho, ideológiou ovplyvneného postoja k vystúpeniu Slovákov a slovan-
ských národov v revolúcii 1848 – 1849, ktorý a priori zatlačal túto problematiku
na okraj záujmu výskumu, či prirodzeného rešpektu pred monumentálnym die-
lom D. Rapanta, svoju úlohu tu zohrala aj skutočnosť, že vojenskohistorická veda
sa na inštitucionálnom základe na Slovensku začala formovať až koncom šesťde-
siatych rokov nášho storočia. Pritom mala obmedzené pole pôsobnosti a výskum
k danej problematike začala až nedávno v súvislosti s prípravou viaczväzkových
Vojenských dejín Slovenska.⁴ Vo všeobecnej rovine hodnoteniu niektorých otázok
spadajúcich aj do sféry skúmania vojenskej histórie a dejín vojenstva tohto obdo-
bia sa nemohli samozrejme vyhnúť ani novšie práce syntetizujúceho charakteru.
V posledných desaťročiach sa objavili štúdie, state a články, ktoré naše poznanie
aj v tomto smere posunuli a obohatili. Podrobnejší, vedeckým výskumom podlo-
žený rozbor tejto problematiky však na nás ešte čaká.

Vychádzajúc z tohto poznania chcel by som upozorniť aspoň na niektoré
problémy súvisiace s prípravou a priebehom septembrovej výpravy slovenských
dobrovoľníkov a niektoré prístupné a často viac či menej známe fakty a skutoč-
nosti usústaviť do podoby, aby poskytl jasnejší obraz o vojenskej pripravenosti
výpravy, a tým prispeli aj k hodnoteniu jej priebehu a významu.

Pre nedostatok priestoru sa sústredím iba na niektoré problémové okruhy. Pre-
dovšetkým na otázku pôvodných a v priebehu výpravy sa meniacich vojenskostra-
tegických úmyslov vodcov výpravy, vrátane problematiky príčin zmeny týchto plá-
nov. Pokúsím sa z hľadiska kvality vojenskej pripravenosti porovnať proti sebe sto-
jace ozbrojené sily v septembrovom povstaní a priblížiť podmienky, ktoré mali
určujúci vplyv na priebeh a výsledky septembrového povstania. A nakoniec v hypo-
tetickej rovine porovnam niektoré dobové číselné údaje v súvislosti s celkovým
dosahom vojenských akcií slovenského dobrovoľníckeho zboru na tvoriacu sa
obranú bazu po útoku bána Josipa Jelačića.

* * *

V širších rámcoch plán slovenského povstania vznikol postupne už od Slovan-
ského zjazdu a modifikoval sa na základe rýchlo sa meniaceho vnútorného vývoja
v monarchii, rastu revolučnej situácie a správ, ktoré prichádzali zo slovenských
stolíc, pričom nadväzoval na očakávané aktívne vojenské vystúpenie Chorvátov
proti Pešti. Konkrétnejšiu podobu dostal po návrate Bedřicha Bloudka a Bernarda
Janečka z cesty po západnom a strednom Slovensku, ktorú vykonali pri rekognos-
kácii terénu budúcich bojov. Zisťovali zásobovacie, komunikačné, operačné mož-
nosti, dislokáciu vojenských posádok, náladu miestneho obyvateľstva a zároveň
agitovali v prospech slovenskej veci, pripravovali domáce obyvateľstvo na povsta-

⁴ Doteraz vyšlo päť zväzkov Vojenských dejín Slovenska, z ktorých daného obdobia sa dotýkajú prí-
slušné kapitoly III. zväzku, s. 78 – 111 (autor Vojtech Dangel).

nie a na podporu dobrovoľníckeho zboru. Precestovali veľkú časť Nitrianskej, Trenčianskej, Oravskej, Turčianskej a Liptovskej stolice, navštívili aj Gemer a Šariš a pohybovali sa aj v okolí stredoslovenských banských miest, najmä Banskej Bystrice. Prvé závery ukazovali, že pre svoju centrálnu polohu, ktorá by umožňovala rozšírenie povstania na rôzne smery, dobré komunikačné možnosti, sústredenie slovenského obyvateľstva, by sa strediskom povstania mohol stať Turiec. Na porade, ktorá sa za týmto účelom konala začiatkom septembra, odznelo viacero návrhov. Za východiskovú bázu niektorí účastníci okrem Turca navrhovali aj Trenčiansku stolicu a Liptov. Nakoniec rozhodli argumenty vojenských odborníkov. Predovšetkým skutočnosť, že dopraviť výzbroj a výstroj s relatívne nevelkou ozbrojenou skupinou až do týchto oblastí by bolo riskantným podujatím. Ako najvýhodnejšia východisková báza sa potom javila Nitrianska stolica.⁵ Voľba na ňu padla z viacerých dôvodov.

Predovšetkým to bola relatívna blízkosť, dobré železničné spojenie z Viedne až k hraniciam dnešného Slovenska, nespokojnosť veľkej časti tunajšieho obyvateľstva s nedoriešenou roľníckou otázkou, odpor k mocenským prostriedkom maďarskej vlády a najmä k regrutačkám, národná prebudenosť kraja a v neposlednom rade aj zistenie, že v tejto oblasti sa nenachádzali väčšie vojenské posádky. Tento kraj bol výhodný aj pre možnosť plynulejšieho zásobovania, ako aj pre jeho prírodný reliéf, ktorý vyhovoval vojenským zámerom slovenskej výpravy. Treba si uvedomiť, že dobrovoľnícky zbor nedisponoval delami ani klasickým jazdecstvom a tunajší hornatý kraj vyhovoval predovšetkým pechote. V prípade potreby tu bolo možné viesť úspešné obranné boje alebo akcie na spôsob geríl. Výhodnou bola aj blízkosť moravských hraníc, najmä pre prípad ústupu. Svoju úlohu mala zohrať aj Hurbanova autorita v tomto kraji.

Vedúci predstavitelia ozbrojeného povstania predpokladali, že jadro výpravy organizované vo Viedni bude postačujúce ako základňa, okolo ktorej sa vytvorí širšie spektrum ozbrojencov z domáceho prostredia. Hurban zdôrazňoval, že *„na tých 500 bojovníkov možno pozeráť iba ako na stráž a gardu národnej rady, mužov, ktorých túžobne očakával národ slovenský, aby pod ich vodcovstvom sa pozdvihol proti zjavnej vzbure maďarských separatistov.“*⁶

Pôvodným zámerom SNR bolo viesť výpravu cez podjavorinský kraj, odtiaľ pozdĺž Váhu do slovenských stolíc a po získaní podpory domáceho obyvateľstva vyvolať povstanie na celom území obývanom Slovákmi. Tento strategický smer postupu bol zvolený až v posledných dňoch pred odchodom z Viedne. Dovtedy sa uvažovalo o priamom postupe na banské mestá. Obsadenie banských miest malo byť signálom k všeobecnému povstaniu aj v ďalších slovenských stolicách.

5 Porovnaj RAPANT, D.: c. d., d. II., časť 1, s. 82 – 87 a v poznámkach citované dokumenty.

6 HURBAN, J. M.: *Obrazy zo slovenského povstania r. 1848*. In. GOLÁŇ, K.: *Slovenské povstanie 1848 – 1849*. Praha 1932, s. 27.

Z vojenského hľadiska mal vpád do tejto oblasti zároveň viazať maďarské sily, a tým pomôcť súbežne sa rozvíjajúcej vojenskej akcii bána Josipa Jelačića, ktorý 11. septembra 1848 prekročil na čele päťdesiatitisícovej chorvátskej armády a s 50 delami rieku Drávu a napriek určitým ťažkostiam postupoval na Pešť. Čiže globálny strategický plán slovenského povstania sa zakladal na úsilí vyvolať celoslovenské povstanie a vytvoriť si vlastné politické a administratívne usporiadanie reprezentujúce aj navonok slovenské túžby po svojbýtosti.

Prvú a zrejme najzásadnejšiu trhlinu do týchto plánov vniesol predovšetkým nepriateľský postoj cisársko-kráľovského vojska voči dobrovoľníkom. SNR sa cítila zaskočená, lebo všetky signály, ktoré v tomto smere zachytila, napr. tichý súhlas s náborom dobrovoľníkov vo Viedni, poskytnutie zľavy na vlak, ktorým sa dobrovoľníci prepravili na Moravu, zbrane v debnách s erárnym označením, ale aj prísluby bána Josipa Jelačića, Michala Obrenovića a ďalších predstaviteľov politiky zviazanej s panovníckym dvorom naznačovali, že cisársko-kráľovské oddiely k výprave zachovávajú aspoň neutralitu. Aj z tohto dôvodu vedľa slovenskej zástavy niesli dobrovoľníci so sebou rakúsku zástavu a v letákoch, v rôznych vyhláseniach a prejavoch vodcovia slovenského hnutia zdôrazňovali, že v boji proti národnému útlaku zo strany Maďarov zdvihli svoju zbraň aj za jednotu monarchie, za práva panovníka a proti maďarskému separatizmu. Slovenská národná rada ešte pred príchodom na Slovensko pripravila premyslenú letákovú kampaň s proklamáciami a výzvami nielen k Slovákom doma, v Báčke a Banáte, k obyvateľom Viedne, Bratislavy a na územiach obývaných Rusínmi, ale aj k českým, rumunským a talianskym vojakom v cisárskej armáde, a to v ich rodnej reči. Vo väčšine týchto proklamácií sa vyzývalo do boja za slobodu, za kráľa, za národ.⁷

Náznaky možného konfliktu s riadnym vojskom zo strany veliteľa polstotiny ceccopierovcov sa síce ukazovali už na Myjave, tie však boli čiastočne prekryté vcelku priateľským postojom radových príslušníkov. To viedlo niektorých účastníkov výpravy k prílišnému optimizmu, dokonca k úvahám, že oslobodenie Slovákov bude bez ľudských obetí.⁸ Ale o niekoľko dní v bitke pri Brezovej pod Bradlom na strane protivníka už bojovali príslušníci dvoch plukov cisársko-kráľovskej armády, vrátane ceccopierovcov, a na bojisku zostali prvé obete slovenskej výpravy. Ďalšie udalosti iba potvrdili, že SNR nesprávne odhadla reakcie velenia cisárskych vojsk dislokovaných v tejto oblasti a musela meniť pôvodný strategický zámer. Akčný rádius ťaženia sa potom obmedzil na podjavorinský kraj a do popredia sa dostal jeho agitačný, buditeľský charakter. Prítomnosť príslušníkov stálej cisársko-kráľovskej armády v radoch protivníka mal okrem čisto vojenských

7 Pozri RAPANT, D.: c. d., d. II., časť 2., dok. č. 171, s. 116 – 119; dok. č. 179, s. 135 – 145; dok. č. 183, s. 152 – 154; dok. č. 184, s. 154 – 156; dok. č. 187, s. 158 – 159; dok. č. 188, s. 160 – 161; dok. č. 192, s. 166 – 167; dok. č. 193, s. 167 – 168; dok. č. 198, s. 175 – 177; dok. č. 199, s. 178 – 180.

8 Tamže, d. II., časť 1., s. 185.

faktorov veľmi nepriaznivý psychologický vplyv na príslušníkov dobrovoľníckeho zboru, a to nielen radových, ale aj na politických a vojenských vodcov.⁹

K zmene pôvodného operačného plánu prispeli aj nedostatky vojenského charakteru, ktoré sa očividne začali prejavovať od prvých dní po prekročení hraníc. Bol to predovšetkým nedostatok kvalitnej výzbroje a výstroja, slabá disciplína, nedostatočný výcvik, problémy vo výbere veliteľov, nejednotnosť v chápaní taktiky boja, váhavosť, taktizovanie vodcov výpravy v rôznych otázkach vojensko-politického charakteru a podobne.

Vyzbrojovanie dobrovoľníkov robilo veľký problém počas celého septembrového ťaženia a určité nedôslednosti sa objavili aj v spôsobe jeho rozdeľovania, keďže sa vydávali bez podrobnejších záznamov a dostali sa aj do rúk jednotlivcov, ktorí sa potom na výprave plne nezúčastnili. Poukaz vystavený Obrenovičom na 900 pušiek, ktorých rezervovanie bolo viazané na lehotu, prepadol pre neskorý príchod Ludovíta Štúra do Viedne. Dobrovoľníci boli odkázaní na ručné palné zbrane nezaručenej kvality, sčasti poľovnícke pušky, nakupované vo Viedni. Karol Bórik vo svojich spomienkach uvádza, že „*válečné prostriedky z Viedne dovezené záležajúce z ľahkých polovacích pušiek, z pušného prachu a behúnek (Posten), ďaleko cieľu nezodpovedali, nuž ale čo robiť?*“¹⁰ O málo kvalitných zbraniach píše aj Samuel Štefanovič.¹¹ Václav Frič síce informuje o 400 kusoch kvalitnejších strelných zbraní, ale tento počet zďaleka nepostačoval.¹² Dobrovoľníci nedisponovali delami, čo okrem chýbajúcej údernosti malo negatívny vplyv najmä na psychiku veľkej časti povstalcov, ktorí delám pripisovali až prehnane veľký význam.¹³ K vyrovnaní síl s protivníkom nesporne prispelo, že počas septembrovej výpravy ani on nedisponoval delami na podporu cisárskych vojsk a maďarských gárd, aj keď prisľuby v tomto smere mal.¹⁴ Malá skúsenosť v organizovaní vojenského vystúpenia sa odrazila aj v nedocenení zaobstarávania vhodného výstroja, predovšetkým vhodnej obuvi, čo robilo od začiatku povstania nemalé problémy najmä pri presunoch. Neustále

9 Rýchly spád udalostí v Uhorsku v septembri až novembri 1848 mal aj na cisársko-kráľovskú armádu rozporuplný vplyv. Podľa aprílových zákonov a panovníckeho dekrétu zo 7. mája cisársko-kráľovské útvary dislokované v Uhorsku sa dostali pod právomoc uhorského ministerstva, čo neskôr, v čase zostrenia situácie medzi panovníckym dvorom a uhorskou vládou a po prekročení Jelačičových vojsk rieku Drávu, ale najmä po otvorenej roztržke v októbri 1848, viedlo k neľahkému rozhodovaniu príslušníkov mužstva a najmä dôstojníkov. V októbri a novembri 1848 zo 45 práporov v Uhorsku 23, zo streleckých práporov 4, z 11 jazdeckých plukov 8 sa pridalo k tvoriacemu sa honvédstvu. V tom čase 25 husárskych stotín sa na výzvu uhorskej vlády vrátilo spoza hraníc.

10 RAPANT, D.: c. d., d. II., časť 2, dok. č. 494, s. 705.

11 ŠTEFANOVIČ, S. D.: Slovenské povstanie z roku 1848/1849. In: DOHNÁNY, M. – ŠTEFANOVIČ, S. D.: Slovenské povstanie 1848 – 1849. Bratislava 1988, s. 195.

12 FRIČ, J. V.: Paměti, zv. IV., časť 1. Praha 1887, s. 8.

13 Podrobnejšie pozri RAPANT, D.: c. d., d. II., časť 2., dok. č. 464, s. 573. Tiež FRIČ, J. V.: c. d., s. 28.

14 Z bánovského okresu napr. mali dodať maďarskej garde 4 delá väčšieho a 2 delá menšieho kalibru. Boli úvahy aj o použití diel, ktoré by sa prepravili z Leopoldova.

sa meniace počty dobrovoľníkov znamenali ďalšie problémy aj pre zásobovanie municiou, pušným prachom a čiastočne aj potravinami.

Rýchly spád udalostí neumožnil vojenský výcvik dobrovoľníkov v širšom meradle. Išlo o jeden z najdôležitejších prvkov vojenských stránok septembrovej výpravy, ktorý výrazne poznačil jej priebeh a negatívne sa prejavil najmä v bojových stretoch so stálym vojskom. Určitý vojenský výcvik mali najmä jednotlivci, ktorí sa prihlásili na základe nábora vo Viedni. Na území Slovenska sa k výprave pripájali stovky nových dobrovoľníkov, z ktorých veľká časť neprešla ani základným vojenským výcvikom. Ich nasadenie v otvorenom boji bolo spojené s viacerými rizikami. Napriek snahe tento nedostatok aspoň čiastočne odstrániť organizovaním krátkodobého streleckého výcviku a výcviku v taktike boja, ktorý sa väčšinou dial na základe iniciatívy príslušných veliteľov, sa tento problém v zásade odstrániť nepodarilo.

Podobne to bolo aj s disciplínou, ktorá v polovici 19. storočia bola Achillovou pätou aj regulárnych armád. Významnú váhu nadobúdala v slovenskom dobrovoľníckom zbore, ktorý bol organizovaný z veľmi rôznorodého ľudského potenciálu, v časovej tiesni a na báze dobrovoľnosti. Vyvieral už zo samotného spôsobu nábora časti dobrovoľníkov vo Viedni, z familiárneho prístupu jednotlivcov k svojim podriadením a okoliu, z nedostatočnej vojenskej skúsenosti, ale aj z príliš demokratického a humánneho postoja SNR. Tá sa usilovala napriek prísny m vojenským zákonom, ktoré prijala, a ktoré stanovovali na väčšinu priestupkov vrátane neposlušnosti trest smrti, problémy riešiť čo najzmierlivejšie a najhumánnejšie. Niekedy prejavy nedisciplinovanosti ohrozujúce samotné bojové akcie mali korene v priveľkom nadšení, v opojení z prvých úspechov, zo snahy vyniknúť a podobne.¹⁵

Zmeny v strategických plánoch SNR zapríčinila aj skutočnosť, že sa nesplnilo ďalšie z očakávaní vodcov slovenského národného pohybu – na domácom území vytvoriť masové národné vojsko, ktoré by v súčinnosti s Chorvátmi malo predpoklady na úspešné rozvinutie povstania. Meštianske vrstvy a časť inteligencie sa

---

15 Napr. v bitke pri Brezovej pod Bradlom časť do stotín ešte nezaraďených dobrovoľníkov pod vplyvom predošlých úspechov v boji predčasou strelbou a neorganizovaným útokom umožnili útek maďarských gardistov a zapríčinili smrť dvoch svojich príslušníkov. Pred odchodom na Senicu došlo k prieťahom len preto, že pohoniči neboli k dispozícii, niektorí sa odišli domov rozlúčiť, iní sa chceli ešte najesť a pod. Prameňom uvoľnenej disciplíny bol aj nejednotný prístup k povoľovaniu odchodov z tábora, k trestaniu menších priestupkov a pod. Niektorí príslušníci zboru napr. svojvoľne prechádzali z jednej stotiny do druhej podľa svojho vzťahu k veliteľovi, či pod vplyvom známych alebo rodinných príslušníkov, ktorých v tej-ktorej stotine mali. Frič vo svojich pamätiach píše o starostiach, ktoré mu spôsobili rodinní príslušníci a ženy, ktoré prichádzali do tábora na Brezovej pod Bradlom a ovplyvňovali bojové rozhodnutie svojich blízkych. Po opise rôznych ženských „úskokov“ píše: „*Tu jsem já zas musel nad svými lidmi bdít, mít všude oči, přebíhat svěřený mi kordón z jednoho konce k druhému, zde tomu domlouvat, druhému hrozit a chtěl-li jsem si při všem zachování autority udržte své nováčky v dobré vůli, bylo zas na mně, abych sám tak nad ledačims oko zamhouřil.*“ (FRIČ, J. V.: c. d., s. 21).

v kritickom čase stiahli a zaujali vyčkávacie stanovisko. V ohlase SNR z októbra 1848 *Čo kazí Slovákov* na túto skutočnosť upozornil aj Hurban: „*Lebo čože naši mešťania robia? Ako otroci za svojimi potlačovateľmi sa hrnú a pre svoju ochablosť za Maďarov sa vydávajú a proti svojim bratom, proti svojej slobode povstávajú! Tak sa aj proti nám postavili mestá slovenské Trnava, Senica a Skalica.*“¹⁶ Predpokladaný počet ozbrojencov sa nepodarilo získať ani v Hurbanovom kraji, navyše domáce obyvateľstvo najmä z dôvodov viazanosti na domáce prostredie nebolo vhodné na dlhodobšie vojenské výpravy. Okolité stolice sa maďarským úradom a vojsku podarilo čiastočne izolovať a pacifikovať. Prípravy na veľké národné povstanie v nich nedosiahli takú úroveň, že by sa Štúrov predpoklad mohol v tomto zmysle naplniť. Treba súhlasiť s Hurbanovým hodnotením, ktorý v liste svojej žene z 2. októbra 1848 napísal: „*Ešte ľud náš nebol a nie je natolko osmelený, aby sa razom bol zdvihol, keď videl, že mu deň nastal. Okúňal sa a vyčkával, a my sme boli prislabí, než aby sme mohli odolať tak dlho mocnejšiemu nepriateľovi. Keby sa bol razom pozdvihol národ, bolo by mohlo všetko dobre dopadnúť: ale už je darmo. My sme urobili, čo sme mohli – a ďalej sme ísť neboli v stave.*“¹⁷

Svoj vplyv na tento stav mala aj maďarská propaganda, ktorá veľmi úspešne manipulovala s náboženským cítením slovenského obyvateľstva tvrdiac, že tu ide o akciu evanjelikov namierenú proti katolíkom. Operovala dokonca s falošným cisárskym manifestom, v ktorom sa slovenská akcia odsudzovala a obyvateľstvo bolo vyzývané na polapenie ich vodcov.¹⁸

Z hľadiska vojenskej taktiky a širších vojensko-strategických úvah mala na neúspechu výpravy podiel ďalšia skutočnosť. Víťazstvo slovenských dobrovoľníkov pri Brezovej pod Bradlom vyvolalo neistotu, bezradnosť a strach miestnych úradníkov, niektorí z nich sa spolu s miestnymi zemanmi dali na útek. Prvé opatrenia príslušných miest boli chaotické, opakovali sa v nich žiadosti o urýchlenú pomoc od vojska a pochybnosti o použití maďarských národných gárd. Najbližšie vojenské posádky boli slabo obsadené a obávaný kyrysnický pluk Wallmoden sa pripravoval odísť na Moravu. Ukazovalo sa, že príslušníci velenia riadneho vojska i gardy podcenili silu odhodlania a schopnosti slovenského zboru, a tak sa pre hurbanovcov otváral priestor na vojenské zužitkovanie prvého víťazstva. A to o to viac, že brezovský úspech zvýšil sebavedomie povstalcov, rozšíril ich rady, vyvolával očakávanie na naplnenie sľubov, ktoré sem prenikali prostredníctvom jednotlivcov, menších skupín i letákov a proklamácií SNR. S okamžitým rozšírením povstania do Považia a do oblastí Záhoria kalkulovali ako s veľmi pravdepodob-

16 DOHNÁNY, M.: História povstania Slovenského z roku 1848. In: DOHNÁNY, M. – ŠTEFANOVIČ, S. D.: Slovenské povstanie 1848 – 1849. Bratislava 1988, s. 159.

17 RAPANT, D.: c. d., d. II., časť 2., dok. č. 389, s. 477.

18 Tamže, dok. č. 226, s. 220 – 221.

nou možnosťou aj viacerí prívrženci peštianskeho režimu oboznámení s daným stavom.

Napriek týmto skutočnostiam vedenie výpravy nevyužilo brezovský úspech na ďalší nápor a rozšírenie svojej operačnej základne do širšieho okolia, hoci podmienky na to boli priaznivé. Tým ponechalo dostatočný čas úradom, aby prekonal prvú vlnu zmätkov a neistoty, zintenzívnili protihurbanovskú agitáciu a urobili nevyhnutné opatrenia na sústredenie vojenských síl a maďarských gárd. Bola to vážna taktická chyba, ktorá mala dopad na osud celej septembrovej výpravy. Útok na Senicu po trojdňovom otáľaní pri celkovom hodnotení septembrovej výpravy bol už výrazom jej defenzívneho ponímania. V tejto súvislosti nezaškodí citovať so situáciou oboznámeného a vo vojenských súvislostiach uvažujúceho vládneho komisára banskej oblasti Ľudovíta Benického, ktorý považoval za šťastie, že septembrovú akciu slovenských dobrovoľníkov nevedol – ako to sám vyjadril – ráznym jedinec. Lebo, ako píše vo svojich spomienkach – *„tak by táto napriek slabým silám, s ktorými inváziu podnikla, mohla uskutočniť, ak aj nie úspešnú, tak aspoň veľmi smelú diverziu, ktorá by poľahky mohla podnieť panslavisticky zmýšľajúce obyvateľstvo k spolupráci... Namiesto rýchleho postupu vpred... čakali tak dlho pri hraniciach, až sa tu sústredila dostatočná obrana, ktorá zastavila ich postup... Nemožno pochybovať o tom, že v tom čase by vpád i tak malej sily... bol mal významný úspech.“*¹⁹

Niektoré úvahy, ktoré sa objavovali v historickej spisbe a ktoré vojenský neúspech výpravy dávajú so súvisu aj s pomalším postupom Jelačičových síl a zastavením jeho postupu najmä po bitke pri Pákozde, nie sú celkom akceptovateľné. Bitka pri Pákozde sa odohrala až 29. septembra 1848, teda po rozpustení zboru, a aj keď SNR bola z rôznych prameňov informovaná o situácii na juhu krajiny, nemala dostatok síl, aby vojensky čelila náporu, ktorý už jednotne riadilo divízne veliteľstvo v Bratislave a podporovalo ministerstvo v Pešti.²⁰ Podľa nášho názoru ani výraznejší úspech Jelačičových vojsk a jeho rýchlejší postup na Pešť by neboli zásadne nič menili na tejto situácii. Už inou otázkou je, že správy a očakávanie rýchlych vojenských úspechov z tejto strany mali samozrejme vplyv na psychiku vodcov slovenského povstania a na ich rozhodovanie.

Posledný úder vojenským zámyslom vodcov slovenského povstania zasadal panovnícky dvor. Ten sa obával rastu napätia a možnosti občianskej vojny v Uhorsku, a tým aj straty „*prirodeného spojenca nemeckého elementu*“ a usiloval sa v posledných septembrových dňoch o zmierlivejšie riešenie vyhrotenej situácie

19 BENICZKY, L.: Visszaemlékezés az 1848/1849-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. Budapest 1924, s. 509 – 510.

20 Podrobnejšie k problematike Jelačičovho ťaženia a chorvátskeho a srbského odboja pozri: HAUPTMANN, F.: Jelačics Kriegszug nach Ungarn 1848, d. I., II. Graz 1957; THIM, J.: A magyarországi 1848 – 1849-iki szerb felkelés története, zv. I. – III. Budapest 1930 – 1940; HERMANN, R.: A Drávától Schwechatig. In: Századok, 132, 1998, č. 2, s. 323 – 370. HERMANN, R.: 1848 – 1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest 2001 (príslušné podkapitoly).

s Pešťou.²¹ Súčasťou tejto taktiky boli aj pohyby cisársko-kráľovských vojsk bližšie k centru povstania, a najmä vydanie cisárskeho manifestu, v ktorom panovník oznamuje vymenovanie podmaršala Franza Lamberga za hlavného veliteľa vojsk v Uhorsku, s cieľom zaviesť v krajine pokoj. V manifeste z 25. septembra sa priamo píše: „*Menovite tiež vydal som patričné rozkazy, aby aj v Hornom Uhorsku zákonný poriadok sa navrátil.*“²² Tým de facto postavil slovenské ozbrojené hnutie mimo zákon a v očiach miestneho slovenského obyvateľstva spochybnil jeden z najviac zdôrazňovaných postulátov SNR, že koná v súlade so záujmami panovníka. Na základe stáročných tradícií panovník stále ešte symbolizoval v najširších ľudových vrstvách spravodlivosť, autoritu a moc danú bohom. Správu o obsahu tohto dokumentu sa vodcovia výpravy dozvedeli v deň bitky pri Poriadí a mala podiel na rozhodnutí SNR ustúpiť cez Javorinu na moravskú stranu. Tento manifest a pod jeho vplyvom vydané rozkazy sa odrazili aj na zvýšenej aktivite vojenských oddielov, z ktorých viaceré sa dovtedy správali skôr zdržanlivo.

* * *

Ak máme podrobnejšie hodnotiť podmienky, ktoré mali vplyv na výsledky septembrovej výpravy slovenských dobrovoľníkov, musíme sa aspoň stručne dotknúť aj niektorých vojenských otázok bezprostredne súvisiacich s kvalitou, bojovou silou a pripravenosťou protivníka, na ktorého v podjavorinskom kraji narazili.

Do prvého bojového kontaktu sa dobrovoľníci dostali neočakávane s cisársko-kráľovským vojskom, a to so stotinami pešieho pluku Ceccopieri, ktoré od konca augusta 1848 boli dislokované na území západného Slovenska, predovšetkým v Bratislavskej a Nitrianskej stolici. Boli to prápory a stotiny neskoršieho 23. pešieho pluku nesúceho meno markgrófa Bádenského, ktorý v rokoch 1814 – 1860 bol doplňovaný z talianskych území monarchie z oblasti Cremony a Lodie. Na územie, kam smeroval slovenský dobrovoľnícky zbor, boli odvelené na základe žiadosti miestnych úradov, najmä pre zostrovanie sa situácie v dôsledku súpisu pri povinných odvodoch v auguste 1848, pre rastúci odpor pri regrutačkách a pri zriaďovaní maďarských národných gárd. Štáb 5., 6., 7. a 10. stotiny bol začiatkom augusta dislokovaný v Bratislave, neskôr detašovaný do Leopoldova. Štáb 1., 2., 3. a 4. stotiny bol v Komárne, 8. stotiny v Brezovej pod Bradlom, 9. a 11. stotiny vo Vrbovom a 12. stotiny v Piešťanoch.²³ V priebehu septembra a októbra vzhľadom na rýchle sa meniacu revolučnú situáciu jednotlivé stotiny tohto pluku často presúvali. V čase, keď slovenský dobrovoľnícky zbor prekročil moravsko-slovenské

21 Pozri ŠKVARNA, D.: Priebeh a výsledky septembrového ozbrojeného povstania roku 1848. In: Historický časopis, 37, 1989, č. 2, s. 231 – 232; Slovenské povstanie 1848 – 49. Bratislava 1971, s. 110 – 111; Dejiny Slovenska, zv. III. Bratislava 1992, s. 63.

22 RAPANT, D.: c. d., d. II., časť 2., dok. č. 308, s. 346.

23 Geschichte des k. und. k. Infanterieregiments Markgraf von Baden Nr. 23, zv. II. Budapest 1911, s. 45. Podrobnejšie pohyby a dislokáciu jednotlivých stotín pozri tamže, s. 46 – 48.

hranice, v Nitrianskej stolici sa nachádzali štyri stotiny pluku Ceccopieri o sile asi 600 mužov, z toho dve stotiny priamo v oblasti plánovaného postupu zboru na Myjave, vo Vrbovom a v Brezovej pod Bradlom. SNR a vedenie slovenského zboru verili, že tieto stotiny nezaujímú k výprave nepriateľský, ale v najhoršom prípade neutrálny postoj. Nastalo sa tak.

Bol to v bojoch zocelený pluk, vykazujúci vo vojnách medzi rokmi 1814 a 1909 až 2 239 padlých a nezvestných príslušníkov mužstva a 23 dôstojníkov.²⁴ Kým dôstojnícky zbor sa riadil rozkazmi z Pešti, mužstvo, ovplyvnené revolučnými náladami v Taliansku, prejavovalo spočiatku sympatie k slovenským dobrovoľníkom. Príslušníci tohto pluku sa počas pobytu v Karolových kasárňach v Pešti dostali do krvavého sporu s tam ubytovaným mužstvom dvoch honvédskejších práporov, domnievajúc sa, že budú nasadené na potlačenie talianskeho povstania. Pluk ako celok zostal verný cisárovi a zúčastnil sa bitky pri Schwechate, ale niekoľko stovák jeho príslušníkov pluk opustilo a vytvorilo samostatný dobrovoľnícky oddiel, bojujúci na strane košútovcov.²⁵ SNR prezieravo dala ešte pred príchodom na slovenské územie vyhotoviť letáky v talianskom jazyku, v ktorých vysvetľovala ciele slovenského pohybu, žiadala talianskych príslušníkov pluku, aby proti nim nebojovali a zdôrazňovala lojalitu k panovníkovi.²⁶ Tieto letáky rozdávali talianskym vojakom už v prvý deň pobytu na Myjave i neskôr. Pod vplyvom zostrovania všeobecnej situácie, na základe rozkazu veliteľov a tlaku zo strany maďarských úradov, sa tento vzťah začal kalieť a nakoniec príslušníci niektorých stotín pluku vystúpili so zbraňou v ruke proti dobrovoľníckemu zboru. Bojovali na strane protivníka v bitke pri Brezovej pod Bradlom, v bitke pri Senici i v bitke pri Poriadí.²⁷

Z peších jednotiek cisársko-kráľovskej armády bola spolu s maďarskými gardami proti dobrovoľníkom v bitke pri Starej Turej nasadená aj polstotina príslušníkov pluku pruského princa Wilhelma. Išlo o súčasť elitného granátnického oddielu tohto pluku, ktorý bol sformovaný už v roku 1769 a postupne prešiel mnohými organizačnými zmenami. Samotný pluk bol doplňovaný z územia Uhorska, od roku 1809 z oblasti doplňovacieho obvodného veliteľstva v Košiciach a šiestich priľahlých stolíc. Od roku 1834 až do roku 1848 bol dislokovaný na území Haliča v Lvove. 3. prápor začiatkom roka 1848 sídlil vo Veľkom Varadíne. Aj tento pluk mal bohaté bojové tradície. Po presune na územie Uhorska v roku 1848 podliehal uhorskému ministerstvu obrany v Pešti a bol považovaný za lojálny maďar-

24 Tamže, s. 562.

25 BONA, G.: A szabadságharc fegyveres ereje. In: A szabadságharc katonai története. Budapest 1998, s. 65, 69.

26 RAPANT, D.: c. d., d. II., časť 2., dok. č. 192, s. 166, 167.

27 V bitke pri Brezovej pod Bradlom bola nasadená 11. (kotulinský) a 8. (Sossay) stotina pluku Ceccopieri, v bitke pri Senici 11. stotina, v bitke pri Poriadí obe stotiny. V bitke pri Brezovej pod Bradlom prejavy sympatií talianskych vojakov k povstalcovi boli ešte zreteľné. Keď ich Bloudek prepustil, opäť ich obklúčili oddiely povstalcov, ale oni odmietli na nich strieľať.

skej vláde. Z granátnických stotín peších plukov viedenská Dvorská vojnová rada sformovala samostatné práporov, ktoré boli v prípade potreby nasadzované samostatne. Z týchto práporov sa päť dopĺňalo z územia Uhorska, medzi nimi aj ten, ktorý bol nasadený proti slovenským dobrovoľníkom a na prelome rokov 1847 – 1848 bol dislokovaný vo Viedni.²⁸ Dve stotiny pluku boli 24. septembra stiahnuté z Banskej Štiavnice do Vrbového a mali pomáhať pri pacifikácii tohto kraja.

Uvažovalo sa aj o využití príslušníkov rumunského hraničiarskeho pluku pre-disponovaného z Leopoldova do Nového Mesta nad Váhom, potom do Hlohovca a Boroviec. Pre bratanie sa s miestnym obyvateľstvom, ostentatívne prejavovaný procisársky postoj, kladný vzťah k Jelačičovi a evidentnú neochotu zúčastniť sa na výprave, ich maďarské úrady pokladali za nespoľahlivých a v bojoch so slovenskými dobrovoľníkmi sa s nimi nestretávame.²⁹

Okrem peších jednotiek riadnej armády sa bojov proti slovenským dobrovoľníkom zúčastnili dve švadróny kyrysnického pluku Wallmoden – Gimborn. Tie zasiahli ako prvé v bitke pri Brezovej pod Bradlom nadránom 22. septembra, ale po neúspešnom útoku museli ustúpiť. Tento pluk, ktorý bol neskôr preformovaný na dragúnsky a od roku 1889 niesol meno pruského princa Albrechta, mal veľké bojové skúsenosti a hrdil sa významnými vojenskými a bojovými tradíciami.³⁰ Jeho dôstojnícky zbor bol odchovaný na týchto tradíciách a uznávaný ako vysoko kvalitný. Mužstvo pluku bolo v rokoch 1781 – 1807 dopĺňované z územia

28 Bližšie pozri: WREDE, A.: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branden und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX Jahrhunderts*, zv. I., Wien 1989, s. 359 – 165; BENCZE, L.: *A Habsburg Birodalom katonai rendszere*. In: *A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848 – 1849*. Budapest 1998, s. 9 – 33.

29 RAPANT, D.: c. d., dok. č. 340, s. 393. Tamže, d. II., časť 1., s. 143, 199.

30 Bol sformovaný zriaďovacím dekrétom z roku 1701 zo starších jazdeckých práporov Octavia Piccolominiho d'Aragona, ktoré sa vyznamenali už v 30-ročnej vojne, zúčastnili sa na bitke pri Lützene, Nördlingene, Breitenfelde, Jankove. Neskôr ako kyrysnický pluk Aencasa Capraru sa zúčastnil na bojoch s Turkami, roku 1683 aj bitky pri Viedni, pri Parkane (Štúrove), roku 1685 bojov o Nové Zámky a v septembri 1697 aj bitky pri Zente. Medzi rokmi 1701 – 1867 pluk, resp. jeho súčasť prešli viacerými organizačnými zmenami, bojovali okrem iného v r. 1702 – 1704 na nemeckom bojisku, v rokoch 1705 – 1711 sa zúčastnili na ťaženiach proti kurucom Františka II. Rákociho v Uhorsku i v Sedmohradsku. V rokoch 1715 – 1718 bol pluk nasadený vo vojne proti Turkom a v tridsiatych rokoch bojoval na talianskom bojisku. Počas vlády Márie Terézie sa zúčastnil na vojenských akciách na území Talianska, v sedemročnej vojne operoval aj na Morave a v Sliezska a participoval okrem iného na víťazstve v bitke pri Kolíne roku 1757. Potom krátky čas pôsobil v Uhorsku, na Morave a v Čechách a v rokoch 1787 – 1790 vo vojne proti Turecku. Po mieri vo Svištove pluk prevelili do Viedne. Neskôr sa zúčastnil na prvej aj druhej koalícnej vojne proti Francúzsku na území Nemecka a Švajčiarska, po reorganizačných zmenách ťaženia v Nemecku, bitky pri Asperne i Wagram. Bol nasadený aj v záverečných fázach protinapoleonských vojen a v rokoch 1813 – 1815 sa zúčastnil aj na víťaznom ťažení na Paríž. Od roku 1819 pluk niesol meno svojho majiteľa, jazdeckého generála Ludwiga Georga Wallmodena, ktorý začiatkom roku 1848 pôsobil ako pobočník maršala Jozefa Václava Radeckého. Pluk získal v bojoch viacero vysokých vyznamenaní a ocenení. Napr. iba v rokoch 1793 – 1801 tri zlaté a 27 strieborných, v roku 1805 3 zlaté a 5 strieborných a roku 1809 3 zlaté a 10 strieborných medailí za statočnosť. (Podrobnejšie dejiny pluku pozri *Geschichte des 6. dragoner Regimentes Albrecht Prinz von Prussen*. Brün 1906. Tiež WREDE, A.: c. d., zv. III., časť 1., s. 158 – 163).

Čiech, neskôr Moravy a Sliezska, z okolia Brna, Olomouca, Znojma, Kroměříža a prilahlých oblastí. Pred revolúciou 1848 – 1849 mal mierové posádky najmä na území Uhorska. Na jeseň 1847 bol štáb pluku dislokovaný vo Svätom Jure a spolu s dragúnskym plukom arcikniežaťa Františka Jozefa tvoril samostatnú brigádu so štábom v Topolčanoch.

V čase Hurbanovho vpádu sa v blízkosti centra povstania nachádzali dve stotiny wallmodenovcov, a to v Hlbokom a Holíči. Začiatkom septembra pluk dostal rozkaz na presun na Moravu, ale po príchode slovenských dobrovoľníkov na západné Slovensko bol odchod zadržaný a dve švadróny pluku pod velením majora Vojniča, ktorý sa zdržiaval v Senici, boli nasadené v bojoch pri Brezovej pod Bradlom. O dva dni na základe nového rozkazu hlavného velenia v Brne prešli za moravské hranice. Je zaujímavé, že medzi ľuďmi sa tento akt vysvetľoval ako potvrdenie, že Hurban prišiel v mene cisára a riadne vojsko nesmie proti nemu vystupovať.

V blízkosti možného zásahu sa nachádzal aj spomenutý dragúnsky pluk Františka Jozefa, ktorý sa doplňoval z územia Haliča a dislokovaný bol v Trenčianskej stolici. Tento pluk však bol už v rámci dohody o presune plukov doplňovaných mimo územia Uhorska a stiahnutí plukov odvádzaných z Uhorska v štádiu odchodu, navyše nemal dôveru miestnych maďarských úradov. Jednu stotinu pluku síce odvelili na obranu proti možnému vpádu do stolice do Mněšíc a ďalšiu do Trenčína a Kostolnej, ale do bezprostredného bojového kontaktu s hurbanovcami neprišli.³¹

Počtom najmasovejšieho, ale od riadneho cisárskeho vojska kvalitou a bojovou pripravenosťou neporovnateľne slabšieho protivníka tvorili maďarské národné gardy. Spontánne začali vznikať od marca 1848 a od polovice apríla už na základe zák. čl. XXII/1848. Podľa tohto zákona povinnosť účasti v národných gardách mali všetci uhorskí občania mužského pohlavia medzi 20. – 50. rokom veku, ktorí disponovali v zákone predpísaným majetkom, resp. tomu zodpovedajúcim ročným príjmom.³² S tým súvisiaci súpis občanov však narazil na nepochopenie, a najmä v oblastiach s nemaďarským obyvateľstvom, predovšetkým v slovenských a rumunských stoliciach na taký odpor, že ministerský predseda uhorskej vlády vydal 25. mája nariadenie, ktorým v týchto oblastiach zastavil vykonávanie súpisov. Na niektorých miestach sa ho však miestne orgány pokúšali naďalej dopĺňať. V septembri 1848 súpis obsahoval už viac než 400-tisíc mien. Pristúpilo sa aj k organizačnému členeniu gárd na územnom základe, t. j. podľa stolíc a podľa zbraní – na pešie prápory a jazdecké oddiely. Koncom júna bolo takto v Uhorsku zriadených 116 peších práporov, 48 jazdeckých oddielov a niekoľko delostre-

31 Tamže, s. 200 – 207.

32 Ten mal byť 100 zlatých alebo 12 až 30 jutár podľa bonity, prípadne tomu zodpovedajúci nehnuteľný majetok.

leckých batérií. Ich výzbroj bola obmedzená, podľa formálnych prepočtov jedna strelná zbraň pripadla na 10 – 15 gardistov. Iba niektoré bohatšie mestá a jednotlivci si mohli dovoliť uniformu.³³

Funkcia gárd sa pôvodne odmezovala na udržiavanie poriadku a podporu obrany vo vnútri krajiny. V súvislosti so srbským povstaním a po zostrení situácie s Chorvátmi úloha národných gárd sa rozšírila a začal sa proces ich čiasťtočného prelínania a postupného prebudovávania na honvédske jednotky. Popri tom pokračovalo aj stavanie miestnych národných gárd. Novo budované oddiely na dobrovoľnom základe začali vznikať podľa vyhlášok ministerského predsedu uhorskej vlády od augusta 1848.

Príslušníci týchto gárd mali slúžiť dobrovoľne v trvaní troch rokov alebo do „ukončenia bojových akcií“, dostávali žold a podliehali vojenskej jurisdikcii. Ich verbovanie prebiehalo v spolupráci s miestnymi úradmi, so zapojením lojálnych veliteľstiev cisársko-kráľovských vojsk dislokovaných v Uhorsku, ale ich verbovanie vyvolávalo ďalšiu vlnu nespokojnosti v slovenských stoliciach. V priebehu augusta na tomto základe bolo vybudovaných prvých desať práporov, z nich jeden s číslom 4 v Bratislave a ďalší s číslom 9 v Košiciach. Veliteľský zbor tvorili najmä dôstojníci prevelení z cisársko-kráľovskej armády a už penzionovaní dôstojníci. Svoju úlohu pri získavaní veliteľského zboru zohrali okrem iného aj vyhládky na rýchlejšie povýšenie a vyšší žold.

Koncom septembra a začiatkom októbra 1848 sa začalo s odvodom do honvédstva na základe nového branného zákona schváleného na uhorskom sneme 23. augusta. Podľa neho stolice, vytipované oblasti a mestá museli na každých 127 obyvateľov postaviť dvoch honvédske nováčikov. Nové honvédske prápory boli potom budované z odvedencov podľa veľkosti stolíc, resp. počtu vystavených honvédov, približne z dvoch až piatich stolíc. O ich výzbroji a výstroji rozhodovali miestne úrady, Výbor na obranu vlasti a ministerstvo honvédstva.

V prvej dekáde decembra 1848 bolo vo výstavbe alebo už dobudovaných 64 honvédske práporov. Z nich 12 vzniklo ešte predtým z národných gárd a iných dobrovoľníckych ozbrojených zložiek. Neskôr rôznym preskupením, novými náboarmi a odvodmi sa počet honvédske jednotiek zvýšil a boli vybudované aj ich náhradné oddiely. Maďarskí vojenský historici uvádzajú, že počas revolučných udalostí 1848 – 1849 do kapitulácie pri Világoši bolo vybudovaných 170 peších honvédske práporov, asi 80 streleckých stotín podľa rakúskeho vzoru a niekoľko technických, najmä vozatajských oddielov. Počet husárskych honvédske plukov s rôznym počtom stotín sa pohyboval medzi 17 – 18 a delostreleckých batérií medzi počtom 70 – 80.³⁴

33 BONA, G.: c. d., s. 59.

34 BONA, G.: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest 1988, s. 7 – 42.

Koncom jesene 1848 sa zlúčili cisársko-kráľovské útvary verné peštianskej vláde, dobrovoľnícke národné gardy, tvoriace sa honvédske prápory a iné dobrovoľnícke ozbrojené formácie do jednotného honvédstva. Tento proces sa ukončil na jar 1849. Pôvodné národné gardy, aj keď ich zraniteľnosť a malá využiteľnosť v otvorenom boji sa v bitke pri Schwechate 30. októbra 1848 jednoznačne preukázali, sa stavali aj naďalej. Boli nasadzované predovšetkým v zázemí a využívali sa aj proti srbskému, rumunskému, chorvátskemu a slovenskému ozbrojenému národnému hnutiu.³⁵

Proti slovenským oddielom septembrovej výpravy boli využité maďarské národné gardy z miest a obcí troch stolíc – Nitrianskej, Trenčianskej a Bratislavskej. V súvislosti s bitkami, bojovými akciami a úsilím pacifikovať oblasti kde sa dobrovoľnícky zbor pohyboval, sa v dobových správach a dokumentoch spomínajú gardy z Nitry, Hlohovca, Serede, Piešťan, Trenčína, Senice, Bratislavy a z okolia, Trnavy, Pezinka, Predmieru, Ilavy, z Tomáškova, Sládkovičova, z Veľkej Mače, zo Žitného Ostrova – z obcí Zlaté Klasy, Jelka a Veľké Úľany, ba aj z Nových Zámkov. Už tento neúplný zoznam dokazuje, aké veľké obavy pred náporom výpravy slovenských dobrovoľníkov a ich vplyvu na okolie úradu a vojenské miesta mali. Ak k tomu prirátame jednotky cisársko-kráľovskej armády, rôzne ozbrojené oddiely vytvárané najmä z miestneho zemianstva a mešťanov promaďarského čítania, javia sa nám možnosti slovenskej výpravy v oveľa reálnejšej podobe.

* * *

Aj keď pripúšťame určitú dávku zámerného nadsadenia hroziaceho nebezpečenstva v hláseniach úradníkov miestnej a štátnej správy, je nesporné, že ich obavy z vojenskej sily, ktorú slovenská dobrovoľnícka výprava po doplnení na Myjave a Brezovej pod Bradlom predstavovala a zo spontánnej podpory miestneho obyvateľstva a jeho možného vplyvu na širšie okolie, boli opodstatnené. V správe uverejnenej v úradnom *Közlönyi* sa po bitke pri Brezovej píše: „*Teraz ale je zdesenie všeobecné, lebo v tomto momente došla správa, že tamojšie vojsko bolo prevelené inde. To je hrozný údel, lebo Hurban aj tak prehlasuje, že on vystúpil na vyhubenie Maďarov z príkazu panovníka. Pane Bože, kam sa podejeme, keď riadne vojsko sa teraz odtiaľto odvelí a nebude ihneď vystriedané iným.*“³⁶ Hlavný župan Nitrianskej stolice Ján Jeszenák zaprisahal v žiadosti z 25. septembra hlavného župana Bratislavskej stolice grófa

35 Bližšie k budovaniu ozbrojených síl v Uhorsku počas revolúcie 1848 – 1849: URBÁN, A.: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest 1973; BONA, G.: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Budapest 1987; BONA, G.: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest 1988; BARCY, Z. – SOMOGYI, GY.: A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete. Budapest 1986; KEDVES, GY.: A szabadságharc hadserege 1. A lovaság. Budapest 1992; A szabadságharc katonai története. Budapest 1998; Magyarország hadtörténete, zv. I. Budapest, s. 449 – 549; CSIKÁNY, T.: Magyarország hadügye 1848 – 1849. A Magyar Honvédség 150 éve, zv. I. Budapest 1998; HERMANN, R.: 1848 – 1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest 2001.

36 RAPANT, D.: c. d., d. II., časť 2., dok. č. 286, s. 318.

Jozefa Pálffyho, aby vymohol od podmaršala Franza Lamberga návrat Vojničových wallmodenovcov alebo príchod dragúnov pluku Františka Jozefa, alebo aspoň poslal pešie a jazdecké gardy z Bratislavskej stolice. On sám už vraj sústredil 9 stotín riadneho vojska, 1 500 príslušníkov nitrianskej gardy, dúfal v príchod 1 000 gardistov z Bratislavy a ďalších z okolia Trenčína a Nového Mesta nad Váhom. Po splnení týchto požiadaviek sa nádejal, že „*takto vzburu budeme môcť udusiť, inak nás čaká haličský osud. Osud horných krajov Uhorska závisí od rázneho vystúpenia*“³⁷ – zdôraznil. V podobnom duchu písal ešte v ten istý deň aj F. Lambergovi, ktorému zároveň oznamoval, že pre vážnosť situácie z vlastnej právomoci zadržal odchod dvoch stotín pluku Ceccopieri do Banskej Štiavnice.³⁸ „*Prosím teda ešte raz pána ministerského predsedu, aby čím skôr nariadil príchod vojska, lebo keď sa ľud vzbúri, bude stratená celá šľachta, ale aj celé horné Uhorsko*“ – vyjadril svoje obavy v liste z 25. septembra ministerskému predsedovi Ľudovítovi Batthyányovi aj hlavný župan Trenčianskej stolice Anton Marczibányi.³⁹ Strach z rozšírenia povstania bol výrazný. Ešte v ten istý deň vládny komisár Kazimír Tarnóczy vyzval prvého podžupana Tekovskej stolice, aby nepodceňoval situáciu, ale aby všetky disponibilné sily vyslal na obranu Váhu.⁴⁰ Zároveň v správe ministerskému predsedovi, odvolávajúc sa na dôsledky vývinu situácie po „*nešťastnej bitke*“ pri Brezovej pod Bradlom navrhol desaťbodový program bezprostredných opatrení. Okrem zlepšenia vojenskej situácie napr. aj vymenovanie osobitných vládnych komisárov so zvýšenými právomocami, a to v Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej, Novohradskej, Liptovskej, Oravskej, Zvolenskej, Hontianskej, Komárňanskej a Bratislavskej stolici.⁴¹ Z obsahu listu je zrejмый predpoklad, že väčšina týchto stolíc nebude ušetrených vplyvu „*hurbanovskej*“ agitácie a nebezpečenstva možného ozbrojeného odporu.

Aké veľké boli obavy miestnych úradov, domácej šľachty a mešťanov po správach o víťazstve slovenských povstalcov pri Brezovej pod Bradlom, odrážajú aj výňatky z už spomenutého hlásenia A. Marczibányiho ministerskému predsedovi z 25. septembra a prvého podžupana Nitrianskej stolice hlavnému županovi a kráľovskému komisárovi J. Jeszenákovi z nasledujúceho dňa. V prvom sa píše: „*Ľud je u nás veľmi nekludný. Nemáme žiadnu silu, aby sme ho držali na uzde a niet toho smrteľníka, ktorý by ľud podráždený až k zúrivosti bol schopný utíšiť. Pre všetko, čo je sväté, žiadam pána ministerského predsedu, aby sem vyslal dve vojenské divízie (pešia divízia mala spravidla dve stotiny – pozn. V. D.), a to čím skôr, pretože mám zlý pocit, že o krátky čas môže byť táto pomoc zbytočná.*“⁴² Citát z druhého dokumentu znie: „*...považujem*

37 Tamže, dok. č. 293, s. 325.

38 Tamže, dok. č. 294, s. 326.

39 Tamže, dok. č. 296 a.), s. 329. Cituje aj ŠKVARNA, D.: c. d., s. 223.

40 Tamže, dok. č. 300 a.), s. 335.

41 Tamže, dok. č. 306 a.), s. 342 – 343.

42 Tamže, dok. č. 296 a.), 329. Cituje aj ŠKVARNA, D.: c. d., s. 226.

za svoju povinnosť Vašej milosti opäť úradne oznámiť, že nebezpečenstvo je oveľa väčšie než sa to všeobecnej uznáva. Keď sa teraz s plnou prísnosťou nepotlačí, nenájdeme spôsob a silu zabrániť tomu, aby sa polovica krajiny premenila na dejisko strašnej občianskej vojny.⁴³ Zámerne som uviedol viacero výňatkov z dokumentov vyhotovených krátko po správach o víťazstve príslušníkov dobrovoľníckeho zboru v bitke pri Brezovej pod Bradlom, potvrdzujúcich neistotu, obavy a strach z rozmachu ozbrojeného hnutia. Tento stav potvrdzujú aj dokumenty a spomienkové práce priamych slovenských účastníkov výpravy.⁴⁴

Aj z týchto citátov vyplýva, že celkový dosah vojenských akcií slovenskej výpravy na tvoriacu sa maďarskú obrannú bázou po Jelačícovom útoku, napriek nedostatkom a problémom subjektívneho i objektívneho charakteru, nebol zanedbateľný. Svedčia o tom reakcie zo strany protivníka, horúčkovitá činnosť na ich pacifikovanie, ale aj vojensko-teoretické úvahy, spájajúce možný dosah slovenského ozbrojeného pohybu so zvýšenou aktivitou v iných oblastiach Slovenska.

* * *

V súvislosti so skúmanou témou si dovoľím krátku úvahu o početných stavoch zúčastnených strán v septembrovom ozbrojenom konflikte. J. M. Hurban neskôr odhadoval, že slovenské ozbrojené vystúpenie viazalo na maďarskej strane silu asi 27-tisíc mužov, čo v nemalej miere napomohlo Jelačícov postup. Toto číslo preberá aj Mikuláš Dohnány, ktorý si kladie otázku, čo keby Slováci na ľavom brehu Dunaja boli podporovali Ludovíta Kossutha.⁴⁵ Je pravda, že odpor v oblasti západného Slovenska s prihliadnutím na chorvátsky postup z juhu robil nemalé problémy Pešti i divíznemu veleniu v Bratislave. Uvedená cifra je však nadsadená. V čase najmasívnejšieho nástupu proti povstaniu sa na jeho pacifikovaní zúčastnilo asi 5 000 až 7 000 príslušníkov maďarských národných gárd a približne 2 000 vojakov stálej armády. Ak k tomu prirátame menšie záložné sily zo širšieho okolia, ktoré z bezpečnostných dôvodov nemohli byť stiahnuté na južné bojisko, podľa môjho odhadu neprekročili celkový počet 13 – 15-tisíc mužov, a aj to však boli zväčša sily druhoradého významu. No v danom čase to bola nezanedbateľná cifra. Veď gen. Ján Móga v prvej fáze obrany na juhu krajiny pred bitkou pri Pákozde sústredil 17 500 mužov.⁴⁶ Treba však poznamenať, že po vymenovaní podmaršala F. Lamberga za hlavného veliteľa vojsk v Uhorsku a po vydaní cisárskeho manifestu z 25. septembra sa vojenské sily začínali sústreďovať na moravsko-slovenských hraniciach a niektoré oddiely dostali rozkaz na návrat do východiskových pozícií. V pozadí úvah panovníckeho dvora o sústreďovaní vojenských síl sa skrý-

43 Tamže, dok. č. 314, s. 361.

44 Podrobnejšie pozri ŠKVARNA, D.: c. d. a príslušné dokumenty v citovanom diele D. RAPANTA, ako aj spomienkové práce J. M. Hurbana, M. Dohnányho, S. D. Štefanoviča a ďalších.

45 DOHNÁNY, M.: c. d., s. 180, pozn. 1 ku kapitole 43.

46 HERMANN, R.: A Drávától Schwechatig. In: Századok, 132, 1998, č. 2, s. 327 – 370.

vala aj myšlienka zábezpeky proti nožnej reakcii maďarských radikálov a úsilie zabrániť rozšíreniu revolúcie na moravskú stranu.

Hlavnou zárukou potlačenia septembrového povstania mala byť pravidelná armáda. A to nielen pre jej profesionalitu, kvalitu a výzbroj, ale aj pre spomínaný psychologický efekt, ktorý by jej nasadenie malo na oboch stranách. Vojenská úroveň maďarských gárd nasadených v tejto oblasti nespĺňala požiadavky, aké sa ňu kládli a ich úroveň, až na niektoré výnimky, akými napr. boli gardy z Bratislavy, bola nízka. Potvrďuje to aj František Zach, ktorý v prípade neúčasti cisársko-kráľovskej armády v radoch nepriateľa veril v slovenský úspech. V liste Karlovi Jaromírovi Erbenovi zo začiatku októbra 1848 napísal: „*V prvých pútkách se nám dařilo, ale boje s pravidelním vojskem trvaly příliš dlouho a budily všeliká obávani, pročž jsem všemožne všemu sražení s vojskem vyhýbati hleděl. Teď je krajina, v níž jsme vystoupili, c. k. vojska již prosta; kdyby jsme se jen nějaký čas ještě byli mohli držet, byly by proti nám zůstaly jen maďarské národní gardy, a vítězství by bylo jistě na naši straně.*“⁴⁷

Ďalšou z hypotetických otázok, ktorou sa účastníci septembrového povstania neskôr zaoberali, boli odhady celkovej účasti slovenských dobrovoľníkov v septembrovom povstaní. Hurban udáva cifru až 20-tisíc. Najnovšie výskumy však potvrdzujú triezvejší odhad účasti domáceho slovenského obyvateľstva na septembrovom povstaní a pohybujú sa okolo čísla 10-tisíc mužov.⁴⁸ Dať odpoveď na druhú otázku, akou ozbrojenou silou by bola disponovala SNR v prípade realizovania pôvodného, široko ponímaného plánu povstania, sa vymyká možnostiam historika.

* * *

Skôr než by som sa pokúsil na záver zhrnúť v úvode vytýčené otázky o vojenskej pripravenosti septembrovej výpravy slovenských dobrovoľníkov, v stručnosti sa ešte zmienim o niektorých problémoch súvisiacich s organizačnou štruktúrou slovenského dobrovoľníckeho zboru a taktikou boja jeho príslušníkov.

Organizačná štruktúra zboru pôvodne vychádzala zo vzoru zriaďovania národných gárd, ale dostávali sa do nej aj prvky odvodené z vojenskej organizácie pravidelného vojska. Vytvárala sa prakticky od prekročenia moravsko-slovenských hraníc a v septembrovej výprave dostala ustálenejšiu podobu po víťazstve pri Brezovej pod Bradlom. Najvyšším vojensko-politickým orgánom, ktorý schvaľoval aj zásadné rozhodnutie vojenskej povahy, bola SNR. V jej vedení sa mali podľa pôvodnej dohody striedať hlavní predstavitelia národného hnutia J. M. Hurban, L. Štúr a M. M. Hodža podľa zásady, že zasadnutiam SNR predsedal ten člen, v kraji ktorého sa výprava nachádzala. V Nitrianskej stolici, kde sa počas septembrovej výpravy pohyboval zbor, táto funkcia pripadla Hurbanovi, ktorý mal v pod-

47 RAPANT, D.: c. d., dok. č. 433, s. 533.

48 ŠKVARNA, D.: c. d., s. 244.

bradlanskom kraji veľkú autoritu. Na čele dobrovoľníkov stáli vojenský členovia SNR, B. Bloudek ako hlavný veliteľ a F. Zach ako náčelník štábu. B. Janeček, ktorý bol kooptovaný do SNR až neskôr, pôsobil ako zástupca hlavného veliteľa. Vojenská pripravenosť a veliteľské schopnosti týchto osobností boli pre danú úlohu vcelku vyhovujúce. Problémy skôr pôsobil vzťah a postoje niektorých slovenských veliteľov a dôstojníkov na nižších stupňoch velenia predovšetkým k Bloudkovi a Janečkovi, ale aj vzťah týchto mužov navzájom. Z čisto vojenského hľadiska niekedy aj nie vždy zodpovedajúce uprednostňovanie politických rozhodnutí pred vojenskými.

Dobrovoľnícky zbor bol ešte na moravskej strane pred prekročením hraníc dočasne rozdelený do 8 stotín s rámcovým stavom mužstva s tým, že zbor sa organizačne dotvorí na domácej pôde. Na čelo týchto stotín boli vymenovaní v hodnosti kapitána vzdelanejší a národnostne aktívni členovia výpravy z radov slovenských vzdelancov, bývalých českých barikádnikov a vojensky skúsenejších jednotlivcov. Patril medzi nich napr. Karol Bórik, Josef Václav Frič, Poliak Karol Bonkovski (Bakowski), Samuel Štefanovič (ten dobrovoľne pôsobil najskôr bez hodnosti), Leopold Branko Abaffy a ďalší. Jadro výpravy tvorili stotiny zatiaľ na rámcových stavoch a po doplnení na domácej pôde sa stali hlavnou údernou silou slovenského povstania. Okolo tohto jadra sa sústreďovali ďalší dobrovoľníci prichádzajúci a získaní za pobytu na Myjave, najmä z Brezovej pod Bradlom a okolia, kopaničiari z Vrbovej, Turej Lúky, Lubinej, Hlbokého a z blízkych i vzdialenejších kopaníc. Neskôr sa ich rady rozrástli aj o dobrovoľníkov zo širšieho okolia. Pre nedostatok vojensky kvalifikovaných a skúsených dobrovoľníkov sa upustilo od zriadenia vybraného elitného oddielu, ako to navrhoval Zach, i od postavenia samostatnej českej stotiny, ako si to želal Frič. Skúsenejších českých členov výpravy využili ako dôstojníkov a poddôstojníkov v ďalších stotinách. Z rečových dôvodov bola zriadená aj jedna neúplná nemecká stotina prevažne z viedenských Nemcov. Ako to vyplýva z ďalšieho účinkovania zboru, práve v tejto stotine bolo sústredených viacero jednotlivcov, ktorým boli národnopolitické ciele výpravy dosť vzdialené, a to napriek tomu, že väčšina z nich už bojovala na viedenských barikádach. Ukázalo sa to aj v bitke pri Poriadí, kde táto stotina predčasne opustila svoje bojové postavenie, a tým napomohla urýchlený ústup z bojiska.

Ešte počas pobytu na Morave sa dobrovoľnícky zbor rozdelil na stotiny, začlenili do nich nových účastníkov výpravy a čiastočne ich vyzbrojili. Ďalšia fáza organizačnej výstavby zboru a výcvik ich príslušníkov prebehla v Brezovej pod Bradlom, kde sa početný stav zboru rapídne rozšíril a podľa triezveho odhadu dosiahol približne 6 000 mužov.⁴⁹ Po prudkom náraste počtu dobrovoľníkov na domácej pôde,

49 V neskorších prácach účastníkov výpravy je tento počet rozdielny, Hurban uvádza až 8 000 mužov. Rozdiely sú pochopiteľné. Príchod dobrovoľníkov z okolia nepodliehal výraznejšej kontrole, presné zoznamy sa nevedli a ešte počas bitky pri Brezovej pod Bradlom prichádzali jednot-

sa podľa vzoru národných gárd zriaďovaných v Uhorsku i v iných častiach monarchie, roztriedili dobrovoľnícke oddiely na mobilnú časť, ktorá postupovala spolu s dobrovoľníckym vojskom, resp. stala sa jej súčasťou, a na záložnú časť, ktorá zostávala doma, vykonávala tu najmä strážnu službu a mala nastúpiť až na výzvu SNR. Táto časť sa sústreďovala najmä na Myjave a v okolí.

Zo slovenských roľníkov a kopaničiarov, ktorí sa pridali k výzve na vstup do povstaleckého vojska, ale nemali strelné zbrane, boli zriadené osobitné stotiny vyzbrojené sekerami, cepmi, vidlami a vyrovnanými kosami. Osvedčili sa pri prekvapivých útokoch v boji zblízka, ale proti strelným zbraniam boli bez vlastnej palebnej podpory silne zraniteľné a náchylné na paniku. Veľký pohyb vnútri jednotlivých stotín, spôsobený prílivom a odlivom dobrovoľníkov viedol k tomu, že sa museli často dopĺňovať, pričom sa musel brať zreteľ aj na to, aby nové sily boli vhodne premiešané so staršími a skúsenejšími povstalcami. Kopaničiari nejavili veľa ochoty postupovať so zborom do vzdialenejších oblastí, jesenné práce ich viazali na jedno miesto, ich bojové nadšenie po neúspechoch vyprchávalo a ani disciplína nebola na požadovanej úrovni. Preto pri organizovaní stotín badať úsilie udržať pôvodné jadro, okolo ktorého sa potom sústreďovali ozbrojené skupiny z miestneho obyvateľstva a z okolitých kopaníc.

Pokiaľ sa povstalci pohybovali v hornatom a v silne členitom teréne Nitrianskej stolice, nepocitovali nevýhodu absencie jazdectva. Hoci protivník disponoval jazdeckými švadrónami kyrysnického pluku Wallmoden-Gimbor, ktoré boli nasadené proti povstalcom 22. septembra v bitke pri Brezovej pod Bradlom, nemalo to zásadnejší vplyv na výsledok bitky.⁵⁰ Iná situácia by bola nastala v prípade, keby sa bol zbor presunul do rovinatejších oblastí, kde by podpora jazdectva mohla byť veľmi účinná. Niektorí dôstojníci slovenskej výpravy mali kone a tie sa sporadicky využívali aj na urýchlenie spojenia. O úlohe delostrelectva sme už vyššie hovorili.

Slovenské dobrovoľnícke vojsko bolo revolučným vojskom, ktoré používalo jemu prirodzený ľudový spôsob boja a z neho vyplývajúcu taktiku v bitkách. Tá spočívala predovšetkým v útoku vo väčších skupinách, podľa okolností a možností po obklúčení nepriateľa z viacerých strán. Tento nápor bol niekedy kombinovaný útokom vycvičenejších stotín podľa vžitých schém dobovej vojenskej taktiky praktizovanej v rakúskej armáde. Táto taktika boja bola vynútená samotnou skladbou dobrovoľníckeho zboru, nedostatočným výcvikom jeho príslušníkov, terénom, v ktorom sa zbor pohyboval, ale aj psychologickými predpokladmi, lebo

---

liveci a skupiny kopaničiarov, ktorí sa viac-menej spontánne zapájali do bojov, ale po ich skončení odišli s príslubom, že v prípade potreby sa vrátia. Väčšina historikov v súčasnosti sa zhoduje na tom, že ich počet nepresiahol 6 000 mužov.

50 V tejto súvislosti treba poznamenať, že príslušníci švadrón tohto pluku už v tomto čase vedeli, že budú odvelení na Moravu a ich národnostné zloženie (pluk bol dopĺňovaný z územia Moravy) taktiež hralo úlohu v nevelkom nadšení pre boj.

málo skúsené a zle vyzbrojené sedliacke pomocné oddiely sa cítili oveľa prirodzenejšie vo väčších masách, neviazané zásadami z vojenských cvičebných pomôcok.

Táto taktika bola úspešná v hornatom teréne, proti zhruba rovnako vyzbrojenému protivníkovi. V menej chránenom, najmä rovinnom teréne boli však oddiely zle vyzbrojených, dostatočne nevyvíčených a v bojových stretoch neostrieľaných roľníkov, najmä proti cisárskemu vojsku spoliehajúcemu sa predovšetkým na palebnú silu strelných zbraní, silne zraniteľné. F. Zach, ktorý si túto skutočnosť uvedomoval, sa usiloval presadiť spôsob boja podľa klasického dobového modelu. V jedinej bitke, kde ho slovenské dobrovoľnícke vojsko uplatnilo, v bitke pri Senici 26. septembra, sa však tento model neosvedčil. Trojdňový výcvik nepostačoval, dobrovoľníci si uvedomovali slabšiu výzbroj, neprítomnosť diel, ich sebavedomie znižovala skutočnosť, že v radoch nepriateľa, ktorý povstalcov očakával rozvinutý v bojovom postavení, rozoznávajú uniformy radového cisársko-kráľovského vojska, hoci sa im neustále zdôrazňovalo, že proti panovníkovi nebojujú, ale naopak, bránia jeho záujmy. Negatívnu úlohu opäť zohrala malá disciplinovanosť jednotlivcov. Pri podrobnejšom rozbere bitky sa však ukazuje, že útočiace stotiny zvládli manévrovanie podľa požiadaviek celkového útočného plánu tak úspešne, že to vyvolalo uznanie aj na strane nepriateľa, ba v radoch maďarskej gardy až zdeseenie.⁵¹ Konečný efekt sa však nedostavil.

Počas septembrovej výpravy slovenskí dobrovoľníci okrem menších náhodných šarvátok, ak nepočítame spomínanú útočnú epizódu na Myjave, vybojovali štyri bitky. Z nich v troch – v bitke pri Brezovej pod Bradlom, ktorá vlastne bola zhlukom troch vojenských akcií, v bitke pri Starej Turej a v poslednej bitke, ktorá sa odohrala pri Poriadí, využili prístupnejšiu ľudovú taktiku presadzovanú aj B. Bloudkom. V dvoch prípadoch vyšli z týchto bojov víťazne. V bitke pri Senici F. Zach uplatnil využitie dobovej taktiky vo dvoch útočných vlnách. Kým v strede zostavy postupovali vycvičenejšie a strelnými zbraňami vyzbrojené stotiny, na krídla, s cieľom v pravej chvíli vpadnúť do bokov nepriateľskej zostavy, boli zaradené pomocné oddiely. Protivník zaujal opačné postavenie. Do stredy obrannej čiary zaradil menej spoľahlivých príslušníkov gardy a na nich po oboch krídlach

51 Dohnány, preberajúc Hurbanov opis bitky napísal, že postavenie povstalcov bolo majstrovské. „*Ich prošie manévre tak zastrašili nepriateľa*“, že ako to Hurbanovi neskôr hovoril veliteľ senickej gardy, „*ani on sám, veliteľ ináč prirodzený, smelý, netrúfal si udržať pohromade svoje bataliony. Strach bol náramný. Prešporská garda posiaľ rozpráva ešte o tých hrôzach, aké ju napádali*“. (DOHNÁNY, M.: História povstania slovenského z roku 1848. In: DOHNÁNY, M. – ŠTEFANOVIČ, S. D.: Slovenské povstanie 1848 – 1849. Bratislava 1988, s. 113 – 114). Istý gardista z Trnavy napísal: „*Buríči tak porádne sa pohybovali, že jako očiti svedkové hovorá, každý se tomu divil*“. (RAPANT, D.: c. d., d. II., časť 2., dok. č. 319, s. 368) Hurban dokonca pripúšťa, že pri väčšej odolnosti by slovenská strana mohla vyjsť z bitky ako víťaz. „*Pochody a pohyby v umelých kolónach boli pre nevycvičených synov prírody nepohodlné a ukonávali myseľ a telo. Zach bol by istotne len s troška cvičeným ľudom, už púhym pohybovaním, zahnal senického nepriateľa. Ale jeho plán stroskotali niektoré stotiny sedliacke, ozbrojené cepami, ktoré stratili dôveru v svoju zbraň a počali v krídlach utekať z obidvoch krídiel. Tým vniesli zmätok do celého zboru*.“ (HURBAN, J. M.: Obrazy zo slovenského, c. d., s. 43).

nadväzovali oddiely radového vojska. Pred obrannou líniou zaujala postavenie línia vybraných ostrostrelcov. Už spomenuté skutočnosti a zrejme aj rozkolísanie útočnej aktivity spôsobili neúspech, keď na Bloudkov rozkaz pripravený bodákový útok Fričovej stotiny bol pre veľkú vzdialenosť zastavený.

V dvoch zo spomínaných bitiek slovenský dobrovoľnícky zbor nastupoval ako útočiaca strana proti vopred sformovanému protivníkovi v obrannom postavení. Bolo to tak nielen pri Senici, ale aj pri Starej Turej. V bitke pri Starej Turej, deň po senickom neúspechu, sa dobrovoľníci vrátili k revolučnej útočnej taktike. Na postavenie obrancov juhozápadne od mestečka podnikli útok v troch prúdoch, pričom dva krajné mali plniť obchvatnú úlohu. Po prudkej strelbe všetky tri zoskupenia prešli do útoku, zatlačili obrancov do mesta a prinútili na útek. V ďalších dvoch bitkách viedli obranné boje kombinované útočnými akciami. Pri poslednej bitke na Poriadí päť dobrovoľníckych stotín zaujalo bojové postavenie na vyvýšeninách tiahnucich sa od Myjavy k Poriadiu a srdnato, vcelku vo výhodnej pozícii bránili svoje postavenie, ba prinútili pravé krídlo nepriateľa k čiastočnému ústupu. Po nečakanom zlyhaní nemeckej stotiny v strede zostavy sa však situácia zmenila. Abaffyho stotinu napadla maďarská garda zboku a očakávané posily z okolia nechodili. V tejto situácii sa začal celkový ústup zaistovaný strelcami pod Bórikovým vedením Štefanovičovou stotinou cez javorinské hory k moravským hraniciam. Na neúspechu mala svoj podiel aj proklamácia Ferdinanda V., ktorou vyzýval na pokoj zbrani konkrétne v Hornom Uhorsku.⁵²

* * *

Na základe prístupných dokumentov a literatúry som sa pokúsil zhrnúť niektoré aspekty septembrovej výpravy ovplyvňujúce a určujúce predovšetkým jej vojenskú pripravenosť a vojenský priebeh. Pri ich vyhodnotení sa ukazuje, že vodcovia výpravy v plnej miere nedocenili všetky stránky ozbrojeného hnutia, precenili silu a podporu zázemia, mobilizačnú schopnosť vlastných výziev a predsavzatí, mýlili sa v predpokladoch o postoji panovníka a cisársko-kráľovských vojenských síl k slovenskému povstaniu a dopustili sa aj taktických chýb. Mnohé z týchto nedostatkov treba pripísať na vrub malej skúsenosti s organizovaním ozbrojenej výpravy, rozporom, ktoré vznikali medzi vedúcimi osobnosťami výpravy, podriaďovaniu vojenských rozhodnutí rozhodnutiam politickým, ale

52 Podrobnejšie k priebehu jednotlivých bitiek septembrovej výpravy pozri príslušné pasáže z citovaného diela D. RAPANTA a ním uvedenú literatúru, dielo GOLÁŇ, K.: Brezová 1848 – 1918 – 1948. 100-ročná pamiatka prvého slovenského národného povstania. Bratislava 1948, s. 18 – 21; Z novších prác najmä DANGL, V. – SEGEŠ, V.: Vojenské dejiny Slovenska (1711 – 1914), zv. III. Bratislava 1996, s. 90 – 95; DANGL, V.: Najdôležitejšie bitky na území Slovenska v 19. storočí. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť, 1997, s. 2, 6 – 7; DANGL, V.: K vojenským aspektom septembrovej výpravy 1848. In: Vojenská história, 2, 1998, č. 3, s. 3 – 28; DANGL, V.: Bitky a bojiská v našich dejinách II. Bratislava 2007, s. 114 – 138.

v neposlednom rade aj objektívnym faktorom rýchlo sa meniacej situácie v Uhorsku, predovšetkým vo vzťahu Viedeň – Pešť.

Na druhej strane treba zdôrazniť viaceré činitele, ktoré svedčia o vojensky kvalifikovanom a hodnotnom prístupe. Ten sa prejavil už pri prvotnej rekognoskácii miest budúcich vojenských stretnutí a pri výbere vojenského centra v Brezovej pod Bradlom, ktorá mala výbornú strategickú polohu nielen z komunikačného hľadiska, ale aj z hľadiska obrany. Vystihol to aj skalický hlavný slúžny Šimon Zmertych, ktorý vo svojich *Epizódach z čias hurbanovského povstania* napísal: „*Stále a rýchle vzrastajúca vojenská sila premenila mestečko Brezovú, položenú v kotline medzi vrchmi, na neprístupnú pevnosť.*“⁵³

Priebeh jednotlivých bitiek i presunov svedčí o veľmi dobrej znalosti terénu o vynachádzavosti v kritických situáciách. Napriek výsledkom septembrového povstania nie je možné účastníkom výpravy ani ozbrojeným skupinám, ktoré sa k nim pridali, uprieť bojové nadšenie, odvahu a hrdinstvo, o čom svedčia aj straty na životoch.

SNR počas celého priebehu povstania mala dobrý prehľad o vývoji situácie v bližšom i širšom okolí a mala kontakty aj s Moravou a Českom. „Spravodajská služba“ pracovala na tie časy a pomery vcelku spoľahlivo. Pri celkovom zhrnutí treba však prijať záver, ku ktorému sa dopracoval najväčší znalec danej problematiky Daniel Rapant. Z politickej a národnobuditeľskej stránky bola septembrová výprava slovenských dobrovoľníkov pripravená kvalitnejšie než zo stránky vojenskej. Túto skutočnosť vnímali aj vedúci činitelia národného pohybu. Pôvodný, široko postavený strategický plán povstania sa zrealizoval iba z časti. Aj v tejto podobe však mal historický význam.

Septembrová výprava bola prvým samostatným ozbrojeným vystúpením Slovákov ako národa v našich novodobých dejinách. Nadobudla charakter ľudového povstania, čo bolo jednou z príčin, že Viedeň, aj keď načas slovenské úsilie o národnú slobodu využívala na „skrotenie“ maďarského odporu, začínala mať z nej obavy a v konečnom dôsledku prispela k jej nezdaru. Napriek tejto skutočnosti mala ohromný vplyv na vývoj národného povedomia i na rast revolučného cítenia slovenského ľudu najmä v oblastiach, kde sa pohybovala, ale aj v ďalších krajoch Slovenska. F. Zach túto skutočnosť vyjadril slovami: „*Ostatné hnula výprava naše celým Slovenskom, a tím jest položen začátek k dílu, kteréž se samo bude dostavovati. Slováci přijdou málo po málu všichni k rozhodnému jednání... Slováci dokázali, že jsou hotovi postaviti se k nám k boji o vlastní svobodu.*“⁵⁴

V čase septembrového povstania prebiehali prípravy na národnorevolučné vystúpenie Slovákov aj mimo oblasti pôsobenia výpravy. Dochádzalo k nim v Lip-

53 ZMERTICH, S.: Epizódy z čias hurbanovského povstania. In: GOLÁŇ, K.: Rok 1848 v pamätiach súčasníkov. Bratislava 1951, s. 203.

54 RAPANT, D.: c. d., dok. č. 433, s. 533 – 534.

tove, na Orave, v Turci, vo Zvolenskej, Hontianskej, Tekovskej a Šarišskej stolici. Výraznú črtu nadobudli najmä v severných oblastiach Gemera a na Horehroní, kde došlo aj k pokusu o prípravu dobrovoľníckych ozbrojených záloh a o koordináciu s ozbrojeným vystúpením na Myjave.

Politická a národnoagitačná činnosť v podjavorinskom kraji, ktorá spočívala vo vyhlásovaní národno-sociálnych požiadaviek slovenského ľudu a samostatnosti slovenského národa, cez odstraňovanie maďarskej správy až po organizovanie ozbrojeného ľudového povstania, mala okrem iného hlboký historický dosah. Jeho obsah vyjadril L. Štúr stručne takto: „*Ten národ nezahyne! Naším povstaním dali sme mu, národu tak dlouho bezdejinnému, dej a to jest největší mravní působení.*“ A pripojil prispôbený citát z Miczkiewiczovej *Ódy na mladosť*: „*To prvý stupeň k zámku slávy*“.⁵⁵

Septembrová výprava bola heroickým pokusom o samostatné ozbrojené vystúpenie za vydobytie národných, sociálnych a demokratických práv vlastnou silou a prostriedkami, ktoré mala mladá slovenská generácia, dotknutá pohnutými udalosťami doby k dispozícii. Predstavitelia národného pohybu vystúpili s jasným demokratickým, protifeudálnym národným programom, vytýčili hlavné ciele a programové postuláty smerovania slovenského politického života, čo v nemalej miere poznačilo ďalší vývin národnej politiky. Vytvorenie SNR ako najvyššieho orgánu na povstaleckom území, ktorý plnil aj úlohu dočasnej vlády, kladenie základov národnej správy a moci boli príkladom aj pre neskoršie historické rozhodnutia predstaviteľov slovenskej society. Historické udalosti viažuce sa k septembrovej výprave slovenského dobrovoľníckeho zboru dnes tvoria jeden z najvýznamnejších zdrojov budovania štátnosti, ako aj vojenských a bojových tradícií našej armády a národa.

(2008)

---

55 Listy Ludovíta Štúra II. 1844 – 1855. Bratislava 1956, list č. 285 adresovaný Mariane Božene Staňkovej, s. 194.

2. KAPITOLA

PRUSKO-RAKÚSKA VOJNA 1866 (BITKA PRI HRADCI KRÁLOVÉ A BITKA PRI LAMAČI) A POSTOJE SLOVENSKEHO OBYVATELSTVA

V deň bitky pri Hradci Králové, 3. júla 1866, napriek letu bolo sychravé, daždivé počasie. V noci pršalo a v údoliach medzi Hradcom Králové a riekou Bystřice ešte v dopoludňajších hodinách mrholilo a prebleskovali riedke chmáry hmly. Tie sa neskôr zmenili na husté chuchvalce, ktoré značne sťažovali viditeľnosť. To už však nebola iba hmla, ale aj kúdoly dymu. Dymu, ktorý sa tvoril z pušného prachu rakúskych a pruských zbraní a daždivým povetím bol stláčaný k zemi. Tak začínal svoje spomienky na rozhodujúcu bitku pri Hradci Králové jeden z jej účastníkov.¹ V obranných postaveniach rakúskej severnej armády od skorého rána vládlo napätie. Schyľovalo sa k jednej z najväčších bitiek, aká sa odohrala na území Čiech. K bitke, ktorá rozhodla nielen o výsledku celej prusko-rakúskej vojny, ale významne otriasla mocenským postavením habsburskej monarchie. Ovplyvnila jej vnútornú i zahraničnú politiku a mala svoj špecifický dopad aj na perspektívy národného života Slovákov.²

1 O daždi a mrholení sa zmieňujú viacerí z účastníkov boja a z miestnych obyvateľov, ktorí neskôr vydali svedectvo o bitke pri Hradci Králové.

2 Dnes disponujeme pomerne širokou škálou odbornej literatúry vzťahujúcej sa k prusko-rakúskej vojne, a to najmä českej, rakúskej a nemeckej proveniencie. Podrobnejšie údaje k medzinárodnému vývoju smerujúcemu k vypuknutiu prusko-rakúskej vojny a k jej priebehu pozri napr. v bibliografii KOČÁRNÍKOVÁ, J.: Prusko-rakouská válka 1866. Výběrová bibliografie. Historie a vojenství, 1966, s. 492 – 558, ktorá vyšla pri príležitosti stého výročia tejto bitky a v bibliografii s názvom Válka 1866. Výběrová regionální bibliografie. Fontes Musei Reginachradecensis 5. Hradec Králové 1968, s. 89, vydaného múzeom v Hradci Králové. Rakúsku historickú produkciu zhodnotil BROUCEK, P. v štúdií Quellen und Darstellungen zum Feldzug der Nordarmee 1866 in Österreich, v zborníku Hradec Králové 1866 – 1991. Königgrätz 1866 – 1991, d. II., Praha 1992, s. 145 – 171, ktorý bol vydaný pri príležitosti medzinárodnej vedeckej konferencie roku 1991.

V predloženej štúdií bola okrem publikovaných prameňov a dobovej tlače využitá predovšetkým odborná literatúra a z nej najmä tieto tituly: ALTER, W.: Feldzeugmeister Benedek und der Feldzug der k. k. Nordarmee 1866. Berlin 1912; BĚLINA, P. – FUČÍK, J.: Válka 1866. Praha 2005; ČORNEJ, P. – BĚLINA, P.: Slavné bitvy naší historie. Praha 1993; DANGL, V.: Bitky a bojiská v našich dejinách / 2 (Od vzniku stálež armády po prvú svetovú vojnu). Bratislava 2007; DANGL, V.: Prusi na Záhorí. In: Historická revue, 1992, č. 1, s. 9 – 11; DANGL, V. – SEGEŠ, V.: Vojenské dejiny Slovenska (1711 – 1914), zv. III. Bratislava 1996; DIÓSZEGI, I.: A Ferenc József kor nagyhatalmi politikája. Budapest 1987; DIÓSZEGI, I.: Hazánk és Európa. Budapest 1970; FESSER, G.: Der Weg nach Königgrätz 1866. Berlin 1978; FRANKENBERG, O. – LÍBAL, D.: Češi v roce 1866. In: Historie a vojenství, 1966, s. 658 – 678; HELLER, S.: Válka z roku 1866 v Čechách, její vznik, děje a následky. Praha 1896; HOLUBY, J.: Rozpomienky na rok 1866. Populárne spisy I., s. 88 – 104; Hradec Králové 1866 – 1991. Königgrätz 1866 – 1991. Sammelband der Beiträge der internationalen wissenschaftlichen Konferenz (6. – 8. 6. 1991), zv. I – IV. Praha 1992; JEDLIČKA, O.: Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866, zv. I – III. Pardubice 1883; KOLEJKA, J.: Bitva u Hradce Králové 1866. Praha 1936; KUDR, K.: Válka rakousko-pruská 1866 v Čechách a na Moravě. Praha 1936; KUBSKÝ, G.: Polní tažení v Čechách v r. 1866. In: Historie a vojenství, 1966, s. 620 – 657; Magyarországi hadtörténete, zv. I. Budapest 1984; MUDRA, M. – DOLÍNEK, V.: Válka 1866.

Rivalita medzi Rakúskom a Pruskom o vplyv v Nemecku pretrvávala už od 17. storočia, keď vďaka rozvoju braniborsko-pruského štátu za veľkého kurfira Fridricha Wilhelma, Prusko, založené na princípoch absolutizmu, vstúpilo na európsku scénu ako nezanedbateľný vojenský i politický činiteľ. Pokračovateľ výbojnej pruskej politiky Fridrich II. využil militarizáciu krajiny na rozšírenie svojho panstva a získal bohaté Sliezsko, ktoré udržal počas oboch sliezskech vojen i za sedemročnej vojny s Máriou Teréziou. Počas napoleonských vojen síce spoločné záujmy týchto štátov načas utlmili vzájomné rozpory, ale neskôr sa ich cesty opäť rozišli. Viedenský kongres, ktorý zasadal po porážke Napoleona v rokoch 1814 – 1815, súhlasil so založením Nemeckého spolku zahrňujúceho 38 väčších i menších nemeckých štátov vrátane štyroch slobodných miest a rakúskej ríše. V tomto konglomeráte vzájomne súperiacich štátov a štátikov, medzi ktorými najvýznamnejšie miesto zastávalo Rakúsko, ktoré získalo rozhodujúci vplyv v strednej Európe a na Apeninskom polostrove, dôležitú úlohu hralo Prusko. Tento štát sa po napoleonských vojnách posilnil o časť Saska a Poľska, o Vestfálsko a Porýnie a usiloval sa o rozhodujúce postavenie v Nemeckom spolku. Cestu k zjednoteniu však súperiace strany videli rozlične. Kým Rakúsko, aj vďaka svojmu mnohonárodnostnému zloženiu, dávalo prednosť federalizovanému nemeckému štátu, Prusko sa usilovalo o vytvorenie silného nemeckého štátu pod centrálnym pruským vedením. Pri rokovaní medzi Pruskom, Rakúskom a Ruskom v roku 1850 v Olo-mouci aj vďaka podpore ruského cára Mikuláša I. neboli prijaté pruské návrhy na vytvorenie tzv. užšieho Nemeckého spolku bez účasti Rakúska a Prusko bolo nútené prijať uznesenie o tom, že v sporných otázkach sa v budúcnosti podriadi rozhodnutiam Spolkovej ríšskej rady vo Frankfurte nad Mohanom a odzbrojí. Vo vládných kruhoch tohto militaristického štátu sa to považovalo za ťažké pokorenie zo strany Rakúska a vyvolávalo túžbu po revanši.

Roku 1861 sa pruským kráľom stal energický Wilhelm I., ktorý odmietol liberálne experimenty svojho predchodcu a zameral sa na zdokonalenie armády. Na čelo pruskej politiky vymenoval rozhladeného Otta von Bismarcka, ktorý si za cieľ vytýčil vytlačenie Rakúska z Nemeckého spolku získať hegemoniu Pruska vo fede-

---

Hradec Králové 1966; MÜHLSTEIN, L. – DOUBRAVA, A.: Válečné události roku 1866 v severovýchodních Čechách. Chlum 1981; Příběhy o vojně 1866. Hradec Králové 1976; RAVIK, S.: Tam u Hradce Králového. Praha 2001; REGAN, G.: Rozhodující bitvy. Padesát dvě bitvy, které změnilý svět. Od Salamíny k válce v Perském zálivu. Praha 1994; REGELE, O.: Feldzeugmeister Benedek. Der Weg nach Königgrätz. Wien 1960; Sechzig Jahre Wehrmacht 1848 – 1908. Wien 1908; SIMON, J.: Na polích smrti. Prostějov 1926; SKED, A.: Úpadek a pád Habsburské říše. Praha 1995; SKŘIVAN, A. – DRŠKA, V. – STELLNER, F.: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648 – 1914. Praha 1994; ŠPIRKO, D.: Lámanie životov pri Lamači. In: Historická revue, 1996, č. 8, s. 16 – 17; ŠUSTA, J.: Dějiny Evropy v letech 1812 – 1870, d. II. Praha 1924; TAYLOR, A. J. P.: Poslední stolecí habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809 – 1918; TUHÝ, B. – ŠKAMAR, J.: Armády Rakouska, Saska a Pruska ve válce 1866. Hradec Králové 1990; URBAN, O.: Vzpomínky na Hradec Králové. Praha 1986; Vojenské dějiny Československa, zv. II. (od 1526 do roku 1918). Praha 1986; Volf, J.: Vzpomínky na válku roku 1866. Praha 1927.

racii nemeckých kniežatstiev, a preto sa usiloval vyvolať vo vhodnom čase s podunajskou monarchiou vojenský konflikt. Tomuto cieľu podriadil všetku svoju diplomatickú činnosť. Vtiahnutím Rakúska do vojny proti Dánsku roku 1864 a vytvorením povojnových podmienok sa mu podarilo vytvoriť situáciu, ktorú už z pozadia riadil on.³

Vojna s Dánskom v roku 1864 sa skončila prímerím, na základe ktorého Šlezvicko, Holšteinsko a Lauenburg zostali v dočasnej správe víťazov. Pruská politika v nasledujúcich mesiacoch robila všetko pre to, aby pred európskou verejnosťou demonštrovala „neochotu“ Rakúska normalizovať tento stav. Kompromis priniesli rokovania v Gasteine v auguste 1865. Rakúsko získalo správu nad Holšteinskom, Prusku pripadlo Šlezvicko a od rakúskeho cisára odkúpilo práva na Lauenburg. Rakúšania povolili Prusom vybudovať v Kiele námorný bod a kanál medzi Severným a Baltickým morom. Holšteinsko však ležalo ďaleko od rakúskych hraníc, medzi pruskými dŕžavami a Šlezvickom, ktoré pripadlo Prusku. Takto Bismarck vmanévroval Rakúsko do situácie, ktorá kedykoľvek mohla poslúžiť na vypovedanie vojny.⁴ Od leta 1865 si už ani v Rakúsku nerobili ilúzie o tom, že prusko-rakúske súperenie sa dá vyriešiť inak než vojensky. Prípravnú fázu na vojnu vyplňali zložité utajené diplomatické rokovania, z ktorých opäť úspešnejšie vyšiel Bismarck. Podarilo sa mu zaistiť podporu Talianska za prísľub pripojenia Lombardska po víťaznej vojne a zabezpečiť neutralitu Francúzska. Rusko, ktoré zápasil s vnútornými ťažkosťami a pre postoj Františka Jozefa I. počas krymskej vojny prežívalo averzie voči Rakúsku, zachovalo taktiež neutralitu. Anglicko sa sústreďovalo na svoju vnútornú politiku, navyše jeho zahraničnú politiku určovala snaha postaviť hrádzu francúzskym ambíciám, a tak silné Prusko bolo v očiach predstaviteľov britskej zahraničnej politiky vítané. Rakúsko sa mohlo vyhnúť vojne na dvoch frontoch prepustením Benátska za finančnú úhradu Taliansku. Takýto krok však predstavitelia monarchie považovali za ponižujúci a neakceptovateľný, aj keď v rakúsko-francúzskej zmluve monarchia formálne prejavila ochotu prepustiť Benátky Francúzsku, pokiaľ Taliansko zachová neutralitu. A tak sa pruskej politike podarilo zavliecť Rakúsko do vojny na dvoch frontoch.

V Európe, napriek neúspechom v Taliansku z roku 1859, pretrvávali ilúzie o vojenskej sile habsburskej ríše a očakávalo sa víťazstvo tohto mnohonárodnost-

3 O „železnom kancelárovi“ Ottovi von Bismarckovi existuje rozsiahla literatúra predovšetkým nemeckej proveniencie. Zo širokého výberu by som uviedol iba niekoľko titulov, ktoré vyšli v posledných rokoch: GALL, L.: Bismarck. Der weisse Revolutionär. Berlin 2001; GALL, L. – JÜRGENS, H.: Bismarck. Lebensbilder. Bergisch Gladbach 1998; PLANZE, O.: Bismarck, zv. I – II. München 1997 – 1998; Otto von Bismarck, Werke in Auswahl, 8 zväzkov. Darmstadt 2001; SCHWARZMÜLLER, Otto von Bismarck. München 1998.

4 K vojne Pruska a Rakúska proti Dánsku v roku 1864 bližšie pozri: DANGL, V. – SEGEŠ, V.: Vojenské dejiny Slovenska (1711 – 1914), zv. III., s. 141 – 145; Tiež DANGL, V.: Bitky a bojiská v našich dejinách (Od vzniku stálej armády po prvú svetovú vojnu). Bratislava 2007, s. 199 – 203.

ného štátu. Vychádzalo sa z nesprávnych hodnotení porovnávaním rozdielu vo veľkosti súperiáciach štátov, početnosti ich obyvateľstva, ale zároveň aj z neznalosti vnútorných hospodárskych a vojenských premien Pruska. Tento predpoklad podporovala aj skutočnosť, že Sasko, Bavorsko a Hannoverisko sa priklonili na stranu Rakúska. Vtedy sa ešte nevedelo, že Rakúsko príde o podporu Bavorska, pretože mníchovská vláda s ratifikáciou zmluvy o spoločnom postupe otáľala pre nevyjasnené kompetencie v otázke podriadenosti bavorského vojska rakúskemu veleniu. Mnohí vojenský experti zase stavili na úspešnosť rakúskeho jazdectva, ktoré bolo považované za jedno z najúspešnejších v Európe, a na dobrú úroveň a početnú prevahu rakúskeho delostrelectva. Čoskoro sa ukázalo, že tieto predpoklady boli nesprávne.

Pruskej diplomacii sa podarilo zavliecť Rakúsko do vojny s Talianskom, a tým zmenšiť jeho údernú silu. To viedlo k tomu, že tri z desiatich armádných zborov podunajského súštátia bolo potrebné presunúť na južné bojisko a nemohli byť využité proti Prusom. Kým pruskú armádu budovali a pripravovali na budúcu konflagráciu aj za cenu ťažkých vnútorných konfliktov a snažili sa vytvoriť všetky hospodárske, politické, finančné a vojenské predpoklady na dosiahnutie víťazstva, zatiaľ v Rakúsku zlú finančnú situáciu riešili úspornými opatreniami na úkor armády. Prusko sa roky pripravovalo na tento stret, Viedeň začala bezprostredné vojenské prípravy až v marci a apríli 1866, a tak prišla o celý jeden odvodový ročník, ktorý pre zdĺhavosť doplnovacieho systému nebolo možné včas povolať do zbrane. Prusko už roku 1862 vynakladalo na rozvoj armády zo svojho rozpočtu 27,5 % a bolo v tomto smere na treťom mieste v Európe, zatiaľ čo Rakúsko s 19,9 % bolo medzi šestnástimi európskymi štátmi na poslednom mieste.⁵ Prusko zbrijilo plánovito už od roku 1860 na moderných zásadách a v tomto smere získavalo pred Rakúskom predstih. Niektorí autori neskôr o prusko-rakúskej vojne s určitou nadsádzkou napísali, že sa tu stretlo moderné vojsko 19. storočia s vojskom zostaveným čiastočne ešte podľa stredovekých zvyklostí. Faktom zostáva, že čo sa týka vojenstva, Rakúsko za Pruskom zaostávalo skoro v každej oblasti.

Prusko malo zavedenú všeobecnú brannú povinnosť a vďaka nej dokázalo pri 18 miliónoch obyvateľov postaviť 600-tisícovú armádu, takmer takú veľkú ako 35-miliónové Rakúsko. Zatiaľ čo vojnové stavy sa v Prusku neustále zvyšovali, v Rakúsku sa z úsporných dôvodov znižovali. V čase vypuknutia vojny Prusi mali dostatočné zálohy, Rakúsko, kde ešte všeobecná branná povinnosť neexistovala, vstupovalo do vojny bez rezerv a počas celého jej trvania pocíťovalo nedostatok záloh. Pruské vojsko bolo národnostne jednoliate a v rakúskej armáde práve mnohonárodnostné zloženie predstavovalo jedno z najzraniteľnejších miest. Výcvik pruskej armády bol náročnejší a dokonalejší. Prusko dokázalo počas dvoch týž-

---

5 DANGL, V. – SEGEŠ, V.: c. d., s. 143.

dňov mobilizovať a v priebehu ďalšieho dva a pol týždňa dislokovať svoje jednotky, pričom malo k dispozícii päť železničných trás. V Rakúsku si mobilizácia a dislokácia vyžiadali štyri týždne a mohli sa v plnej miere využiť iba dve železničné trasy. Prusko disponovalo mimoriadne schopným veliteľským zborom; jeho generálny štáb na čele s Helmuthom Karlom Bernhardtom von Moltkem mal v Európe najvyššiu úroveň. V Rakúsku zásahy cisára a jeho kamarily do vedenia vojny, dostatočne nevyjasnené a križujúce sa právomoci vojenských kancelárií a generálneho štábu sťažovali rozhodovanie najvyššieho velenia. Na rozhodujúcich miestach tradične boli v poli málo skúsení generáli z aristokratických kruhov. Napriek jeho protestom odvolali z južného bojiska Ľudovíta Benedeka, pochádzajúceho z Uhorska, a poverili ho vedením bojov v Čechách. Do Talianska poslali člena cisárskej rodiny arcivojvodu Albrechta.⁶

Benedek sa narodil v Šoproni a pochádzal z maďarsko-rakúskej rodiny. Medzi vojakmi bol obľúbený, považovaný za schopného veliteľa, ktorý na talianskych bojiskách v rokoch 1848 – 1849, ale najmä roku 1859 dosiahol viacero víťazstiev. Bol nositeľom rytierskeho Radu Márie Terézie a za svoje zásluhy povýšený do hodnosti poľného zbrojmajstra. Istý čas pôsobil vo funkcii generálneho guvernéra v Uhorsku. Bol prívržencom defenzívneho spôsobu boja a nikdy nevelil takej veľkej armáde, akú mu zverili v podobe siedmich armádnych zborov sústreďujúcich sa v Čechách. Zdá sa, že sám ani nebol dostatočne presvedčený o víťazstve cisársko-kráľovských zbraní, no podvolil sa vôli cisára. Nebol veľkým strategickým mysliteľom, ale typickým poľným veliteľom, zvyknutým na boje v teréne.⁷

Hlavný rozdiel medzi oboma armádami priamo v poli spočíval predovšetkým v pechotnej výzbroji a v taktike boja. Prusi boli vyzbrojení na tú dobu modernými puškami – ihlovkami zn. Dreyse, nabíjanými zozadu, ktoré umožňovali aj v ležiacej polohe 5 výstrelov za minútu. Bolo to približne trikrát viac než puška typu Lorenz nabíjaná spredu, ktorou bola vyzbrojená habsburská armáda, aj keď táto puška bola presnejšia a mala väčší dostrel. Iróniou osudu, Rakúšanovia poznali výhody dreyseovky, ale jej využitie zavrhlí, dôvodiac, že vedie k plytvaniu so strelivom a nabáda tým aj k nedisciplinovanosti mužstva. Proti rýchlej streľbe týchto pušiek, ktorých pôsobivosť poznali už z vojny proti Dánsku, vyvinuli útočnú taktiku spočívajúcu v rýchlom priblížení sa k nepriateľovi na malú vzdialenosť a v útoku na bodáky. Táto taktika však, ako to ukázali boje v Čechách, stála Rakúšanov mimoriadne veľké straty na ľuďoch.⁸

⁶ Tamže, s.143 – 145.

⁷ Podrobnejšie REGELE, O.: *Feldzeugmeister Benedek. Der Weg nach Königgrätz.* Wien 1960; Tiež ALTER, V.: *Feldzeugmeister Benedek und der Feldzug der k. k. Nordarmee 1866.* Berlin 1912. Stručné zhodnotenie ako veliteľa pozri tiež FRANKENBERGER, O. – FIEDLER, J. a kol.: *Kdo byl kdo. Slavní vojevůdci.* Praha 1997, s. 40 – 41.

⁸ Okolo použitia pušiek typu Dreyse a Lorenz sa aj v odbornej literatúre nakopilo viacero nejasností a legend. Nápad zostrojiť pušku so zadným nabíjaním nebol nový, jeho skoršiemu praktick-

Rakúsky plán vojny vychádzal z defenzívneho poňatia a zakladal sa na predpoklade pruského útoku zo Sliezska smerom na Viedeň. Autori tohto plánu počítali s rýchlym víťazstvom v Taliansku a následným sústredením všetkých síl proti Prusom. Hlavný stan rakúskej armády mal byť v Olomouci. Koncentrácia Severnej armády do tejto oblasti však postupovala pomaly a bola ukončená, až keď Prusi získali v júni 1866 strategickú výhodu obsadením Saska, Hannovera a Hesenska a využitím ich železníc na nástup proti Rakúsku. Saská armáda v počte 32-tisíc mužov ustúpila do Čiech, kde sa podriadila rakúskemu hlavnému veleniu. Päť dní po útoku Prusov vypovedalo Rakúsku vojnu aj Taliansko. Talianske bojisko však bolo vedľajšie a rakúske vojenské úspechy v tejto oblasti nemali rozhodujúci vplyv na ďalší vývoj udalostí.⁹

* * *

Pruské ozbrojené sily, rozdelené do troch armád, postupovali v troch od seba oddelených prúdoch do Čiech. 2. pruská armáda o sile 121-tisíc mužov pod velením korunného princa Fridricha Wilhelma, ktorá vyšla zo Sliezska, 23. júna 1866 prešla východné priesmyky a mala sa zjednotiť s 1. armádou princa Fridricha Karla, ktorá v počte 97-tisíc mužov postupovala cez priesmyky medzi Zittau a Frýdlantom. 3. labská armáda generála Herwartha Bittenfelda – 48-tisíc mužov – prešla hranice pri Rumburku a pokračovala na juh. Touto taktikou postupu chcelo hlavné pruské velenie roztrieštiť sústredenú rakúsku obranu a uľahčiť prechod vlastných vojsk cez súvislé pohraničné vyvýšeniny. V Berlíne sa nachádzal záložný zbor o sile 24-tisíc mužov. Celkovo pruské sily vrátane tylových a iných pomocných oddielov predstavovali necelých 292-tisíc mužov. Všetky tri pruské armády sa mali zjednotiť v okolí Jičína. Proti nim bolo sústredených sedem

---

kému zostrojeniu bránila iba skutočnosť, že výrobcovia nedokázali skonštruovať dostatočne silnú hlaveň, ktorá by dlhý čas vydržala explóziu náboja. Dreyse svoju tzv. ihlovku (nazvanú takto podľa toho, že mala úderník v tvare ihly) zostrojil roku 1835 a ďalej ju zdokonaľoval. Prusi túto pušku do svojej armády zaviedli roku 1841. V staršej literatúre sa často písalo o tom, že pušky typu Dreyse sa mohli nabíjať aj v polohe ležmo, ale pušky typu Lorenz nie, že „ihlovky“ mali päťkrát rýchlejšiu kadenciu strelby než pušky Lorenz, že predovka vylučovala strelbu v ležiacej polohe a dreyseovka nie a pod. Pokusy, ktoré prebehli s využitím týchto druhov pušiek však ukázali, že obe tieto pušky sa dali nabíjať i v ležiacej polohe, ale v danom čase to nezodpovedalo taktickým zásadám. Pušky typu Dreyse boli dva a pol krát až trikrát rýchlejšie než pušky používané Rakúšanmi a nie päťkrát, za minútu dokázali vystreliť cca 5 výstrelov a nie 10 až 12, ako sa to často v literatúre tvrdilo. Dreyseho puška síce prispela k víťazstvu Prusov, ale nebola iba jediným dôvodom porážky Rakúšanov. Je nesporné, že to bola puška veľmi perspektívnej konštrukcie, ktorá významne ovplyvnila vývoj palných zbraní. (Podrobnejšie pozri DOLÍNEK, V.: Pušky systémů Dreyse a Lorenz ve válce 1866 – legendy a skutečnost. In: Militaria. Vojensko historická revue, 1, 1991, č. 2, s.10 – 11; Publikované tiež v zborníku Hradec Králové 1866 – 1991. Königgrätz, c. d., zv. IV., s. 241 – 244).

⁹ Priebeh bojov na talianskom bojisku a účasť jednotiek z územia Slovenska pozri DANGL, V.: Bitky a bojiská, c. d., s. 225 – 230.

rakúskych armádnych zborov spolu so saským kráľovským zborom o sile 262-tisíc mužov, z toho 32-tisíc jazdcov.¹⁰

Helmuth Moltke dosť riskoval, lebo poskytoval Benedekovi určitú možnosť, aby rýchlym sústredením síl rozdrvil jednotlivé armády skôr, než by sa stihli spojiť. Rakúšania v okolí Olomouca sa však sústreďovali pomaly a Moltke správne odhadol, že ich velenie nepodnikne väčší útok, kým si nebude isté svojou početnou prevahou na jednom mieste. Prusi postupovali rýchlo aj preto, že cisárske oddiely dostatočne neobsadili ani priesmyky. Už 26. júna získali Turnov a nasledujúci deň prebehli prvé väčšie boje v priestore Mnichovo Hradišťa – Turnov. O niekoľko dní zjednotená 1. pruská a 3. labská armáda prinútili predsunuté sily Rakúšanov a Sasov ustúpiť k Jičínu. Onedlho prekročila pohraničné prechody pri Náchode aj 2. pruská armáda, ktorá bola početne najsilnejšia. Proti nej rakúske velenie nasadilo dva zbory. Tie sa dostali do prudkých bojov najmä pri Vysokove neďaleko Náchoda, pri Trutnove a po ústupe najmä pri Českej Skalici. Vojaci v rakúskych uniformách bojovali veľmi statočne, pri Trutnove X. zbor poľného podmaršala Ludwiga Gablenza na čas prinútil pruské oddiely na ústupe. Avšak nedostatočný dôraz velenia a drvivá prevaha dokonalejších pruských pechotných zbraní spôsobili ústup Rakúšanov na celom fronte. Nepomohla ani viditeľná prevaha rakúskeho delostrelectva a jazdectva.

V posledných júnových dňoch dosiahli Prusi úspech aj na západe. Rakúske vojská mali do tých čias takmer 33-tisíc obetí – mŕtvych, ranených a nezvestných – z toho tisíc dôstojníkov, a to sa ešte neodohrala rozhodujúca bitka. Pomer prusko-rakúskych strát bol pri niektorých stretoch až 1:4, ba až 1:5 v prospech Prusov. Medzi vysokými štábnymi dôstojníkmi rakúskej armády dochádzalo k prejavom paniky, mnohí z nich radili ustúpiť k Viedni. Sám Benedek si uvedomoval kritickú situáciu. Prišiel o možnosť zaútočiť na jedno z pruských zoskupení, pretože druhé by sa mu dostalo do tyla. Za týchto okolností nariadil ústup k Hradcu Kráľovému a zároveň poslal telegram cisárovi, v ktorom naliehavo odporúčal uzavrieť mier. Vo Viedni však situáciu hodnotili inak. Cisár, predovšetkým z prestížnych dôvodov vo svojej diplomaticky štylizovanej odpovedi, prakticky túto eventualitu odmietol. Žiadal usporiadaný ústup, pričom otázka v závere telegramu, či už vlastne bola vybojovaná nejaká bitka, mala nádyh psychického nátlaku. Benedek najskôr zvažoval ustúpiť k Olomoucu, ale na poradách so svojím štábom naznačoval aj možnosť útočného postupu. Nakoniec, zrejme pod vplyvom cisárovho telegramu a skutočnosti, že medzitým došlo k bojovému dotyku pruských vojsk s rakúskymi pri Bystřici a ústupový manéver by bol takto riskantný, sa rozhodol vybojovať rozhodujúcu bitku pri Hradci Kráľovom.

---

10 Priebeh ťaženia v Čechách a priebeh bitky pri Hradci Kráľovom bol spracovaný na základe odbornej literatúry uvedenej v poznámke 2.

Habsburské vojská zaujali postavenie na výšiniach medzi Sadovou a pevnosťou Hradec Králové tak, že riečka Bystrice a okolitý močaristý terén tvorili prednú obrannú líniu. Vyvýšeniny v tomto priestore tvorili vhodné prirodzené postavenie pre rakúske delostrelectvo. Delostrelecké batérie rozmiestnil Benedek terasovito tak, aby sa mohli navzájom podporovať. Nemal však už dostatok času na to, aby dokončil aj opevňovacie práce pre pechotu, a tak boli vykopané zákopy iba pri Chlume, ktorý tvoril kľúčovú obrannú pozíciu. Tam sústredil 134 diel a 44-tisíc pešiakov a jazdcov. Na vyvýšeninách na sever od hlavnej cesty, ktorá pretínala bojisko, zaujal postavenie III. zbor, naľavo od neho X. zbor a v priestore na juh od Strežetice boli rozložený spojeneckí Sasi. Zálohu pre ľavé krídlo tvorili jednotky VIII. zboru. Na pravom krídle zaujali obranu II. a IV. armádny zbor. Bočné zaistenie malo zabezpečovať jazdectvo. Za touto obrannou líniou Benedek sústredil I. a VI. armádny zbor, jednu pešiu divíziu, tri divízie jazdectva a delostreleckú zálohu. Habsburská armáda tu mala k dispozícii okolo 191-tisíc mužov pechoty, 24-tisíc jazdcov a 770 diel. Táto polkruhová obranná línia sa tiahla v dĺžke 10 km. Pruské vojská nadobudli početnú prevahu až v druhej fáze bitky po príchode 2. pruskej armády, keď sa ich počet zvýšil na 197-tisíc mužov a 770 diel.

Prusi začali útok v ranných hodinách 3. júla 1866 dvoma armádami. 1. pruská armáda útočila na stred rakúskej obrany a Labská armáda na ľavé krídlo obrannej zostavy. 2. pruská armáda bola zatiaľ mimo dotyku s nepriateľom, aj keď svoj postup k Hradcu Králové začala už hodinu po polnoci. Podľa pôvodných plánov k sústredeniu všetkých troch pruských armád malo dôjsť až na bojisku. Zatiaľ pri Hradci Králové až do poludnia prebiehali delostrelecké súboje a najmä 160 diel rozmiestnených medzi Chlumom a Třesovicami úspešne bránilo nástupu pruskej pechoty. K zvlášť tvrdým a krvavým bojom došlo v lesoch pred Sadovou v tzv. Svíbskom lese. Odtiaľ pechota IV. a II. rakúskeho zboru na krátky čas vytlačila Prusov. Rakúske pravé krídlo tak zostalo obnažené, čo sa neskôr vypomstilo.

V centre obrany rakúske delostrelectvo zastavilo pruský postup a pruský kráľ Wilhelm I. dokonca začal uvažovať o ústupe. Moltke si však bol istý, že 2. pruská armáda dorazí na bojisko včas a útokom na slabšie pravé krídlo Rakúšanov rozhodne bitku. Keď sa znepokojený pruský panovník opýtal Moltkeho, aké opatrenia urobil pre prípad núteného ústupu, ten údajne odpovedal: „*Tu nedôjde k žiadnemu ústupu. Tu bojujeme o holú existenciu Pruska.*“¹¹ Nemýlil sa. Už napoludnie nadviazala 1. gardová divízia, postupujúca na čele 2. pruskej armády, bojový dotyk s predsunutými rakúskymi jednotkami pri Hořinevsi a do bojov sa postupne zapojili aj ďalšie divízie tejto armády a zaútočili na pravý bok Rakúšanov. Útok pomohol i ďalším pruským silám. Na pravom krídle Labská armáda prelomila obranu rakúskeho ľavého krídla a postupovala k centru. Rozhodujúci

---

11 Citované podľa REGAN, G.: *Rozhodující bitvy*, c. d., s. 200.

úder však zasadila 2. pruská armáda, ktorej sa podarilo obsadiť strategicky dôležité postavenie pri Chlume a Rozběficiach. Získaním týchto postavení Prusi vrazili klin do centra rakúskej obrany. Benedek nasadil ešte zálohy, ale postupne strácal nad priebehom bitky osobnú kontrolu a často rozhodovali jednotliví generáli, ktorí nemali prehľad o celkovej situácii. Poľný maršal Ramming podnikol protiútok a vytlačil Prusov z Rozběfici a Chlumu, ale bez podpory bol opäť vytlačený. Jeden z rakúskych dôstojníkov opísal boje, ktoré sa tu odohrali, takto: *„Vzduch bol doslova plný striel, guliek a šrapnelov; okolo našich hláv padali vetvy stromov, kamene a črepiny, ktoré mnohých zranili, často na nás dopadali aj pruské granáty. Granáty zasahovali budovy, múry sa rútili a pochovávali zdravých i ranených; vo vzduchu sa vznášali kúdky prachu, v ktorom sa miešali rozdrvené tehly a omietka s dymom strelného prachu. Bolo to ako koniec sveta. Nič však nemohlo otriasť statočnosťou našich vojakov; padali po desiatkach... neustúpili ani o piad.“*¹² Napriek tejto obetavosti popoludní o pol štvrtej hodine sa už Prusi stali pánmi situácie a Rakúšania sa pod sústredenou paľbou pruských diel dali na celkový ústup. Nepomohli ani samovražedné bodákové protiútoky. Príslušníci rakúskej armády, aj keď bitka bola stratená, bojovali s fanatickou odvahou. Pruská kavaléria narazila na obetavé ataky rakúskeho jazdeckta, ktoré patrilo k najlepším v Európe. Pri Strěžeticiach sa rozvinula jedna z posledných veľkých jazdeckých bitiek v dejinách. Rakúske jazdeckto ustúpilo až pod vražednou paľbou pruského delostrelectva. Niektoré delostrelecké batérie pálili na Prusov, až kým nepadol posledný muž obsluhy. Obetavosť jazdeckta a delostrelectva zabránili úplnej panike a ešte väčším stratám na životoch a umožnili pechote dostať sa z hroziaceho obklúčenia. Po piatej hodine odpoľudnia sa obloha nad Hradcom Králové vyjasnila. Bitka sa skončila, ale vojna pokračovala.

Bitka pri Hradci Králové bola po bitke pri Lipsku v roku 1813 najväčším bojovým stretnutím 19. storočia. Na oboch stranách sa stretlo na bojovom poli 430-tisíc vojakov. Straty, najmä na rakúskej strane, boli obrovské. Podľa oficiálnych štatistík predstavovali 42 812 mužov, z toho 13 232 mŕtvych a ranených a 7 410 nezvestných. Do zajatia sa padlo 22 170 príslušníkov Severnej armády. Spolu v tejto bitke, vrátane zajatých Rakúšanov bolo zranených 16 865 mužov. Okrem toho stratila Severná armáda viac než 6 000 koní a 187 diel. Na bojisku zostalo množstvo technického materiálu, povozov, proviantných a zdravotníckych zásob. Spojeneckí Sasi prišli o 1 501 mužov, z ktorých 135 padlo. Podľa oficiálnych pruských štatistík pruské straty boli omnoho menšie. Vykazovali cifru 9 172 mužov, z toho 1 935 padlých, 6 959 ranených a 278 nezvestných.¹³ Kým celkové straty na pruskej strane činili 4,2 % početného stavu vojsk, na rakúskej strane až 20,6 %. Samotní Prusi sa o rozsahu svojho víťazstva presvedčili až o niekoľko dní. Unavené vojská si museli

¹² Tamže, s. 201.

¹³ URBAN, O.: Vzpomínky na Hradec Králové, c. d., s. 251 – 252. Porovnaj tiež MÜHLSTEIN, L. – DOUBRAVA, A.: c. d., s. 49.

odpočinúť a rozporuplné správy ich nútili k opatrnosti, a tak cisársko-kráľovské oddiely bezprostredne po ukončení bojov neprenasledovali. To Benedekovi umožnilo organizovať ústup.

Na bojových akciách Severnej armády na území Čiech sa v uniformách habsburskej armády zúčastnilo aj veľa Slovákov. Niektorí z nich zasiahli do bojov na najohrozenejších miestach, mnohí z nich padli, viacerí do konca života niesli následky zranení. Tri pešie pluky, a to 12. peší pluk, 26. peší pluk a 67. peší pluk, v ktorých sa nachádzali aj Slováci, boli začlenené do IV. armádneho zboru a zúčastnili sa takmer na všetkých bojoch, do ktorých zbor zasiahol, vrátane bitky pri Hradci Kráľové. 12. peší pluk tu bol nasadený na jednom z najťažších úsekov, na pravom krídle rakúskej obrany, kde útočila 7. pruská divízia. Rakúske pluky mali obrovské straty, lebo velitelia presadzovali prudké bodákové útoky aj proti sústredenej palbe Prusov. Na nelútosných bojoch v kľúčovom postavení na čiare Hořiněves – Chlum – Maslověd – Rozběrice sa zúčastnil aj 67. peší pluk. Tento pluk bojoval aj pri Sviništanoch. 34. peší pluk s doplnovacím obvodným veliteľstvom v Košiciach a 72. pluk z Bratislavy sa zúčastnili na bojoch v Čechách vo zväzku I. Clam-Gallasovho zboru. Kým košický pluk sa pred bitkou pri Hradci Kráľové zúčastnil na nočnom boji pri Podolí a na bitke pri Jičine, zatiaľ 72. peší pluk bojoval pri Mníchovom Hradišti a taktiež pri Jičine. Po ústupe v rámci I. zboru, ktorý tvoril pri Hradci Kráľové zálohu na ľavom krídle obrany, zasiahli tieto jednotky do boja po páde Rozběřic, kde sa pruská armáda vkladila do rakúskej obrany a rozrazilala jej stred. I. armádny zbor pomáhal pri ústupe tohto krídla a v popoludňajších hodinách podnikol útok na postavenie Prusov pri Chlume. Zbor mal také veľké straty, že túto časť bitky dejepisci nazvali masakrom. Medzi padlými boli aj mnohí Slováci.

71. trenčiansky peší pluk s veľkým percentom zastúpenia Slovákov bol so 4. práporom začlenený do brigády Rothkirch, podobne ako aj 25. peší pluk s doplnovacím veliteľstvom v Lučenci. Oba vykonávali strážnu službu pozdĺž tratí. Zo 71. pešieho pluku mnohí padli pri ústupe habsburských vojsk v zrážke pri obci Dub. 25. peší pluk prešiel skúškou ohňom pri Tovačove.¹⁴

Tento „dôkaz vernosti panovníckemu domu“ spečatený krvou predstaviteľa slovenského politického a kultúrneho života, ako aj slovenská tlač v Uhorsku opäť prezentovali s vierou, že táto obeť prinesie všetkým národom monarchie „ústavnú i národnú slobodu“. Museli sa však sklamať.

Čiastočný obraz o hrôzach tejto bitky prináša okrem iného výňatok z článku dopisovateľa časopisu *Národní listy*, ktorý bojisko pri Hradci Kráľové navštívil o niekoľko dní: *„Dnes leží na tejto krajine pusté ticho ako na veľkom opustenom cintoríne. Umrlčí zápach sa šíri ďaleko celým krajom. Úroda je úplne zničená, miestami polia*

14 DANGL, V. – SEGEŠ, V.: c. d., s. 152 – 153; Tiež DANGL, V.: Bitky a bojiská, c. d., s. 229 – 230.

*také spustošené, že zem sa podobá mlatu a nie je možné spoznať, akou sejbou bola predtým pokrytá. Dediny sú poborené a prázdne, budovy spálené, ovocné stromy od delostreleckých guľí rozstrielané, na zemi zvyšky vojenského šatstva, tu a tam rozhádzané a rozbité tanistry, rozmočené čákovy a všade kusy rozprsknutých granátov. Údolie a návršie je posiate početnými hrbolmi z novo vykopanej zeme, ktorá kryje v šachtách tisíce vojakov. Jednoduché čierne kríže zarazené na šachtách sú jediným pomníkom mnohých zmarených životov. Žiadny nápis neprezrádza mená tu padlých vojakov.*¹⁵

* * *

Po porážke rakúskych vojsk v bitke pri Hradci Králové Benedekova armáda ustupovala k Olomoucu, odkiaľ sa na základe rozkazu z Viedne mala urýchlene presunúť k hlavnému mestu monarchie. Podľa rakúskych operačných plánov sa pri Dunaji, kde sa robili horúčkovité obranné práce, mali zjednotiť ustupujúce sily západného frontu a časť víťazných zborov z talianskeho bojiska. Hlavné velenie prevzal arcivojvoda Albrecht. Ústupovú cestu po oboch stranách rieky Moravy však Prusi preťali, a tak 15. júla bol vypracovaný nový plán na upravený presun jednotlivých zborov Severnej armády. Mali prekročiť Karpaty v priestore medzi Vlárskym priesmykom a Myjavou a odtiaľ pokračovať k Dunaju. V troch prúdoch, oblúkom cez Malé Karpaty, popri povodí Váhu a cez Trnavu ustupovali potom porazené sily Západného frontu k miestu sústreďenia.

Na území Slovenska už sporadické správy o porážkach rakúskych a saských vojsk prichádzajúce spoza Moravy budili pozornosť. Oficiálna vládna propaganda, ktorú preberala celá rakúska a uhorská tlač, pred vojnou nepripúšťala myšlienku porážky. Expertízy európskych odborníkov vyznievali v prospech Rakúska. V Anglicku dokonca uzatvárali stávky 7:1 na rakúske víťazstvo. Preto kolóny ustupujúcich cisársko-kráľovských vojsk a správy o porážkach vyvolávali medzi miestnym obyvateľstvom západného Slovenska obavy a nervozitu. Obyvateľstvo tu ani v minulosti nemalo dobré skúsenosti s vojakmi, strach z Prusov, ktorí prichádzali ako nepriatelia, bol teda viac než pochopiteľný.

Sprievodné javy vojny situáciu vyostrovali. Zlé sociálne postavenie slovenského roľníctva, najmä tam, kadiaľ prechádzali vojská bojujúcich strán, sa zhoršilo. Mužskí príslušníci rodín boli vystavení rôznym formám odvodov do armády v čase letných poľných prác. Po niekoľkých neúrodných rokoch silné májové mrazy roku 1866 zhoršili vyhliadky na dobrú úrodu. Zásobovanie potravinami v oboch armádach zlyhávalo, a tak sa vojaci zásobovali sami na úkor domáceho obyvateľstva. Dôsledky príchodu pruských vojsk do týchto oblastí dopadali veľmi ťažko najmä na dedinské obyvateľstvo.

Šťažnosti na rekvirácie, násilné odoberanie potravín či vykrádanie domov patria medzi najčastejšie ponosy v dobových dokladoch. Väčšina zachovaných správ

---

15 Citované podľa URBAN, O.: c. d., s. 253.

sa však zhoduje v tom, že k výslovnému drancovaniu dochádzalo skôr iba tam, kde sa obyvateľstvo pred príchodom pruských vojakov poschovávalo. Takéto záznamy sa zachovali napríklad zo Sekúl či z Plaveckého Štvrtka, kde sa väčšina obyvateľstva rozhodla prečkať príchod Prusov v okolitých lesoch.¹⁶ Spravidla sa však dalo s veliteľmi pruských oddielov dohodnúť a na viacerých miestach sa potom dobrovoľne organizoval zber potravín, aby nedošlo k násilnej rekvirácii. K tomu dochádzalo najmä tam, kde sa na určitom teritóriu nazhromaždili veľké masy vojsk a ich zásobovacie oddiely sa predhánali v získavaní potravín a krmiva pre zvieratá. Obyvateľstvo niektorých obcí hľadalo protizbraň v tom, že prestalo zväžať z polí obilniny a iné poľnohospodárske plodiny v domnienke, že takto sa zachráni aspoň časť úrody. Táto taktika sa však nevyplatila. Prusi si buď vynútili dovoz, alebo sa sami zásobovali priamo na poli aj so všetkými následkami pre budúcu úrodu. „*No došli oni do dediny porádně, ale hned nechali vyznámit, že nebudú rekvirovat ludom, aby všeko zněsli na hrášku, tam kde obecny dům byl... Povídá maso, vajcá, sádlo... chléb a co. No tak teda lidé beze všeho vidzeli, že není pomoci, lebo keď začnú chodziti, tak budú brát všeko...*“ – spomína na zážitky svojich rodičov obyvateľ z obce Dojč.¹⁷ Iný dodáva: „*Také nezostalo nic na pokoji, všeko brali. Nemci, keď im dal, dobre a keď im nedal, brali... a tím sa muselo vynášat všeko na ulicu. Kto co mjel, všeko musel dat...*“¹⁸

Polia boli devastované, k čomu prispievali aj ťažké trény, povozy a jazdectvo, prepravujúce sa často poľnými cestami. Zástupca hlavného župana Bratislavskej stolice vo svojom hlásení opisuje situáciu obyvateľstva týchto oblastí tak, že kam vstúpili pruské vojská, tam „*...volov, kráv, bravov a zemiakov na poliach niet, všetky sú strávené*“.¹⁹ Najviac postihnuté kraje sa dostávali do krajnej núdze. „*Daktoré obce vyjedol nepriateľ docela, čoho následkom samé obyvateľstvo s hladovým nedostatkom zápasit muselo,*“ píše dopisovateľ časopisu *Obzor* zo Skalice z konca augusta 1866.²⁰ Hochštetno (Vysoká pri Morave) dokonca žiadalo pomoc proti hladu, ktorý v obci zavládol, prostredníctvom bratislavských novín. „*Myjava, Vrbové, Nové Mesto a druhé osady sú veľmo vyjedené,*“ konštatuje s veľkou dávkou nevôle zase občan z podjavorinského kraja a dodáva, že Stará Turá dodala už rakúskemu vojsku 1 600 osemfuntových pečnov chleba a teraz musí kŕmiť Prusov.²¹ Aj na Považí sa počas niekoľkých dní určité obce dostali na pokraj núdze.

Dedinské obyvateľstvo muselo nielen vykonávať rôzne prepravné služby vlastnými ťažnými zvieratami a povozmi, ale ich aj prepožičiavať pruskému vojsku.

16 Archív Ústavu etnológie SAV (AÚE SAV) Bratislava, Kronika obce Sekule a Plavecký Štvrtok. Podrobnejšie k pobytu pruských vojsk na západnom Slovensku DANGL, V.: Prusi na Záhorí. In: Historická revue, 1992, č. 1, s. 9 – 11.

17 AÚE SAV, Kronika obce Dojč.

18 Tamže.

19 Citované podľa DANGL, V. – SEGEŠ, V.: c. d., s. 155.

20 *Obzor*, 28. 8. 1866.

21 DANGL, V. – SEGEŠ, V.: c. d., s. 155.

Muži robili pohoničov a prepravcov často i päť-šesť dní nepretržite, pričom práca na poliach stála a pri poľných prácach chýbali záprahy i ťažné zvieratá. Keď si k tomu prirátame, že mladší muži pod vplyvom poplašných správ o násilnom odvode do pruskej armády opúšťali svoje dediny a skrývali sa po okolí, že v niektorých sedliackych domoch bolo ubytovaných aj tridsať pruských vojakov, dostávame náznak neradostného obrazu života na slovenských dedinách západného Slovenska počas pobytu pruských vojsk. Kolorit tohto obrazu ešte potemnel, keď sa začali objavovať správy o novej mobilizácii do rakúskej armády.

No to najhoršie ešte len číhalo všade v okolí. V pruskom vojsku vypukla cholera a epidémia sa rýchlo šírila. Po niekoľkých dňoch pobytu pruských vojsk na západnom Slovensku sa prípady ochorenia začali objavovať aj medzi domácim obyvateľstvom. Epidémia sa rozmáhala a v niektorých oblastiach si vyžiadala životy až tretiny obce. Vyvolávala paniku, ochromovala vzájomnú komunikáciu medzi jednotlivými lokalitami, dopravu i bežný život. V Skalici, kde cholera začala zúriť koncom júla a začiatkom augusta, umieralo 14 až 24 ľudí za deň. Tu si Prusi zriadili aj poľnú nemocnicu, kde sústreďovali chorých na cholery. V obci Dojč vozy, ktoré chodili po dedine a zbierali mŕtvych, odvážali denne aj 19 obetí tejto pliahy. Nebolo tomu inak ani v susednom Štefanove a v blízkych obciach. Spomienkou na epidémiu bol aj cintorín založený Prusmi v Malackách. Hoci v slovenských časopisoch vychádzali rôzne rady, ako predísť epidémiám a všelijaké recepty na liečenie cholery, veľký úspech nemali.²²

Na dokreslenie plastickejšieho obrazu o pobyte pruských vojsk na našom území treba uviesť, že k naplneniu pôvodných poplašných správ o údajných krutých výčinoch Prusov nedošlo. K domácejmu obyvateľstvu sa správali v rámci danej vojnovnej situácie vcelku korektne a obyvateľstvo prevažnej väčšiny lokalít na západnom Slovensku nemalo s nimi vážnejšie konflikty. Miestami sa vytvorili dokonca aj vzťahy akejsi vynútenej dočasnej podpory pri vzájomnej odkázanosti. Zo strany pruských vojakov a dôstojníkov, až na vyššie spomínané rekvirácie a drancovanie opustených domov, odkiaľ si odnášali najmä potraviny a zvieratá, nedošlo k výraznejším prejavom násilností voči domácemu obyvateľstvu ani k tvrdším retorzným vojenským opatreniam. Pri ústupe vojsk cez toto územie však dochádzalo k bojom a k viac či menej náhodným potýčkam na jednej strane medzi saským a rakúskym a na druhej strane medzi pruským jazdectvom, ako i k prepadávaniam menších pruských oddielov Rakúšanmi, ku ktorým sa na niektorých miestach pridávali aj skupinky miestneho obyvateľstva. Takéto stretnutia sa podľa svedectiev miestnych kroník odohrali v Lábe, pri Senici, ale i v iných lokalitách Záhoria. Zaznamenali sa však aj priateľské kontakty pruských vojakov s domácim obyvateľstvom a v priebehu rokov vzniklo i množstvo viac či menej hodnoverných

---

22 DANGL, V.: Bitky a bojiská, c. d., s. 218 – 219.

humorných príbehov a epizód z krátkého núteného spolužitia slovenského obyvateľstva s Prusmi. Existujú aj údaje, že v okolí Bratislavy niektorí jedinci Prusov dokonca vítali a robili im sprievodcov. Vyplývalo to zrejme z prežívajúcich protihabsburských nálad predovšetkým medzi maďarským a maďarofilsky naladeným obyvateľstvom, zo sympatií jednotlivcov k reprezentantom maďarskej emigrácie, ktorá prostredníctvom tzv. Klapkovej légie načas vtrhla aj na Slovensko, hoci bez citeľnejšieho úspechu.

Samotní slovenskí národní predstavitelia sa počas prusko-rakúskej vojny jednoznačne postavili na stranu Viedne, aj keď jej veľkonemeckú politiku kritizovali. S obavou sledovali obsadzovanie Čiech pruským vojskom a živo sa zaujímali o české politické dianie. Svoju úlohu v týchto postojoch zohrávali aj obavy z prípadného spojenectva domácej maďarskej opozície a maďarských emigrantských kruhov s reprezentantmi pruskej politiky, smerujúceho k ovládnutiu Uhorska a z jeho dôsledkov pre slovenský národ. V kruhoch okolo Jozefa Miloslava Hurbana a Michala Bakulínyho vzišla dokonca myšlienka na zriadenie dobrovoľníckeho zboru, ktorý by bol nasadený proti vpádu Klapkovej légie na Slovensko, resp. proti Prusom. Myšlienka sa nezrealizovala.²³

Medzitým pokračoval ústup rakúskych vojsk po železnici i vlastnou, vyššie naznačenou trasou. Pritom došlo s pruskou armádou, ktorá smerovala k Bratislave a k Viedni, na území Moravy k viacerým stretným bojom. Posledná bitka prusko-rakúskej vojny sa odohrala neďaleko Bratislavy pri Lamači. Zvláštnosťou tejto bitky bolo, že sa odohrala v predvečer mierových rokovaní v Mikulove, keď 22. júla 1866 na pravé poľudnie vstúpil do platnosti pokoj zbraní – prímerie.

* * *

Už 18. júla sa pruské jednotky, postupujúce po oboch brehoch rieky Moravy, priblížili k Viedni. Predvoj ľavého krídla smeroval k Bratislave. 19. júla Prusi obsadili Moravský Ján a Malacky a o dva dni aj Stupavu. Išlo o jednotky 1. pruskej armády, na čele ktorej postupoval zbor Eduarda von Fransezkyho, ktorý sa vyznamenal pri Hradci Králové rozhodnými útokmi na pravé krídlo rakúskej obrany. Prusi si uvedomovali strategický význam Bratislavy pri postupe na Viedeň a prisunuli sem ďalšie sily, takže do tohto priestoru pochodovali nielen jednotky 7. pruskej divízie, ktorá bojovala aj v smutne známom Svíbskom lese pri Hradci Králové, ale i časti 8. pruskej divízie. Aj rakúske hlavné velenie si však bolo vedomé tohto nebezpečenstva. Takto dôvody strategickej povahy, možnosť vyvíjať väčší tlak na protivníka pri rokovanom stole v Mikulove a v neposlednom rade aj osobné ambície veliteľa pruského zboru, ktorý údajne vyhlásil, že večerať už mieni v Bra-

23 Podrobnejšie k tejto problematike pozri DANGL, V.: Prusko-rakúska vojna a slovenské politické myslenie. In: Hradec Králové 1866 – 1991. Königrätz 1866 – 1991. Praha 1992, s. 210 – 224.

tlaslave, viedli k tomu, že sa tu odohrala bitka, ktorá už na danom vojnovom stave nič nemenila.

Na obranu prístupovej cesty k Bratislave na svahoch Malých Karpát sa už 18. júla rozvinula brigáda plukovníka Mondela, v nasledujúcich dňoch urýchlene posilnená 9. rakúskym plukom horských strelcov. Pravé krídlo obrany sa opieralo o horský masív Hrubý Pleš – Pleš a tiahlo sa na západ až k železničnému násypu. Ľavé krídlo sa opieralo o východné a severovýchodné svahy Devínskej Kobyly. Delostrelectvo bolo sústredené najmä pri Lamači a Dúbravke, odkiaľ ovládalo prístupovú cestu zo Stupavy.

Obranou Bratislavy bol poverený veliteľ II. rakúskeho zboru podmaršal Karl Thun-Hohenstein. Ten dal zničiť mosty pri Marchegu a Schlosshofe, dopravu na Dunaji najskôr obmedzil a nakoniec dal zastaviť. Mnoho obyvateľov Bratislavy z mesta utieklo, lebo sa šírili správy, že pruský generál Bosse žiada zaplatiť vysokú vojenskú kontribúciu, ináč jeho vojská mesto vyplienia. Mnohí z tých, ktorí zostali, sledovali potom bitku pri Lamači ďalekohľadmi z okolitých kopcov, záhrad a viníc.

Útok začali pruské oddiely o 7. hodine ráno. Smeroval čelne priamo na Lamač, aby viazal rakúske sily, kým pruská brigáda pod velením generála Bosseho tiahla smerom k vrcholu Kamzíka, aby sa dostala do tyla rakúskych vojsk pri Lamači. Zakrátko po začatí bojov prišla správa o uzavretí prímeria, ktoré malo vstúpiť do platnosti na poludnie. Generál Bosse sa pokúsil dovtedy dosiahnuť výraznejší úspech, a keď dostal túto správu, zosilnil útok. Po prudkej delostreleckej palbe, ktorá spôsobila požiare v Lamači i v Dúbravke, podnikli Prusi ďalší frontálny útok na Lamač. Tento útok rakúska obrana odrazila. Časť pruskej brigády určená na obchvat sa však medzitým, vďaka istému podlesnému, ktorý im ukazoval cestu, dostala na Kamzík, z boku napadla tam sústredené cisárske vojsko a prinútila ho na ústup. Pri tomto manévri padlo veľa rakúskych vojakov. Biele uniformy Rakúšanov poskytovali v horskej zeleni pruskej pechote skvelý cieľ. Tlak Prusov silnel aj v strede útočného pásma. O 12.00 hodine však biele zástavy ohlásili, že prímerie nadobudlo platnosť a Prusi svoj potup zastavili. Nasledovalo určenie demarkačnej čiary, ktorá prebiehala cez Záhorskú Bystricu. O ďalšie sa už mali postarať diplomati.

Zachované dokumenty svedčia o tom, že tento krok privítali vojaci na oboch stranách s úľavou. Medzi pruskými vojakmi protirakúska vojna nebola populárna, aj keď vojaci, navyknutí na pruský dril a vojenskú disciplínu plnili svoju „bojovú povinnosť“ s vervou. Po ukončení bojov a vyhlásení prímeria sa vojaci, ktorí predtým stáli na protiľahlých stranách a navzájom sa nemilosrdne usmrcovali, stretli, zdravili a začali preberať svoje vojnové zážitky. *„Vojaci si vzájomne vymieňali tabak, pili bratsky z jednej fľaše, hovorili a žartovali o vojne, a pretože bolo poludnie, varili mod-*

rokabátnici a bielokabátnici v pestrej zmesi svoje porcie, lebo hlad mali všetci,“ – hovorí dobový záznam.²⁴ Smutnejšiu úlohu mali príslušníci sanitných oddielov oboch strán, ktorí zbierali ranených a padlých.

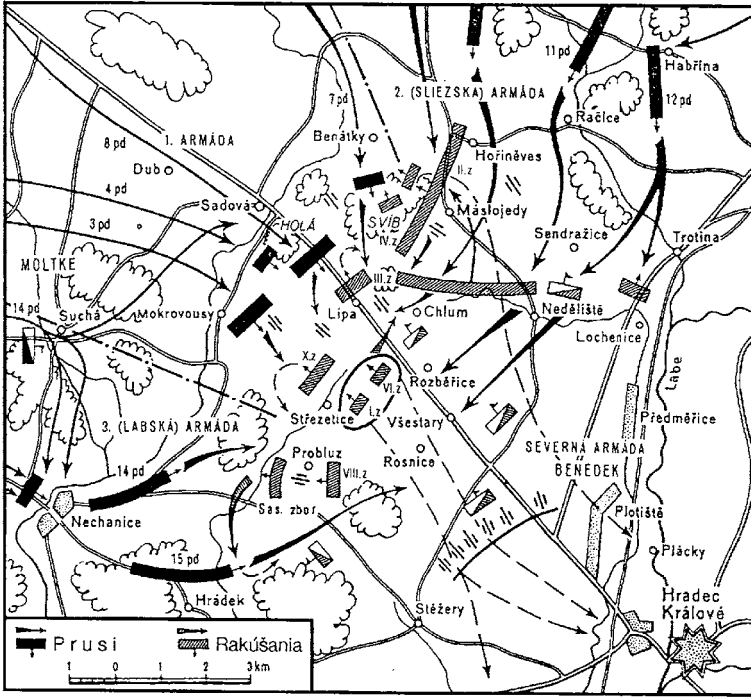
Bitka pri Lamači nepatrila medzi veľké zrážky prusko-rakúskej vojny, bola však najväčším ozbrojeným stretnutím tejto vojny na našom území. Našlo tu smrť okolo 600 rakúskych vojakov a okolo stovky príslušníkov pruskej armády. Prusi tu opäť, ako aj v iných väčších bitkách tejto vojny, použili Moltkem presadzovanú taktiku troch útočných kolón a obchvatu. Ich dokonalejšie pechotné pušky spôsobili Rakúšanom, najmä pri obrane Kamzíka, neúmerne vysoké straty.

V tom čase, keď sa už rozbehol kolotoč diplomatických jednaní, sa začali aj mierové rokovania, ktoré prebiehali v Mikulove. Bismarckovi sa podarilo presvedčiť bojovo naladeného pruského panovníka, že myšlienka úplného pokoření Rakúska by pre budúcu veľmocenskú politiku Pruska nebola prospešná, a tak mierové rokovania v Mikulove boli potvrdené 23. augusta Pražským mierom. Rakúsko, ktoré už po bitke pri Solferine roku 1859 prišlo o Lombardsko, postúpilo talianskemu kráľovstvu aj Benátsko a muselo zaplatiť 20 miliónov toliarov ako vojnovú náhradu Prusku, ktoré získalo Šlezvicko-Holšteinsko. Rakúsko muselo súhlasiť so zrušením Nemeckého spolku a s vytvorením Severonemeckého spolku pod pruským vedením. Monarchia vďaka prezieravej politike Bismarcka neprišla o ďalšie územia, ale veľmocenské ambície predstaviteľov monarchie utrážili taký výrazný úder, že sa z neho spamätávali dlhé desaťročia. Porážka v prusko-rakúskej vojne mala silný dosah aj na vnútropolitický vývoj monarchie. Viedla k zásadným štátovým zmenám vnútri habsburského súštátia v podobe rakúsko-uhorského vyrovnania roku 1867. Pre národný život Slovákov začala nová etapa boja za národné práva.

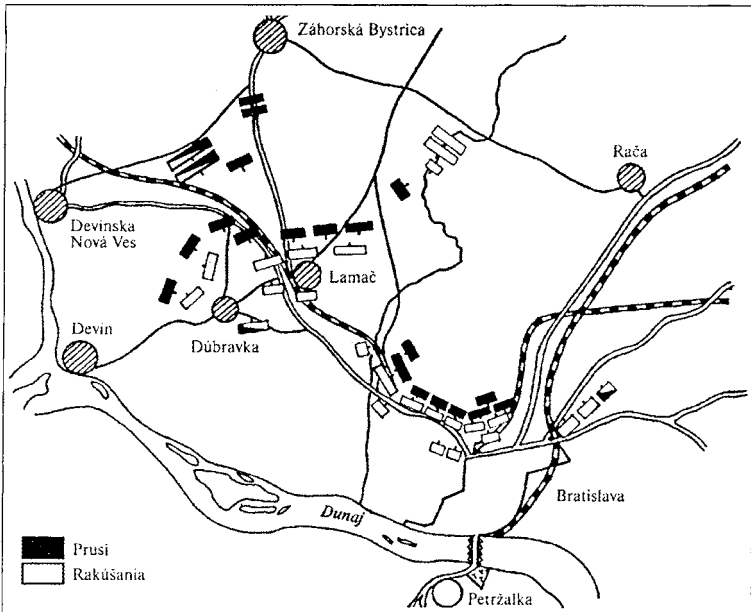
(2007)

---

24 Citované podľa URBAN, O.: c. d., s. 271.

Náčrt bitky pri Hradci Králové 3. 7. 1866

Náčrt bitky pri Lamači 22. 7. 1866

3. KAPITOLA

SYSTÉM DOPLŇOVANIA RAKÚSKO-UHORSKEJ ARMÁDY SO ZRETEĽOM NA SLOVENSKO

Základné všeobecné ustanovenia verejnoprávneho charakteru o ozbrojených silách dualistického súštitia boli uvedené už v zákonom článku (zák. čl.) XII o rakúsko-uhorskom vyrovnaní z roku 1867. Ku konkrétnemu riešeniu širokej škály problémov okolo branných síl sa však pristúpilo až po sankcionovaní tohto zákona a prvú podobu nadobudli v troch branných zákonoch z decembra 1868.

Toto medziobdobie bolo naplnené rokovaniami, v ktorých narážali na seba diametrálne odlišné názory rakúskych panujúcich vrstiev a maďarskej krajnej ľavice a ľavého streda, najmä na základnú otázku budúceho charakteru armády. Kým rakúska generalita trvala na zachovaní jednotnej spoločnej armády riadenej z Viedne, v ktorej sa bude veliť nemecky a odmietala akékoľvek vnášanie „uhorskej štátnosti“ a rôznych maďarských aspirácií do branných síl, Budapešť sa usilovala o vybudovanie samostatnej uhorskej armády, v ktorej by sa v maximálnej miere uplatnila „maďarská národná individualita“. Rakúska vláda a v prvom rade vysoké vojenské kruhy videli v zmene doterajšej štruktúry branných síl, okrem iného, aj nebezpečenstvo ich oslabenia. Branným silám totiž prisudzovali rozhodujúcu úlohu pri dosiahnutí zahraničnopolitických cieľov monarchie. Tento zásadný rozpor v názoroch na budúci charakter armády bol po dlhých rokovaníach preklenutý formou kompromisu, ktorým sa popri spoločnej armáde vybudovali v oboch častiach monarchie tzv. vlastibrany (v odbornej literatúre sa používal aj pojem „krajinská obrana“ alebo „zemebrana“). V Uhorsku bola vlastibrana označovaná názvom honvéd, bola podriadená ministerstvu uhorskej vlastibrany a velilo sa v nej maďarsky. V Predlitavsku sa označovala ako Landwehr. Za tieto ústupky maďarský parlament sankcionoval novú armádnu organizáciu.¹

¹ Otázkou vývoja, výstavby, organizácie a dislokácie ozbrojených síl monarchie v uvedenom období sa zaoberajú niektoré práce prehľadnejšieho charakteru. Z nich pozri najmä ALLMAYER-BECK (LESSING); Die K. u. k. Armee 1848 – 1914. München – Gütersloh – Wien 1974. BARCY, Z. – SOMOGYI, Gy.: Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete 1868 – 1918. Budapest b. r. v. BERKÓ, I.: A magyar királyi honvédség története. Budapest 1928. BERKÓ, I.: A magyarság a régi hadseregben. Budapest 1926. CONRAD, F.: Aus meiner Dienstzeit 1906 – 1918. d. I – IV., Wien 1921 – 1925. GLÜCKMANN, K.: Das Heerwesen der Österreichisch-ungarischen Monarchie. Wien 1908. Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918, d. I., Wien 1930, s. 26 – 81. DANGL, V.: Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra a dislokácia pozemných síl rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868 – 1914 In: Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády, VI, 1977, č. 4 – 5, s. 67 – 134. DANGL, V.: Organizácia rakúsko-uhorskej armády so zvláštnym zreteľom na Slovensko (1868 – 1914), Historie a vojenství, 32, 1983, č. 4, s. 78 – 98. Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918. Zv. V. Die bewaffnete Macht. Wien 1987. Magyarország hadtörténete, zv. II. Budapest 1985, s. 19 – 39. Vojenské dějiny Československa, d. II. Praha 1986, s. 397 – 417, 438 – 451. REGELE, O.: Feldmarchall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906

Spracovaniu nových branných zákonov predchádzala konferencia tajného charakteru v dňoch 18. až 29. apríla za účasti panovníka, na ktorej došlo ku konečnému rozhodnutiu o základných otázkach organizácie branných síl na celé ďalšie obdobie dualizmu. Zápisnica, ktorá sa z tejto porady zachovala, odráža politické názorové rozdiely tvorcov dualizmu, ktoré sa vo viac či menej skrytej podobe objavovali až do rozpadu monarchie.²

Dňa 5. decembra 1868 boli sankcionované tri branné zákony, ktoré položili základ rakúsko-uhorských ozbrojených síl obdobia dualizmu. Zák. čl. XL o branných silách stanovoval osobne nezastupiteľnú, všeobecnú brannú povinnosť, v hrubých črtách určoval štruktúru a úlohu branných síl, dĺžku aktívnej záložnej vojenskej služby, spôsob dopĺňovania armády, dĺžku cvičení, práva panovníka v oblasti armády a iné základné prvky budovania a organizácie spoločnej armády. Zák. čl. XLI o honvédstve špecifikoval postavenie tejto ozbrojenej zložky v rámci všetkých branných síl a konkretizoval jej úlohy, organizáciu, spôsob dopĺňovania atď. Na základe tohto zákona sa malo začať s budovaním honvédstva ako „*doplňujúcej časti ozbrojených síl*“, ktorá bola „*povolaná v období vojny na podporu armády a vnútornú obranu (belvédelem)*“, v období mieru výnimočne na udržanie vnútorného poriadku a bezpečnosti.“³ Tretí z branných zákonov, zák. čl. XLII o domobrane, sa vzťahoval na dobrovoľníkov, ktorí neboli z rôznych príčin odvedení k spoločnej armáde ani k honvédstvu. Táto domobrana sa mohla zvolávať prostredníctvom ministra uhorskej vlastibrany na základe rozkazu panovníka v prípade ohrozenia krajiny vonkajším nepriateľom. Jej úlohou bolo podporovať ozbrojené sily najmä vykonávaním rôznych pomocných prác, diverzných akcií, znepokojovať a poškodzovať nepriateľa menšími ozbrojenými akciami a pod. Pri príležitosti sankcionovania branných zákonov panovník vydal armádny rozkaz, v ktorom vyhlásil všeobecnú brannú povinnosť a zriadenie uhorského kráľovského honvédstva.⁴

Prijatie branných zákonov, a tým aj novej štruktúry ozbrojených síl monarchie, ktorá vychádzala z nového dualistického usporiadania podunajskej monarchie, vo svojej podstate znamenalo upevnenie nového vládneho systému a moci rakúskej a maďarskej šľachty a buržoázie. Na druhej strane však samotný fakt, že pri vyrovnaní v oblasti armády došlo k vynútenému kompromisu, s ktorým ani jedna zo zúčastnených strán nebola úplne spokojná, bol príčinou mnohých kon-

– 1918. Wien-München 1955. PAPP, T.: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után (1868 – 1890). In: Hadtörténelmi Közlemények, XIV., 1967, č. 2, s. 29 – 33; č. 4, 688 – 711. STONE, N.: Army and society in the Habsburg Monarchy 1900 – 1914. In: Past and Present, 1966, č. 33, s. 95 – 111. STROMFELD, A.: Hadseregszervezés. Budapest 1913. WREDE, A. – SEMEK, A.: Geschichte k. und k. Wehrmacht, d. I – VI. Wien 1898 – 1908. ŠAPOŠNIKOV, B.: Mozg armii, d. I – III. Moskva 1929.

2 Podrobnejšie pozri: PAPP, T.: Az Osztrák-Magyar monarchia első véderőtörvénytervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. In: Hadtörténelmi Közlemények, XV., 1968, č. 4, s. 703 – 724.

3 1868. évi XLI törvényczikk a honvédségről. In: A magyar honvédelmi törvény. Szentesített 1868. december 5.-én. Pest 1868, 1 &.

4 PAPP, T.: A magyar honvédség megalakulása..., c. d., s. 317.

fliktov, ktoré medzi Budapešťou a Viedňou vznikali a pretrvávali a boli jednou zo základných príčin vnútornej krízy dualizmu.

V roku 1889 bol branný zákon spred dvadsiatich rokov nahradený novým zák. čl. VI o branných silách. V zásade vychádzal zo zákona z roku 1868. Iba čiastočne zohľadňoval nové požiadavky na modernizáciu armády, najmä v oblasti zvyšovania stavu nováčikov. Zvyšovanie stanovil jednotne na 10 rokov dopredu. V oblasti odvodov ďalej bližšie špecifikoval zásady pre jednoročných dobrovoľníkov, výnimky z aktívnej služby a vojenských cvičení a iné čiastkové otázky výstavby a štruktúry ozbrojených síl. Zák. čl. V z roku 1890, zodpovedajúc novému zákonu o branných silách, prispôboval výstavbu honvédstva dovtedajšiemu vývoju.⁵ Oba tieto zákony boli dopĺňované *rôznymi* novelami, brannými úpravami a nariadeniami, ktoré bližšie rozvíjali a konkretizovali základné otázky branných síl. Išlo najmä o úpravu rozdelenia monarchie na vojenské oblasti a s tým súvisiace záležitosti dopĺňovania armády, o špecifikovanie brannej povinnosti, o práce súvisiace s odvodmi, o otázky zvyhodňovania pri aktívnej vojenskej službe, o otázky jednoročných dobrovoľníkov, náhradnej zálohy, vojenských škôl a inštitúcií, o celý súhrn otázok súvisiacich s prezenčnou vojenskou službou, s vojenskou evidenciou a pod.⁶

Detailnejšie úpravy v uhorskej domobrane boli vykonané zák. čl. XX z roku 1886. Podľa neho boli odvádzaní k domobrane tí občania Uhorska, ktorí neboli odvedení ani k spoločnej armáde ani k honvédstvu. Ich služobná povinnosť trvala od 19. do 42. roku veku. Z hľadiska ich využitia sa domobranci členili do dvoch skupín. Do prvej skupiny patrili 19- až 37-roční občania, do druhej skupiny muži, ktorí od 1. januára príslušného roka prekročili 38. rok svojho veku. Prvá skupina mala v prípade vojny a nedostatku vojenských záloh nahradiť straty spoločnej armády a honvédstva. Druhá skupina, pozostávajúca z piatich najstarších ročníkov a z tých občanov, ktorí z nejakých dôvodov neboli začlenení do služby v poli, ale na túto službu boli spôsobilí, sa mala využiť na rôzne pomocné služby a práce pre armádu. Domobrana mala pôsobiť v rámci hraníc krajiny, výnimočne aj mimo nich, avšak aspoň s dodatočným súhlasom parlamentu. Dopĺňovacie okresy domobrany boli v Uhorsku totožné s dopĺňovacími okresmi honvédstva a jej záležitosti riadil minister uhorskej vlastibrany. Dôstojníkov domobrany menoval na návrh ministra panovník. Aj tento zákon bol doplnený množstvom čiastkových nariadení a predpisov.⁷

5 Podrobnejšie pozri: Magyar közigazgatási törvények Grill féle kiadásá. Hadügy I. Hadsereg, Haditengerészet, Honvédség. Budapest 1911, s. 1 – 63.

6 Súhrn úprav a nariadení súvisiacich s týmito brannými zákonmi pozri Tamže, s. 73 – 1062.

7 Samotný zák. čl. a jeho čiastkové doplnky pozri: Magyar törvények Grill féle kiadásá. Hadügy, d. II. Budapest 1911, s. 1 – 284.

Vnútropolitický zápas, ktorý sa od prelomu storočia rozohrel s novou intenzitou, a s tým súvisiaca vnútropolitická kríza bránili vykonaniu brannej reformy v tej podobe, ako si ju predstavovali vyššie rakúske vojenské kruhy. Z hľadiska rozvoja branných síl sa zvlášť dôležitým ukazoval problém zvyšovania počtov v armáde. Až do predvojnového obdobia však stav armády v hrubých črtách zostal nezmenený a aj kontingent nováčikov sa od Uhorska získaval tým spôsobom, že sa zákonnými nariadeniami z roka na rok predlžovala platnosť príslušného paragrafu o kontingente nováčikov pôvodného zákona z roku 1889.

Podstatnú zmenu vo výstavbe a organizácii ozbrojených síl monarchie priniesli až branné zákony XXX a XXXI z roku 1912. V uhorskom parlamente boli prijaté po násilnom zásahu Štefana Tiszu a predchádzali im protestné akcie sociálnych demokratov, časti maďarskej meštiackej opozície a antimilitaristických síl. Tieto zákony v podstatnej miere zvyšovali stav nováčikov a mužstva,⁸ v pozemných silách sčasti zavádzali dvojročnú prezenčnú službu, modernizovali armádu najmä budovaním technických a spojovacích jednotiek, zvyšovali palebnú silu pozemných vojsk, zavádzali v honvédstve delostrelectvo atď. Ich cieľom bolo v maximálnej miere a pomerne v krátkom čase pripraviť ozbrojené sily monarchie na hroziaci medzinárodný vojenský konflikt. Rakúsko-Uhorsko vstúpilo na bojiská prvej svetovej vojny v priebehu realizovania dlhodobého programu ďalšej modernizácie a výstavby armády, ktorých základ mali položiť práve tieto branné zákony z roku 1912.⁹

* * *

Branná moc Rakúsko-uhorskej monarchie sa od roku 1868 členila na cisársku a kráľovskú armádu (Kaiserliche und königliche Heer), cisárske a kráľovské vojnové loďstvo (Kaiserliche und königliche Kriegsmarine), cisársko-kráľovskú vlastibranu (Kaiserliche-königliche Landwehr), uhorskú kráľovskú vlastibranu (Magyar királyi honvéd), cisársko-kráľovskú domobranu (Kaiserliche-königliche Landsturm) a uhorskú domobranu (Népfelkelés). Základ ozbrojených síl monarchie tvorila tzv. spoločná armáda, ktorá sa skladala z cisárskej a kráľovskej armády a vojnového loďstva. Rakúska a uhorská vlastibrana sa na verejnosti vydávali za tzv. národné vojská, čo najmä v uhorských podmienkach zďaleka nezodpovedalo skutočnosti, pretože v honvédstve, podobne ako aj v spoločnej armáde bolo zastúpenie Slovákov a iných národov monarchie skutočne vysoké.¹⁰ Teória jednotného „uhorského politického národa“ sa presadzovala aj týmto spôsobom.

8 Na dobu 12 rokov sa zvyšoval počet brancov tak, že sa stav armády mal zvýšiť o 54 %. (CONRAD, F.: c. d., zv. II., s. 376).

9 Podrobnejšie k významu tohto zákona pre rozvoj branných síl monarchie pozri: DANGL, V.: Prejavy antimilitarizmu na Slovensku v súvislosti s bojom o branné zákony a slovenská politika v r. 1911 – 1912. In: Štúdie k československým vojenským dejinám. Bratislava 1977, s. 23 – 58.

10 K otázke zastúpenia Slovákov a iných národov a národnosti v armáde pozri DANGL, V.: Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci. Československý časopis historický, 24, 1976, č. 6, s. 851 – 884.

Spomenuté zložky branných síl monarchie boli od roku 1868 doplňované na základe všeobecnej brannej povinnosti. Táto sa vzťahovala na všetkých občanov Uhorska mužského pohlavia, uznaných za schopných vojenskej služby, a to od dovŕšenia 19. roku veku do 42. roku. Služobná povinnosť sa začínala 1. januára v tom roku, v ktorom bravec dovŕšil 21 rokov. Oproti staršej praxi využívanej v Uhorsku branné zákony už vylučovali možnosť náhrady pri odvode inou osobou a predpisovali povinnú osobnú účasť brancov v branných silách. Všeobecné podmienky pre spoločnú armádu vyžadovali rakúsku alebo uhorskú štátnu príslušnosť alebo bosniansko-hercegovinské domovské právo, potrebnú telesnú a duševnú schopnosť a dovŕšenie aspoň 17-teho roku života evidovaného branca.

Prípravné práce na odvody sa začínali už v predchádzajúcom roku spracovaním prehľadu vojnopovinných na základe matrík, vyhotovovaním zoznamu odvodencov obecnými a mestskými zastupiteľskými úradmi, organizovaním odvodových komisií a ďalších činností potrebných na zdarný priebeh odvodov. Branci narodení v rovnakom kalendárnom roku tvorili jednu vekovú triedu. Na odvody boli pozývané každoročne do roku 1889 štyri vekové triedy (resp. ročníky) – 20 – 23-roční a od roku 1889 tri vekové triedy, t. j. 21 – 23-roční branci. Odvodové komisie, pred ktorými sa odvody konali, boli vytvárané jednak z civilných, jednak z vojenských osôb, pričom zastúpenie v nich mali ako príslušníci spoločnej armády, tak aj honvédstva.¹¹ Samotnému aktu odvodu predchádzal zložitý proces losovania, ktorého účelom bolo stanoviť postup, podľa ktorého branci v prípade uznania za schopných vojenskej služby (v rámci svojho odvodného ročníka) boli zaradení do kontingentu nováčikov alebo do náhradnej zálohy a pridelení buď k spoločnej armáde alebo k honvédstvu.¹²

Odvodová komisia mala zhodnotiť duševné a telesné danosti branca a určiť jeho spôsobilosť, prípadne dočasnú alebo trvalú nespôsobilosť na vojenskú službu. Branci po zistení telesnej výšky¹³ a po lekárskej prehliadke boli na základe rozhodnutia komisie zadelení do piatich kategórií vojenskej spôsobilosti.¹⁴ Keď sa úsudok odvodovej komisie rôznil, ako aj v prípadoch, keď sa vyskytlo podozrenie,

11 Predsedom odvodovej komisie bol spravidla prvý úradník verejnej správy, prípadne jeho zástupca (podžupan, starosta, mešťanosta) alebo za tým účelom zvlášť vyslaná, ministrom uhorskej vlastibrany odsúhlasená osoba. Členmi odvodovej komisie boli: správny úradník odvodového okresu a župný (mestský) hlavný lekár, prípadne jeho zástupca, ďalej jeden štábny dôstojník za spoločnú armádu a jeden za honvédstvo, aspoň jeden vojenský lekár a ďalší dvaja dôstojníci. Komisiu pomáhal aj určitý počet pisárov, vojakov a pod.

12 Podrobnejšie pozri. Magyar közigazgatási törvények Grill féle, c. d., d. I., s. 109 – 120. Tiež PAPP, T.: c. d., s. 326 – 327.

13 Predpokladom odvodu k spoločnej armáde bola výška minimálne 155 cm a k honvédstvu minimálne 153 cm. V roku 1912 sa zo všeobecných ustanovení k odvodom tento predpoklad vypustil.

14 A) Na odvod spôsobilí, B) na odvod menej spôsobilí, C) t. č. nespôsobilí (sem boli zaradení branci prvého a druhého odvodového ročníka dostatočne telesne nevyvinutí, u ktorých však bol predpoklad, že o rok budú môcť nastúpiť základnú vojenskú službu), D) na vojenskú (ozbrojenú) službu nespôsobilí (do tejto kategórie sa zaradovali tí branci, ktorí síce k vojenskej službe neboli spôsobilí, ale mohli vy-

že nespôsobilosť na vojenskú službu sa dosiahla nezákonným spôsobom a v iných podobných prípadoch, vynášala konečné rozhodnutie tzv. zmiešaná vyšetrovacía komisia.¹⁵

* * *

Odvody v Rakúsko-uhorskej monarchii sa konali so značnou veľkoleposťou, čím vojenské úrady chceli dať tomuto všeobecne nepopulárnemu aktu náter spontánnosti. Nechuť k vojenskej službe, najmä v chudobnejších vrstvách, dosahovala také rozmery, že vládne a vojenské orgány museli robiť rôzne opatrenia, aby aspoň čiastočne paralyzovali konkrétne prejavy odporu proti vojenskej službe. Najmä odmietanie dostať sa k odvodom, úteky za hranice pred vojenskou službou a vystáhovalectvo im robili značné problémy. Počet tých, ktorí sa nedostavili pred odvodové komisie, bol zvlášť vysoký na území Slovenska a v období pred prvou svetovou vojnou dosahoval takú vysokú cifru, že to vyvolalo poplach aj na ministerstve vojny. Minister vojny v januári 1911 v nóte ministerskému predsedovi a ministrom vnútra predložil žiadosť, aby sa vystáhovalectvo z „Horného Uhorska“ usmernilo a aby sa dôslednejšie kontrolovala činnosť nižších úradov, lebo navrátilci, stále sa zdržiavajúci v Uhorsku, sú evidovaní ako vystáhovalci alebo ako osoby, ktorých pobyt je neznámy a pod. Minister vojny priamo udáva, že pomery pri nastupovaní do základnej vojenskej služby sú v tejto oblasti také nepriaznivé, že počet neprítomných, resp. tých, ktorí nenastúpili k určenému vojenskému telesu, dosahuje povážlivú výšku až 60 %.¹⁶

V Zemplínskej župe v roku 1911 z 9 264 mužov sa k odvodom dostavilo iba 4 567, teda polovica.¹⁷ V Liptovskej župe v roku 1910 spomedzi 1 857 povolaných sa 776 k odvodom nedostavilo.¹⁸ V Šarišskej župe sa z 6 459 brancov podľa údajov *Slovenských ľudových novín* dostavilo k odvodom v roku 1911 iba 1 754.¹⁹ V tom istom roku v Bratislavskej župe sa k odvodom zo 7 434 mužov nedostavilo 2 058 (27,6 %), väčšinou z odvodového okresu Malacky (42 %), Trnava (34,7 %) a Senica (33,1 %).²⁰ V Turci v roku 1913 zo 725 brancov registrovaných v martinskom odvodovom okrese na odvodoch nebolo prítomných 331, v štubnianskom odvodovom okrese zo 626 sa k odvodom nedostavilo 274 brancov.²¹ Vo veľkomichalovskom odvodovom okrese v Zemplínskej župe sa v roku 1913 z 1 183 vojnopovinných

---

konávať rôzne služby v rámci domobrany, E) nespôsobilí na akúkoľvek službu (boli vyňatí spod brannej povinnosti).

15 Skladala sa z hlavného župana ako predsedu, z jedného generála alebo vysokého dôstojníka a jedného štábného dôstojníka a vojenského lekára vyššej hodnosti zo strany spoločnej armády i honvédsťva. Členom komisie bol aj jeden civilný lekár. Proti rozhodnutiu zmiešanej vyšetrovacej komisie sa nedalo odvolať.

16 OL Budapest, ME, XLI/745/1911.

17 *Národné noviny*, 24. 6. 1911.

18 *Slovenský týždenník*, 26. 5. 1911.

19 *Slovenské ľudové noviny*, 2. 6. 1911.

20 *Slovenský denník*, 20. 6. 1911.

21 *Slovenský hlásnik*, XLVI., čl. 18, 2. 5. 1913.

brancov dostavilo k odvodom iba 350.²² V iných odvodových okresoch na Slovensku stav nebol oveľa lepší.

Veľký počet útekov za hranice pred vojenskou službou viedol vojenské úrady k tomu, že v brannom zákone z roku 1912 rozšírili právomoc ministra uhorskej vlastibrany o výnimočné právomoci pre prípad, keď v určitých oblastiach mal tento trend hromadný charakter.²³ Avšak ani tieto paragrafy, ani ďalšie opatrenia vojenskej správy na zamedzenie hromadného odchodu vojnopovinných za hranice podstatnejšie neovplyvnili daný stav, ktorý bol podmienený samotným spoločenským zriadením, politikou vládnucich vrstiev, biedou širokých mas spoločnosti, ktoré boli nútené hľadať obživu v zahraničí. Tie isté faktory boli príčinou aj ďalšej charakteristickej črty odvodov do rakúsko-uhorskej armády, a to relatívne veľmi nízkeho počtu tých, ktorí boli uznaní za schopných vojenskej služby zo zdravotných dôvodov.

V Rakúsko-Uhorsku z brancov, ktorí sa dostavili k odvodom v období pred prvou svetovou vojnou, nastúpilo základnú vojenskú službu v priemere iba 29,45 % a to z Uhorska 30,60 % a z Rakúska 28,30 %.²⁴ V roku 1913 v už spomínanom martinskom odvodovom okrese z 394 brancov, ktorí sa dostavili pred odvodovú komisiu, odvedli iba 102 brancov, v štubnianskom okrese iba 93 a 258 brancov z rôznych príčin (najmä zdravotných) neodvedli. V odvodovom okrese Humenné zo 184 prítomných odvedli 45 mužov.²⁵ Rakúsko-Uhorsko bolo po Taliansku druhou väčšou európskou mocnosťou s najnižším počtom odvedených.²⁶ Pritom bolo všeobecne známe, že pri odvodoch sa lekárskej prehliadke nevenovala zvláštna pozornosť a vojenské orgány sa snažili odvieť čo možno najviac „schopných vojenskej služby“. Výnos ministra vojny z 31. 7. 1909 priamo nariaduje obvodným vojenským doplnovacím veliteľstvám, aby odvodom venovali zvýšenú pozornosť čo do počtu odvedených a aby v najhoršom prípade aspoň kategóriu schopných vojenskej pomocnej služby čo najviac zaplnili.²⁷ V takejto situácii mali lekárske prehliadky skôr pomôcť vojenskej mašínérii odvieť čo najviac nováčikov, než skutočne objektívne stanoviť telesnú spôsobilosť branca na vojenskú službu.²⁸ Keď i napriek týmto javom veľké percento brancov nebolo uznaných za schopných vojenskej služby zo zdravotných dôvodov, svedčilo to o rastúcom zbedačovaní

22 Robotnícke noviny, 17. 4. 1913.

23 Tak napr. mohol zakázať opustenie hraníc pre mužov od 17 do 36 rokov a zrušiť pre túto kategóriu vydávanie pasov. Mohol nariadiť pre tých, ktorí zmeškali odvody, pokutu do výšky 1 000 korún. Mohol nariadiť prešetrovanie a nové odvody pred novou odvodovou komisiou a nové klasifikovanie brancov v rámci odvodových okresov.

24 HIL Budapest, HM függelék, 45 cs. 8/1913. Indoklás a véderöröl szóló törvényjavaslathoz.

25 Slovenský týždenník, 9. 5. 1911.

26 HIL Budapest, HM függelék, 45 cs. 8/1913. Vo Francúzsku tento počet činil 86 %, v Nemecku 40 %, v Rusku 37 %, a iba v Taliansku 22,6 %.

27 VHA Praha, KK-8, Spisy prez. 1826/1909.

28 K tomuto pozri článok v Robotníckych novinách, 17. 8. 1911.

robotníckych a roľníckych vrstiev, ktoré sa veľmi nepriaznivo odrážalo na fyzickej konštitúcii a zdatnosti mladých ľudí, takže ani znížené požiadavky rakúsko-uhorského militarizmu na telesný stav odvedených nemohli byť v plnej miere splnené. Z týchto dôvodov sa v roku 1889 povinnosť k odvodu presunula z 20. roku na 21. rok veku branca. Výsledky odvodov totiž ukázali, že napr. u honvédstva približne polovicu brancov neuznali za spôsobilých na vojenskú službu z dôvodu „*telesnej nevyspelosti*“.²⁹ Za týmto pojmom sa skrývali dôsledky dlhoročnej nedostatočnej výživy, často podvýživy, zanedbanej lekárskej starostlivosti, základných hygienických nedostatkov, pracovnej preťažnosti v nevyhovujúcich pracovných podmienkach, spriemyselnovania pri súčasnom zanedbávaní základných hygienických a zdravotných požiadaviek a pod. Samotné ministerstvo uhorskej vlastibrany v dôvodovej správe k návrhu branných zákonov v roku 1912 priznalo, že branná schopnosť mestského obyvateľstva pod vplyvom spriemyselnenia klesá.³⁰

Branci uznaní za spôsobilých na vojenskú službu sa museli podriadiť viacerým obmedzeniam, z ktorých najdôležitejší bol zákaz ženenia sa a zákaz prekročenia štátnych hraníc.

Branná povinnosť v spoločnej armáde až do poslednej brannej reformy pred prvou svetovou vojnou trvala tri roky v aktívnej službe, sedem rokov v zálohe a desať rokov v náhradnej zálohe. Vo vojenskom námorníctve štyri roky v základnej prezenčnej službe, päť rokov v zálohe a tri roky v náhradnej námornej zálohe. V roku 1912 bola v rakúsko-uhorskej armáde vo všeobecnosti zavedená dvojročná základná služba, nevzťahovala sa však na všetky zbrane a druhy vojsk. V jazdecťve a jazdnom delostrelectve, ako aj v určitých špeciálnych druhoch vojsk zostala trojročná základná služba a sedemročná služba v zálohe. Branná povinnosť tých, ktorí sa zaoberali do náhradnej zálohy, sa zvyšovala na dvanásť rokov. Vo vojnovom námorníctve zostala štvorročná základná vojenská služba a ani dĺžka záložnej brannej povinnosti sa nemenila. U honvédstva, po reorganizácii v roku 1912, trvala riadna služobná povinnosť vo všeobecnosti dva roky v aktívnej službe a desať rokov v zálohe, v jazdecťve a jazdnom delostrelectve tri roky v aktívnej službe a sedem rokov v zálohe. Náhradná záloha mala trvanie dvanásť rokov.

Po skončení základnej vojenskej služby odvedení prechádzali do zálohy spoločnej armády a po splnení predpísaných rokov na službu v zálohe boli na dva roky registrovaní v zálohe honvédstva. Potom boli preradení do domobrany, v ktorej zostali do 31. decembra toho roku, v ktorom sa dožili veku 42 rokov. Vojnopovinní, ktorí boli odvedení priamo k honvédstvu, po skončení dvojročnej základnej služby zostali na desať rokov v zálohe honvédstva a až potom boli preradení do domobrany. Služobná povinnosť v uhorskej domobrane pre tých, ktorí

29 BIRÓ, P.: A magyar királyi honvédelmi minisztérium működése az 1877 – 1889 években, d. I. Budapest 1891, s. 157.

30 HIL Budapest, HM függelék, 45 cs., 8/1913.

splnili svoju brannú povinnosť v armáde, trvala vo všeobecnosti deväť rokov, pre tých, ktorí túto povinnosť nespĺnili (ale v prípade vojny mohli plniť určité úlohy bez zbrane) trvala dvadsaťštyri rokov.

Kontingent nováčikov parlament schvaľoval na desať rokov dopredu a jeho výpočet bol závislý od percentuálneho zastúpenia počtu obyvateľstva z Uhorska a Rakúska na základe posledného sčítania ľudu. Celkový ročný kontingent nováčikov z Rakúsko-Uhorska pre spoločnú armádu do roku 1889 činil 95 000 mužov, od roku 1889 to bolo 103 100 mužov a branným zákonom z roku 1912 sa postupne zvyšoval na 159 500 mužov.³¹ Z toho skutočný ročný kontingent nováčikov pre spoločnú armádu v jednotlivých obdobiach na základe schválenia parlamentu bol pre Uhorsko takýto: rok 1880 – 42 711 mužov, rok 1893 – 43 889 mužov, rok 1904 – 44 076 mužov, rok 1912 – 57 997 mužov, rok 1913 – 65 673 mužov a rok 1914 (do mobilizácie) 68 018 mužov.³²

Pre uhorské kráľovské honvédstvo kontingent nováčikov od roku 1889 činil 12 500 mužov, od roku 1912 to bolo 25 000 mužov s tým, že tento stav by sa odviezol až v roku 1914, a v rokoch 1912 a 1913 v dôsledku čiastočnej organizačnej preštravby by kontingent nováčikov pre honvédstvo činil 17 500, resp. 21 500 mužov.³³

Do rakúsko-uhorskej armády boli dva druhy odvodov, hlavné odvody, ktoré sa konali každý rok od 1. marca do 30. apríla a odvody vedľajšie, ktoré sa vypisovali podľa potreby a ktorých sa zúčastňovali dovtedy z rôznych príčin neodvedení, ale odvodu podliehajúci branci. Odvody sa konali podľa odvodových okresov, do ktorých boli branci zaeľovaní podľa domovskej príslušnosti. Riadenie odvodových okresov po línii vojenskej podliehalo obvodným vojenským doplnovacím veliteľstvám, ktorých bolo v roku 1889 v Rakúsko-Uhorsku 108, z toho 48 v Uhorsku (vrátane Chorvátska a Slavónska), pričom jeden z nich bol určený pre vojnové námorníctvo. Z týchto obvodných vojenských doplnovacích veliteľstiev bolo 7 na území Slovenska (vrátane veliteľstva v Komárne), ďalšie tri veliteľstvá mimo hraníc dnešného Slovenska však mali taktiež odvodové okresy na našom území. Po čiastočnej reorganizácii ozbrojených síl v roku 1912 sa počet doplnovacích veliteľstiev nezmenil, došlo iba k čiastočným zmenám v odvodových okresoch.³⁴ Rozloženie vojenských doplnovacích obvodov na území Slovenska so zreteľom na župný systém v roku 1913 vyzeralo nasledovne. Vojenský doplnovací obvod s veliteľstvom v Komárne bol doplnovaný z Komárňanskej a čiastočne z Nitrianskej župy. Obvod s veliteľstvom v Ostrihome z Tekovskej, Ostrihomskej a Hontianskej

31 HIL Budapest, HM fűggelék, 45 cs., 8/1913.

32 Magyar közigazgatási törvények Grill féle kiadása. Hadügy I. c. d., s. 4 – 5. ŠOBA Bratislava, Župa bratislavská, Hl. župan, 45/1913.

33 Tamže, XXXIV. törvényzikk az 1912. évre kiállítandó ujonczok megajánlásáról. In: Magyar törvényzikk. Budapest 1913, s. 497.

34 Počet odvodových okresov sa dovtedy v Uhorsku vrátane Chorvátska, Slavónska a Fiume pohyboval medzi 631 až 654.

župy. Z Trenčianskej, Turčianskej a Oravskej župy sa odvádzalo k Trenčianskemu vojenskému doplnovaciemu obvodu. Bratislavský vojenský doplnovací obvod prijímal nováčikov z Bratislavskej a čiastočne z Nitrianskej župy. K Lučeneckému vojenskému obvodnému veliteľstvu boli zadelovaní branci z odvodových okresov Gemerskej a Malohontskej župy, Zvolenskej župy a čiastočne Novohradskej župy. Obvodné doplnovacie veliteľstvo v Košiciach prijímalo nováčikov z Abovsko-turnianskej a čiastočne z Boršodskej župy. Veliteľstvo v Mukačeve, okrem žúp na území Maďarska a Ukrajiny, prijímalo nováčikov čiastočne aj zo Zemplínskej župy. Zo Zemplína bol čiastočne doplnovaný aj Užhorodský vojenský doplnovací obvod, kde sa odvádzali aj nováčikovia z Užhorodskej župy. Prešov prijímal brancov z Liptovskej, Šarišskej a Spišskej župy.³⁵

Obvodné vojenské doplnovacie veliteľstvá podliehali oblastným vojenským veliteľstvám, ktorých pôsobnosť sa kryla s územím zborových veliteľstiev. V Rakúsku bolo celkovo 9, od roku 1909 10 vojenských oblastí, v Uhorsku, vrátane Chorvátska a Slavónska 6 vojenských oblastí. Z toho dve (s veliteľstvom v Bratislave a v Košiciach) sa nachádzali na území Slovenska. Hranice týchto dvoch vojenských oblastí sa zhruba kryli s územím dnešného Slovenska, v niektorých miestach však presahovali na územie dnešného Maďarska a Ukrajiny.³⁶

Pretože zadelovanie nováčikov k vojenským jednotkám sa dialo na základe teritoriálneho systému, podľa obvodných vojenských doplnovacích veliteľstiev, nováčikovia z jednej oblasti sa dostávali spravidla k tým istým alebo k susedným útvarom. Tento systém sa zachovával v peších jednotkách, avšak vzhľadom na prenikanie techniky do armády, na stále väčšiu potrebu špecializácie, bol u ostatných, najmä technických zbraní, rozptýl nováčikov väčší.

Nováčikovia a náhradní záložníci z Uhorska sa zadelovali do spoločnej armády zásadne k útvarom formovaným pôvodne v Uhorsku a podľa možnosti k jednotkám podliehajúcim zborom, z územia ktorého sa dopĺňovali. Výnimku tvorili iba tie špeciálne útvary, v ktorých vzhľadom na ich určenie nebolo možné vytvoriť samostatné jednotky z mužstva, pochádzajúceho z územia svätostefanskej koruny. Väčšinou išlo o špeciálne technické jednotky, čiastočne vozatajstvo a zdravotnícku službu. Túto zásadu nebolo možné v plnej miere aplikovať ihneď po brannej reforme r. 1868. Až v roku 1871 sa napríklad zrušili útvary delostre-

35 Podrobnejší rozpis odvodových okresov pozri: DANGL, V.: Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra, c. d., s. 76 – 79.

36 Bratislavskému oblastnému veliteľstvu okrem žúp na území Slovenska podliehali aj vojenské obvodné doplnovacie veliteľstvá zo župy Győr, Veszprém, Zala, Sopron, Moson, Vas a sčasti Komárno a Ostrihom. Vojenské obvodné veliteľstvá podliehajúce košickému oblastnému veliteľstvu okrem žúp na území Slovenska sa dopĺňovali ešte zo župy Szatmár, Szabolcs, Heves, Bereg, Máramaros, Ugocsa a sčasti zo župy Abovsko-turnianskej, Novohradskej, Borsod a Užhorod.

lectva, v ktorých bolo zastúpené mužstvo z Uhorska i Rakúska a vytvorili sa nové delostrelecké pluky, doplňované výlučne z oblastí Zalitavska, resp. Predlitavska.³⁷

* * *

Rakúsko-uhorská armáda sa okrem povinného kontingentu nováčikov odvedeného na základe všeobecnej brannej povinnosti doplňovala aj dobrovoľníkmi a absolventmi vojenských škôl. V honvédstve sa navyše stály stav doplňoval preradovaním záložníkov a náhradných záložníkov zo spoločnej armády. Dobrovoľný vstup do armády sa povoľoval tým plnoprávnym občanom krajiny, ktorí dovŕšili 17 rokov a boli telesne i duševne uznaní za spôsobilých na vojenskú službu. Mohli si sami voliť druh zbrane, ale námorníci z povolania sa mohli dobrovoľne hlásiť iba k vojnovému námorníctvu. Dobrovoľný vstup do armády sa zakazoval pre tých, ktorí už boli vyzvaní k odvodu. Cudzinci mohli vstúpiť do armády iba vo výnimočných prípadoch, a to so súhlasom samotného panovníka a vlastnej vlády.³⁸ Počet dobrovoľníkov, prijatých k honvédstvu ešte pred základnou vojenskou službou však bol obmedzený a nemal prekročiť 5 % kontingentu nováčikov pre túto zložku ozbrojených síl. Vo výnimočných prípadoch minister uhorskej vlády so súhlasom ministra vojny mohol tento stav zvýšiť. Najrozšírenejšou formou dobrovoľnej služby v armáde boli jednorocní dobrovoľníci.

Príslušné zákonné ustanovenia o jednorocných dobrovoľníkoch umožňovali v relatívne krátkom čase pripraviť záložný dôstojnícky zbor a zároveň poskytovali uchádzačom viacero osobných výhod. Využívať ich však mohli predovšetkým synovia z majetnejších, z lepšie situovaných meštianskych a šľachtických rodín. Do kategórie jednorocných dobrovoľníkov mohli byť prijímaní totiž občania so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním, prípadne v štádiu štúdia na týchto školách. Okrem skrátenej, iba jednorocnej aktívnej služby a jedenástorocnej služby v zálohe, jednorocní dobrovoľníci, ktorí si čiastočne hradili výdavky spojené s aktívnou službou v jazdectve, jazdnom delostrelectve a vo vlakových jednotkách, si mohli voľne vybrať jednotku, v ktorej chceli slúžiť. Tí jednorocní dobrovoľníci, ktorí svoje štúdiá vykonávali na školách vyššieho stupňa, si mohli samostatne zvoliť aj rok nástupu na vojenskú službu, ale tento nástup nesmel byť neskôr, než adept dosiahol vek 24 rokov. Vo výnimočných prípadoch (u nemajetných a u študentov, ktorí dosahovali dobré študijné výsledky) mohol náklady na ich jednorocnú vojenskú službu prevziať na seba štát, ale títo dobrovoľníci nemohli slúžiť v jazdectve spoločnej armády. Jednorocní dobrovoľníci nemuseli bývať v kasárňach, mali samostatný výcvik, v prípade zmeny dislokácie mohli pokračovať v službe na pôvodnom mieste, pokiaľ striedajúci útvar patril k tej istej zbrani. Mohli nastúpiť k činnosti služby aj pred termínom odvodov, pričom sa im táto služba započítavala,

37 BERKÓ, I.: A Magyarság a régi hadseregben. Budapest 1926, s. 54.

38 XXX. törvényczikk a véderőröl, c. d, s. 19 &.

a požívali ďalšie menšie výhody oproti odvedencom na základe všeobecnej brannej povinnosti. Jednoroční dobrovoľníci – absolventi lekárskeho fakúlt – slúžili prvý polrok v peších alebo streleckých jednotkách a druhý polrok, po získaní diplomu, vo vojenských zdravotníckych zariadeniach. To isté platilo aj o študentoch a absolventoch veterinárskeho a farmaceutického štúdia a o dobrovoľných uchádzačoch o službu vo vojenskej administratíve.

Jednoroční dobrovoľníci po skončení jednoročnej aktívnej služby a po zložení špeciálnych skúšok prechádzali do zálohy ako záložní dôstojníci. Po ukončení záväzkov v spoločnej armáde (pokiaľ nežiadali, aby mohli zostať v jej zálohe), boli daní k dispozícii honvédstvu. Záložní dôstojníci a čakatelia, ktorí slúžili ako jednoroční dobrovoľníci, mohli byť, keď to situácia vyžadovala, pozývaní na vojenské cvičenie každý rok. V praxi sa však táto možnosť využívala veľmi zriedka.³⁹

Povinnú aktívnu základnú vojenskú službu nemuseli absolvovať kandidáti na kňazské povolanie a vysvätení kňazi všetkých konfesíí. Títo boli zadení priamo do náhradnej zálohy. Do náhradnej zálohy boli priradení na vlastnú žiadosť aj pedagógovia a poslucháči pedagogických a ďalších špeciálnych či odborných škôl a ústavov. Branným zákonom z roku 1912 došlo k určitej zmene v tejto kategórii, a to v tom, že učitelia mali slúžiť ako jednoroční dobrovoľníci v honvédstve.⁴⁰

Širokú možnosť špekulácií majetnejším roľníckym vrstvám povoľovali tie paragrafy branných zákonov, ktoré sa týkali majiteľov zdedených poľnohospodárskych majetkov. Pokiaľ takýto vojnopovinný zdedil poľnohospodársky majetok takej veľkosti, že stačil na výživu päťčlennej rodiny, jeho výnos neprekročil štvornásobok samotného majetku a majiteľ ho sám obhospodaroval, bol zbavený povinnosti základnej vojenskej služby a automaticky ho zadelili do stavu náhradnej zálohy. Táto výhoda bola zák. čl. XXX z roku 1912 ešte rozšírená na ďalšie kategórie poľnohospodárskych majiteľov.⁴¹

V záujme finančnej úspory štátnej pokladne, boli od povinnej aktívnej základnej vojenskej služby uvoľnení tzv. vydržiatelia rodín, od ktorých dokázateľne boli závislí ďalší blízki rodinní príslušníci. Táto skupina, do ktorej podľa zák. čl. XLI z roku 1868 patrili tri kategórie vydržiatelov rodín, sa postupom času značne rozšírila a v roku 1912 bola ešte doplnená tými, ktorí síce podľa vyššie spomínaných paragrafov nemali nárok na výhody v tejto sfére, ale fakticky ich požívali z titulu „*prípadov zasluhujúcich zvláštnu uznanlivosť*“.⁴² Podľa zákona o branných

39 Podrobnejšie pozri: 1889. évi VI. törvényezikk a véderöröl. Budapest 1889, 24 – 30 &. 1890. évi törvényezikk a hovédségröl, Budapest 1890, 13 &. XXX. törvényezikk a véderöröl, In: 1912. évi törvényezikk. Budapest 1913, 21 – 28 &. XXXI. törvényezikk a vederöröl, Tamže. 10 &. Tiež DANCER, A.: A mi hadseregünk. Budapest 1889. s. 13 – 23.

40 XXX. Törvényezikk, c. d., s. 173.

41 Podrobnejšie pozri 1889. évi VI. törvényezikk a véderöröl, c. d., 33 &. XXX törvényezikk, c. d., 30 &.

42 XXX. Törvényezikk, c. d. 32 &. Postupné rozšírenie tejto kategórie možno sledovať porovnaním branných zákonov z roku 1868 (17 &), 1889 (33 &) a 1912 (32 &).

silách z roku 1912 mohlo byť do náhradnej zálohy na základe tohto paragrafu priradených až 4 % odvedencov v príslušnom roku. O uznaní nároku na vyššie spomínané výhody spravidla rozhodovali odvodové komisie. Branné zákony dovoľovali z dôvodov ukončenia štúdia a pod. v dobe mieru odklad základnej vojenskej služby do 24. roku branca.

Bez právneho dôvodu boli do náhradnej zálohy každý rok zadelovaní tzv. nadpočetní nováčikovia, ktorí sa zo štyroch, resp. troch ročníkov povolaných k odvodu nedostali do počtu kontingentu nováčikov na daný rok. Branný zákon z roku 1912 do určitej miery korigoval tento systém v tom, že odvedení boli rozdelení medzi spoločnú armádu a honvédstvo v pomere ku kontingentu nováčikov zo všetkých odvodových ročníkov rovnako a výber nadpočetných sa uskutočňoval žrebovaním len v tých prípadoch, keď išlo o rovnaký právny nárok na zadelenie do náhradnej zálohy. Možnosť ovplyvnenia odvodových komisií sa však ani touto úpravou nezamedzila.

Majetnejšie vrstvy, okrem zákonom legalizovaných výnimiek, v značnej miere využívali vo svoj prospech aj prebujnený byrokratický a korupčný systém, ktorý dovoľoval zneužívanie úradného postavenia a hodnosti. Hľadali rôzne cesty na to, aby ich príbuzných, známych atď. zaraďovali do náhradnej zálohy, alebo ako fyzicky nespôsobilých vyradňovali z vojenskej evidencie. Protekcia a podplácanie dosahovali miestami také rozmery, že sa tým muselo zaoberať aj ministerstvo vojny. V apríli 1914 minister vojny vydal obežník, v ktorom zakazoval vojenským osobám zúčastňujúcim sa na odvodoch brať akékoľvek úplatky od občanov podliehajúcich odvodu. Títo sa totiž snažili najmä o neodôvodnené preradenie do náhradnej zálohy, alebo aspoň k tým zbraniam, kde sa od roku 1912 zaviedla najkratšia, t. j. dvojročná prezenčná služba.⁴³

* * *

Vojenské školy a inštitúty mali vychovávať vojenských odborníkov, teoretikov a praktikov v hodnostiach vyšších a nižších dôstojníkov. Na území monarchie bolo pred vypuknutím prvej svetovej vojny 64 vzdelávacích a odborných vojenských škôl, ústavov a trvalých kurzov pre spoločnú armádu, z toho tri – Vojenská vyššia reálka v Bratislave, Vojenská vyššia reálka v Košiciach a Zborová dôstojnícka škola v Bratislave sa nachádzali na území Slovenska. Pre výchovu dôstojníckych kádrov uhorského kráľovského honvédstva boli k dispozícii štyri vojenské školy a osem vojenských odborných a vzdelávacích výchovných ústavov, všetky na území Uhorska. Okrem štyroch z nich boli všetky sústredené v Budapešti.⁴⁴

43 VHA Trnava, KK-8, Spisy práv. 877/1914.

44 VHA Trnava, Mikrofilm, pr. č. 164/72. Friedens-Ordre de bataille k. u. k. Heeres, der k. k. und der k. u. Landwehr gültig vom 1. April 1914. Išlo o tieto školy a ústavy: Uhorská kráľovská honvédska akadémia Ludovika Budapešť, Uhorská kráľovská honvédska vysoká vojenská škola Sopron, Uhorská honvédska kadetka Oradea a Pécs, Uhorská kráľovská honvédska ústredná jazdecká škola Budapešť, Uhorská krá-

Pri rozbere dostupných dobových štatistických údajov o dôstojníckom zbore rakúsko-uhorskej armády je evidentná veľká prevaha nemeckých, resp. rakúskych dôstojníkov v profesionálnom dôstojníckom zbore i u záložných dôstojníkov, aj keď tu účasť Maďarov a Čechov taktiež nebola zanedbateľná. Slováci sú jediným národom monarchie, ktorý podľa týchto štatistík nemá žiadne percentuálne zastúpenie medzi dôstojníkmi z povolania a medzi záložnými dôstojníkmi má zastúpenie najnižšie. Tieto čísla ešte viac kontrastujú, keď ich porovnáme s percentuálnym zastúpením Slovákov v monarchii alebo s ich účasťou v ozbrojených silách monarchie vôbec.

Príčiny tohto stavu treba hľadať v prvom rade vo faktoroch, ktoré ovplyvňovali výber dôstojníkov do rakúsko-uhorskej armády, t. j. triedny a sociálny pôvod, politické presvedčenie, majetkové pomery, vzdelanie, vzťah k dynastii, národnostné presvedčenie a pod. Už samotná sociálna štruktúra slovenskej spoločnosti napovedá, že tu boli veľmi malé predpoklady na doplňovanie profesionálneho dôstojníckeho zboru. Slovenská nižšia šľachta a zemanstvo sa odnárodnilo, takže do úvahy prichádzala iba úzka vrstva národnej buržoázie a inteligencie, ktorá však nejavila záujem o vojenské remeslo a navyše, z národnostného hľadiska nebola v očiach prijímacích komisií na vojenských školách práve najvítanejšia. Na Slovensku neboli v tomto smere tradície a aj všeobecná atmosféra, ktorá tu vládla voči armáde, nebola povzbudivá pre voľbu vojenského remesla. Ako to dokazujú dobové materiály, nie je možné podceňovať ani faktor jazykový, t. j. znalosť nemčiny a maďarčiny. Nacionálna politika maďarských vládnucich vrstiev v Uhorsku, zasahujúca aj do tejto sféry, priamo odrádzala nemaďarské národnosti od vojenskej služby v dôstojníckej rovnosťate.

Jedným z výsledkov štátoprávných zápasov po prelome storočia bolo z maďarskej strany prebojovanie takého počtu miest do vojenských škôl, ktoré by zodpovedalo pomeru kontingentu nováčikov v Uhorsku, ďalej zabezpečenie maďarčiny ako vyučovacej reči na vojenských reálkach a vo všetkých vojenských kadetskách na území krajiny, získanie práva, aby absolventi Honvédskej vojenskej akadémie sa mohli poveriť službou v spoločnej armáde, zníženie nárokov na znalosť nemčiny pre poslucháčov vyšších vojenských štábných učilísk a pod.⁴⁵ Uhorské vládnuce kruhy sa tieto výdobytky pokúšali využívať aj na maďarizačné ciele. Pri prijímacích skúškach na vojenské školy sa uprednostňovali Nemci a Maďari pred ostatnými národnosťami, zvláštny dôraz sa kládol na znalosť maďarčiny, pri povyšovaní sa bral ohľad na národnostnú

---

lovska honvédska telegrafná škola Budapešť, Uhorský kráľovský honvédske vyšší dôstojnícky kurz Budapešť, Uhorský kráľovský honvédske orientačný (tájekoztató) kurz Budapešť, Uhorská kráľovská dôstojnícka škola VI. honvédskej oblasti v Záhrebe, Uhorská kráľovská honvédska hospodárska dôstojnícka škola Budapešť a Uhorská kráľovská honvédska lekárska škola Budapešť (A magyar királyi honvédek miniszterium honvédség és a csendőrség névkönyve 1914. évre. Budapest 1914).

45 DOLMÁNYOS, I.: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901 – 1904). Budapest 1963, s. 326; ROTHENBERG, G. E.: The Habsburg army, c. d., s. 82.

príslušnosť dotyčného a pod. Keď Štefan Vajda v roku 1907 interpeloval ministra uhorskej vlastibrany ohľadne týchto záležitostí, dostal odpoveď, že je zle informovaný.⁴⁶ Už v roku 1906 odznel v uhorskom parlamente návrh (ktorý samozrejme Viedeň a vrchné velenie prijať nemohli), aby sa výučba na vojenských školách vyňala z právomoci ministerstva vojny a dala sa do kompetencie ministerstva školstva.⁴⁷ Cieľom návrhu bolo dosiahnuť, aby sa vojenské školy vyňali z kategórie záležitostí patriacich pod spoločné ministerstvo a aby sa zintenzívnili maďarská nacionálna propaganda na vojenských školách. Postoj maďarskej nacionálnej buržoázie vyjadril jeden z vojenských časopisov takto: Je najvyšší čas, aby sa maďarská mládež vkladila do armády „...a aby čím skôr vytisla z dôstojníckych zborov uhorských plukov cudzie živly, vytvoriac si takto – aj keď nie na papier, ale v skutočnosti – pre jednotného ducha, národné ideály oduševnenú uhorskú armádu...“⁴⁸

Napriek týmto maďarským divergentným snahám zostával základný profesionálny dôstojnícky káder spoločnej armády v predvojnovom období spoľahlivou oporou dynastie a z hľadiska vládnučích tried, ako sa to konštatovalo v memorande nemeckého generálneho štábu z roku 1913, tvoril „hlavnú a v tom čase celkom účinnú protiváhu proti polyglotnému charakteru armády“.⁴⁹

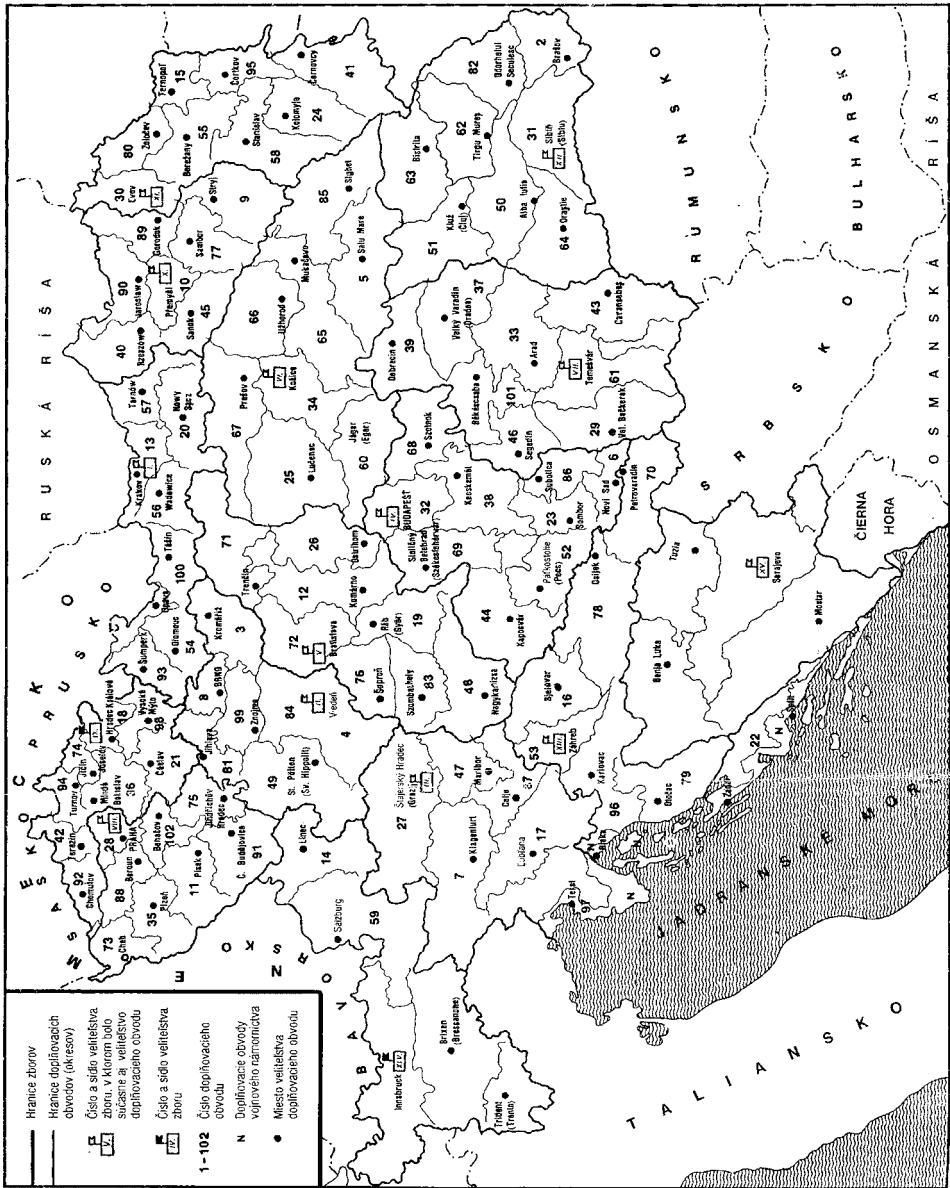
(1995)

46 Az 1906 évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója, zv. VI. Budapest 1907, 104 zas., 5. 2. 1907. s. 295.

47 Tamže, 103. zas., 4. 2. 1906, s. 268.

48 A hadsereg, r. I., 1904. č. 1.

49 Citované podľa ROTHENBERG, G. E.: c. d., s. 84.

Mapa vojenského administratívneho rozdelenia Rakúsko-Uhorska v rokoch 1889 – 1918

4. KAPITOLA

ORGANIZAČNÝ VÝVOJ RAKÚSKO-UHORSKEJ PECHOTY SO ZRETELOM NA ÚZEMIE SLOVENSKA

Aj keď po prelome storočia význam delostrelectva v rakúsko-uhorskej armáde naďalej rástol a vojenské úrady venovali najmä na území Uhorska stále veľkú pozornosť aj jazdectvu, hlavnou údernou silou pozemných vojsk, podobne ako to bolo aj v armádach iných európskych veľmocí, zostávala pechota. V roku 1903 tvorila u cisárskej a kráľovskej spoločnej armády, nepočítajúc do toho technické, tylové, zákopnícke a ženijné jednotky, 62 % mužstva.¹ Mala absolútnu prevahu aj v uhorskom honvédstve, rakúskom Landwehri, ako aj v oboch domobranách. V učebnici pre vojenské školy, vydanej roku 1911, sa o pechote písalo, že tvorí hlavnú silu armády, „...ktorá svojou činnosťou rozhoduje bitky a teda aj vojnu a v tejto súvislosti aj o celej budúcnosti a sláve štátu. Všetky ostatné inštitúcie armády, nech už je to druh zbrane alebo iné, sú povolané napomáhať ťažkému poslaniu tejto zbrane a slúžia tomuto druhu zbrane.“² Úloha pechoty bola zvýraznená už v prvých branných zákonoch z konca roku 1868, ktoré položili základ rakúsko-uhorským branným silám obdobia dualizmu, v brannom zákone z roku 1889, ktorý čiastočne zohľadňoval nové požiadavky na modernizáciu armády najmä v oblasti zvyšovania stavu nováčikov, i v branných zákonoch prijatých roku 1912, ktorých cieľom bolo v čo možno najkratšom čase pripraviť ozbrojené sily monarchie na hroziaci medzinárodný konflikt a spomaliť zaostávanie v modernizácii ozbrojených síl oproti iným európskym mocnostiam.³

Pechota v Rakúskej monarchii a neskôr v Rakúsko-Uhorsku od čias tridsaťročnej vojny, kam až siahajú korene vzniku niektorých peších plukov habsburskej armády, prekonala mnohé štrukturálne i organizačné zmeny.⁴ V rôznych časových periódach, najmä po väčších vojnových konfliktoch, dochádzalo spravidla aj k zásadnejšej reorganizácii pechoty, k zmenám v zložení útvarov, v ich názvoch a počtoch. Kým po Vestfálskom mieri počet cisárskych peších plukov sa pohyboval medzi číslami 8 až 11, roku 1659 dosiahol cifru 35. Po reorganizáciách v druhej polovici 17. storočia sa počet peších plukov (práporov) načas znížil, ale v osemdesiat-

1 HICKMANN, A. L.: Die Nationalitäten-Verhältnisse des Mannschaftsstandes der k. u. k. Österreich.-ung. Gemeinsamen Armee. Wien b. r. v., časť tabuľková.

2 STROMPFELD, A.: Hadseregszervezés. Budapest 1911, s. 61.

3 Príslušné branné zákony pozri: Védttörvények és azok végrehajtására vonatkozó utasítás. Pest 1885; 1890. évi törvényczikk a honvédségről. Budapest 1890; Magyar közigazgatási törvények Grill féle kiadása. Véderőtörvény, zv. I. Budapest 1914; Magyar közigazgatási törvények Grill féle kiadása. Hadügy, zv. I., II. Budapest 1911; 1912. évi törvényczikkeek. Budapest 1913.

4 Napr. neskorší peší pluk č. 11 vznikol roku 1620. Pešie pluky č. 8 a 13, rozpustené roku 1809 a pod tými istými číslami znovuzriadené roku 1814, boli pôvodne sformované už roku 1642.

siatych rokoch toho istého storočia, v záverečných fázach protitureckých bojov, sme svedkami ich opätovného zvyšovania. Na konci storočia, v čase vojny o falcké dedičstvo, keď cisár Leopold skrížil zbrane s francúzskym kráľom Ľudovítom IV. a po uzavretí mieru v Rijskwiku, počet peších plukov sa pohyboval od 33 do 36. O niekoľko rokov, v období dynastických bojov o španielske dedičstvo a povstania Františka II. Rákociho v Uhorsku, sa tento počet do roku 1711 vyšplhal na 41.⁵ Aj v 18. storočí sa cisárska armáda, v ktorej bojovali aj vojaci naverbovaní alebo odvedení z nášho územia, zapojila do celého radu vojen. Spomeňme iba najdôležitejšie. Po bojoch o španielske dedičstvo, severskej vojne roku 1700 – 1721 a prvej rakúsko-tureckej vojne to boli vojny o poľské dedičstvo roku 1733 – 1735, druhá rakúsko-turecká vojna 1737 – 1739, prvá a druhá sliezka vojna v rokoch 1740 – 1745, vojna o rakúske dedičstvo 1741 – 1748, sedemročná vojna, ktorá sa skončila roku 1763 a tretia rakúsko-turecká vojna v rokoch 1788 – 1790. Medzi rokmi 1711 a 1790 sa, najmä v dôsledku zriadenia hraničiarskych plukov, zvýšil počet peších plukov cisárskej armády zo 41 na 76 a celkový počet pechoty sa zdvojnásobil. V období francúzskej revolúcie a napoleonských vojen rakúska armáda prešla viacerými reformami a systémovými zmenami, ktoré sa dotýkali ako najvyšších vojenskoprávnych orgánov, činnosti generálneho štábu, spôsobu a dĺžky odvodov či taktiky boja, tak aj modernizácie a výstavby pechoty. Za takmer štvrtstoročné obdobie týchto vojen v ozbrojených silách habsburskej armády pôsobilo 63 peších plukov, 20 granátnických práporov, 1 strelecký prápor, 12 horských streleckých práporov, 21 tzv. ľahkých práporov, 2 štábne pešie pluky, 4 štábne pešie prápory a 4 štábne pešie oddiely. Ďalej 17 hraničiarskych peších plukov a 46 peších stotín z pohraničných útvarov rakúskych dedičných krajín. Z týchto regulárnych jednotiek bolo z územia Uhorska dopĺňovaných 15 peších radových plukov, 5 granátnických práporov, 6 ľahkých práporov a uhorská insurekcia počas týchto nepokojných rokov postavila 48 peších práporov.⁶

Až do revolúcie 1848 – 1849 sa okrem úprav početného stavu stotín v rámci práporov a plukov a niektorých menších zmien sledujúcich vylepšenie výzbroje a výstroja ďalšie vojenské reformy neudiali. Ani počas bojov v revolúcii 1848 – 1849 k zásadnejším zásahom do organizácie pechoty habsburskej armády nedošlo, ale už samotný fakt, že v týchto rokoch bolo vytvorené uhorské honvédstvo pod vlastným velením a so samostatným ministerstvom, a že zo 45 peších práporov cisársko-kráľovskej armády dislokovaných začiatkom roku 1848 na území

5 WREDE, A.: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, d. I., Wien 1898, príloha I.

6 BERKÓ, I.: A magyarság a régi hadseregben. Budapest, b. r. v., s. 44 – 45. Vnútornú štruktúru a početné stavy plukov a práporov pozri Tamžc, s. 39 – 45; WREDE, A.: c. d., s. 44 – 48; DANGL, V. – SEGEŠ, V.: Vojenské dejiny Slovenska, zv. III. /1711 – 1914/. Bratislava 1996, s. 63 – 65.

Uhorska sa 23 pridalo na stranu budapeštianskej vlády, v nemalej miere poznačil neskorší vývoj pechoty v podunajskom súštatí.⁷

Po porážke revolúcie 1848 – 1849 bol v monarchii nastolený reakčný absolutistický režim, ktorý sa plnou mierou opieral o armádu. Popri jej obrannej a zahranično-expanzívnej úlohe do popredia vystúpila aj jej funkcia súvisiaca so zabezpečením vnútorného poriadku a pacifikovaním dozvukov revolučných diania. Tento režim, ako to vyjadril dobový pozorovateľ, spočíval na „*stojacej armáde vojakov, sediacej armáde byrokratov a kľačiacej armáde kňazov*“,⁸ pričom hlavným z týchto troch pilierov bola armáda. Nové organizačné zmeny v armáde smerovali k utuženiu centralizmu a tomu boli prispôsobované aj zmeny vo vojenskej administratíve a vojenskej správe, a to predovšetkým v Uhorsku. Po revolúcii, najmä od roku 1851 došlo k určitým úpravám, v rámci ktorých vzrástol počet peších plukov. Vznikli 4 radové pešie pluky, takže ich počet stúpol na 62 a po prehratej vojne s Talianskom roku 1860 na 80. Tento stav zostal nezmenený až do roku 1883. Z týchto radových peších plukov sa z územia Uhorska roku 1848 doplňovalo iba 15, od roku 1853 ďalšie 3 a po organizačných zmenách v pechote roku 1859 nových 15 plukov. Do tejto reorganizácie sa každý zo 62 peších plukov v čase mieru skladal zo 4 práporov a 1 náhradného alebo záložného práporu. Každý peší prápor mal jednu granátnickú stotinu a 5 streleckých stotín. Zvláštnosťou poľných peších plukov bolo to, že podľa pôvodných direktív sa mali do bojovej činnosti nasadzovať prvé tri prápory a štvrté prápory boli určené na pevnostnú alebo inú službu v zázemí. Po zvýšení peších plukov na 80 roku 1860 došlo v plukoch k zníženiu počtu poľných práporov na tri, ale zároveň k zvýšeniu počtu stotín v každom prápore na 6. Zároveň boli granátnické jednotky v rámci práporov s definitívnou platnosťou zrušené.

Okrem radových poľných plukov mala rakúska a neskôr rakúsko-uhorská cisárska armáda vo svojej organizácii aj strelecké prápory. Popri práporoch cisárskych, potom cisárskych a kráľovských poľných strelcov (Feld – Jäger – Bataillon) to boli aj štyri pluky cisárskych kráľovských tirolských strelcov (Tyroler – Jäger – Regiment), ktoré vznikli zlúčením poľných práporov a tirolských streleckých práporov. Všetky boli doplňované z územia Predlitavska. Naproti tomu poľné strelecké prápory boli doplňované z oboch častí monarchie. Vznikli už roku 1808 a ich počet sa do konca roka 1849 zvýšil na 25. V roku 1859 bolo postavených ďalších 7 práporov, roku 1866 päť kombinovaných streleckých práporov.

K pechote rakúskej armády patrili aj hraničiarske jednotky rozložené najmä v južných hraničných častiach monarchie, ako aj pešie prápory Landwehru, ktoré sa v západnej časti ríše budovali od roku 1852 a boli znovuzriadené po rakúsko-u-

7 DANGL, V. – SEGEŠ, V.: c. d., s. 106 – 107.

8 Tamže, s. 120.

horskou vyrovnání. Počas vojnových diania v oboch častiach monarchie vznikali aj rôzne ďalšie ozbrojené formácie so zvláštnymi určeniami a do rámca armády boli zahrnuté aj rôzne ozbrojené oddiely určené na reprezentáciu a na osobnú ochranu panovníckeho dvora a koruny.⁹

Zásadný stimul vedúci k prelomu vo výstavbe pechoty znamenala vojenská porážka Rakúska pri Hradci Králové roku 1866 a následné rakúsko-uhorské vyrovanie. V branných zákonoch sankcionovaných koncom roku 1868 po zdĺhavých rokovaniach o základnej otázke charakteru armády, v ktorých narážali na seba diametrálne odlišné názory rakúskych panujúcich vrstiev a generality na jednej strane a maďarskej krajnej ľavice a ľavého stredu na strane druhej, boli zakotvené viaceré ustanovenia bezprostredne ovplyvňujúce aj výstavbu pechoty na nových základoch v uhorskej časti monarchie. Zák. čl. XL o branných silách zakotvoval už osobne nezastupiteľnú, všeobecnú brannú povinnosť vzťahujúcu sa na všetkých uhorských občanov mužského pohlavia, uznaných za schopných vojenskej služby od dovŕšenia 19. roku svojho veku. Tým vytváral oproti predchádzajúcemu konškrípčnému základu na dopĺňovanie armády oveľa prehľadnejší a modernejší systém brannej pripravenosti, umožňujúci pružnejší spôsob zvyšovania stavov, čo si vyžadovala predovšetkým pechota. Tento zákon v hrubých črtách určoval štruktúru a úlohu branných síl, dĺžku aktívnej i záložnej vojenskej služby, spôsob dopĺňovania armády, dĺžku cvičení, práva panovníka v oblasti armády a iné základné prvky budovania a organizácie tzv. spoločnej armády.¹⁰

Zák. čl. XLI o zriadení honvédstva špecifikoval postavenie tejto ozbrojenej zložky v rámci všetkých branných síl monarchie a konkretizoval jej úlohy, organizáciu, spôsob dopĺňovania a pod. Na základe tohto zákona sa malo začať s budovaním honvédstva ako „*dopĺňujúcej časti ozbrojených síl*“, ktorá bola „*povolaná v období vojny na podporu armády a vnútornú obranu, v období mieru výnimočne na udržanie vnútorného poriadku a bezpečnosti*.“¹¹ Pretože služobný pomer odvedencov do uhorskej vlastibrany sa mal podľa tohto zákona začať až 1. októbra 1869, orgány

9 Podrobnejšie k vývoju organizácie pechoty do roku 1867 pozri Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, zv. V. Die bewaffnete Macht. Wien 1987, s. 203 – 206; WREDE, A.: c. d., s. 49 – 54; BERKÓ, I.: c. d., s. 44 – 53; GLÜCKMANN, K.: Das Heerwesen der Österreichisch-ungarischen Monarchie. Wien 1908; Sechzig Jahre Wehrmacht 1848 – 1908. Wien 1908; DEÁK, I.: Volt egyszer egy tisztiakar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918. Budapest 1993, s. 45 – 74.

10 K. k. Armeeverordnungsblatt. Wien 1869.

11 1868. évi törvényczikk a honvédségről. In: A magyar honvédelmi törvény. Szentesített 1868. december 5-én. Pest 1868, § 1. Blížšie k rokovaniam o tomto zákone PAPP, T.: Az Osztrák-Magyar monarchia első véderőtörvénytervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. In: Hadtörténelmi Közlemények, 15, 1968, č. 4, s. 703 – 724; ZACHAR, J.: Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1977, č. 2, s. 163 – 177; DANGL, V.: Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra a dislokácia pozemných síl rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868 – 1914. In: Sešity príspevků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády. Praha 1977, č. 4 – 5, s. 67 – 71.

vojenskej správy poverené jeho budovaním museli do tohto termínu odvodý organizovať ešte na základe starého konskripčného systému. Problémy, ktoré v súvislosti s tým vznikali, viedli napr. pri bratislavskom honvédskom dištrikte, resp. veliteľstve honvédskej oblasti, k žiadosti o zvláštne povolenie rozšíriť tento verbovací mechanizmus aj na sedemnásťročných.¹²

Tretí z branných zákonov, zák. čl. XLII o domobrane, sa vzťahoval na občanov, ktorí neboli z rôznych príčin odvedení k spoločnej armáde ani k honvédstvu. Domobrana sa mohla zvolávať prostredníctvom ministra uhorskej vlastibrany na základe rozkazu panovníka v prípade ohrozenia krajiny vonkajším nepriateľom. Jej úlohou bolo podporovať ozbrojené sily, najmä vykonávaním rôznych pomocných prác, diverzných akcií, znepokojovať a poškodzovať nepriateľa prerušovaním jeho spojovacích liniek, menšími ozbrojenými akciami a pod. Úloha domobrany sa neskôr viac špecifikovala a v čase prvej svetovej vojny domobranecké oddiely boli nasadené aj na frontoch. Domobranci podľa tohto zákona si mohli svojich dôstojníkov a poddôstojníkov sami voliť, rovnošatu zatiaľ nenesili, ich poznávacím znakom bol pás trikolóry na rukáve. Služobná povinnosť v domobrane trvala vo všeobecnosti 9 rokov, a to do dosiahnutia 42 rokov veku povolania. Domobranecká povinnosť dôstojníkov domobrany „mimo služobný vzťah“ trvala do dosiahnutia veku 60 rokov. Pre tých, ktorí svoju vojenskú povinnosť ešte nespĺnili, ale v prípade vojny mohli plniť určité úlohy bez zbrane, povinnosť služby v domobrane trvala dvadsaťštyri rokov.¹³

Od 1. januára 1883 na základe zavedenia nového teritoriálneho systému doplnovania armády a novej úpravy doplnovacích vojenských veliteľstiev došlo aj k zásadnému prebudovaniu pechoty a k zvýšeniu počtu peších plukov spoločnej armády z 80 na 102. Novovytvorené pluky sa formovali z vyčlenených (piatich) práporov jednotlivých plukov. Z nich 6 sa dopĺňovalo z územia Uhorska a ďalších 16 z územia Predlitavska. Pluky dislokované v Bosne a Hercegovine mali vyššie početné stavy a každý pluk disponoval aj vlastným vozatajským oddielom.

Z celkového počtu 32 poľných streleckých práporov, z ktorých zo zalitavskej časti monarchie bolo dovtedy dopĺňovaných 6, sa po reforme dopĺňovalo už 8. V rokoch 1891 a 1893 boli niektoré z týchto práporov pretvorené na cisárske strelecké prápory a ich počet sa tak znížil na 26. Každý prápor mal 4 poľné strelecké stotiny a rámcovú náhradnú stotinu. Počet tirolských cisárskych streleckých práporov sa ustálil na 10 s dvoma doplnovacími prápormi. Všetky boli dopĺňované z rakúskej časti monarchie a po jednom alebo po dvoch začleňované do organi-

12 HL Budapest, HM, 1170 eln/1869.

13 1868. évi törvénycikk a népfelkelésről. A magyar honvédelmi törvény. Szentesített 1868. december 5-én. Pest 1868. Bližšie pozri tiež PAPP, T.: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után (1868 – 1890). In: Hadtörténelmi Közlemények, 14, 1967, č.2, s. 29 – 33; SZURMAY, S.: A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig 1868 – 1898. Budapest 1898.

začného rámca tamojších divízií. Neskôr boli zreorganizované a tvorili 4 pluky po štyroch práporoch s jedným rámcovým náhradným práporom u každého pluku.¹⁴

Základnú organizačnú a bojovú formáciu pechoty naďalej tvorili pluky, ktoré však prešli určitými vnútornými zmenami. Na čele pešieho pluku spoločnej armády stáli velitelia plukov spravidla v hodnosti plukovníka, so štábom pluku. Veliteľ pluku mal okrem nedeliteľnej právomoci v oblasti velenia, riadenia, výcviku, výučby, ďalšieho vzdelávania dôstojníkov, na danú dobu relatívne širokú rozhodovaciu právomoc. Sem patrilo povyšovanie poddôstojníkov do hodnosti strážmajstra, udeľovanie povolenia na ženbu pre príslušníkov mužstva, menovanie veliteľov stotín i väčšiny príslušníkov štábu pluku. Udeľoval dovolenky svojim dôstojníkom na dĺžku do 14 dní (na dlhšiu dobu vyšší stupeň velenia), viedol základnú evidenciu pluku a disponoval aj disciplinárnou právomocou nad mužstvom.¹⁵

Štáb pluku sa skladal z pomocného dôstojníka pluku, ktorý mal na starosti záležitosti riadenia a chodu útvaru, a v neprítomnosti spravidla zastupoval veliteľa pluku. Ďalej z proviantného dôstojníka pluku, ktorý okrem toho, že zodpovedal za zásobovanie pluku potravinami, bol aj veliteľom proviantnej zásobovacej súpravy, a z hospodárskeho dôstojníka, ktorý mal na starosti výstroj a výzbroj, ako aj otázky hospodárenia pluku (u honvédstva služobne najstarší hospodársky dôstojník bol zároveň zástupcom veliteľa pluku pre otázky tylu). K štábu pluku patrili ešte náčelník zdravotnej služby, veliteľ ženijných oddielov pluku a styčný dôstojník. Na poradách štábu sa zúčastňovali aj velitelia práporov. K štábu pluku bolo pridelené aj družstvo cyklistov, ktoré malo za povinnosť sprostredkovať styk a spojenie. U cisársko-kráľovskej armády sa vo výkazoch štábu pluku viedli aj príslušníci plukovnej hudby. U honvédstva existovala tzv. oblastná hudba, zriadená u každého štvrtého pluku a vykazovaná taktiež v stave štábu týchto plukov.¹⁶ Pre vykonávanie rôznych mimoriadnych a vedľajších úloh sa k štábom pluku pridelovali aj niekoľkí subalterní dôstojníci a poddôstojníci.

Podľa dobového výkazu z roku 1904 štáb pešieho pluku spoločnej armády skladajúci sa zo štyroch práporov, mal mať okrem veliteľa pluku v hodnosti plukovníka, 4 veliteľov práporov, z ktorých spravidla traja mali hodnosť majora a jeden hodnosť podplukovníka. Traja dôstojníci vykonávajúci rôzne služby pre veliteľa pluku mali hodnosť kapitána a jeden bol adjutantom. Pri štábe bolo až 5 plukovných, resp. hlavných lekárov a viacero ďalších dôstojníkov, poddôstojníkov i voja-

14 Do roku 1895 tvorili samostatnú zložku tirolských cisárskych strelcov, ktorej majiteľom bol pánovník.

15 DANCZER, A.: *A mi hadseregünk. Az Osztrák-Magyar monarchia népei fegyverben és zászlók alatt.* Budapest 1889, s. 245 – 246.

16 V otázke vojenskej hudby začiatkom 20. storočia vznikol spor medzi následníkom trónu Františkom Ferdinandom a náčelníkom generálneho štábu Conradom von Hötzendorffom, ktorý chcel vyčleniť z vojenských kapiel flautistov a cvičiť ich ako delostrelcov (STONE, N.: *Army and society in the Habsburg Monarchy 1900 – 1914.* In: *Past and Present*, 1966, č. 33, s. 107).

kov pechoty. Štáb pluku na základe tabuľkových mierových počtov malo tvoriť 21 dôstojníkov a 74 vojakov. Ku každému štábu pluku spoločnej armády bolo pridelených aj 10 koní. U plukov pechoty spoločnej armády dislokovaných na území Bosny a Hercegoviny a u cisárskych streleckých plukov boli v zložení štábu pluku iba nepatrné odchýlky. Štáb poľného streleckého práporu spoločnej armády mal v tomto období 7 dôstojníkov, 11 príslušníkov mužstva a 2 kone. Štáb rámcového práporu 5 dôstojníkov a 13 vojakov základnej služby.¹⁷

Pešie pluky cisárskej a kráľovskej armády sa skladali z poľných útvarov, t. j. jednotiek určených na bojové účely v rámci tzv. útvarov prvej línie, z náhradných (záložných) útvarov a práporov, ktoré mali v čase vojny doplniť vojnový stav pluku, a z doplňovacích veliteľstiev, ktoré vykonávali doplňovanie stavu pluku, ale v tejto svojej činnosti boli v čase mieru na veliteľstve pluku nezávislé. Na základe branného zákona z roku 1883 jeden prápor pluku mal byť dislokovaný v mieste doplňovacieho veliteľstva pluku. Veliteľ doplňovacieho obvodu sa v čase vojny stal automaticky veliteľom záložného práporu, v čase mieru bol aj veliteľom na tento účel vyčleneného rámcového práporu. Podľa dobových prepočtov sa u útvarov zúčastňujúcich bojov rátalo s 10 až 20 %-nými dennými stratami, u jednotiek v bežných mierových podmienkach za dlhších pochodov či cvičení s 1 až 2 %-nou stratou. K týmto číslam bolo prispôsobené aj budovanie náhradných a záložných telies.¹⁸

Pluky pechoty sa členili na tri alebo štyri, pred prvou svetovou vojnou už spravidla na štyri prápory pechoty, ktoré sa považovali za najnižšiu bojovú jednotku. Členenie na štyri prápory a záložný prápor sa z hľadiska taktického i z hľadiska hospodárnosti považovalo za najefektívnejšie. Jednak umožňovalo vyčleniť jeden prápor bez toho, že by sa úderná sila pluku príliš oslabil, jednak sa ušetrilo na budovaní štábov pluku, ktorých pri tomto členení bolo menej. Do úvahy sa brali aj historické tradície. Niektoré pluky sa honosili dlhoročnou tradíciou účasti na vojnových konfliktoch, boli nositeľmi čestných názvov, vyznamenaní a pod. a ich rozbitie by bolo podľa dobových náhľadov spojené s poklesom bojovej morálky.

Na čele práporu stál štábný dôstojník ako veliteľ práporu spravidla v hodnosti majora alebo podplukovníka, výnimočne plukovníka.¹⁹ Štáb práporu zväčša tvorili pomocný dôstojník, dvaja vojenský lekári s pomocníkmi, styčný dôstojník,

17 Az Osztrák-Magyar Monarchia hadainak szervezete. Budapest 1904, s. 116. Pre zaujímavosť uvádzam, že podľa štatistickej ročenky z roku 1887 zo 726 kapitánov slúžiacich v pechote spoločnej armády 685 malo viac ako 40 a menej ako 45 rokov. Ďalších 375 malo viac ako 46, ale menej ako 50 rokov. Z celkového počtu 1 600 kapitánov slúžiacich v pechote rakúsko-uhorských ozbrojených síl iba 337 malo skončenú vojenskú akadémiu (DANCZER, A.: c. d., s. 257).

18 PILCH, J.: Ausztria és Magyarorszag hadserege. Budapest 1917, s. 25.

19 Postupom času, najmä po roku 1886, sa u útvarov pechoty zvýšili stavy štábných dôstojníkov a nastalo určité zlepšenie v rámci povyšovania do vyšších vojenských hodností. Takže po prelome storočia už u väčšiny peších plukov spoločnej armády vo výkazoch stavov nachádzame popri veliteľovi pluku aj ďalšieho plukovníka.

zbrojmajster, práporový trubač a jeden až dvaja cyklisti. Do rámca pešieho pluku sa v prípade potreby začleňovali povedľa peších práporov aj prápory poľných strelcov a iné, buď technické, alebo tylové jednotky, prípadne menšie oddiely jazdecva. Podľa vojenských predpisov postupne každý peší prápor mal disponovať aj jedným guľometným oddielom, tento predpoklad sa však realizoval až počas prvej svetovej vojny.

Prápory sa ďalej členili na stotiny (roty). Peší pluk spoločnej armády mal 12 až 16 stotín, v rámci ktorých sa konal výcvik a ktoré boli číslované od 1 po 16. V čase mieru sa aj u spoločnej armády aj u honvédstva stavali iba štáby a roty s rámcovými stavmi, ktoré popri veliteľovi roty a veliteľoch čiat, ich pomocných orgánov činili približne 2/5 stavu mužstva.²⁰

Prápory tirolských cisárskych strelcov mali podobnú organizačnú štruktúru ako pešie pluky spoločnej armády. Pluky sa skladali zo štábov a štyroch poľných práporov členených na štyri poľné roty. Tu sa taktiež stavali aj záložné prápory a číslovanie práporov i stotín bolo obdobné ako u peších plukov spoločnej armády. Jeden z práporov bol vždy dislokovaný v sídle náhradného práporu na území Rakúska. Veliteľ náhradného rámcového práporu bol v čase mieru aj veliteľom vojenského doplňovacieho obvodu.

Poľné strelecké prápory, ktoré boli doplňované aj z územia Slovenska, mali obdobné vnútorné organizačné členenie. V prípade vojnového konfliktu sa stotiny, resp. roty členili ďalej na čaty a v rámci výcviku, alebo počas bojov sa čaty mohli deliť na družstvá. Na čele stotiny stál veliteľ v hodnosti kapitána. Pešia stotina mala v tabuľkách mierových počtov štyroch dôstojníkov (jeden v hodnosti kapitána a ďalší traja v hodnosti nadporučíka resp. poručíka) a 93 príslušníkov mužstva, z ktorých 17 malo hodnosť poddôstojníka. V čase vojny mali byť ku každejrote pričlenení štyria ženisti so zvláštnym vybavením. Pre zdravotnú službu bol vyčlenený jeden poddôstojník a štyria nosiči ranených.²¹

Na základe organizačných zmien z roku 1883 sa mierový stav stotiny pešieho pluku spoločnej armády určil na 86 mužov, celého pluku na 1 495 mužov. Vojnový stav poľnej stotiny činil 236 mužov, záložnej stotiny 273 mužov a celého pluku 4 914 mužov. V roku 1893 sa tieto stavy o niečo zvýšili a mierový stav pešej aj streleckej stotiny činil 97 mužov aj s dôstojníkmi, v plukoch dislokovaných na okupovaných územiach 133 mužov. Vojnový stav sa zvýšil na 263 mužov.²² Mierový stav pešieho pluku roku 1904 činil 85 dôstojníkov, 1 562 príslušníkov mužstva a 10 koní pridelených k štábu pluku. U plukov bez rámcového práporu 92 dôstojníkov, 1 582 príslušníkov mužstva a 10 koní. Takmer tie isté čísla vykazovali aj

20 STROMFELD, A.: c. d., s. 64.

21 PILCH, J.: c. d., s. 22 – 23; *Az Osztrák-Magyar Monarchia hadainak szervezete*. Budapest 1904. s. 114, 116.

22 BERKÓ, I.: c. d., s. 61; Tiež DANGL, V.: *Vývoj, organizácia*, c. d., s. 98.

pluky tirolských cisárskych strelcov spoločnej armády. Poľný strelecký prápor so záložnou stotinou s rámcovým stavom mužstva mal 23 dôstojníkov, 383 mužov a 2 kone a bez rámcovej záložnej stotiny 25 dôstojníkov, 391 príslušníkov mužstva a 2 kone.²³ V roku 1908 boli u každého pešieho práporu na anektovaných územiach vytvorené guľometné oddiely s dvoma guľometmi. V období prípravy brannej reformy pred prvou svetovou vojnou mierový stav pešej alebo poľnej streleckej stotiny sa pohyboval medzi počtom 92 až 128 mužov (vyšší počet bol u jednotiek v Bosne a Hercegovine a u niektorých práporov v Dalmácii), pričom každý štvrtý prápor pešieho pluku mal stav nižší o 70 mužov.²⁴

Kým budovaniu Landwehru oficiálne kruhy v rakúskej časti monarchie, kde sa zvyrazňovala predovšetkým jednota armády a dobudovanie najmä spoločnej armády s výrazným prodynastickým duchom, neboli príliš naklonené, v Uhorsku všetky politické strany a zoskupenia (určitú výnimku tvorili iba sociálni demokrati) budovanie uhorskej vlastibrany výrazne preferovali. Tieto snaženia dosť nepokryte smerovali k presadeniu samostatnej uhorskej armády, v ktorej by sa v maximálnej miere uplatnila maďarská národná identita.

K samotnej realizácii budovania honvédstva na základe zák. čl. XLI z roku 1868 došlo v nasledujúcom roku, keď bolo na relatívne nízkych stavoch vybudovaných 82 honvédskejších peších práporov a 32 honvédskejších jazdeckých švadrón. Mierový počet pešieho práporu bol iba o niečo vyšší, ako u stotiny pešieho pluku spoločnej armády. Roku 1869 tvoril 7 dôstojníkov a 116 príslušníkov mužstva. Roku 1879 sa tieto počty ešte znížili a tak roku 1886 došlo k zlúčeniu práporov a k vytvoreniu tzv. polobrigád, ktoré roku 1890 boli preformované na honvédske pluky. Podľa oficiálnej štatistiky z roku 1886 mierový stav honvédskejších polobrigád podliehajúcich III. košickej oblasti a dislokovaných na území dnešného Slovenska vrátane štábov sa pohybovali medzi číslami 152 a 255 a polobrigád podliehajúcich IV. bratislavskej oblasti medzi 152 a 262 mužmi.²⁵ Početné stavy novovytvorených honvédskejších plukov stále zostávali veľmi nízke. V tomto období došlo aj ku klasickému členeniu na 3, resp. 4 stotiny, v rámci ktorých došlo aj k určitému zvýšeniu počtu osôb, takže peší honvédskejší pluk s troma prápormi mal v mierových tabuľkách 734 mužov, vrátane dôstojníkov, pluk so štyrmi prápormi 965 príslušníkov mužstva a dôstojníckeho zboru. Na rozdiel od peších plukov spoločnej armády plukovné hudby sa zriaďovali v počte 43 osôb až na úrovni honvédskejších doplnovacích oblastí. Mierový stav rámcového náhradného práporu tvorili traja dôstoj-

23 Az Osztrák-Magyar Monarchia hadainak, c. d., s. 118.

24 HL Budapest, HM függelék, 45. cs., 8/1918. Mierový stav peších stotín v iných európskych armádach bol nasledovný: Nemecko 141 – 159 mužov, Taliansko 110 mužov, Rusko 105 – 163 mužov, Francúzsko 127 mužov.

25 A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914 – 1918. Budapest, b. r. v., s. 260.

níci a 13 príslušníkov mužstva. K štábom plukov bolo pridelených 8 až 10 koní.²⁶ Pri mobilizácii polobrigády so štyrmi prápormi sa doplnili na vojnový stav s počtom 4 852 mužov a polobridády s troma prápormi na 3 648 mužov.²⁷

Aj keď sa Viedeň usilovala v rámci obmedzených finančných možností o čo najväčší rozvoj branných síl, na zvyšovanie stavu honvédstva ako stelesnenia národných ambícií Maďarov sa dívala s nedôverou. To bola aj jedna z hlavných príčin pomalého rastu tejto zložky branných síl, ktorá do roku 1912 zahrnovala v sebe iba pechotu a jazdectvo s najnutnejšími technickými, tylovými a spojovacími jednotkami. Tým zároveň bol daný aj rámec pôsobenia honvédstva nutne v súčinnosti so spoločnou armádou. Štáby plukov a jednotlivé pluky boli spravidla dislokované na území príslušnej honvédskej doplnovacej oblasti, rámcové náhradné (záložné) prápory priamo v mieste štábu pluku. Po prelome storočia v čase mieru bol veliteľ pluku vo veciach vojenských a hospodárskych podriadený honvédskeму oblastnému veliteľstvu už prostredníctvom veliteľstva brigády. Vo veciach dopĺňovania a účtovnej evidencie bezprostredne oblastnému veliteľstvu. Velitelia prápоров a náhradných prápоров zodpovedali za výcvik a záležitosti práporu priamo veliteľovi pluku.

Do roku 1890 charakteristickou črtou vo výstavbe honvédstva boli vnútorné organizačné premeny a až od prelomu storočia sa stáva určujúcou snaha o zvyšovanie počtov.²⁸ Už spomínané guľometné oddiely boli od roku 1908 pridelené zatiaľ iba k niektorým vlastibranným plukom. Pozostávali z veliaceho dôstojníka, 15 príslušníkov mužstva, 5 koní a 2 guľometov. Po mobilizácii sa tento stav zvýšil na 38 hláv a 21 koní.²⁹ Určité porovnanie o vývoji rakúskeho Landwehru a uhorského honvédstva dávajú aj tieto čísla k roku 1910. Landwehr mal v tom čase 119 peších prápоров, honvédstvo necelých 95, počet stotín bol 467 ku 377. V jednotkách Landwehru bolo systematizovaných spolu 268 guľometov, v honvédstve 56.³⁰ Roku 1872 armáda mala 84 honvédskeých prápоров a o rok na to, po zrušení tzv. hraničných oblastí vzniklo ďalších 8 prápоров. Po spomínanej reorganizácii na polobrigády, resp. pluky, na území Uhorska vzniklo 28 honvédskeých plukov. Do konca storočia sa tento počet zvýšil na 32.³¹

Akýmsi rakúskym pendantom uhorskej vlastibrany bol Landwehr, do zväzku ktorého patrilo od konca 19. storočia 36 plukov (Landwehrinfanterie) a dva pluky

26 BERKÓ, I.: c. d., s. 54 – 55; DANGL, V.: c. d., s. 98.

27 VHA Trnava, IV. HKP, kr. 87, 739 eln/1909. Tiež BARCY, Z. – SOMOGYI, GY.: Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete 1868–1918. Budapest 1994, s. 31.

28 Podrobnejšie Die Habsburgermonarchie, c. d., s. 634 – 668. PAPP, T.: A magyar honvédség, c. d., s. 331. SZURMAY, S.: c. d.

29 BARCY, Z. – SOMOGYI, GY.: c. d., s. 39.

30 GUILLEAUME, Á.: Szervezeti és egyéb újítások fegyveres erőinkben. In: Magyar Katonai Közlöny, 4, 1911, s. 114.

31 HL Budapest, HM függelék, 45 cs., 8/1913.

poľných strelcov (Landeschützenregimenter). Každý pluk sa členil na 3 prápory a náhradný prápor s rámcovým stavom. Každý prápor mal 4 stotiny. Vnútorne členenie bolo obdobné ako u honvédstva, ale v rámci zadelenia do vyšších vojenských formácií, na rozdiel od uhorskej vlastibrany, pluky Landwehru už v mierových časoch tvorili samostatné brigády, ktoré sa spájali do divízie Landwehru. Táto zložka vojska sa doplňovala výlučne z územia Predlitavska, jej výzbroj, výstroj, tylové vybavenie boli obdobné ako u peších a streleckých plukov spoločnej armády.³²

Poslednú a zároveň aj najmenej kvalitnú zložku ozbrojených síl monarchie tvorili cisársko-kráľovská domobrana (Kaiserliche-königliche Landsturm) a uhorská domobrana (Népfelkelés). Detailnejšie úpravy v uhorskej domobrane boli vykonané na základe zák. čl. XX z roku 1886, ktorý bol doplnený množstvom čiastkových nariadení a predpisov.³³ Nariadenia vzťahujúce sa na budovanie peších domobraneckých práporov pre prípad vojny boli vypracované už v čase mieru. Pešie domobranecké prápory sa skladali zo štábu, štyroch stotín a jednej náhradnej (rezervnej) stotiny. Tri až štyri takéto prápory tvorili domobranecký pluk. Organizovali sa podobne ako honvédstvo na teritoriálnom princípe v rámci honvédskeho doplňovacieho územia, a v zbrojných a výstrojných skladoch honvédstva mali deponované aj výzbroj a výstroj pre prípad mobilizácie. V rámci vojenskej hierarchie sa však dôstojníci domobraneckej tej istej hodnosti radili až za dôstojníkov ďalších zložiek armády. Spravidla išlo o dôstojníkov prevelených zo spoločnej armády alebo honvédstva, bývalých dôstojníkov vlastibrany v dôchodku alebo mimo služobný pomer, prípadne vážených občanov, u ktorých bol predpoklad osvojenia si vedomostí potrebných k tejto hodnosti po zložení predpísaných skúšok. Výzbroj, výstroj, zásobovanie domobraneckých plukov mali byť realizované na tej istej úrovni ako u uhorskej vlastibrany. Materiálne a finančné problémy, ktorými sa budovanie rakúsko-uhorských branných síl po dlhé desaťročia vyznačovalo, však viedli k tomu, že veľká časť uhorskej domobraneckej slúžila v civilných šatoch s trojfarebnou páskou na hornej časti ľavého rukáva. Podľa príslušných paragrafov citovaného zákona z roku 1886 domobrana mohla byť použitá aj v mierových časoch napr. na stráženie mostov a komunikácií, železničných uzlov a staníc, na stráženie

32 Podrobnejšie Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, c. d., s. 417 – 430; LEDERER, J. – REDULIČ, L.: Die Geschichte der k. k. österreichischen Landwehr (1868 – 1914). Wien 1919. K rozdielom medzi Landwehrom a honvédstvom patrilo aj to, že pri Landwehri teritoriálne začlenenenie sa zhodovalo s doplňovacími obvody spoločnej armády, pričom pri honvédstve bolo vytvorené samostatné oblasťné začlenenenie nezávislé na doplňovacích teritoriálnych veliteľstvách spoločnej armády. Vojenská prísaha príslušníkov rakúskej vlastibrany bola totožná s vojenskou prísahou cisárskej a kráľovskej spoločnej armády, príslušníci honvédstva navyše prisahali aj na zákony uhorskej vlasti. Rozdiely boli aj vo vojenských odznakoch, v uniformách, bojových zástavách. Snáď najmarkantnejší rozdiel bol vo veliacej a služobnej reči. V Landwehri ňou bola nemčina, v uhorskom honvédstve maďarčina a pri chorvátsko-slavónskej vlastibrane jazyk chorvátsky.

33 Pozri Magyar közigazgatási törvények Grill féle kiadása. Hadügy, d. II. Budapest 1911, s. 1 – 284.

hraníc, obranu morského pobrežia (domobranci odvedení z doplnovacích okrevov č. 84, 85 a 86), na posilnenie žandárskych hliadok vo vnútri krajiny a pod.³⁴

K poslednej zásadnej reorganizácii pechoty rakúsko-uhorských ozbrojených síl došlo v roku 1912, keď po zdĺhavých vnútropolitických zápasoch, protestných akciách sociálnych demokratov, časti maďarskej meštianskej opozície a antimilitaristických síl, boli v uhorskom parlamente, vďaka násilnému zásahu jeho predsedu Štefana Tiszu, prijaté nové branné zákony.³⁵ Tieto zákony v podstatnej miere zvyšovali pre nasledujúce obdobie stav nováčikov a mužstva, u pozemných síl sčasti zavádzali dvojročnú prezenčnú službu, modernizovali armádu najmä budovaním technických a spojovacích jednotiek, zvyšovali palebnú silu brigád a divízií, zavádzali u honvédstva delostrelectvo a zároveň znižovali a skvalitňovali počet cvičení.

V jazdectve a jazdnom (hypomobilnom) delostrelectve, ako aj v špeciálnych druhoch vojsk zostala trojročná prezenčná služba a sedemročná služba v zálohe. V ostatných druhoch pozemných síl sa zavádzala dvojročná prezenčná služba, čo umožňovalo rýchlejší proces výcviku väčšieho počtu odvedencov. V súvislosti s tým došlo aj k zmenám v dĺžke trvania služobnej povinnosti v náhradnej zálohe, v registrowaní záloh honvédstva a pri preradení do domobrany. Vzhľadom na to, že zavedenie jednotlivých paragrafov tohto zákona do praxe bolo zložité, boli v ňom zakotvené aj postupy a termíny na tzv. prechodné obdobie.³⁶

Jedným z najdôležitejších častí nového branného zákona bolo zvýšenie počtu odvedencov. Parlament schvaloval kontingent nováčikov vždy na desať rokov dopredu a jeho výpočet bol závislý na percentuálnom zastúpení počtu obyvateľstva z Uhorska a Rakúska na základe posledného sčítania ľudu. Posledné sčítanie sa v monarchii uskutočnilo roku 1910. Celkový ročný kontingent nováčikov z Rakúsko-Uhorska činil pre spoločnú armádu do roku 1889 spolu 95 000 mužov, od roku 1889 na každý rok 103 100 mužov. Branným zákonom z roku 1912 sa tento počet postupne zvyšoval na 159 500 mužov.³⁷ Z toho skutočný ročný kontingent nováčikov pre spoločnú armádu v jednotlivých obdobiach na základe schválenia uhorského parlamentu bol pre Zalizavsko takýto: roku 1880 – 42 711 mužov, roku 1893 – 43 889 mužov, roku 1904 – 44 076 mužov, roku 1912 – 57 997 mužov, roku 1913 – 65 673 mužov a roku 1914 do mobilizácie 68 018 mužov.³⁸

34 VHA Trnava, LSBK Trenčín, kr. 79, 3237 eln/1911.

35 Podrobnejšie DANGL, V.: Prejavy antimilitarizmu na Slovensku v súvislosti s bojom o branné zákony a slovenská politika v r. 1911 – 1912. In: Štúdie k čsl. vojenským dejinám. Bratislava 1977, s. 23 – 57.

36 XXX. törvényezikk a véderőről. In: 1912. évi törvényezikkek. Budapest 1913; Ďalej XXXI. törvényezikk a honvédségről, Tamže; Doplnujúce predpisy, nariadenia a zákonné ustanovenia pozri Magyar közigazgatási törvények Grill féle kiadása. Véderőtörvény. Hadsereg, (Haditengerészet), Honvédség. Budapest 1914.

37 HL Budapest, HM függelék, 45. cs., 8/1913.

38 ŠOBA Bratislava, Župa bratislavská, Hl. župan, 45/1913. Tiež Magyar közigazgatási törvények, c. d., s. 4 – 5.

V roku 1912 stanovili postupné zvyšovanie kontingentu nováčikov na 12 rokov dopredu. V prvom roku platnosti nového branného zákona bol tento stav určený na 136 000 mužov, v druhom roku na 154 000 mužov a v nasledujúcich desiatich rokoch na 159 500 mužov. U uhorského honvédstva na rok 1912 na 17 500, na rok 1913 na 21 500, na rok 1914 na 23 717, na rok 1915 na 25 018, na rok 1916 na 26 019, na rok 1917 a roky nasledujúce na 26 996 mužov. Rakúska vlastibrana bez Tirolska a Vorarlbergu sa zvyšovala z roku 1912, kedy mala naplniť kontingent o počte 20 715 mužov postupne do roku 1917 taktiež na 26 996 mužov.³⁹ Z týchto čísel je zrejmé výrazné zvýšenie počtu odvedencov a početného stavu armády. Prirodzeným dôsledkom zvýšenia týchto stavov bol očakávaný pokles náhradnej zálohy a skrátenie doby výcviku vojakov v zálohe.

Zvýšený stav odvedencov sa v pechote spoločnej armády odrazil predovšetkým v úprave mierových počtov jednotlivých plukov a vo vybudovaní 23 nových guľometných oddielov. Až na päť plukov, všetky pešie a strelecké pluky už disponovali dvoma guľometnými oddielmi a samostatné strelecké prápory jedným guľometným oddielom. Každá štvrtá stotina v štyroch peších práporoch dislokovaných pri rieke Isonso (Soči) bola pretvorená na cyklistickú stotinu a pri všetkých cyklistických stotínach sa začali vytvárať guľometné oddiely s guľometmi namontovanými na motocykloch. V spoločnej armáde a rakúskom Landwehri sa odčlenili doplňovacie veliteľstvá od plukovných veliteľstiev a boli bezprostredne podriadené ako samostatné zložky divíznym veliteľstvám. Takto vzniklo 53 doplňovacích veliteľstiev Landwehru a 3 krajinské doplňovacie veliteľstvá. Počet doplňovacích veliteľstiev uhorského honvédstva sa zvýšil na 47 a taktiež boli vyňaté z veliteľskej pôsobnosti štábu pluku. K ukončeniu tejto reorganizácie malo dôjsť až na jar roku 1914. Domobranecké veliteľstvá v oboch častiach habsburskej ríše mali byť z práporného systému transformované na systém plukovný. Za tým účelom boli zatiaľ pri honvédstve v miestach budúcich domobraneckých veliteľstiev zriadené užšie štáby s počtom traja dôstojníci a šesť pomocných síl.⁴⁰

Nové organizačné zmeny sa najvýraznejšie dotkli honvédstva, kde okrem budovania delostrelectva v rámci pechoty, takmer stopercentného zvyšovania počtu odvedencov, prispôsobenia vojenských cvičení úrovni spoločnej armády, došlo aj k výstavbe štyroch nových peších plukov. Honvédske pluky, ktoré dovtedy mali 4 prápory, boli zreorganizované a od roku 1913 už všetky mali iba 3 prápory. Po úplnej prestavbe takto honvédstvo disponovalo celkom 32 pešími plukmi spolu s 96 práporami, pričom jeden prápor bol ešte vybudovaný vo Fiume. Každý prápor mal mať štyri stotiny, ale pre dlhodobosť projektu niektoré prápory disponovali iba s tromi stotínami. Mierový počet príslušníkov honvédskeho štábu

39 SHVOY, I.: Szervezeti és egyéb változások hadseregünkben. In: Magyar Katonai Közlöny, 6, 1913, s. 2 – 3.

40 Tamže.

sa postupne mal zvýšiť na 97 mužov. Vzhľadom na napätie na Balkáne počty osôb stotín plukov dislokovaných na južných hraniciach boli zvýšené na 120 mužov. Počty uhorských domobraneckých plukov sa taktiež zvýšili na 32.⁴¹

Ak zhrnieme údaje o sile rakúsko-uhorskej pechoty v čase vypuknutia prvej svetovej vojny na základe počtu útvarov, dostaneme tieto čísla:

102 peších plukov spoločnej armády so 408 prápormi
 4 pešie bosensko-hercegovinské pluky s 15 prápormi
 4 tirolské cisárske a kráľovské strelecké pluky s 13 prápormi
 29 práporov poľných strelcov spoločnej armády
 2 bosensko-hercegovinské prápory poľných strelcov
 1 a pol práporu hraničných poľných strelcov
 37 peších plukov cisársko-kráľovského Landwehru so 113 prápormi
 32 uhorských honvédskejších peších plukov s 97 prápormi
 3 cisársko-kráľovské krajinské strelecké pluky so 16 prápormi
 40 cisársko-kráľovských peších plukov domobrany so 136 prápormi
 32 uhorských kráľovských domobraneckých plukov s 97 prápormi.⁴²

Približne s touto organizačnou rôznorodosťou pechoty vstupovalo Rakúsko-Uhorsko do prvej svetovej vojny.

* * *

Pevnejšiu štruktúru vertikálnej nadväznosti v čase vojny a mieru dostali jednotky pechoty najmä počas napoleonských vojen, predovšetkým zásluhou vojenských reforiem arcivojvodu Karola. Podobu, v akej sa objavili na frontoch prvej svetovej vojny, nadobudli postupne, predovšetkým organizačnými zmenami zavedenými do armády po porážkach v rakúsko-taliansko-francúzskej vojne roku 1859 a po prehratej prusko-rakúskej vojne roku 1866, keď sa vytvorilo už záväzná a trvalé členenie armády na zbory, divízie, brigády, pluky a nižšie organizačné stupne v rámci peších, jazdeckých a delostreleckých plukov. Pešie útvary ako samostatné organizačné prvky vytvárané spájaním peších plukov a iných menších útvarov sa v rakúsko-uhorskej armáde objavovali na úrovni peších brigád a peších divízií.

41 Harmonogram prestavby vnútornej štruktúry pechoty honvédstva na základe nového branného zákona z roku 1912 usmerňuje dôverný spis ministra uhorskej vlastibrany zo 17. 9. 1912 a jeho doplnok z 15. 12. 1912 (VHA Trnava, IV. HKP, kr. č. 80, 4511 eln/1912, 3401 eln/1912). K tomu podrobnejšie BARCY, Z. – SOMOGYI, GY.: c. d., s. 44 – 48.

42 KERSCHNAWE, H.: Die unzureichende Kriegsrüstung der Mittelmächte als Hauptursache ihrer Niederlage. In: Ergänzungsheft 4 zum Werke „Österreich-Ungarns letzter Krieg.“ Wien 1932, tabuľka č. 5. Porovnaj tiež DANGL, V.: Vývoj, organizácia, c. d., s. 99; JOLLY, E.: Az Osztrák-magyar véderő fejlődése 1910-tól a világháború végéig. In: Magyar Katonai Közlöny, 9, 1921, s. 822. V rámci mobilizácie bolo postavených ešte 28 tzv. pochodových plukov spoločnej armády, 16 pochodových plukov honvédstva a viacero dobrovoľníckych peších domobraneckých práporov. Bližšie pozri Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918, d. I. Wien 1930. V slovenských súvislostiach tiež HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska (1914 – 1939), zv. IV. Bratislava 1996, s. 9 – 13. Pre porovnanie nárastu peších útvarov údaje z roku 1906 CONRAD, F.: Aus meiner Dienstzeit 1906 – 1918, zv. I., príloha 39, s. 659.

Pešiu brigádu tvorili spravidla dva pešie pluky, prípadne 6 až 9 peších práporov alebo streleckých práporov, resp. práporov Landwehru pod jednotným velením. Do organizačnej štruktúry pešej brigády spoločnej armády patrili aj technické a zásobovacie oddiely, posádkové nemocnice a lekárne a pod. Pešie brigády, v prípade vojnového konfliktu začlenené do zväzku divízií, nedisponovali vlastnými spojovacími, zdravotníckymi a zásobovacími jednotkami, tie boli zabezpečené na úrovni divízie. Podobne, ako pešie pluky, mali aj brigády číselné označenie a na ich čele stál veliteľ v hodnosti generálmajora alebo generálporučíka. Spolu so svojím zástupcom a ordonancom a dočasne alebo trvale prideleným personálom tvorili štáb brigády. V roku 1904 rakúsko-uhorská armáda mala 64 peších brigádných veliteľstiev spoločnej armády, 8 veliteľstiev horských brigád dislokovaných na okupovaných územiach Bosny a Hercegoviny, 14 honvédskejších brigádných veliteľstiev, 16 brigádných veliteľstiev pechoty Landwehru a 1 veliteľstvo krajskej pešej streleckej brigády.⁴³

Honvédske brigády boli vytvárané od roku 1871, a to s prihliadnutím na územné členenie honvédstva v Uhorsku. Veliteľovi brigády bol pridelený adjutant, lekár a dvaja kadeti. Pôsobnosť tohto štábu bola obmedzená iba na výcvik a zdravotnícku službu, hospodársko-správne veci naďalej patrili do kompetencie oblastného honvédskeho veliteľstva. Po vnútorných zmenách bolo roku 1876 vytvorených 14 honvédskejších brigád a roku 1913, po vybudovaní štyroch nových honvédskejších plukov k nim pribudli ďalšie dve pešie brigády. Všetky brigády boli zároveň aj prečíslované.⁴⁴

Na boj v horských podmienkach boli predurčené horské brigády, vytvorené spravidla z niekoľkých horských peších práporov a tylových a technických jednotiek a iných zbraní. Pred vypuknutím prvej svetovej vojny rakúsko-uhorská monarchia disponovala 14 horskými brigádami, ktorých organizačné jadro tvorilo 6 až 9 práporov.⁴⁵

Vyšším stupňom v organizačnej štruktúre pechoty monarchie boli pešie divízie. Pešia divízia už mala vnútornú organizáciu usporiadanú tak, aby mohla po mobilizácii dlhší čas aj samostatne plniť bojové úlohy. Z toho dôvodu sa tu spájali spravidla už súčasťou všetkých druhov zbraní s najdôležitejším technickým, spojovacím, zdravotníckym, výzbrojovým, výstrojným, zásobovacím a iným materiálom. Pešia divízia bola prvým taktickým vojskovým telesom vyššieho stupňa a zároveň základným prvkom pre budovanie armádnych zborov a armád.

43 Az Osztrák-Magyar monarchia hadainak, c. d., s. 420 – 423, 467 – 469.

44 VHA Trnava, IV. HKP, kr. 80, 4511 eln/1912. K vývoju honvédskejších brigád tiež BARCY, Z. – SOMOGYI, GY.: c. d., s. 130 – 131; Die Habsburgermonarchie, c. d., s. 647 – 649.

45 SCHMID, H.: Heerwesen, d. II. Wien 1915, s. 182. Schému horskej brigády pozri PILCH, J.: c. d., s. 62 – 64.

Pešiu divíziu spoločnej armády v mieri tvorili najčastejšie dve, výnimočne tri pešie brigády pod velením veliteľa divízie, resp. divízneho veliteľstva. V čele štábu stál náčelník štábu divízie podľa tabuliek v hodnosti majora. Veliteľstvo divízie sa členilo na 4 oddelenia: štábne oddelenie, intendačné oddelenie, tzv. podporná skupina a strážna služba štábu. Počty divízneho veliteľstva so štábom sa tabulkovo pohybovali okolo 300 mužov, 110 koní a 20 povozov.⁴⁶ Do organizácie divízie okrem peších brigád, resp. plukov vrátane guľometných oddielov bolo začlenené aj divízne jazdecktvo, ktoré okrem vlastného štábu sa skladalo z dvoch jazdeckých švadrón, z jazdeckej spojovacej hliadky a z jednej čaty ženistov. Ďalej sem patrilo divízne delostrelectvo s dvoma húfnicovými oddielmi (12 húfnic) a jedným poľným delostreleckým plukom (30 diel). A napokon každá divízia disponovala aj tzv. divíznymi orgánmi (inštitútmi), ktoré tvorili divízny telefonický oddiel, výzbrojná kolóna, divízny zdravotnícky inštitút, pešia stravovacia kolóna a divízne pekárne.⁴⁷ Podľa príslušných schematizmov pešia divízia spoločnej armády mala spolu 16 a $\frac{1}{4}$ peších práporov, 16 guľometných oddielov, 2 a $\frac{1}{2}$ jazdeckých švadrón a 7 delostreleckých batérií. To spolu tvorilo 16 000 pušiek, 32 guľometov, 300 jazdcov a 42 diel. Vojnový stav pešej divízie spoločnej armády sa podľa údajov z roku 1904 pohyboval od 10 do 15 000 mužov.⁴⁸

Samozrejme podľa potreby a povahy bojovej aktivity sa v rámci peších divízií robili zmeny čo do zloženia i početného stavu. V čase mieru bol tento systém o niečo zjednodušený tým, že neboli naplnené niektoré divízne veliteľské štruktúry a do organizačného rámca divízie neboli pojaté všetky zložky zbraní, resp. ich súčastí. Napr. 14. pešia divízia s veliteľstvom v Bratislave podľa mierových tabuliek z júna 1914 okrem 27. a 28. pešej brigády (pričom 48. a 76. peší pluk mali iba 3 prápory, štvrté prápory boli vedené ako náhradné), 7 guľometných oddielov

46 Štábne oddelenie okrem náčelníka štábu tvorili dvaja štábni dôstojníci, spojovací dôstojníci vykonávajúci sprostredkovanie medzi štábom a podriadenými jednotkami, pisári, tlmočníci, šoféri pridelených motorových vozidiel a motocyklov, družstvo cyklistov a poľní žandári. Toto oddelenie zodpovedalo za operačnú činnosť a zároveň vykonávalo aj inšpekčnú službu v rámci divízie. Intendačné oddelenie viedli štyria dôstojníci zodpovedajúci za stravovanie a iné náležitosti príslušníkov divízie. Do ďalšej skupiny štábu patril veliteľ delostrelectva, hlavný lekár divízie, vojenský duchovný, vojenský sudcovia a poštová expozitúra. Posledná skupina štábu o sile jednej pešej stotiny a jednej jazdeckej čaty mala za úlohu vykonávať strážnu službu v oblasti pôsobenia divízneho veliteľstva (PILCH, J.: c. d., s. 55 – 57).

47 Divízny telefonický oddiel zabezpečujúci telefónny styk s vyššími veliteľstvami mal k dispozícii 4 telefónne ústredne s káblami na dosah 40 km a 2 telegrafické aparáty. Výzbrojnej kolóne velil delostrelecký dôstojník. Tá viezla so sebou pre každú pušku 160 nábojov, pre poľné delá 366 a húfnice 240 nábojov. Zdravotnícky oddiel sa skladal z lekárov, zdravotníkov a na ošetrovanie ranených vycvičených vojakov. V rámci pôsobenia tohto oddielu sa mala zabezpečiť prvá pomoc do tej doby, kým ošetrovaných nebolo možné odsunúť na ďalšiu liečbu. Oddiel bol vybavený príslušným zdravotníckym materiálom a sanitnými vozmi. Pešia stravovacia kolóna viezla so sebou potraviny na 6 dní. Divízne pekárne vybavené 10 mobilnými poľnými pekárňami viezli so sebou aj potrebné suroviny na výrobu chleba (Tamže, s. 57 – 58).

48 Tamže, s. 58. Podrobnejšie pozri tiež prílohu č. 7.

a pionierskeho práporu, mala vo svojej organizácii už len prápor minérov, sanitné oddelenie a jednu náhradnú pešiu stotinu na rámcových stavoch. 33. pešia divízia so štábom v Komárne okrem príslušných brigád disponovala iba so 6 guľometnými oddielmi, ale mala 2 náhradné sapérske roty a pod.⁴⁹

Na prelome storočia veliteľstvám jednotlivých zborov podliehalo 31 divízií pechoty spoločnej armády (z toho 5 v čase mieru nebolo postavených) a 5 jazdecských divízií.⁵⁰ V období pred sarajevským atentátom Rakúsko-Uhorsko malo 33 peších divízií spoločnej armády, 8 peších divízií Landwehru a 8 peších honvédskych divízií, z ktorých dve boli vybudované na exteritoriálnom princípe.⁵¹

V rámci honvédstva sa v prípade vojny mali postaviť dve honvédske divízie, ku ktorým však delostrelecké, technické, zásobovacie, vozatajské a zdravotnícke jednotky boli pričleňované zo zväzku spoločnej armády. K tomuto rozhodnutiu došlo už roku 1873, ale až do roku 1913 sa tento princíp realizoval iba počas jesenných manévrov. Na základe predvojnovnej reorganizácie branných síl boli potom z 8 honvédskych plukov nad rámec honvédskych doplnovacích oblastných veliteľstiev od 1. marca 1913 už na trvalo vytvorené dve honvédske divízie, jedna so štábom divízie v Budapešti, druhá vo Veľkom Varadíne. Veliteľstvo divízie tvoril jeden generálporučík ako veliteľ divízie, náčelník štábu divízie, dvaja štábni dôstojníci, jeden rotný ako pisár a jeden styčný dôstojník.

Veliteľstvá honvédskych divízií mali rovnaké služobné postavenie ako honvédske oblastné veliteľstvá, ale v organizačnej sfére im podriadené neboli. Ich vzájomný vzťah určovali a špecifikovali mobilizačné predpisy a nariadenia.⁵² Novým rozčlenením Uhorska na 6 honvédskych oblastí došlo potom aj k vytvoreniu ďalších šiestich honvédskych peších divízií, ktoré boli doplnované z teritória vlastnej oblasti, s výnimkou oblasti mesta Fiume, ktorá bola pričlenená k I. budapeštinskej honvédskej oblasti. U týchto divízií príslušné honvédske doplnovacie veliteľstvo suplovalo zároveň aj veliteľstvo divízie.

Cisársko-kráľovský Landwehr bol taktiež od roku 1882 formovaný do organizačných štruktúr divízií. V rámci každej vojenskej oblasti Landwehru, okrem zadarskej, bolo vybudované divízne veliteľstvo Landwehru (Landwehr-Truppendifvisionskommando).⁵³

Predposledným stupňom v rámci takticko-operačného uskupenia vojsk rakúsko-uhorskej armády boli armádne zbory (Armeekorps, hadtest). Nosnú úlohu aj tu tvorila pechota. Na teritóriu monarchie bolo postavených v predvoj-

49 VHA Trnava, IV. HKP, kr. 459, 2947 eln/1914.

50 FROBENIUS, H.: *Militär-Lexikon*. Berlin 1901, s. 661.

51 EHNL, M.: *Die öst.-ung. Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensgarnison, einleitung und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914*. In: *Ergänzungsheft 9 zum Werke „Österreich Ungarns letzter Krieg“*. Wien 1934, s. 12, 96 – 103. Tiež SCHMID, H.: c. d., s. 183.

52 VHA Trnava, IV. HKP, kr. 80, 4511 eln/1912; III. HKP, 200 eln/ 109M.

53 Podrobnejšie *Die Habsburgermonarchie*, c. d., s. 417 – 430.

novom období 16 armádnych zborov, z ktorých šesť bolo dislokovaných na území Uhorska, z nich jeden v Chorvátsko-Slavónsku a dva, s veliteľstvom v Bratislave a v Košiciach, na území dnešného Slovenska. Rozmiestnenie útvarov podliehajúcich veliteľstvám armádnych zborov sa krylo s územnými obvodymi doplňovacích vojenských oblastí. Veliteľstvá jednotlivých zborov boli dislokované v mieste doplňovacích vojenských oblastných veliteľstiev, vždy v nejakom väčšom meste monarchie. Zborové veliteľstvá počas mieru na území svojho zboru riadili doplňovanie stavov, viedli a kontrolovali výcvik a riadili hospodársko-správne záležitosti útvarov. Na čele veliteľstva zboru stál veliteľ s titulom „*náčelník zboru a veliaci generál*“, ku ktorému okrem osobného adjutanta bol pridelený štáb zboru s náčelníkom zboru.

Veliteľstvo zboru pred prvou svetovou vojnou sa skladalo z vojenského oddelenia, ktoré viedol náčelník štábu zboru a ktoré plnilo vlastnú funkciu štábu vo veciach bojovej pripravenosti. Ďalej tu bolo intendantčné oddelenie na čele s intendantným náčelníkom, zaoberajúce sa hospodárskymi a správnymi záležitosťami zboru. A nakoniec tzv. vojenská stavebná kancelária, riadená vojenským správcom tejto kancelárie, ktorá mala na starosti stavebné práce a záležitosti dislokácie, ubytovania a pod. Súčasťou veliteľstva boli aj pomocné orgány zboru: vojenský duchovný, referent pre právne záležitosti a náčelník zdravotnej služby.

Jednotlivým zborovým veliteľstvám podliehali v čase mieru spravidla dve, výnimočne tri pešie divízie spoločnej armády, jazdecká brigáda alebo divízia a jedna alebo viac delostreleckých brigád s príslušným počtom technických, spojovacích a tylových jednotiek. V čase vojnového nebezpečenstva zlúčením dvoch, prípadne troch peších divízií sa mal vytvoriť armádny zbor tak, že sa k divíziám spoločnej armády pripojila ešte jedna honvédska divízia, resp. divízia Landwehru a oddiel ťažkých húfnic. Armádny zbor bol tým stupňom, kde sa v divíziách, brigádach ešte tri samostatné zložky ozbrojených síl, t. j. spoločné vojsko, vlastibrana a domobrana, spájali pod spoločné velenie. Okrem uvedených jednotiek inštitúcií patriacich do zväzku divízií, brigád a plukov, bol organizačný rámec armádnych zborov doplňovaný oddielom ťažkých húfnic, jedným ženijným a jedným pionierskym práporom, balónovou, rádiatelefonoú a telegrafnou čatou, poľnými jatkami so zásobami živých zvierat na 4 dni, poľnou nemocnicou s 200 lôžkami, poľnými zdravotníckymi zariadeniami s kapacitou pre 500 chorých a ranených, veterinárnou kolóniou, zásobovacou kolónou pre opravy vozov a vozového parku a motorizovanou tylovou kolónou.⁵⁴

Dislokácia zborových veliteľstiev a ich číslovanie sa počas existencie dualizmu menili, ale u zborových veliteľstiev V. zboru v Bratislave a VI. zboru v Košiciach do vzniku prvej svetovej vojny v tomto smere nedošlo k zmene. Vojenských oblastí,

---

54 DANGL, V.: Vývoj, organizácia, c. d., s. 91 – 92; PILCH, J.: c. d., s. 60 – 62.

na území ktorých sa vytvárali príslušné armádne zbory, bolo roku 1909 v Rakúsku 9, od roku 1909 10, v Uhorsku, vrátane Chovátska a Slavónska 6, z toho dve na území Slovenska. Na severe a západe v hrubých črtách zodpovedali ich hranice dnešným hraničným líniam Slovenska, na juhu, juhozápade a východe však presahovali aj do územia dnešného Maďarska, Ukrajiny, ba aj bývalého Sedmohradka v Rumunsku. Pešie pluky spoločnej armády v podriadenosti V. bratislavského zboru boli plne alebo sčasti doplňované z Bratislavskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej, Tekovskej, Komárňanskej, Oravskej, Hontianskej, Ostrihomskej a Rábskej župy. Pluky podriadené veliteľstvu VI. košického zboru z Gemersko-malohontskej, Zvolenskej, Liptovskej, Novohradskej, Spišskej, Abovsko-turnianskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užskej župy.⁵⁵

Vnútorne zmeny mierovej organizácie týchto armádných zborov odzrkadľujú nižšie uvedené schémy ich mierovej organizácie v rokoch 1890 a 1914 (Pozri prílohy č. 1 – 4).

* * *

Pri sledovaní výstavby pechoty rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska zisťujeme, že roku 1890 tu boli dislokované okrem dvoch zborových veliteľstiev so sídlami v Košiciach a v Bratislave aj tri pešie divízne veliteľstvá (14. Bratislava, 27. Košice, 33. Komárno) a päť peších brigádnych veliteľstiev, z ktorých po dvoch boli umiestnené v Komárne a v Košiciach (27. Bratislava, 53. Košice, 54. Košice, 65. Komárno, 66. Komárno). Roku 1905 a 1914 schematizmy vykazujú na našom teritóriu štyri pešie brigádne veliteľstvá, pričom od roku 1890 do vypuknutia prvej svetovej vojny nastali zmeny v tom, že veliteľstvo 28. pešej brigády bolo zo Sopronu prevelené do Bratislavy, veliteľstvo 65. pešej brigády z Komárna do Rábu a veliteľstvo 54. pešej divízie bolo ešte pred prelomom storočia umiestnené v Prešove. Zo 102 plukov pechoty spoločnej armády bolo dislokovaných na území dnešného Slovenska aj so štáбом 8 plukov, v roku 1905 7 plukov a v júni roku 1914 tiež 7 plukov. Okrem toho na území Slovenska boli rozmiestnené i ďalšie prápory plukov, ktorých plukovné veliteľstvo malo posádku mimo hraníc nášho územia (bližšie podriadenosť a dislokáciu plukov a práporov pechoty spoločnej armády v rokoch 1890, 1905 a 1914, podliehajúcich V. a VI. zboru pozri v prílohe – príloha č. 5 a 6).

⁵⁵ Bratislavskému oblastnému veliteľstvu okrem žúp na území Slovenska podliehali aj obvodné doplňovacie veliteľstvá zo žúp Ráb, Veszprém, Zala, Sopron, Moson, Vas a sčasti Komárno a Ostrihom. Vojenské obvodné veliteľstvá podliehajúce košickému oblastnému veliteľstvu okrem uvedených žúp na území Slovenska boli doplňované aj zo župy Szatmár, Szabolcs, Heves, Bereg, Marmaros, Ugocsa a sčasti zo župy Abovsko-turnianskej, Novohradskej, Tekovskej a Užskej. Porovnaj mapové prílohy Die Habsburgermonarchie, c. d., s. 412; tiež DANGL, V. – SEGEŠ, V.: c. d., s. 211; JÓZSA, GY. G.: Ferenc József zászlai alatt (1848 – 1912). Budapest 1990, frontispice; ŽUDEJ, J.: Stolice na Slovensku. Bratislava 1984.

Z poľných streleckých práporov boli roku 1890 dislokované na území dnešného Slovenska dva (29. Spišská Nová Ves, 32. Kežmarok), roku 1905 aj s náhradnými stotinami taktiež dva (19. Bratislava, 32. Banská Bystrica), pričom exteritoriálne dislokovaný 29. peší strelecký prápor mal náhradnú stotinu roku 1905 tiež na Slovensku. V období bezprostredne pred prvou svetovou vojnou na našom území kompletný poľný strelecký prápor rozmiestnený nebol, ale boli tu naďalej dislokované tri náhradné stotiny (Komárno, Lučenec, Prešov).

Dislokácia a podriadenosť poľných streleckých práporov a náhradných stotín spoločnej armády V. a VI. zboru v rokoch 1890, 1905 a 1914:⁵⁶

Číslo práp.	Dislokácia mierovej posádky	Podlieha			Rok založenia	Náhradná stotina	Zriaďuje sa z vojenskej oblasti zboru
		Brigáde	Divízii	Zboru			
R. 1890							
11.	Ráb	28. pešej Sopron	14. pešej Bratislava	V. Bratislava	1813	Ráb	V. Bratislava
29.	Spišská Nová Ves	54. pešej Košice	27. pešej Košice	VI. Košice	1859	Lučenec	VI. Košice
32.	Kežmarok	54. pešej Košice	27. pešej Košice	VI. Košice	1859	Prešov	VI. Košice
R. 1905							
11.	Kőszeg	66. pešej Komárno	14. pešej Bratislava	V. Bratislava	1813	Ráb	V. Bratislava
19.	Bratislava	65. pešej Ráb	14. pešej Bratislava	V. Bratislava	1849	Komárno	V. Bratislava
29.	Zaleszczyki	59. pešej Czernowitz	30. pešej Lvov	XI. Lvov	1859	Lučenec	VI. Košice
32.	Banská Bystrica	1. pešej Košice	27. pešej Košice	VI. Košice	1859	Prešov	VI. Košice
R. 1914							
11.	Gradisca	56. pešej Görz	28. pešej Laibach	III. Graz	1813	Ráb	V. Bratislava
19.	Klagenfurt	12. pešej Klagenfurt	6. pešej Graz	III. Graz	1849	Komárno	V. Bratislava
29.	Monfalcone	56. pešej Görz	28. pešej Laibach	III. Graz	1859	Lučenec	VI. Košice
32.	Trembowla	60. pešej Lvov	30. pešej Lvov	XI. Lvov	1859	Prešov	VI. Košice

⁵⁶ Spracované na základe údajov zo Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1890. Wien 1889; Schematismus für das k. u. k. Heer und die k. u. k. Kriegsmarine für 1905. Wien 1904; EHN, M.: c. d., s. 35 – 49.

Prestavba v rámci ozbrojených síl monarchie sa výrazne dotkla aj honvédsťva. Od roku 1868 územie Slovenska bolo zahrnuté do dvoch honvédskejších doplnňovacích oblastí, a to do honvédskej doplnňovacej oblasti III. so sídlom v Košiciach a IV. so sídlom v Bratislave. Útvary spadajúce do ich pôsobnosti sa však podobne, ako u spoločnej armády, nachádzali aj mimo teritória dnešného Slovenska. V počiatkovej fáze budovania uhorskej vlastibrany veliteľstvu košickej doplnňovacej oblasti podliehalo celkom 16 honvédskejších peších práporov, z ktorých tri mali svoje štáby na našom území (37. Prešov, 38. Levoča, 39. Košice). Okrem toho niektoré stotiny práporov s veliteľstvom na území dnešnej Ukrajiny boli taktiež dislokované na východnom Slovensku.⁵⁷ Zo štrnástich honvédskejších peších práporov, podliehajúcich veliteľstvu bratislavskej honvédskej oblasti 11 malo svoje štáby na teritórii stredného, južného a západného Slovenska (51. Jelšava, 53. Radvaň, 54. Ružomberok, 55. Budatín, 56. Trenčín, 57. Trnava, 58. Bratislava, 59. Hurbanovo, 60. Nitra, 61. Levice, 62. Šahy). Dve stotiny 52. práporu s veliteľstvom vo Balašských Ďarmotách boli tiež dislokované na južnom Slovensku vo Filakove a v Lučenci.⁵⁸

Po začlenení honvédskejších peších práporov roku 1871 do organizácie brigád veliteľstvu 10. pešej brigáde v Košiciach okrem jazdeckých útvarov boli podriadené 37. honvédskejší peší prápor Prešov, 38. peší prápor Levoča, 30. peší prápor Košice a 48. peší prápor Miskolc. 11. pešej brigáde so štábom v Novom meste pod Šiatrom (Sátoraljaujhely) štyri pešie prápory – všetky so sídlom mimo územia Slovenska a 12. brigáde ďalšie štyri prápory dislokované za dnešnými hranicami Slovenska. Všetky boli v podriadenosti III. honvédskejšieho oblastného veliteľstva v Košiciach. Na IV. bratislavské honvédske oblastné veliteľstvo boli napojené tri honvédske brigády. A to 13. so sídlom v Šahách, do zväzku ktorej patrilo 51. prápor z Jelšavy, 52. prápor z Balašských Ďarmot, 61. prápor z Levíc a 62. prápor zo Šiah. Ďalej 14. honvédska brigáda so štábom v Budatíne s prápormi 53. Radvaň, 54. Ružomberok, 55. Budatín, a 56. Trenčín. A nakoniec 15. honvédska pešia brigáda v Bratislave s prápormi 57. Trnava, 58. Bratislava, 59. Hurbanovo a 60. Nitra.⁵⁹ Po organizačných úpravách honvédskej pechoty a po prechode na systém honvédskejších plukov sa od konca deväťdesiatych rokov 19. storočia vyvinul v rámci III. a IV. honvédskejšie oblasti nasledovný systém podriadenosti a dislokácie jednotiek:⁶⁰

57 1. stotina 36. práporu s veliteľstvom v Užhorode bola dislokovaná v Sobranceiach, 3. a 4. stotina toho istého práporu v Humennom, resp. vo Vranove (A Felvidék és Kárpátalja, c. d., s. 30).

58 Tamže.

59 Tamže, s. 254.

60 Übersichts – Karte der Dislokation des k. u. k. öster.- ung. Heeres und der Landwehren im Jahre 1898 – 99. A Felvidék és Kárpátalja, c. d., s. 257.

Oblasť	Pešia brigáda	Veliteľstvo pluku	Dislokácia praporev
III. Košice	77. Košice	9. Košice	Košice Košice Prešov Spišská Nová Ves
		10. Miskolcz	Miskolcz Jáger Sátoraljaújhely
	78. Szatmár	11. Mukačevo	Mukačevo Mukačevo Užhorod
		12. Szatmár	Szatmár Mármarossziget Nagykároly
IV. Bratislava	73. Bratislava	13. Bratislava	Bratislava Bratislava Bratislava Tata
		15. Trenčín	Trenčín Trenčín Ružomberok
	74. Nitra	14. Nitra	Nitra Levice Nitra
		16. Banská Bystrica	Banská Bystrica Balašské Dármoty Jelšava

Mierová organizácia peších útvarov honvédsťva po ukončení prvej fázy reorganizácie k marcu 1913 vykazuje tieto zmeny:⁶¹

61 HL Budapest, HM függelék, cs. 44., 913/1913.

Oblasť	Pešia brigáda	Veliteľstvo pluku	Dislokácia praporev
III. Košice	77. Košice	9. Košice	1. Košice 2. Košice 3. Spišská Nová Ves
		11. Mukačevo	Mukačevo Mukačevo Užhorod
	78. Miskolcz	10. Miskolcz	Miskolcz Jáger Sátoraljaújhely
		16. Banská Bystrica	Banská Bystrica Balašské Ďarmoty Jelšava
IV. Bratislava	73. Bratislava	13. Bratislava	Bratislavava Bratislava Bratislava
		18. Sopron	Sopron Sopron Kőszeg
	74. Nitra	14. Nitra	Nitra Levice Nitra
		15. Trenčín	Trenčín Trenčín Trenčín

Tento stav sa zachoval až do vzniku svetovej vojny s tým, že v roku 1914 do pôsobnosti III. oblastného veliteľstva v Košiciach, ako nadriadeného územného veliteľstva, bol začlenený 40. honvédskejší peší pluk so štábom v Szatmár-Németi z 20. divízie vo Veľkom Varadíne, s prápormi mimo územie Slovenska. Podobný systém iba teritoriálnej podriadenosti existoval aj u 82. honvédskejšieho pešieho pluku v Nagykanizsi, ktorý bol súčasťou organizačnej štruktúry 41. divízie v Budapešti, ale územne podliehal IV. honvédskejšiemu oblastnému veliteľstvu v Bratislave. Aj prápory tohto pluku boli dislokované mimo Slovenska.⁶²

Podľa výkazu ministerstva uhorskej vlastibrany z roku 1906 boli plánované vojnové počty peších honvédskejších plukov, v ktorých podľa štatistických výkazov slúžili aj Slováci nasledovne: 9. pluk: 3 408 mužov, 10., 11., 14., 15. a 16. pluk: 3

62 VHA Trnava, Špeciálne zbierky, mikrofilm č. 131. Tiež HL Budapest, HM, 4840 eln/1914. Porovnaj tiež A m. kir. honvédség hadrendje békében. Az 1914 év tavaszán történt helyőrségváltoztatások után. Budapest 1914; A Felvidék és Kárpátalja, c. d., s. 38; BARCY, Z. – SOMOGYI, GY.: c. d., s. 46 – 47.

366 mužov, 13. pluk: 3 409 mužov, 12. pluk 3 414 mužov.⁶³ Z hlásenia veliteľa 15. honvédskeho pluku so sídlom v Trenčíne z 13. augusta 1914, teda po naplnení vojnových počtov vyplýva, že pluk je pripravený na presun na severovýchodné bojisko a má 86 dôstojníkov, 3 374 mužov, 241 koňov a 44 vozidiel.⁶⁴

Aj po reorganizáciách v predvojnovom období väzby domobranec-kých veliteľstiev na honvédske vojenské štruktúry zostali neporušené. Domobranec-ké pluky mali totožné číslovanie s honvédskejšími a aj ich vnútorná organizácia bola podobná ako u vlastibrany.

K zmenám dochádzalo iba v prípade mobilizácie, keď veliteľstvá domobranec-kých brigád v záujme samostatnej činnosti disponovali početnejším personálnym obsadením. Domobranec-ké pluky, pokiaľ neboli nasadené na frontoch, nemali gulometné oddiely.

V auguste 1914 ku košickej honvédskej oblasti patrila 97. domobranec-ká brigáda so štyrmi plukmi (9. Košice, 10. Miskolc, 11. Mukačevo, 16. Banská Bystrica), pričom každý pluk mal tri stotiny. Do podriadenosti tejto brigády patrili aj 12. domobranec-ký pluk zo zväzku 107. brigády. Do veliteľskej pôsobnosti bratislav-skej honvédskej oblasti spadali dve brigády – 100. domobranec-ká brigáda s tromi plukmi (13. Bratislava, 14. Nitra, 15. Trenčín) a 101. domobranec-ká brigáda tak-tiež s tromi plukmi z územia dnešného Maďarska (18. Sopron, 20. Nagykanizsa, 31. Veszprém).⁶⁵

Ak by sme na základe dostupných materiálov mali skompletizovať počty vyšších veliteľstiev a útvarov pechoty spoločnej armády, honvédstva a domobrany dislokované na území Slovenska pred prvou svetovou vojnou, dostaneme nasledujúce čísla:

Obvodné vojenské doplnovacie veliteľstvá	2
Honvédske oblastné doplnovacie veliteľstvá	2
Veliteľstvá armádnych zborov	2
Veliteľstvá peších divízií spoločnej armády	3
Veliteľstvá honvédskejších peších divízií	2
Veliteľstvá peších brigád spoločnej armády	4
Veliteľstvá honvédskejších peších brigád	3
Honvédske doplnovacie veliteľstvá	7
Veliteľstvá peších plukov spoločnej armády	8
Veliteľstvá honvédskejších peších plukov	5
Pešie pluky spoločnej armády	8
Honvédske pešie pluky	5
Pešie prápory spoločnej armády	23

63 HL Budapest, HM, 45. cs. 4961 eln/1913.

64 VHA Trnava, IV. HKP, kr. 91, 3976 eln/1914.

65 A Felvidék és Kárpátalja, c. d., s. 65.

Pešie prápory honvédstva	14
Gulometné oddiely peších práporov spoločnej armády	16
Honvédske pešie gulometné oddiely	5
Strelecké prápory spoločnej armády	3

Ak tieto údaje prenesieme na mapu, zistíme, že v období bezprostredných príprav na prvú svetovú vojnu výraznejšie sústredenie pechoty spoločnej armády i honvédstva bolo v okolí dvoch najväčších miest Bratislavy a Košíc, kde boli aj zborové veliteľstvá a kde boli vytvorené aj relatívne vyhovujúce materiálno-technické a ubytovacie podmienky pre väčší počet vojsk a dôstojníkov. Okrem toho pechotné útvary sa ešte sústreďovali najmä v Komárne, Prešove, Lučenci, Banskej Bystrici, Trenčíne, ale aj v ďalších slovenských mestách (podrobnejšie pozri prílohu č. 8). Vo väčšine týchto posádok slúžili aj vojaci slovenskej národnosti a u niektorých plukov (71. trenčiansky peší pluk, 72. bratislavský peší pluk, 67. prešovský peší pluk spoločnej armády) tvorili i podľa dobovej štatistiky nadpolovičnú väčšinu.⁶⁶ Prítomnosť posádok okrem svojej mocenskej funkcie plnila v týchto regiónoch aj mimoriadne dôležitú osvetovo-kultúrnu funkciu a mala nemalý vplyv aj na ekonomiku a výstavbu posádkových miest.⁶⁷

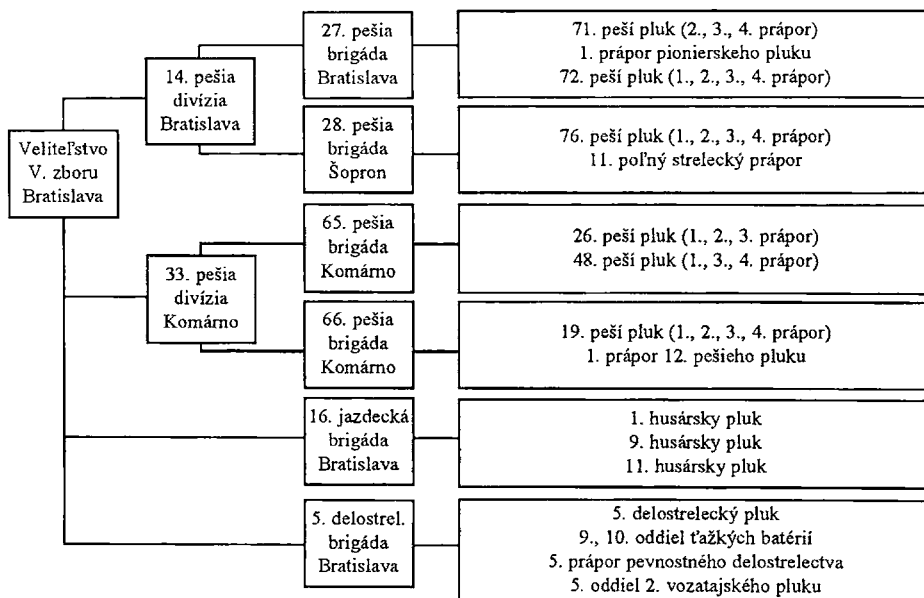
(1999)

66 Pozri DANGL, V.: Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci. In: Československý časopis historický, 24, č.6, s. 851 – 881.

67 Podrobnejšie LIPTÁK, L.: Armáda a mestská spoločnosť (náčrt problematiky). In: Vojenská história, 3, 1999, č. 3, s. 3 – 19.

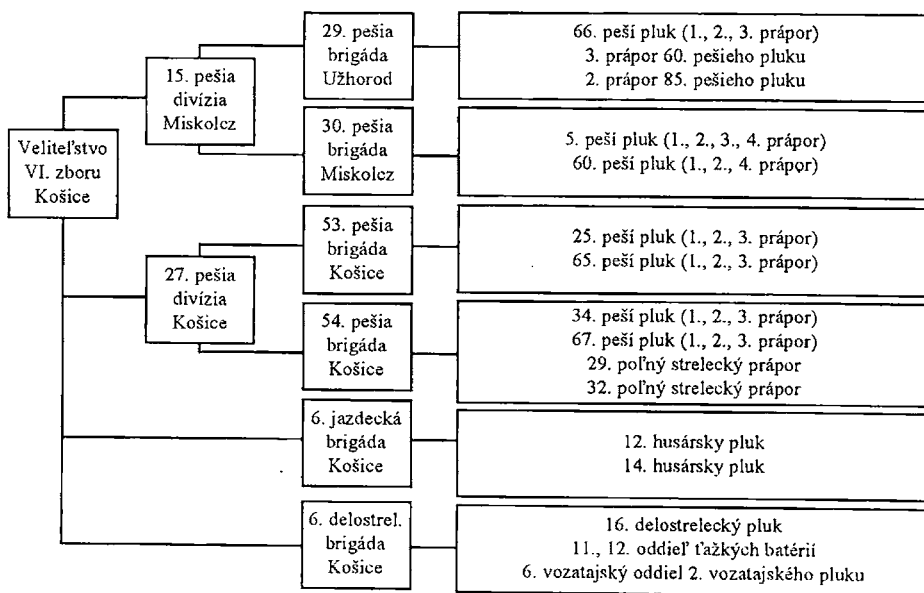
Príloha č. 1

SCHÉMA MIEROVEJ ORGANIZÁCIE V. ZBORU V ROKU 1890⁶⁸

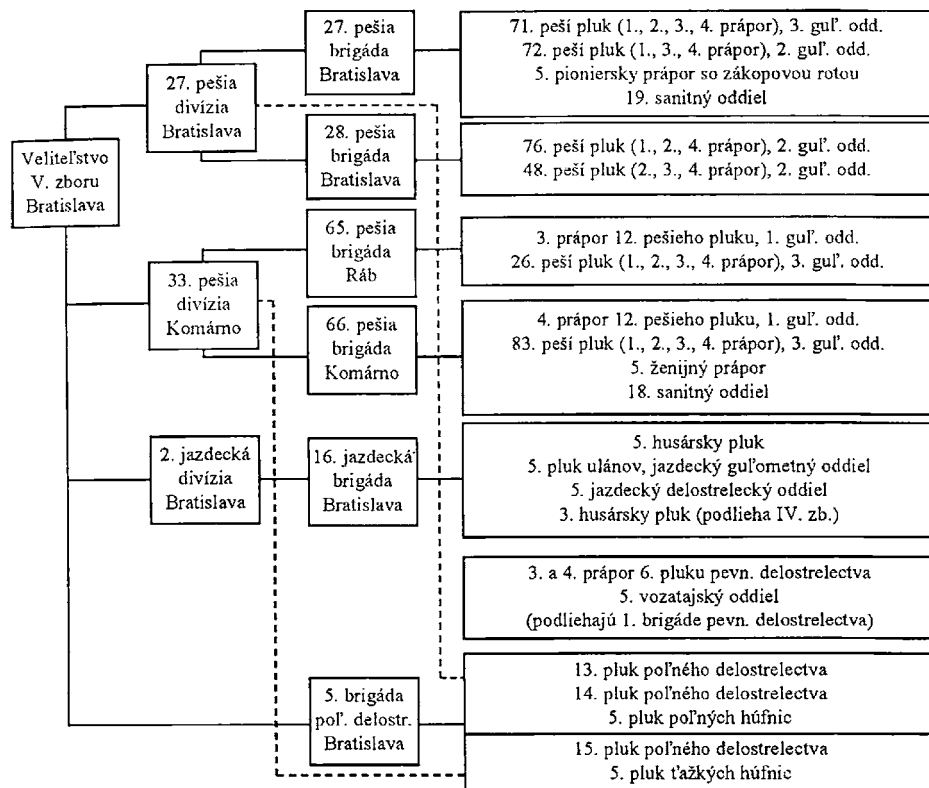
Príloha č. 2

SCHÉMA MIEROVEJ ORGANIZÁCIE VI. ZBORU V ROKU 1890⁶⁹

Príloha č. 3

**SCHÉMA MIEROVEJ ORGANIZÁCIE V. ZBORU V ROKU 1914
(PRED VYPUKNUTÍM VOJNY)⁷⁰**

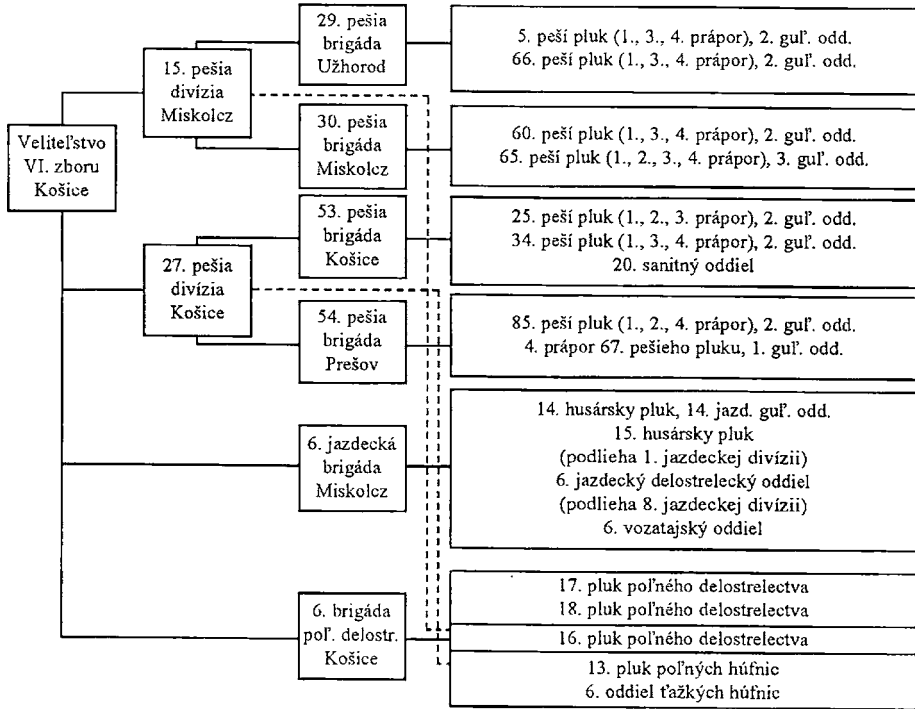

68 Spracované podľa Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1890. Wien 1889, s. 102 – 103.

69 Spracované podľa Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1890. Wien 1889, s. 104 – 105.

70 VHA Trnava, Špeciálne zbierky, mikrofilm č. 164/72; EHNL, M.: c. d., časť tabuľková.

Príloha č. 4
SCHÉMA MIEROVEJ ORGANIZÁCIE VI. ZBORU V ROKU 1914
(PRED VYPUKNUTÍM VOJNY)⁷¹

71 Spracované podľa VHA Trnava, Špeciálne zbierky, mikrofilm č. 164/72; EHNL, M.: c. d., časť tabulková.

72 * Spracované podľa Schematismus... für 1890, c. d. Prápory označené hviezdíčkou nepodliehali v tabuľke uvedeným brigádám, divíziám a zborom. Na území Slovenska udávame súčasne miestne názvy, mimo naše teritórium dobové názvy alebo už vžitú slovenskú menú miest a obcí. Tento systém zachováваме aj v ostatných výkazoch.

Príloha č. 5
**PECHOTA SPOLOČNEJ ARMÁDY PODĽA PLUKOV A PRÁPOROV
 PODLIEHAJÚCICH V. A VI. ZBORU V ROKU 1890⁷²**

Číslo pluku	Štáb pluku	Obvodné doplňovacie veliteľstvo	Rok založenia pluku	Dislokácia práporov	Podlieha		
					brigáde	divízii	zboru
5.	Miskolcz	Szatmár-Németi	1762	1. Miskolcz 2. Miskolcz 3. Miskolcz 4. Szatmár - Németi	30. pešej Miskolcz	15. pešej Miskolcz	VI. Košice
12.	Viedeň	Komárno	1702	1. Komárno 2. Viedeň* 3. Viedeň* 4. Viedeň*	66. pešej Komárno	33. pešej Komárno	V. Bratislava
19.	Komárno	Ráb	1734	1. Ráb 2. Komárno 3. Komárno 4. Komárno	66. pešej Komárno	33. pešej Komárno	V. Bratislava
25.	Lučencec	Lučencec	1672	1. Banská Bystrica 2. Lučencec 3. Lučencec 4. Dolnja Tuzla*	53. pešej Košice	27. pešej Košice	VI. Košice
26.	Ostrihom	Ostrihom	1717	1. Ostrihom 2. Ostrihom 3. Ostrihom 4. Banjaluka*	65. pešej Komárno	33. pešej Komárno	V. Bratislava
34.	Levoča	Košice	1733	1. Levoča 2. Košice 3. Levoča 4. Nevesinje*	53. pešej	27. pešej	VI. Košice
48.	Komárno	Nagy Kanizsa	1798	1. Nagy Kanizsa 2. Bilek* 3. Komárno 4. Komárno	65. pešej Komárno	33. pešej Komárno	V. Bratislava
60.	Jäger	Jäger	1798	1. Jäger 2. Jäger 3. Užhorod 4. Jäger	30. pešej Miskolcz 29. Užhorod 30. Miskolcz	15. pešej Miskolcz	VI. Košice
65.	Košice	Mukačevo	1860	1. Mukačevo 2. Košice 3. Košice 4. Zwornik*	53. pešej Košice	27. pešej Košice	VI. Košice
66.	Užhorod	Užhorod	1860	1. Užhorod 2. Užhorod 3. Užhorod 4. Mostar*	29. pešej Užhorod	15. pešej Miskolcz	VI. Košice
67.	Prešov	Prešov	1860	1. Prešov 2. Prešov 3. Košice 4. Kalonovik*	54. pešej Košice	27. pešej Košice	VI. Košice
71.	Trenčín	Trenčín	1860	1. Dubrovník 2. Trnava 3. Trenčín 4. Trenčín	27. pešej Bratislava	14. pešej Bratislava	V. Bratislava
72.	Bratislava	Bratislava	1860	1. Bratislava 2. Bratislava 3. Bratislava 4. Bratislava	27. pešej Bratislava	14. pešej Bratislava	V. Bratislava
76.	Sopron	Sopron	1860	1. Sopron 2. Sopron 3. Sopron 4. Sopron	28. pešej Sopron	14. pešej Bratislava	V. Bratislava
85.	Viedeň	Mármaros - Sziget	1883	1. Viedeň* 2. Mármaros Sziget 3. Viedeň* 4. Viedeň*	29. pešej Užhorod	15. pešej Miskolcz	VI. Košice

Príloha č. 6
**PECHOTA SPOLOČNEJ ARMÁDY PODĽA PLUKOV A PRÁPOROV V ROKU
 1914 (JÚN), PODLIEHAJÚCICH V. A VI. ZBORU⁷³**

Číslo pluku	Štáb pluku	Obvodné doplnovacie veliteľstvo	Dislokácia práporov	Podlieha		
				brigáde	divízii	zboru
5.	Prešov	Szatmár-Németi	1. Prešov 2. Rogatica* 3. Szatmár-Németi 4. Sabinov	29. pešej Užhorod	15. pešej Miskolcz	VI. Košice
12.	Znojmo	Komárno	1. Znojmo* 2. Znojmo* 3. Komárno 4. Sarajevo*	66. pešej Komárno	33. pešej Komárno	V. Bratislava
19.	Tolmein	Ráb	1. Sesana* 2. Tolmein* 3. Ráb 4. Kárfreit*	65. peše Ráb	33. pešej Komárno	V. Bratislava
25.	Lučenec	Lučenec	1. Lučenec 2. Lučenec 3. Lučenec 4. Goražde*	53. pešej Košice	27. peše Košice	VI. Košice
26.	Ráb	Ostrihom	1. Ráb 2. Ráb 3. Ostrihom 4. Ráb	65. pešej Ráb	33. pešej Komárno	V. Bratislava
34.	Košice	Košice	1. Košice 2. Rogatica* 3. Košice 4. Košice	53. pešej Košice	27. pešej Košice	VI. Košice
48.	Šopron	Nagykanizsa	1. Sarajevo* 2. Nagykanizsa 3. Sopron 4. Sopron	28. pešej Sopron	14. pešej Bratislava	V. Bratislava
60.	Jäger	Jäger	1. Jäger 2. Zwornik* 3. Jäger 4. Jäger	30. pešej Miskolcz	15. pešej Miskolcz	VI. Košice
65.	Miskolcz	Mukačevo	1. Miskolcz 2. Mukačevo 3. Miskolcz 4. Banská Bystrica	30. pešej Miskolcz	15. pešej Miskolcz	VI. Košice
66.	Užhorod	Užhorod	1. Košice 2. Goražde* 3. Užhorod 4. Užhorod	29. pešej Užhorod	15. pešej Miskolcz	VI. Košice
67.	Viedeň	Prešov	1. Viedeň* 2. Viedeň* 3. Viedeň* 4. Prešov	54. pešej Prešov	27. pešej Košice	VI. Košice
71.	Trenčín	Trenčín	1. Trnava 2. Trenčín 3. Trenčín 4. Bratislava	27. pešej Bratislava	14. pešej Bratislava	V. Bratislava
72.	Bratislava	Bratislava	1. Bratislava 2. Teodo* 3. Bratislava 4. Bratislava	27. pešej Bratislava	14. pešej Bratislava	V. Bratislava

Pokračovanie prílohy č. 6

76.	Ostrihom	Sopron	1. Sopron 2. Ostrihom 3. Trebinje* 4. Ostrihom	28 pešej Sopron	14. pešej Bratislava	V. Bratislava
83.	Komárno	Szombathely	1. Szombathely 2. Komárno 3. Kőszeg 4. Komárno	66 pešej Komárno	33. pešej Komárno	VI. Košice
85.	Levoča	Mármaros-Sziget	1. Lučenec 2. Mármaros-Sziget 3. Rogatica* 4. Levoča	54. pešej Prešov	27. pešej Košice	VI. Košice

Príloha č. 7

**VOJNOVÉ POČTY PECHOTY V ZAOBKRUHLENÝCH ČÍSLACH
V ROKU 1914⁷⁴**

	MUŽOV	KONÍ	POVOZOV
Zbor s 3 pešími divíziami	45 000	900	4 400
Pešia divízia so 14 prápormi	14 000	300	1 000
Horská brigáda	5 300	–	30
Peší pluk s 3 prápormi (bez guľometného oddielu)	3 400	140	44
Peší pluk so 4 prápormi (bez guľometného oddielu)	4 500	180	57
Peší prápor (bez guľometného oddielu)	1 100	40	13
Peší strelecký prápor (bez guľometného oddielu)	1 100	45	13
Horský strelecký prápor (bez guľometného oddielu)	1 150	110	
Cyklistická stotina	130		2 automobily
Peší guľometný oddiel	40	22	
Horský guľometný oddiel	40	40	

73 * Spracované podľa EHNL, M.: c. d., časť tabuľková. Prápory označené krížikom nepodliehali v tabuľkách uvádzaných brigádam, divíziám a zborom.

74 SCHMID, H.: Heerwesen 2. Teil. Wien 1915, s. 248.

75 VHA Trnava, Špeciálne zbierky, mikrofilm č. 164/72; HL Budapest, HM, 707/elN/X/1914; EHNL, M.: c. d., časť tabuľková.

Príloha č. 8
**ROZMIESTNENIE VELITELSTIEV PRÁPOROV PECHOTY SPOLOČNEJ
 ARMÁDY A HONVÉDSTVA NA SLOVENSKU V ROKU 1914⁷⁵**

Sídlo	Prápor	Doplňovacie obvodné veliteľstvo (Honvédske oblastné veliteľstvo)
Prešov	1. prápor 5. pešieho pluku 4. prápor 67. pešieho pluku	VI.
Sabinov	4. prápor 5. pešieho pluku	VI.
Komárno	3. prápor 12. pešieho pluku 2., 4. prápor 83. pešieho pluku	V.
Lučenec	1., 2., 3. prápor 25. pešieho pluku 1. prápor 85. pešieho pluku	VI.
Košice	1., 2., 3. prápor 34. pešieho pluku 1. prápor 66. pešieho pluku 1., 2. prápor 9. honvédskeho pluku	VI. (III.)
Banská Bystrica	4. prápor 65. pešieho pluku 1. prápor 16. honvédskeho pešieho pluku	VI. (III.)
Trnava	1. prápor 71. pešieho pluku	V.
Trenčín	2., 3. prápor 71. pešieho pluku 1., 2., 3. prápor 15. honvédskeho pešieho pluku	V. (IV.)
Bratislava	4. prápor 71. pešieho pluku 1., 3., 4. prápor 72. pešieho pluku 1., 2., 3. prápor 13. honvédskeho pešieho pluku	V. (IV.)
Levoča	4. prápor 85. pešieho pluku	VI.
Spišská Nová Ves	3. prápor 9. honvédskeho pešieho pluku	(III.)
Jelšava	3. prápor 16. honvédskeho pešieho pluku	(III.)
Nitra	1., 2. prápor 14. honvédskeho pešieho pluku	(IV.)
Levice	2. prápor 14. honvédskeho pešieho pluku	(IV.)

⁷⁵ VHA Trnava, Špeciálne zbierky, mikrofilm č. 164/72; HL Budapest, HM, 707/elN/X/1914; EHNL, M.: c. d., časť tabuľková.

5. KAPITOLA

ORGANIZAČNÝ VÝVOJ RAKÚSKO-UHORSKÉHO JAZDECTVA (1866 – 1914) SO ZRETELOM NA SLOVENSKO

V habsburskej armáde, podobne ako to bolo aj v iných európskych armádach, sa jazdectvo vyvíjalo v dvoch základných líniách. Ako ťažké jazdectvo, pôvodne odvodené z rytierskeho jazdectva, a ľahké jazdectvo, ktoré v starších časoch úspešne používali predovšetkým nomádske kmene a národy, ale v rôznych modifikáciách postupne aj armády európskych štátov. Kým sila ťažkého jazdectva spočívala v údernosti a v úsilí preraziť alebo aspoň narušiť bojové šíky nepriateľa, výhody ľahkého jazdectva tkveli predovšetkým v rýchlosti a z toho vyplývajúcej prednostiach. T. j. v prekvapivých útokoch, v lákaní protivníkových vojsk do vopred pripravených pascí, v úspešnej prieskumnej činnosti, v obchvatných manévroch, v aktivitách pri zaobstarávaní zásob, v koristníckych výpravách a pod. Týmto určeniam zodpovedal aj výber koní, výzbroj, výstroj a výcvik jednotlivých druhov jazdectva.

Medzi najstarší typ ťažkého jazdectva v habsburskej ríši, organizovaného už podľa ustálených vojenských predpisov, patrili kyrysníci. Prvé náznaky ich formovania sa objavili za vlády neskoršieho cisára Maximiliána I. koncom 15. storočia, v čase tridsaťročnej vojny prešli viacerými zmenami a do značnej miery ovládli európske bojiská. Prispela k tomu aj skutočnosť, že v tomto období sa už pevne konštituovali stále žoldnierske armády, ktoré mali vyššiu bojovú a morálnu hodnotu ako dočasne najímané žoldnierske oddiely. Aj keď pechota zostávala naďalej hlavným druhom zbrane, predovšetkým kyrysníci, jazda vyzbrojená strelnými, ale aj na útok vhodnými bodnými a sečnými zbraňami, nechýbali ani v jednej z armád bojujúcich štátov. Súbežne so zdokonaľovaním strelných zbraní a zmenou taktiky boja sa zbroj kyrysníkov čoraz viac odľahčovala, až im zostal iba kyrys a prilba, ktoré v roku 1860 definitívne odložili. V roku 1867 posledných dvanásť rakúskych kyrysníckych plukov bolo reorganizovaných a pretvorených na dragúnske pluky.

S formovaním prvých dragúnskych útvarov sa stretávame v polovici 16. storočia. Dragúni boli akýmsi prechodným stupňom medzi jazdectvom a pechotou a o pôvode ich pomenovania a krajiny vzniku ako samostatného typu vojska existuje viacero teórií.¹ Presúvali sa síce na koňoch, ale prevažne bojovali ako pešiaci a pôvodne mali aj peší výcvik. Tomuto určeniu bol prispôsobený aj výber ich koní, ktoré neboli vycvičené na jazdecké ataky. Očakávaná, ktoré sa do tohto druhu jazdnej pechoty vkladali, sa nesplnili, a tak sa čoskoro, najmä vďaka reformám Gustáva Adolfa II., stali súčasťou regulárneho jazdectva. Ich význam vzrás-

¹ Bližšie MARTÍNEK, F.: Z historie dragounů. Praha 1937, s. 5 – 16.

tol natoľko, že koncom tridsaťročnej vojny celkom nahradili ďalší typ jazdného vojska, tzv. arkebuziérov, resp. karabinierov, ktorí svoj názov dostali od toho, že síce nosili prilbu a predný náprsný ochranný plát kyrysu, ale na rozdiel od kyrysníkov boli vyzbrojení spravidla už dvoma pištoľami, krátkou karabínou (arkebúzou) a bočnou bodnou zbraňou. Dragúni boli na svoje časy značne pohybliví, ich nasadenie v bojoch sa osvedčovalo, a tak od druhej polovice 18. storočia už pôsobili ako plnohodnotné jazdeckvo vybavené kvalitnými, na boj vycvičenými koňmi a krátkymi karabínami. Po skončení vojny o španielske dedičstvo ku každému dragúnskemu pluku bola priradená aj jedna stotina granátnikov. V tom čase boli zároveň stotiny jazdných karabinierov, ktoré vznikli po vydaní najvyššieho rozkazu panovníka roku 1768, ale pre podobnosť vo výzbroji a v taktike boja s kyrysníkmi sa ukázali ako veľký prepych, pričlenené ku kyrysníckym plukom, a ako také zanikli. Výzbroj dragúnov tvoril paloš, karabína, neskôr mušketa, a piku nahradili pištole. Dragúnsky pluk v habsburskej armáde sa členil na 12 stotín a jednu granátnickú stotinu a jeho početný stav sa pohyboval okolo 1 080 – 1 090 mužov.

Počas sedemročnej vojny vznikol popri kyrysníkoch, ako reprezentantoch klasického typu ťažkého jazdeckva a dragúnoch, ktorí boli považovaní za polotažké jazdeckvo, nový druh ľahkého jazdeckva, tzv. švališéri (chevaux légers). Tento druh ľahkého jazdeckva sa presadil najmä vo Francúzsku a v rakúskych krajinách vznikol vlastne pretvorením a prezbrojením z niekoľkých dragúnskych plukov. V habsburskej armáde pluky švališérov pôsobili až do roku 1851, keď boli zrušené, resp. spätne sformované na dragúnske pluky.

V druhej polovici 18. storočia došlo k viacerým menším, ale aj zásadnejším reformám jazdeckva, predovšetkým vzájomným pretváraním uvedených typov jazdeckva a ich vnútorných organizačných štruktúr, zmenami početného stavu, výzbroje a uniforiem. Okrem iného roku 1770 boli zrušené v rámci jazdeckva stotiny a miesto nich boli zavedené ako administratívne správne jednotky pluku švadróny.

Zmeny v organizačnej výstavbe rakúskeho jazdeckva 19. storočia pred zásadnou reformou branných síl, ktoré nasledovali po prehratej prusko-rakúskej vojne roku 1866 a štátoprávnou zmenou v podobe rakúsko-uhorského vyrovnania roku 1867, sa udiali predovšetkým v súvislosti s napoleonským vojnami, po revolúcii roku 1848 – 1849 a po vojenskom ťažení v Taliansku roku 1859. K týmto zmenám došlo najmä v dôsledku zdokonalenia palných zbraní a taktiky boja, čo viedlo k zmenám v štruktúre, početných stavoch, vo výcviku, spôsobe doplňovania a zásobovania vojsk. Okrem iného sa ujednotili počty švadrón vo všetkých plukoch habsburského jazdeckva, boli zrušené už spomínané švališérske pluky a objavil sa nový typ ľahkého jazdeckva, tzv. huláni.

Prvý hulánsky (džidásky) pluk bol sformovaný z poľských jazdcov po pripojení Haliča k monarchii roku 1784, organizačne bol ešte zaradený medzi švališérske pluky. Prvý samostatný hulánsky pluk bol postavený roku 1791 a roku 1851 bolo transformovaných do podoby hulánskych plukov šesť jestvujúcich švališérske plukov a jeden uhorský husársky pluk. Huláni boli vyzbrojení pištoľami, časť príslušníkov pluku ľahkými kopijami, ďalšia časť krátkymi karabínami. Ako pobočnú zbraň používali šabľu. Roku 1845 šabľa vymenila paloš aj u kyrysníkov, dragúnov a švališérov. Rovnošata hulánov obsahovala aj poľské národné prvky, ale rovnošata príslušníkov ostatných druhov vojsk, okrem husárov, sa farebne postupne unifikovala. Od roku 1852 sa začali do jazdectva uvádzať dokonalejšie karabíny s rýhovanou hlavňou, pištole vzor Lorenz s perkusným zámkom a zdokonalila sa aj munícia strelných zbraní. Po neúspešnej rakúsko-taliansko-francúzskej vojne roku 1859 z ôsmich dragúnskych plukov dva zrušili, štyri preformovali na kyrysnícke pluky, takže sa zachovali iba dva dragúnske pluky, oba dopĺňované z územia Čiech. V tom čase už dragúni tvorili súčasť ľahkého jazdectva a za ťažké jazdectvo sa považovali iba kyrysníci, ktorým však odňali v tom čase už neúčinný a ťažkopádny náprsný pancier.

Tento stav sa dlho nezachoval. Po skúsenostiach z prehratej prusko-rakúskej vojny, ktorá odhalila zraniteľnosť jazdectva v boji proti pechote vyzbrojenej účinnými palnými zbraňami, a tým aj pokles významu zdrvivých, ale nie veľmi rýchlych útokov ťažkého jazdectva, došlo v ďalšom budovaní tohto druhu zbrane k zásadným reformám. Existujúcich 12 kyrysníckych plukov podľa najvyššieho rozhodnutia panovníka z októbra 1867 bolo pretvorených na dragúnske pluky. Zachovali si svoje čísla a s číslom 13 a 14 boli za ne zaradené aj dovtedy jestvujúce dva dragúnske pluky. Boli zrušené práva majiteľov plukov, právo menovať a povyšovať dôstojníkov si vyhradil panovník. Až na minimálne odlišnosti boli odstránené rozdiely v organizačnej štruktúre, vo výzbroji a výcviku jednotlivých druhov jazdectva a určité zmeny sa urobili aj na rovnošatách príslušníkov jazdeckých útvarov. Takto v predvečer sankcionovania nových branných zákonov boli odstránené rozdiely medzi ťažkým a ľahkým jazdectvom.²

2 Podrobnejšie k vývoju habsburského jazdectva do roku 1867 pozri: WREDE, A.: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts, zv. III., časť I. Wien 1901; THÜRMEIN, A.: Die Reiter-Regimenter der k. k. österreichischen Armee, zv. I., II. Wien 1892; ŠKORPIL, V. M.: O lidu jezdeckém. Voják ve válce a revoluci do roku 1848. Praha 1947; MARTÍNEK, F.: c. d.; SÁGVÁRI, GY. – SOMOGYI, GY.: Nagy huszárkönyv. Budapest 1999; NAGYVÁRI-NEPPEL, P.: Huszárok. Budapest 1973; JANKOVICH, M.: Pferde, Reiter, Völkerstürme. München 1967; KLUČINA, P. – ROMÁŇÁK, A.: Zbraň a zbroj v obraze doby, zv. I., II. Praha; DANGL, V. – KOPČAN, V.: Vojenské dejiny Slovenska (1526 – 1711), zv. II. Bratislava 1995; DANGL, V. – SEGEŠ, V.: Vojenské dejiny Slovenska (1711 – 1914), zv. III. Bratislava 1996; GLESS, K.: Das Pferd im Militärwesen. Berlin 1980; LENZ, H.: Mit dem Pferd durch die Zeiten. Berlin 1976; DENISON, GY.: A lovasság története a legrégibb időkől a jelenkorig. Bp. 1992; BALLA, T.: A magyar királyi honvéd lovasság 1868 – 1914. Budapest 2000.

Okrem menovaných regulárnych jazdeckých útvarov a najstaršieho druhu ľahkého jazdectva objavujúceho sa na území Uhorska, t. j. husárov, o ktorých sa zmienime neskôr, v habsburskej armáde bojovali v rôznych obdobiach aj polo-regulárne a dobrovoľnícke jazdecké útvary. Vo vojne proti Francúzom roku 1798 bol zriadený dobrovoľnícky jazdecký strelecký pluk (Jäger Regiment zu Pferd), ale o tri roky bol zrušený. Patril do kategórie ľahkého jazdectva.³ Počas tridsaťročnej vojny, no aj v nasledujúcich desaťročiach, vznikli na území habsburskej monarchie rôzne iregulárne jazdecké oddiely, ktoré okrem osobitných, prevažne prieskumných úloh, plnili aj bojové úlohy a boli často začleňované do zostáv regulárnej armády. Takmer bez výnimky išlo o oddiely ľahkého jazdectva, z ktorých mnohé vznikli v pohraničných oblastiach.

V uhorských podmienkach zvláštnu úlohu zohrali jazdecké oddiely formované v rámci uhorskej insurekcie. Išlo o najstarší druh vojska, ktorého počiatky siahajú až do 11. storočia a vychádzal z povinnosti feudálov postaviť do boja určitý počet vojakov. V priebehu storočí sa formy tejto povinnosti menili. Výraznou mierou sa uhorská insurekcia, v rámci ktorej pôsobilo aj ľahké husárske jazdectvo, podieľala na vojnách počas panovania Márie Terézie a štyrikrát bola insurekčná pohotovosť zvolaná aj počas protifrancúzskych, resp. napoleonských vojen.⁴ Posledný raz sa jazdecké insurekčné jednotky zúčastnili boja v bitke pri Rábe roku 1809 v počte 30 jazdeckých oddielov. Tu sa v plnej miere prejavila ich zaostalosť a nefunkčnosť v nových podmienkach napoleonského ponímania vojenstva. Listom z 18. decembra 1809 uhorský palatín, arcivojvoda Jozef, insurekčné vojská rozpustil. Tým táto inštitúcia prakticky prestala jestvovať, aj keď právne bola zrušená až po zavedení všeobecnej brannej povinnosti roku 1868.⁵

Začiatky formovania husárstva v Uhorsku odborná literatúra kladie do 15. storočia. Z viacerých teórií skúmajúcich pôvod tohto názvu sa najpravdepodobnejšou javí tá, ktorá ho spája so srbským výrazom „gusar“, pôvodne označujúcim nelichotivý prívlastok pre pohyblivé ozbrojené tlupy zbojníkov. Latinská podoba tohto slova „cursarius“ sa rozšírila na celom Balkáne a jeho nositelia sa stali známymi aj v južných oblastiach Uhorska. Postupne boli zapájaní aj do žoldnierskych vojsk a názov sa rozšíril aj na iné druhy ľahkého jazdectva používajúceho podobný spôsob boja. V čase protitureckých vojen ich význam stúpol, a najmä

3 WREDE, A.: c. d., s. 69 – 71, 78.

4 Napr. Bratislavská a Nitrianska stolica postavili po 6 jazdeckých stotín insurekčného vojska, Trenčianska, Hontianska, Tekovská po 4 stotiny, Novohradská 3 stotiny, Komárňanská 2 stotiny, Turčianska, Oravská, Liptovská a Zvolenská stolica dodala po jednej stotine husárskych insurgentov. Pri týchto útvaroch, ako aj pri uhorských husárskych útvaroch sa zachovalo používanie pojmu „jazdecká stotina“ na rozdiel od pojmu „jazdecká švadróna“, ktorá sa používala pri spoločnom vojsku a v rakúskych častiach monarchie. Tento úzus budeme dodržiavať aj v texte štúdie.

5 K využitiu insurekčných vojsk pozri: MARKÓ, Á.: Ungarische Soldatentum (895 – 1914). Budapest 1942; ERDÉLYI, G.: A magyar katona. A magyar hadszervezet és hadművészet fejlődése. Budapest 1929; SÁGVÁRI, GY. – SOMOGYI, GY.: c. d., s. 91 – 96; WREDE, A.: c. d., s. 82.

cudzí (nemecké) pramene pod týmto menom označujú prakticky všetky druhy ľahkého jazdectva pochádzajúceho z Uhorska a z Balkánu. V čase tridsaťročnej vojny sa popri pojme „husár“ objavuje aj pojem „Chorváti“. Išlo vlastne o ten istý druh jazdectva vyzbrojeného karabínami, kopijami a šablami. Prvý takýto pluk zaradený do regulárnej armády Habsburgovcov zorganizoval roku 1627 Valdštejnov veliteľ Giovanni Luigi Isolani. Aj keď v dobových prameňoch je veľký nesúlad v pomenovaní týchto druhov ľahkého jazdectva, oba tieto pojmy sa stali synonymom pre ľahké jazdectvo pochádzajúce z Uhorska, resp. Balkánu.

Z konca 16. a zo začiatku 17. storočia sa zachovalo viacero opisov výzbroje a výstroja husárov i spôsobu ich boja, ktorý spočíval v náhlých útokoch, neustálo dobíjaniu do nepriateľa, v koristení, v prepadoch zo zálohy, narušovaní zásobovacích trás protivníka a šírení demoralizácie v radoch nepriateľa. Spôsob ich boja istý francúzsky prameň opisuje takto: „...sú to vlastne jazdní piráti... Azda nie je možné ani nájsť pravidlo v tom, ako útočia. Takže bojovať proti nim je takmer nemožné. Aj keď sa pred útokom formujú do určitého bojového zoskupenia, neprispôbujú sa mu dlho, ale za okamih sa rozptýlia, zmiznú z dohľadu. Ale náhle sa opäť objavia, a to v tej istej formácii, v akej boli na začiatku útoku“.⁶ Ako ľahké jazdectvo so špecifickým určením a spôsobom boja, husári, resp. predchodcovia neskoršie klasicky ponímaných husárov rakúskej a rakúsko-uhorskej armády, hrali významnú úlohu v protitureckých vojnách, ale aj vo vojskách vodcov protihabsburských stavovských povstaní. V prvej polovici 17. storočia sa už takmer na všetkých európskych bojiskách objavujú husári. V boji používali rýchle kone menšieho vzrastu. Pôvodne boli vyzbrojení kopijou a šablou či budzogáňom, prípadne fokošom. V čase kuruckých vojen už pištoľou a karabínou.

Osemnásťte storočie je považované za zlatý vek husárstva. S týmto druhom jazdectva sa v ňom stretávame okrem habsburských krajín vo Francúzsku, v Prusku, v Dánsku, vo Švédsku, v Rusku, v Holandsku, v Anglicku i v Španielsku.⁷ Vo viacerých z týchto krajín pri formovaní husárskych oddielov spolupôsobili aj husárski velitelia pochádzajúci z Uhorska. Veľký vplyv mali najmä pri výstavbe pruských a francúzskych husárskych plukov. Za čias panovania Márie Terézie habsburské

6 Citované podľa NAGYRÉVI-NEPPEL, P.: c. d., s. 20.

7 Prvý regulárny husársky pluk vznikol vo Francúzsku roku 1692 a existoval iba krátko. Prvý husársku švadrónu podľa uhorského vzoru konštituovali v Prusku roku 1721, ale už roku 1688 bol postavený prvý husársky pluk aj v Bavorsku a roku 1706 aj v Hessensko-Kasselsku a dokonca v Portugalsku. Roku 1735 zriadili husársky útvar aj vo Wüinterbergu a roku 1757 v Hannoveri. V Španielsku sa prvé husárske formácie objavili roku 1705, v Rusku roku 1738, v Holandsku roku 1745. Roku 1737 bol sformovaný prevažne z príslušníkov bývalých uhorských husárskych oddielov aj prvý dánsky husársky pluk. Vo Švédsku boli husári ako regulárne jednotky zapojení do armády roku 1758, v Anglicku mali 5 husárskych plukov už roku 1759, ale ako regulárne jednotky boli zavedené do britskej armády až roku 1802. (Podrobnejšie k problematike CHOPPIN, H.: Les Husards. Paris 1892; JANKOVICH, M.: Pferde, Reiter, Völkerstürme. München 1967; SÁGVÁRI, GY, – SOMOGYI, GY.: c. d., s. 12 – 15; NAGYRÉVI-NEPPEL, P.: c. d., s. 29 – 40, 70 – 71).

jazdectvo bolo považované za jedno z najlepších v Európe, k čomu prispeli aj husári. Súčinnosť rakúskych kyrysníkov, dragúnov a husárov, teda ťažkého a ľahkého jazdectva, kde husári neplnili iba vedľajšie funkcie, ale aj taktické úlohy v rámci útoku, slávil úspechy na európskych bojiskách. Jazdecké útoky spravidla začali kyrysníci a ukončili husári. Tento druh ľahkého jazdectva bol popritom naďalej využívaný aj na plnenie už uvedených úloh, kde hlavným určením bola predovšetkým rýchlosť a spontánnosť. Vojenské reglementy z roku 1722 a 1751 už presne predpisovali využitie husárskych útvarov v boji v rámci regulárnej habsburskej armády a tento druh jazdectva začali cvičiť aj pre peší boj v prípade, keď museli zostúpiť z koní a bojovať ako pechota.

V čase protifrancúzskych a napoleonských vojen jazdectvo dostávalo variabilnejšiu podobu prispôsobenú úlohám, ktoré muselo plniť v rámci novosformovaných vojenských telies a organizačných celkov, akými boli brigády, divízie a zbory. Vzrástla úloha predovšetkým ťažkého jazdectva, ale ani ľahké jazdectvo nestratilo svoju atraktivitu. Bolo využívané predovšetkým ako predvoj a tylová ochrana. Využívalo sa naďalej pri prieskume, pri prenasledovaní protivníka, ktoré vďaka Napoleonovi dostalo nové dimenzie, ale naďalej bolo úspešne nasadzované aj do frontálnych atakov pri bojoch. Počas takmer štvrtstoročia trvajúcich vojen v rámci 47 jazdeckých plukov habsburskej armády bojovalo aj 13 husárskych plukov doplnovaných z územia Uhorska. Tie v rokoch 1813 – 1815 boli doplnené aj o dva dobrovoľnícke husárske oddiely. K insurekčným husárskym stotinám boli v týchto pohnutých časoch odvádzaní aj Slováci z Bratislavskej, Nitrianskej, Novohradskej, Hontianskej, Trenčianskej, Tekovskej, Liptovskej, Oravskej, Turčianskej a Zvolenskej stolice.⁸

Po skončení napoleonských vojen sa štruktúra jazdectva v habsburskej armáde zásadnejšie nezmenila. Jej dominantná úloha oproti minulosti však silne poklesla, čo sa odrazilo aj vo vzájomnom pomere pechoty a jazdectva. Kým napr. za tridsaťročnej vojny bol tento pomer približne 2:1 až 3:1 v prospech pechoty, v čase sedemročnej vojny sa zvýšil na pomer 4:1 až 5:1 v neprospech jazdectva. Do začiatku 19. storočia sa číselné zastúpenie pechoty oproti jazdectvu zvýšilo v pomere 6:1 až 8:1.⁹ Pred revolúciou 1848 – 1849 rakúska armáda disponovala 8 kyrysníckymi, 6 dragúnskymi, 4 hulánskymi, 7 švališíerskymi a 12 husárskymi plukmi.¹⁰

Revolučné hnutie, ktoré v rokoch 1848 – 1849 prehrmelo nad Európou, uviedlo do pohybu miliónové masy od severozápadných brehov Francúzska po Čierne more a od Messinského zálivu po Baltské more. V zložitej revolučnej situácii, ktorá

8 BERKÓ, I.: A magyarság a régi hadseregben. Budapest 1926, s. 40, 44.

9 GLÜCKMANN – VÁGHÓ: Az Osztrák-Magyar monarchia hadainak szervezete. Budapest 1904, s. 164.

10 WREDE, A.: c. d., s. 12, príloha II. Tiež SÁGVÁRI, GY. – SOMOGYI, GY.: c. d., s. 17.

aj v podunajskej monarchii vyústila do ozbrojeného stretu medzi cisárovi vernými silami a ozbrojenými zložkami uhorskej vlády, nájdeme husárske pluky na oboch stranách barikády. V Uhorsku popri budovaní nových honvédskejších husárskych plukov došlo k reorganizácii bývalých cisársko-kráľovských husárskych plukov, z ktorých deväť a pol sa pridalo k revolúcii, resp. doplnili sa tie pluky, z ktorých časť sa na výzvu vlády vrátila do vlasti. Počas revolúcie hlavné velenie maďarských vojsk disponovalo 18 husárskymi plukmi (3. honvédskejší husársky pluk bol dopĺňovaný zo žúp na území Slovenska). Tvorili hlavnú údernú silu revolučnej maďarskej armády.¹¹ Po porážke revolúcie väčšinu oddielov, ktoré zložili pri Világoši zbrane a tých, ktoré sa dostali do zajatia už predtým, opäť začlenili do zväzku cisársko-kráľovskej armády a boli dislokované mimo územia Uhorska.

V prvých dvoch desaťročiach panovania Františka Jozefa I. sa husárske pluky, ktoré čo do vnútornej organizačnej štruktúry prešli menšími zmenami, zúčastnili na troch vojnách. Roku 1859 na vojne proti Piemontu podporovaného Francúzskom, roku 1864 spolu s Pruskom na vojne proti Dánsku a roku 1866 na osudovej vojne proti Prusku a Taliansku. Aj keď úloha jazdectva vo všetkých európskych armádach postupne klesala, v armáde habsburskej monarchie tento pokles nebol až taký výrazný. Najmä v Uhorsku, aj vďaka vžitým tradíciám, sa jazdectvo stále venovala zvýšená pozornosť. Je to badateľné aj pri porovnaní s inými armádami. Kým v druhej polovici 19. storočia vo väčšine európskych armád jazdectvo tvorilo už len 8 až 10 percent z celkového počtu armády, v rakúsko-uhorskej spoločnej armáde ešte aj po prelome 19. a 20. storočia tvorilo 14,7 percent z celkového mierového stavu.¹² Po reorganizácii v roku 1851, v rámci ktorej boli zrušené pluky švališerov, cisárska armáda disponovala 38 jazdeckými plukmi, z toho 8 kyrysnickými, 7 dragúnskymi, 12 husárskymi a 11 hulánskymi. Do roku 1866 sa tieto počty zvýšili o štyri kyrysnické, jeden dragúnsky, dva hulánske a dva husárske pluky.¹³ Vojnové počty plukov sa pohybovali okolo 2 014 mužov pri ľahkom jazdectve a 1 320 mužov pri ťažkom jazdectve. Od roku 1860 sa radové husárske pluky členili na šesť stotín a dva dobrovoľnícke husárske pluky vybudované ešte v revolučných rokoch na osem stotín. Tabuľkové mierové počty radovej husárskej

11 Podrobnejšie k organizačnej výstavbe husárskych plukov a ich činnosti v revolúcii 1848 – 1849 pozri: KEDVES, GY.: *A szabadsárharc huszárai*. Budapest 1992; KOTTRA, GY. – KEDVES, GY. – SÁGVÁRI, GY.: *„Fényesebb a láncnál a kard“*. Budapest 1998; NAGYVÁRI-NEPPEL, P.: c. d., s. 41 – 46; SÁRVÁRI, GY. – SOMOGYI, GY.: c. d., s. 17, 119 – 129; BARCY, Z. – SOMOGYI, GY.: *Magyar huszárak*. Budapest 1987, s. 58 – 67; BONA, G.: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest 1988; BONA, G.: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848 – 1849*. Budapest 1987; *A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848 – 1849*; BONA, G.: *Hadnagyok és főhadnagyok a szabadságharcban 1848 – 1849*, zv. I – III. Budapest 1998; URBÁN, A.: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest 1983; BARCY, Z. – SOMOGYI, GY.: *A szabadságharc hadserege. 1848 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete*. Budapest 1986.

12 DANGL, V. – SEGEŠ, V.: *Vojenské dejiny Slovenska (1711 – 1914)*, zv. III. Bratislava 1996, s. 127.

13 Tamže. Porovnaj tiež WREDE, A.: c. d., s. 34 – 36.

stotiny tvorilo 164, vojnové počty 174 jazdcov. Mierové počty stotiny dobrovoľníckeho husárskeho pluku boli nižšie, a to 98 mužov, ale mierové počty boli zvýšené na 208 jazdcov.¹⁴

Predpisy vydané roku 1861 neprinesli zásadnejšie zmeny vo výcviku, ani v taktickom využití husárov, ale ani v iných druhoch jazdectva. Taktika ich boja vo vojne proti Dánom roku 1864 pripomínala obdobie bojov proti Napoleonovi. Ešte v bitke pri Custozze v júni 1866 husárske pluky podnikali úspešné čelné a bočné útoky na taliansku pechotu a mali veľký podiel na víťazstve. Ale v tom istom roku na severnom bojisku prusko-rakúskej vojny cisársko-kráľovské jazdectvo napriek hrdinskému nasadeniu utrpelo obrovské straty najmä v dôsledku využitia nového typu zadoviek, pušiek značky Dreyse, ktorými bola vyzbrojená pruská pechota.

Prehratá vojna s Prusmi odhalila vojenskú zaostalosť monarchie, znamenala rozhodujúce oslabenie jej mocenského postavenia v Európe a zásadný predeľ vo vnútropolitickom vývine. Do popredia so všetkou naliehavosťou vystúpila potreba zásadnej reorganizácie armády, vypracovania novej stratégie a taktiky boja zodpovedajúcej súčasnosti. Prvým krokom v rámci týchto zmien bolo rakúsko-uhorské vyrovnanie, na ktoré bezprostredne nadväzovalo sankcionovanie nových branných zákonov. Tie mali vytvoriť podmienky na reorganizáciu armády monarchie do takej podoby, aby v budúcnosti mohla zohrať rozhodujúcu úlohu pri presadzovaní zahraničnopolitických záujmov monarchie a pri udržaní vnútorného poriadku v duchu zámyslov dynastie.

* * *

Základné všeobecné ustanovenia verejnoprávneho charakteru o ozbrojených silách dualistického súštátia boli vtelené už do zák. čl. XII. o vyrovnaní z roku 1867. Ku konkrétnemu riešeniu širokej škály problémov okolo branných síl sa však pristúpilo až po prijatí tohto zákona a prvú podobu nadobudli v troch branných zákonoch, ktoré boli sankcionované 5. decembra 1868. Zák. čl. XL. o branných silách zavádzal osobne nezastupiteľnú, všeobecnú brannú povinnosť, v hrubých črtách určoval štruktúru a úlohu branných síl, dĺžku aktívnej i záložnej vojenskej služby, spôsob dopĺňovania armády, dĺžku cvičení, práva panovníka ako hlavného veliteľa branných síl a iné základné prvky budovania a organizácie spoločnej armády. Zák. čl. XLI. o honvédstve špecifikoval postavenie tejto ozbrojenej zložky v rámci všetkých branných síl monarchie a konkretizoval jej úlohy, organizáciu, spôsob dopĺňovania, nadväznosti na spoločnú armádu a pod. Tretí z branných zákonov zák. čl. XLII. o domobrane sa vzťahoval na túto dopĺňujúcu zložku armády, teda na tých, ktorí z rôznych príčin neboli odvedení k spoločnej armáde ani k vlastibrane. Pri sankcionovaní branných zákonov panovník vydal armádny

---

14 BERKÓ, I.: A magyarság a régi hadseregben. Budapest 1926, s. 52.

rozkaz, v ktorom vyhlásil všeobecnú brannú povinnosť a zriadenie uhorskej vlastibrany.¹⁵

V roku 1889 bol branný zákon spred dvadsiatich rokov nahradený novým zák. čl. VI. o branných silách, ktorý zohľadňoval požiadavky na modernizáciu armády a bližšie špecifikoval rôzne oblasti zásad pre ďalšie budovanie armády vrátane zmien v jej štruktúre. Zák. čl. V. z roku 1890 zase prispôboval výstavbu honvédstva dovtedajšiemu vývoju. Oba tieto zákony boli dopĺňované rôznymi novelami, brannými úpravami a nariadeniami, ktoré bližšie rozvádžali a konkretizovali základné otázky branných síl.¹⁶ Vo všetkých týchto zákonoch sa i naďalej rátało s budovaním a modernizovaním jazdeckta.

Jedným z hlavných poznatkov z porážky v prusko-rakúskej vojne bolo, že útok jazdeckta v klasickej, dovtedy zaužívanej forme, proti účinným pechotným strelným zbraňami a novej taktike pechoty postupujúcej rozptýlene, je málo efektívny, spôsobuje zbytočne vysoké straty vo vlastných radoch a konečný výsledok útoku je otázný. Z toho stratégovia monarchie vyvodili, že rýchlosť a pohyblivosť spolu so zvýšenou výkonnosťou a zosilnenou streleckou kapacitou, pribojnosťou a morálnym účinkom musia byť určujúce pre moderné jazdeckto. Tieto poznatky sa potvrdili aj vo francúzsko-pruskej vojne 1870 – 1871, kde Francúzi ešte používali jazdecké útoky na pruskú pechotu podľa klasických šablón. Očítý svedok malej efektívnosti týchto útokov americký generál Ph. Henry Sheridan v tejto súvislosti napísal: „*Francúzski husári napredovali dobre krytí... Útok začali nečakane zo vzdialenosti asi sto krokov... a... takmer všetci boli zničení... Celý útok iba ak o päť minút oddialil postup Nemcov... ohromne kroavá obeť, hrdinstvo, ale pre nič!*“¹⁷ Z týchto poznatkov vychádzali aj zásady pri ďalšom budovaní rakúsko-uhorského jazdeckta. Tie smerovali k odstráneniu rozdielov medzi ťažkým a ľahkým jazdecktom, k jednotnej, alebo aspoň veľmi podobnej vnútornej organizácii jazdeckých útvarov, k ujednoteniu vo výzbroji a výcviku a k zlepšeniu vzájomnej súčinnosti s ďalšími zložkami pozemných síl. V rámci tohto procesu bolo už v októbri 1867 dvanásť kyrynských plukov premenovaných na dragúnske, a k nim boli pričlenené dva dragúnske pluky. Kyrynsíci – niekdajšia pýcha jazdeckta, navždy dohrali svoju historickú úlohu.

15 1868. évi XLI törvényczikk a honvédségről. In: A magyar honvédelmi törvény. Szentesített 1868. december 5.-én. Pest 1868, 1. §; PAPP, T.: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után (1868 – 1890). In: Hadtörténelmi Közlemények, 14, 1967, č. 2, s. 29 – 33, č. 4, s. 688 – 711. Tiež DANGL, V.: Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra a dislokácia pozemných síl rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868 – 1914. In: Sešity príspevků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády. Praha 1977, r. VI., č. 4 – 5, s. 68 – 69.

16 Magyar közigazgatási törvények Grill féle kiadása. Hadügy I. Hadsereg, Haditengerészet, Honvédség. Budapest 1911, s. 1 – 63. Súhrn úprav a nariadení súvisiacich s týmito brannými zákonmi pozri tamže, s. 73 – 1 062.

17 Citované podľa NAGYRÉVI-NEPPEL, P.: c. d., s. 50. V tomto smere sú zaujímavé aj štatistiky, podľa ktorých na bojiskách prusko-francúzskej vojny bolo zranených 65 160 pruských vojakov, ale sečnou a bodnou zbraňou a úderom pažby iba 218 vojakov. Z nich zomrelo šesť. Medzi nimi bol iba jeden, ktorému smrteľné zranenie spôsobila sečná zbraň, a to jatagán.

Zároveň boli zrušené štandardy jazdeckých plukov, zmenené a zjednodušené uniformy dragúnov. Jedenásť hulánskych plukov doplňovaných výlučne z územia Haliča, Chorvátska a Slavónska a štrnásť husárskych plukov doplňovaných z územia Uhorska, bolo zatiaľ ponechaných. Zmeny nastali iba v ich vnútornej organizácii. V čase mieru jazdecký pluk sa odvtedy členil na dve jazdecké koruhvy, z ktorých sa každá ďalej členila na tri švadróny. Každý pluk mal aj jednu náhradnú švadrónu. Mierový počet švadróny bol systematizovaný na 136 mužov a 118 koní. Štáb pluku mal 34 dôstojníkov a príslušníkov mužstva.¹⁸

V roku 1873 bola zrušená chorvátsko-slavónska hranica a ešte v tom istom roku z jazdeckých plukov, ktoré tu dovtedy boli dislokované, t. j. z 10. dragúnskeho pluku a z 10. hulánskeho pluku vytvorili husárske pluky. Takto sa počet husárskych plukov zvýšil na 16, no počet pôvodných dragúnskych a hulánskych plukov sa nezmenil, ale v dôsledku vnútorných organizačných presunov zostal na číslach 14, resp. 11.¹⁹ Začiatkom sedemdesiatych rokov 19. storočia boli všetky jazdecké útvary vyzbrojené šablami jednotného typu, poddôstojníci dostali miesto pištoľí armádne revolvery vzor 1870 systému Gasser a mužstvo karabíny systému Werndl vzor 1867/68. Mierové počty mužstva sa v rámci švadróny zvýšili na 171 mužov a 149 koní, teda na úroveň dovtedajšieho vojnového počtu. Štvrtá čata šiestej švadróny každého pluku bola vycvičená ako zákopnícka čata. Pre bežné terénne úpravy každá švadróna vyčlenila a vystrojila päť jazdcov, ktorí v prípade potreby spolupracovali aj so zákopníckou čatou. Nový vojenský predpis nariadovel v čase vojenských operácií postaviť aj jazdecké hliadky poľných žandárov.²⁰

Po roku 1889 v súvislosti s inováciou branného zákona došlo znova k čiastočnej reorganizácii jazdeckta rakúsko-uhorskej armády. Od roku 1891 boli jazdci opäť prezbrojení a na miesto Werndlových zadoviek dostali opakovacie karabíny systému Mannlicher vzor 1890. Píky boli u hulánov definitívne odstránené už roku 1884 a príslušníci tohto druhu jazdeckta dostali taktiež karabíny. V tom istom roku bol zriadený aj nový dragúnsky pluk doplňovaný z územia južnej Moravy a zo severných častí Dolného Rakúska, takže ich počet sa zvýšil na 15. Tým sa v hlavných črtách dotvorila štruktúra jazdeckta spoločnej armády monarchie. Odvtedy ju tvorilo 42 jazdeckých plukov cisárskej a kráľovskej armády, z ktorých bolo 15 dragúnskych, 11 hulánskych a 16 husárskych. Ich organizácia a členenie sa od deväťdesiatych rokov 19. storočia do začiatku prvej svetovej vojny zásadnejšie nemenili. K väčším zmenám došlo predovšetkým vo vnútornom členení plukov, v mierových a vojnových počtoch, vo výstavbe štábov a vo výcviku.²¹ Tento druh

18 WREDE, A.: c. d., s. 37.

19 SÁGVÁRI, GY. – SOMOGYI, GY.: c. d., s. 141. Tiež WREDE, A.: c. d., s. 37 – 38.

20 WREDE, A.: c. d., s. 38.

21 Podrobnejšie tamže, s. 36 – 42; DANGL, V. – SEGEŠ, V.: c. d., s. 172; Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, zv. V. Die bewaffnete Macht. Wien 1987, s. 436 – 439.

zbrane bol naďalej určený jednak na osobitné úlohy, najmä prieskumného charakteru, jednak na plnenie rôznych bojových úloh, kde to terén a iné podmienky, od ktorých použitie jazdeckta záviselo, dovoľovali. Účinnosť jazdeckta sa mala prejavovať predovšetkým v súčinnosti s pechotou a z toho dôvodu k jednotlivým armádnym zborom, v ktorých prevažovala pechota, sa spravidla začleňovali aj jazdecké útvary ako podporné zložky pechoty. Samostatné jazdecké útvary sa organizovali ako operatívne jednotky, zodpovedajúce svojmu osobitnému určeniu.

Poslednú výraznejšiu zmenu do výstavby a organizácie ozbrojených síl monarchie priniesli branné zákony XXX. a XXXI. z roku 1912. V uhorskom parlamente boli prijaté až po násilnom zásahu Štefana Tiszu a predchádzali im silné protestné akcie. Tieto zákony v podstatnej miere zvyšovali počty nováčikov a mužstva, v pozemných silách sčasti zavádzali dvojročnú prezenčnú službu (v jazdecťve a u jazdného delostrelectva zostala trojročná základná služba), modernizovali armádu najmä budovaním technických a spojovacích jednotiek, zvyšovali palebnú silu pozemných vojsk, zavádzali v honvédstve delostrelectvo atď. Ich cieľom bolo čo najrýchlejšie a v daných podmienkach čo najefektívnejšie pripraviť ozbrojené sily monarchie na hroziaci medzinárodný vojnový konflikt.²²

Už po prijatí zák. článku XLI. z roku 1868 sa začalo s budovaním uhorskej kráľovskej vlastibrany (honvédstva) ako „*doplňujúcej časti ozbrojených síl*“, ktorá bola „*povolaná v období vojny na podporu armády a vnútornú obranu, v období mieru výnimocne na udržiavanie vnútorného poriadku a bezpečnosti*“.²³ Okrem pechoty a najnutnejších tylových a technických útvarov (delostrelectvo sa pri honvédstve začalo budovať až po roku 1912) aj pri uhorskej vlastibrane sa od jari 1869 začalo formovať jazdeckto. Na rozdiel od jazdeckých útvarov spoločnej armády sa tu spočiatku stavali samostatné husárske stotiny a až neskôr, po viacerých organizačných prestavbách sa prešlo na plukovný systém. K prvým 28 husárskym stotinám pod číslaním 1 až 28 už roku 1869 boli pripojené aj 4 stotiny hulánov doplňovaných z územia Chorvátsko-Slavónska, a to pod číslami 29 až 32. Tento počet bol do roku 1871 rozšírený o ďalších 8 stotín a honvédske husárske stotiny v celkovom počte 40 boli začlenené do zväzku 10 jazdeckých husárskych koruhví. V roku 1874 došlo k ďalšej organizačnej zmene, v rámci ktorej honvédske jazdeckto čo do štruktúry bolo prispôsobené jazdecktu spoločnej armády a prešlo na plukovný systém členenia. Vzniklo 9 husárskych a 1 hulánsky honvédske pluky. Pluky sa členili na dve koruhvy, z ktorých každá mala 4 stotiny. V roku 1889 sa počet husárskych stotín zvýšil zo 40 na 60 a každá koruhva mala dve švadrony.

²² Pozadie prijatia týchto zákonov pozri: DANGL, V.: Uhorský snem a asimilačné tendencie v armáde (1889 – 1914). In: Vojenská história, 4, 2000, č. 3 – 4, s. 3 – 21; DANGL, V.: Slovenská buržoázia v zápase o branné predlohy (1910 – 1912). In: Historický časopis, 23, 1975, č. 1, s. 49 – 71.
²³ 1868. évi XLI törvényczikk, c. d., 1. §.

Od deväťdesiatych rokov 19. storočia organizácia a členenie jazdeckých plukov v rámci spoločnej armády sa až do roku 1912 zásadnejšie nezreformovali. Veliteľovi pluku bol pričlenený štáb pluku, s ktorým riadil všetky záležitosti pluku a v čase vojny zodpovedal za bojovú činnosť pluku. Pre príslušníkov štábu boli plánované tieto funkcie: pobočník veliteľa pluku (dôstojník v hodnosti nadporučík), dvaja velitelia koruhví (podľa predpísaných hodností jeden major a jeden podplukovník), proviantný náčelník, ženijný náčelník (obaja v hodnosti nadporučík), traja vojenský lekári, zverolekár, účtovník, dvaja telegrafisti (v hodnosti čatárov), dvaja rotní, dvaja zdravotníci, štábny šikovateľ, dvaja pomocní účtovníci, jeden plukovný a dvaja švadrónoví trubači, jeden zbrojmajster a desať dôstojníckych sluhov. T. j. spolu 11 dôstojníkov a 23 poddôstojníkov a príslušníkov mužstva.²⁴

Pluk sa z operačno-organizačných dôvodov do prvej svetovej vojny i počas nej členil naďalej na dve jazdecké koruhvy (Division, osztály), z ktorých sa každá skladala z troch poľných jazdeckých švadrón (Feldeskadron, tábori század), číslovaných od 1 po 6. Jazdecké švadróny sa v prípade potreby mohli ďalej členiť na 4 jazdecké čaty, ktoré sa ďalej členili na 3 jazdecké hliadky. Jazdecká švadróna mala už najnevyhnutnejšie tylové orgány a bola vybavená aj dopravnými prostriedkami pre zásobovanie. Okrem toho jazdecký pluk mal ešte jednu ženijnú čatu (Pionierzug, utászszakasz), telegrafnú čatu, resp. hliadku (Telegraphenpatrouille, táviró járőr) a doplnňovaciu náhradnú stotinu, tzv. náhradný doplnňovací rámec (Ersatzkader, pótkeret). Ten v čase mieru bol iba na rámcových stavoch, ale v prípade mobilizácie bol doplnený na jednu náhradnú jazdeckú švadrónu s vojnovými počtami a jednu rezervnú náhradnú švadrónu. K nim bola organizačne pričlenená aj jedna štábná jazdecká čata. Náhradné útvary, pokiaľ nedošlo k mobilizácii, mali na starosti evidenciu vojopovinných osôb evidovaných v rámci príslušného doplnňovacieho obvodu, evidenciu koní a ich pravidelné prehliadky, ako aj obsluhu a kontrolu rezervného skladu. V čase vojny mali okrem iného za povinnosť zabezpečiť vystrojovanie mužstva, výcvik nováčikov a záložníkov, prevzatie koní dovtedy vydaných na chov civilným osobám, drezúru náhradných koní a doplnňovanie počtov mužstva a koní v dôsledku strát. Štábne jazdecké čaty mali na starosti záležitosti spojené so zabezpečením plynulého chodu činnosti štábov a zásobovacích inštitúcií na úrovni pluku. Niektoré jazdecké pluky boli pred prvou svetovou vojnou posilnené aj jazdeckými guľometnými oddielmi. Toto členenie bolo považované za najvýhodnejšie najmä pre prípad, keď bolo potrebné vyčleniť a samostatne operovať naraz s viacerými švadrónami, lebo mobilitu a obranné možnosti ďalších švadrón to v zásadnejšej miere nenarušilo. Svoju úlohu tu zohrali aj úsporné

---

24 GLÜCKMANN – VÁGHÓ: c. d., s. 147, tab. b.

dôvody. V čase mieru takto bolo potrebné postaviť menej štábov a pomocných orgánov v rámci pluku.²⁵

Pri honvédskejších plukoch sa zachovalo označenie podľa teritória vzniku, takže oficiálny názov napr. 5. honvédskeho husárskeho pluku znel Uhorský kráľovský košický 5. husársky pluk. Pri jesenných manévroch každý honvédskejší husársky pluk bol doplnený o zákopnícku čatu a jazdeckú telegrafnú hliadku. V čase mieru tieto pluky boli začlenené do štyroch honvédskejších jazdeckých brigád, do vyššieho zväzku jazdeckých divízií boli vradené len počas väčších vojenských cvičení. Štáby honvédskejších husárskych plukov a veliteľstvá koruhví boli v čase mieru spravidla dislokované v oblasti, z ktorej boli doplňované. Náhradná stotina na rámcových početných stavoch bola do prvej svetovej vojny vždy umiestnená v mieste, kde sa nachádzal štáb pluku.²⁶

Tento dislokačný systém sa v teoretickej rovine prijal aj pre jazdecké útvary spoločnej armády. Z viacerých dôvodov, medzi ktoré treba zaradiť aj vojenskopolitické dôvody, sa však nedodržiaval. Napr. roku 1904 asi polovica husárskych plukov, resp. švadrón spoločnej armády bola dislokovaná mimo oblasti, z ktorej bolo mužstvo doplňované.²⁷ Určitou zvláštnosťou týchto plukov a švadrón bolo, že pre lepšiu operatívnu veliteľ náhradnej švadróny dislokovanej mimo vlastnej doplňovacej oblasti nepodliehal plne veliteľovi pluku, ale prostredníctvom veliteľstva príslušnej jazdeckej brigády, prípadne divízie, pôvodnému vojenskému doplňovaciemu obvodnému veliteľstvu. Jazdecké pluky spoločnej armády boli už v mierových časoch začlenené do jazdeckých brigád a niektoré aj bezprostredne do jazdeckých divízií.

Tabuľkový mierový stav jazdeckej švadróny spoločnej armády sa na prelome 19. a 20. storočia pohyboval od 150 do 171. V roku 1904 tabuľkovo tento stav vykazoval 171 mužov, z toho 5 dôstojníkov, 2 rotných, 4 čatárov, 12 desiatnikov, 4 veliteľov hliadok v poddôstojníckej hodnosti, 1 trubača a 122 jazdcov. Ďalších 13 jazdcov a 8 príslušníkov mužstva bez koní bolo vyčlenených na nevojnové úlohy. Zákopnícka čata mala popri veliteľovi v hodnosti rotmajstra (kapitán jazdecká II. triedy) 25 príslušníkov mužstva. Náhradná stotina na rámcových stavoch mala 24 mužov a 4 dôstojníkov, z ktorých traja mali predpísanú hodnotu rotmajstra II. triedy a veliteľ rotmajstra I. triedy. Jazdecká švadróna v mierových časoch mala predpísaných 156 koní, zákopnícka čata 26 koní a rámcový útvar 11 koní. Takže dragúnskejší, hulánskejší a husársky pluk spoločnej armády roku 1904 vykazoval tabuľkové mierové počty stravovaných spolu so štábov pluku a štábmi švadrón, zákopníckou čatou a náhradnou stotinou na rámcových počtoch spolu 45 dôstojníkov,

25 Tamže, s. 146 a ď.

26 HL Budapest, HM, 4840/1914 eln.

27 GLÜCKMANN – VÁGHÓ: c. d., s. 144.

1 083 mužov a 1 021 koní.²⁸ Husárske pluky boli aj v tomto období doplňované iba z územia Uhorska, dragúnske z Predlitavska, 8 hulánskych plukov z Haliča, 2 z Chorvátsko-Slavónska a 1 z územia Čiech, teda z oblastí, kde jazdectvo i chov koní mali svoju tradíciu. Pre tento druh zbrane sa v rámci daných možností zadelovali nováčikovia, ktorí aj v civilnom živote mali dočinenia s koňmi.

Početný stav husárskych jednotiek uhorského kráľovského honvédstva prekonal od rakúsko-maďarského vyrovnania zložitejší vývoj. Honvédska husárska stotina mala roku 1869 iba 38 mužov, dvoch dôstojníkov a 35 koní, v roku 1879 už 47 až 49 mužov, dvoch dôstojníkov a 36 – 37 koní a celkový mierový stav honvédskeho jazdeckého pluku, ktorý v tom čase mal iba 4 stotiny, pozostával z cca 210 príslušníkov mužstva, zo 16 dôstojníkov a približne 150 koní. Po reorganizácii v roku 1889 sa aj v honvédskejších husárskych plukoch zvýšil počet jazdeckých stotín zo štyroch na šesť a stanovil mierový stav stotiny na 48 mužov, 3 dôstojníkov a 36 koní. Roku 1894 boli tieto počty opäť zvýšené na 65 mužov, 4 dôstojníkov a 94 koní.²⁹ Od roku 1903 začali k jednotlivým stotinám pridelať väčší počet koní a mierový početný stav honvédskeho husárskeho pluku vrátane náhradného kádrového stavu bol 39 dôstojníkov, 420 príslušníkov mužstva a 404 koní.³⁰ Podľa výkazov ministerstva uhorskej vlastibrany v roku 1907 aktívny mierový početný stav pri honvédskejších husárskych plukoch sa pohyboval od 453 do 495 mužov, 38 až 43 dôstojníkov a poddôstojníkov z povolania. Pluky mali pridelené 371 až 395 služobných koní. Záloha pre jednotlivé honvédske pluky pre prípad vojnového konfliktu bola vyčíslená od 2 112 (9. honvédskejší husársky pluk) po 3 583 mužov (1. honvédskejší husársky pluk). Mierový stav náhradného doplňovacieho kádra však nedosahoval ani 100 mužov.³¹

Od októbra 1913 na základe brannej reformy sa zvýšil početný stav honvédskejších husárskych stotín na 86 mužov. Úmerne sa zvýšil aj počet služobných koní a došlo aj k určitej vnútornej prestavbe v organizačnej závislosti jednotlivých plukov a koruhvi a k začleneniu jazdectva v uhorskej vlastibrane do dvoch jazdeckých divízií.³² Úsilím vojenskej správy pred prvou svetovou vojnou bolo, aby početný stav honvédskejších husárskych stotín zvýšil do tej miery, aby tvoril dve tretiny vojnového stavu.³³ Od roku 1889 do brannej reformy v roku 1912 sa pri cisárskej a kráľovskej armáde postavil iba jeden nový jazdecký pluk, a preto generálny štáb, okrem zvyšovania stavu plukov, sa usiloval zvyšovať ich údernosť a mobilitu

28 Podrobnejšie tamže, s. 146. Pre porovnanie s rokom 1900 pozri STAVINSZKY: *Az Osztrák-Magyar monarchia fegyveres erejének szervezete*. Pécs 1900, s. 12.

29 BERKÓ, I.: c. d., s. 55. Porovnaj tiež PAPP, Z.: c. d., s. 331.

30 GLÜCKMANN – VÁGHÓ: c. d., s. 154 – 155.

31 HL Budapest, HM függelék, 7700/VI/1907 eln., 4339/1907 eln.

32 HL Budapest, HM 8847/1913 eln.

33 HL Budapest, HM függelék, 18/1913 eln.

zavedením a rozšírením počtu jazdeckých gulometných, spojovacích a technických čiat a družstiev.

System vzájomného vzťahu v oblasti podriadenosti medzi honvédkymi oblastnými veliteľstvami a veliteľstvami honvédkych divízií a brigád viedol k častým nedorozumeniam, napriek tomu, že k týmto veciam boli vydané osobitné vojenské predpisy. Zásadnou ideou týchto predpisov bolo, že honvédske divízne veliteľstvá a honvédske oblastné veliteľstvá si v kompetenciách boli rovnocenné. Aby sa predišlo kompetenčným sporom a nezrovnalostiam vo výklade príslušných predpisov, ministerstvo uhorskej vlastibrany vydalo viacero dôverných obežníkov, ktorými sa mali riadiť príslušní velitelia v prípade nejasností.³⁴ Služobná povinnosť v rámci honvédskeho jazdectva na prelome rokov 1912 – 1913 bola nasledovná: Otázky personálne, disciplinárne, záležitosti týkajúce sa vojenskej cti, velenia, dislokácie, vojenských manévrov, cvičných terénov, strelníc, bojovej pripravenosti a organizácie útvarov, zásobovania materiálom a koňmi, ako aj problémy operačného charakteru sa riešili služobným postupom: veliteľstvo pluku – veliteľstvo jazdeckej brigády – veliteľstvo jazdeckej divízie – hlavné veliteľstvo honvédstva – minister uhorskej vlastibrany. Problematika početných stavov, vojenské zdravotníctvo, veterinárna služba, veci týkajúce sa vojenských duchovných, vojenských stavieb, vyzbrojovania, mobilizácie, dopĺňovania a evidencie vojopovinných sa riešili tým istým služobným postupom až na ministra uhorskej vlastibrany, ale nie cez hlavného veliteľa honvédstva, lež prostredníctvom oblastného honvédskeho veliteľstva. Problematika týkajúca sa výstroja, tylového zabezpečenia, financií a pod. sa pri honvédkych husárskych útvaroch riešila prostredníctvom hospodárskych oddelení, ktoré boli cez príslušnú intendantúru napojené na ministerstvo uhorskej vlastibrany.³⁵

Stále jazdecké útvary sa budovali aj pri rakúskej vlastibrane (Landwehr), od prelomu 19. a 20. storočia v počte 6 cisárskych a kráľovských hulánskych plukov Landwehru (Landwehruhlanenregimenter), po jednej jazdeckej koruhve dalmatínskych a jednej jazdeckej koruhve tirolských krajinských jazdných poľných strelcov. Hulánske koruhve mali obdobné členenie ako jazdecké koruhvy spoločnej armády, tirolskí krajinskí jazdní poľní strelci tvorili okrem štábu dve poľné švadróny a náhradný káder v podobe jazdeckej stotiny. V prípade mobilizácie aj pri jazdeckých útvaroch rakúskej vlastibrany boli postavené náhradné stotiny. Mierový počet cisársko-kráľovskej poľnej švadróny Landwehru roku 1904 tvorilo 74 mužov a dôstojníkov so 67 koňmi. Tabuľkové počty jazdeckého hulánskeho pluku vrátane štábu boli 45 poddôstojníkov a aktívnych dôstojníkov, 495 príslušníkov muž-

34 HL Budapest, HFP, 1837/1913 eln.

35 HL Budapest, HFP, 3612/1913 eln.

stva a 444 koní.³⁶ Po určitých úpravách roku 1911 jazdectvo rakúskeho Landwehru disponovalo 41 poľnými švadronami, pričom švadrona mala 93 mužov a 78 koní.³⁷

V Uhorsku sa popri jazdectve spoločnej armády a husárskych plukoch uhorskej vlastibrany, v prípade hrozby alebo vypuknutia vojnového konfliktu, na základe rozkazu panovníka a prostredníctvom nariadenia ministra uhorskej vlastibrany, stavali jazdecké husárske stotiny aj v rámci domobrany (Népfelkelés). Celkovo sa rátalo s organizovaním 40 domobraneckých husárskych stotín, pričom pre dve a dve stotiny sa mali budovať aj náhradné polstotiny. Tri domobranecké stotiny sa spájali do husárskej domobraneckej koruhvy. Čo do počtu a organizácie boli domobranecké stotiny totožné s honvédskejšími. Boli doplňované z tých istých oblastí ako uhorské kráľovské husárske honvédske pluky a v mieste dislokovania honvédskejších doplňovacích veliteľstiev bola uskladnená ich výstroj a výzbroj. Tá, podobne ako hodnostné označenia, bola taká istá ako pri uhorskej vlastibrane. Rámcový stav domobraneckej husárskej stotiny okrem dôstojníkov tvorilo 48 jazdcov a 4 husári bez koní.³⁸ Pre III. husársku domobraneckú doplňovaciu oblasť v Košiciach boli roku 1913 určené husárske domobranecké doplňovacie obvody v Košiciach, v Miskolci, Mukačeve, Szatmárnémeti a v Banskej Bystrici. Bratislavský, nitriansky a trenčiansky husársky doplňovací obvod zásobovali a doplňovali III. husársku domobraneckú doplňovaciu oblasť so strediskom v Pápe.³⁹

Rakúsko-uhorská armáda mala koncom deväťdesiatych rokov 19. storočia dovedna 15 cisárskych a kráľovských dragúnskych plukov, 16 cisárskych a kráľovských husárskych plukov, 13 cisárskych a kráľovských hulánskych plukov, 15 uhorských honvédskejších husárskych plukov a 6 jazdeckých hulánskych plukov rakúskeho Landwehru, pričom všetky tieto pluky mali podľa novej organizácie po 6 švadron, resp. stotín. Okrem toho v prípade hroziaceho vojnového konfliktu sa mali budovať aj spomenuté jazdecké útvary uhorskej domobrany.⁴⁰ Tento stav sa

36 GLÜCKMANN – VÁGHÓ: c. d., s. 159, 160. Tiež SCHMID, H.: Heerwesen, zv. 2. Wien 1915, s. 214. Podrobnejšie vývoj rakúskeho Landwehru: Die Habsburgermonarchie, zv. V., c. d., s. 417 – 430.

37 GUILLAUME, A.: Szervezeti és egyéb újítások fegyveres erőnkben. In: Magyar Katonai Közlöny, 1911, č. 1 – 3, s. 116.

38 HL Budapest, HM, 4840/1914 eln. Bližšie k problematike uhorskej domobrany: Magyar közigazgatási törvények Grill féle kiadása, c. d., zv. II. Budapest 1911, s. 1 – 284; GLÜCKMANN – VÁGHÓ: c. d., s. 161 – 162; Die Habsburgermonarchie, c. d., s. 684 – 686; Výťah z úpravy o domobrane potáhom na krajiny uhorskej koruny. Budapest 1887.

39 HL Budapest, HM, 16895/1913 eln.

40 Übersichts-Karte der Dislocation des k. u. k. österr.-ung. Heeres und der Landwehren im Jahre 1898/99. Wien 1899. Pre porovnanie nemecká armáda disponovala roku 1890 14 kyrysnickými, 34 dragúnskými, 20 husárskymi a 25 hulánskymi plukmi. Talianska armáda 10 lancierskymi (hulánske) plukmi, 15 ľahkými plukmi tzv. cavalegeri. Francúzska armáda 12 kyrysnickými, 30 dragúnskými, 18 husárskymi, 6 africkými jazdeckými streleckými plukmi a 4 plukmi sipáhov. Ruská armáda disponovala s 2 kyrysnickými, 2 dragúnskymi, 2 hulánskymi, 2 husárskymi plukmi a 46 armádnymi dragúnskymi plukmi a množstvom kozáckych jazdeckých plukov a oddielov. Anglická armáda mala 3 gardové jazdecké pluky, 1 pluk kráľovskej jazdy, 7 gardových dragúnskych

v podstatnejšej miere, až na uhorské kráľovské domobranecké husárske jednotky a jazdecké guľometné oddiely, až do polovice roku 1914 nemenil. V auguste roku 1914 monarchia disponovala 15 dragúnskymi plukmi spoločnej armády – spolu 90 švadrón, 16 cisárskymi a kráľovskými husárskymi plukmi – spolu 96 švadrón, 11 hulánskymi plukmi spoločnej armády – spolu 66 švadrón, 6 cisárskymi a kráľovskými jazdeckými plukmi Landwehru – spolu 36 švadrón, jednu jazdeckou koruhvou krajinských tirolských poľných strelcov v počte 3 švadrón, jednu jazdeckou dalmatinskou koruhvou poľných strelcov v počte dvoch švadrón, 10 uhorskými kráľovskými husárskymi honvédskymi plukmi v počte 30 stotín a 22 jazdeckými guľometnými oddielmi. Spolu teda 383 jazdeckými švadrónami a 22 jazdeckými guľometnými oddielmi.⁴¹ Všetky pluky, koruhvy a švadróny boli vybavené aj príslušnými technickými, zásobovacími a tylovými oddielmi a prostriedkami. Keď to podmienky dovoľovali, alebo priamo vyžadovali, pendant jazdeckých útvarov uhorskej domobrany sa mal vytvoriť aj v rakúskej časti monarchie v podobe jazdeckých domobraneckých oddielov (bereittene Landsturmabteilungen).⁴²

Dragúnske, hulánske, husárske pluky spoločnej armády a hulánske pluky rakúskeho Landwehru okrem štábov pluku mali aj zákopnícku a spojovaciú (telegrafnú) čatu, náhradný káder (stotinu) v čase mieru na rámcových stavoch a sklad nedotknuteľných zásob. Pri útvaroch bezprostredne napojených na vyššie organizačné celky vo vojnových tabuľkách vykazovali aj vozatajský oddiel s príslušným počtom mužov, koní a technického materiálu. Samostatne operujúce pluky mali navyše rezervnú švadrónu a dve ďalšie rezervné štábne čaty (Stabszüge), do ktorých boli zaradení okrem aktívnych dôstojníkov aj dôstojníci v zálohe a mužstvo zo záložných švadrón. Vybavenie mali obdobné ako poľné švadróny. V tabuľkách mierových počtov štábne čaty mali mať 30 jazdcov. Uhorské kráľovské honvédske husárske pluky mali takú istú organizačnú štruktúru. V prípade mobilizácie však ku každému pluku bola pričlenená aj jedna domobranecká husárska koruhva

---

plukov, ďalšie 3 dragúnske, 13 husárskych a 5 hulánskych plukov. Dáni mali 1 gardový husársky a 4 dragúnske pluky, kým španielske ozbrojené sily disponovali 8 hulánskymi, 14 plukmi jazdeckých strelcov (cazadero), 2 husárskymi a 4 hulánskymi plukmi (KÖPPEN, F. – KNÖTEL, R.: *Az európai haderők ismertetése*. Budapest, b. r. v., s. 35, 55, 66, 79, 85, 92 – 93, 101, 110). V roku 1910 tento pomer vyzeral takto: Anglicko 60 jazdeckých plukov, z toho 8 husárskych. Francúzsko 86 jazdeckých plukov, z toho 16 husárskych. Nemecko 79 jazdeckých plukov, z toho 20 husárskych. Rusko 142 jazdeckých plukov, z toho 20 husárskych. V tom čase Rakúsko-Uhorsko malo 60 jazdeckých plukov, z toho 26 husárskych (NAGYRÉVI-NEPPEL, P.: c. d., s. 56).

41 KERCHNAWE, H.: Die unzureichende Kriegsrüstung der Mittelmächte als Hauptursache ihrer Niederlage. In: *Ergänzungsheft 4 zum Werke „Österreich-Ungarns letzter Krieg“*. Wien 1932, tab. č. 7. Porovnaj aj so stavom pred vypuknutím vojny podľa EHNL, M.: *Die öst.-ung. Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensgarnison, Einteilung und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914*. In: *Ergänzungsheft 9 zum Werke „Österreich-Ungarns letzter Krieg“*. Wien 1934, s. 41 – 48, 80, 89 – 91.

42 Die Habsburgermonarchie, zv. V., c. d., s. 417 – 430.

s dvoma stotinami, s vlastným štábom, vozatajským trénom a jednou náhradnou polstotinou.⁴³

Gulometné oddiely jazdeckých plukov sa členili na dve gulometné čaty, z ktorých každá bola vybavená dvoma gulometmi značky Schwarzlose model 7 a 7/12. Obsluhu a prevoz gulometov zabezpečovalo pri gulometnej čate 9 jazdcov a 4 ťažné kone. Veliteľom gulometného oddielu bol dôstojník v hodnosti kapitána. Gulometným čatám velili tzv. subalterní dôstojníci, t. j. poručíci, prípadne nadporučíci. Muži boli vyzbrojení šablou a opakovacími pištoľami. Každý gulometný oddiel niesol so sebou 60 tisíc nábojov (15 000 na jeden gulomet). Prvé gulometné čaty boli postavené počas vojenských cvičení roku 1895 a medzi rokmi 1907 a 1909 už vybudovali 8 jazdeckých gulometných oddielov pri cisárskej a kráľovskej armáde.⁴⁴ V súvislosti so zvyšovaním počtu nováčikov na základe branného zákona XXX z roku 1912 sa plánovalo zvýšiť v jazdeckých útvaroch honvédstva počet gulometných oddielov na desať. Počet obsluhy pri gulometoch sa zvyšoval na 30 mužov.⁴⁵ V roku 1914 honvédske jazdecktvo disponovalo 4 jazdeckými gulometnými oddielmi. Početný stav obsluhy sa zvýšil na 67 príslušníkov mužstva a 3 dôstojníkov, ktorým bolo pridelených 70 koní. V júli toho istého roku zvýšili počty gulometov v rámci gulometného oddielu na štyri.⁴⁶ Ani do vypuknutia prvej svetovej vojny však neboli pri všetkých jazdeckých plukoch ešte vybudované jazdecké gulometné oddiely.

Jazdecká zákopnícka čata v rámci pluku mala vojnové počty v roku 1914 stanovené tabuľkovo na 25 mužov a 26 koní. Velil jej dôstojník. Bola určená na práce väčšieho rozsahu, ktoré si vyžadovali technické a odborné znalosti predovšetkým pri narábaní s výbušnami. Zákopnícke družstvo, ktoré bolo budované na úrovni švadróny, v predvojnovom období malo 9 mužov a bolo určené jednak na zemné práce a práce technického charakteru, ktoré si nevyžadovali odborné prípravy väčšieho rozsahu.⁴⁷ V rámci divízií alebo samostatne operujúcich jazdeckých telies veliteľstvo disponovalo aj jazdeckými mostnými tréni. Rakúsko-uhorská armáda bola vybavená podľa mierových tabuliek v predvojnovom období šiestimi takými tréni, ktoré disponovali rôznymi typmi pontónových a skladacích mostov systému Herbert.⁴⁸ V predvojnovom období boli dobudované aj jazdecké telegrafné (spojárske) družstvá, resp. hliadky. Telegrafné družstvo pozostávalo z 8 telegrafných spojárov a signalizačné družstvo zo 7 mužov vybavených svetelnými a zvukovými signalizačnými zariadeniami. Vybavenie telegrafného družstva, ktoré

43 VHA Trnava, KOS BA, kr. č. 9, prílohy tab. č. II.

44 Tamže. Tiež BALLA, T.: c. d., s. 27.

45 HL Budapešť, HFP, 1240/1912 eln.

46 HL Budapešť, HFP, 3349/1914 eln. Pozri tiež BALLA, T.: c. d., s. 38 – 39.

47 VHA Trnava, KOS BA, kr. č. 9, prílohy.

48 Tamže.

pozostávalo z telegrafných a telefónnych prístrojov, z prístroja na zachytávanie a odpočúvanie spojovacích liniek nepriateľa, z vysielача a kábla dlhého najskôr 10, neskôr 13,5 km, prevádzali dva kone. Spojári vybavení optickými signalizačnými zariadeniami, ktoré boli prevádzkované na slnečné alebo umelé svetlo, patrili k štábu pluku. K spojárom boli pridelení aj ďalší vojaci na pomocné práce. Títo spojári mali okrem jazdeckých aj rezervné kone a velil im dôstojník.⁴⁹ Okrem týchto oddielov a družstiev k jazdectvu boli pridelené aj zásobovacie a zdravotnícke čaty a oddiely.

Pri jazdeckých útvaroch uhorskej vlastibrany početný tabuľkový stav jazdeckej stotiny bol roku 1913 zvýšený na 166 mužov a 145 koní, rámcové počty náhradných stotín na 86 mužov a 102 koní, zákopníckych čiat na 25 mužov a 24 koní a dvoch jazdeckých guľometných čiat na 67 mužov a 68 koní.⁵⁰ Určité zvýšenie počtov zaznamenali aj jazdecké švadróny Landwehru.

* * *

V rámci vyšších zväzkov, ktoré vznikli zlúčením plukov tej istej zbrane, v danom prípade jazdectva, rakúsko-uhorská armáda rozoznávala ešte jazdecké brigády a jazdecké divízie. Na úrovni zborov boli už jazdecké útvary včlenené do armádnych zborov pechoty. Kým jazdecké brigády vznikali zlúčením plukov tej istej zbrane, t. j. jazdeckých plukov a práporov, jazdecká divízia už disponovala aj delostrelectvom, ďalšími podpornými silami, technickými a tylovými oddielmi v tej miere, aby bola schopná samostatne operovať spravidla ako predsunuté prieskumné teleso a ochranná clona rozvinutá pred vlastnými silami a obrana pred neočakávanou aktivitou nepriateľa. Jazdeckú divíziu spravidla tvorili okrem veliteľstva a štábu divízie dve jazdecké brigády, každá s dvoma jazdeckými plukmi. Iba 1. a 3. jazdecká divízia mala po tri jazdecké brigády. K jazdeckým divíziám patrili navyše aj jazdecký delostrelecký oddiel a jazdecká guľometná čata. Túto zostavu dopĺňovala telegrafná čata, jazdecká muničná kolóna, jazdecký oddiel vojenských mostov, zásobovacia kolóna a jazdecký zdravotný divízny inštitút. Spolu to činilo 25 jazdeckých švadrón, 1 guľometnú čatu, 3 delostrelecké batérie, dovedna asi 3 600 jazdcov, 4 guľomety a 12 diel. Počet zásobovaných dôstojníkov a príslušníkov mužstva vrátane tých, ktorí neboli vybavení koňmi, bol však oveľa vyšší a pohyboval sa okolo 5 000.⁵¹ Ešte v rokoch 1889 – 1890 boli zriadené štyri jazdecké divízie so štábmi vo Lvove, v Krakove, vo Viedni a v Jaroslavli. Ďalších 11 jazdeckých brigád zostalo v podriadenosti príslušných peších divízií. Medzi rokmi

49 Tamže.

50 HL Budapest, HFP, 1240/1912 eln. Tiež SCHVOY, I.: Katonai visszapillantás az 1913. évre hadseregünk szervezése szempontjából. In: Magyar Katonai Közlöny, 1914, č. 3, s. 115.

51 PILCH, J.: Ausztria és Magyarország hadserege. Budapest 1917, s. 58 – 60.

1895 – 1911 boli zriadené jazdecké divízie s veliteľstvami v Stanislavli, Bratislave, Temešvári a v Budapešti.⁵²

V roku 1913 sa na základe novej organizačnej štruktúry sformovali na území Uhorska aj dve honvédske jazdecké divízie. Do zväzku 5. honvédskej jazdeckej divízie so sídlom v Budapešti začlenili 19. honvédsku jazdeckú brigádu so štábom v Budapešti, pozostávajúcu z 1., 4. a 8. honvédskeho husárskeho pluku a 23. honvédsku jazdeckú brigádu so štábom v Zalaegerszegu, ktorej podliehal 6., 7. a 10. honvédske husársky pluk. Druhú honvédsku jazdeckú divíziu s veliteľstvom v Debrecíne tvorila 11. honvédska jazdecká brigáda dislokovaná v Segedíne s 2. a 3. honvédske husárskym plukom a 24. honvédska jazdecká brigáda so štábom v Debrecíne s 5. a 9. honvédske husárskym plukom. Po služobnej línii veliteľstvá týchto divízií nepodliehali hlavnému veleniu uhorskej vlastibrany, ale bezprostredne hlavnému inšpektorovi honvédskeho jazdectva v Uhorsku.⁵³ Ešte v tom istom roku na jeseň sa uskutočnili vojenské cvičenia za účasti oboch týchto divízií, pri ktorých už použili ako spojky pri guľometných oddieloch a na prieskumné účely aj cyklistické roty.⁵⁴

Pri poslednej reorganizácii jazdectva rakúsko-uhorskej armády, ktorá sa uskutočnila začiatkom roku 1918, jazdecké pluky boli rozčlenené na dva tzv. polpluky. Každý z nich mal 4 jazdecké švadróny s dvoma jazdeckými guľometnými oddielmi po 8 guľometov, s dvoma čatami ľahkých guľometov, s dvoma granátometmi, s jednou jazdeckou telefonickou a jednou svetelnosignálnou čatou. V súvislosti s touto reorganizáciou boli uskutočnené aj zmeny v organizačnej výstavbe jazdeckých brigád a jazdeckých divízií. V marci 1918 zo štyroch jazdeckých streleckých plukov vytvorili samostatnú jazdeckú streleckú divíziu.⁵⁵

Ministerstvo uhorskej vlastibrany v desaťročiach predchádzajúcich vypuknutiu prvej svetovej vojny na základe vládneho nariadenia predkladalo uhorskému parlamentu dôvernú správu o svojej činnosti. Tieto materiály spolu s hodnotiacimi správami ďalších uhorských ministerstiev boli publikované aj vo vládných ročenkách. Z pripojených štatistických príloh vyplýva, že roku 1909 počet príslušníkov pechoty spoločnej armády monarchie v činnej službe bol 177 780 mužov a pri štáboch ďalších 9 101 dôstojníkov, pri jazdectve slúžilo 1 844 vyšších dôstojníkov a v činnej službe sa nachádzalo 47 735 príslušníkov mužstva.⁵⁶ Podľa štatistiky vydanéj roku 1914 pri jazdectve spoločnej armády roku 1911 slúžilo 1 807

52 Die Habsburgermonarchie, zv. V., c. d., s. 396 – 397, 439.

53 BALLA, T.: c. d., s. 39.

54 HL Budapest, HFP, 5645/1913 eln.

55 JOLLY, F.: Az Osztrák-Magyar véderő fejlődése 1910-től a világháború végéig. In: Magyar Katonai Közlöny, 1921, s. 826 – 828. Podrobnejšie dislokačné zmeny honvédsťva pozri BALLA, T.: c. d., s. 41 – 42 a tabuľky na s. 158 – 165.

56 A m. kir. kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest 1911, s. 517, tab. č. 10.

štábných a vyšších dôstojníkov a 110 dôstojníckych čakateľov. K tomu istému roku štatistika vykazuje 46 913 príslušníkov mužstva v činnnej službe. Do konca roka 1912 sa tieto počty zvýšili globálne o 3 902 príslušníkov jazdeckta vrátane mužstva i dôstojníckeho zboru. A to v takomto pomere: 1 833 dôstojníkov, 94 dôstojníckych čakateľov a 50 805 príslušníkov mužstva.⁵⁷ Vo zväzku uhorskej vlastibrany podľa rozpočtu vypracovaného za rok 1912 slúžilo 540 dôstojníkov jazdeckta a 5 168 príslušníkov mužstva (husárov) bez vyššej hodnosti. O rok neskôr čísla uvádzali 555 dôstojníkov a 5 726 husárov honvédstva.⁵⁸

* * *

Ak si bližšie všimneme dislokáciu jazdeckých útvarov so zreteľom na územie dnešného Slovenska, vidíme, že zo 16 armádných zborov, z ktorých sa 6 nachádzalo na území Uhorska, dva, s veliteľstvami v Bratislave a v Košiciach boli dislokované na našom území, aj keď ich rozsah do určitej miery dnešné hranice Slovenska presahoval. Rozloženie útvarov podliehajúcich týmto veliteľstvám sa krylo s územím doplnovacích vojenských oblastí, z ktorých boli tieto útvary budované. Ich číslovanie sa počas obdobia dualizmu menilo, ale na území Slovenska, t. j. v zborovom veliteľstve V. zboru v Bratislave a VI. zboru v Košiciach sa do vzniku vojny neudiali zmeny. Pre honvédstvo na území Slovenska boli dva honvédske doplnovacie obvody, a to III. s veliteľstvom v Košiciach a IV. s veliteľstvom v Bratislave.⁵⁹

Z jazdeckých útvarov spoločnej armády V. a VI. armádnemu zboru od prelomu storočia podliehalo 7 husárskych plukov. Na území Slovenska však bolo dislokované v roku 1901 iba veliteľstvo 5. bratislavského cisárskeho a kráľovského husárskeho pluku, ktoré bolo neskoršie predisponované do Komárna. Do Bratislavy sa sústredilo roku 1914 aj veliteľstvo 2. jazdeckej divízie, ktorej okrem delostreleckých a zásobovacích útvarov V. zboru podliehala aj 16. jazdecká brigáda so štábovom taktiež v Bratislave. Tá sa skladala z troch jazdeckých plukov. Z husárskeho pluku č. 3 so štábovom v Šoproni a so švadrónami v Nezsideri, Šoproni, Svätom Juri, z husárskeho pluku č. 5 so štábovom v Komárne a so švadrónami v Komárne a Rábe a hulánskeho pluku č. 5 so štábovom a švadrónami v Szombathelyi. Veliteľstvo 2. koruhvy 5. husárskeho pluku spoločnej armády, ako aj štyri švadróny tohto pluku boli sústredené do Komárna. 4. švadróna 14. husárskeho pluku (Nyíregyháza) bola po jarných dislokačných úpravách roku 1914 dislokovaná taktiež na Sloven-

57 A m. kir. kormány 1912. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest 1914, s. 560 – 561, tab. č. 10. I. a, 10. I. b.

58 Tamže, s. 554, tab. č. 3.

59 Podrobnejšie DANGL, V.: Vývoj, organizácia, c. d., s. 91 – 111. Tiež DANGL, V.: Organizačný vývoj rakúsko-uhorskej pechoty pred prvou svetovou vojnou. In: Vojenská história, 3, 1999, č. 4, s. 15 – 20.

sku, v Košiciach.⁶⁰ V predvojnovom období husárske švadróny spoločnej armády boli prechodne dislokované v Trnave, Komárne, Bratislave a Košiciach. Najväčšie sústredenie jazdeckých útvarov spoločnej armády bolo v Komárne.

Z husárskych plukov uhorského honvédstva na území Slovenska od konca sedemdesiatych rokov bol dislokovaný 5. honvédske husársky pluk so štáбом v Košiciach, ktorý tu zostal až do vypuknutia prvej svetovej vojny. Okrem toho tu prechodne sídlili jednotlivé stotiny ďalších honvédske husárskych plukov, a to v roku 1869 v Bratislave, roku 1874 v Šahách, roku 1893 v Nových Zámkoch, kde pred vypuknutím svetovej vojny bola dislokovaná celá 2. koruhva 7. honvédskeho husárskeho pluku. Po jarných dislokačných úpravách roku 1914 sa v Košiciach nachádzalo aj veliteľstvo 24. honvédskej jazdeckej brigády a tu bol umiestnený aj 4. honvédske jazdecký guľometný oddiel.⁶¹ Na území Slovenska veliteľstvá honvédske doplnovacích obvodov, ku ktorým sa odvádzalo k honvédske husárskym útvarom III. a IV. honvédskej oblasti, boli pred prvou svetovou vojnou v Banskej Bystrici, v Košiciach, v Spišskej Novej Vsi, v Nitre, v Leviciach, v Trenčíne a v Bratislave.⁶²

Z územia Slovenska boli v minulosti čiastočne doplnované aj tie husárske pluky, ktoré po zavedení všeobecnej brannej povinnosti už mali presne vymedzené doplnovacie obvody aj z iných častí Uhorska. Napr. 1. husársky pluk spoločnej armády, ktorý bol zriadený za finančnej podpory cisára Františka I. v roku 1756 v Holiči, bol doplnovaný verbovaním aj z Nitrianskej a Bratislavskej stolice, neskôr, až do začiatku osemdesiatych rokov 18. storočia z celého územia Uhorska. 3. husársky pluk založený roku 1702 bol v rokoch 1783 – 1853 doplnovaný aj z Hontianskej, Tekovskej a Zvolenskej stolice. 5. husársky pluk spoločnej armády získaval nováčikov od roku 1889 z územia V. bratislavskej doplnovacej oblasti a 6. husársky pluk z územia VI. košickej doplnovacej oblasti. Tento pluk bol aj predtým čiastočne doplnovaný zo stolíc nachádzajúcich sa na našom teritóriu (Šariš, Spiš, Liptov, Novohrad, Zvolen, Gemer, Zemplín). Aj 9. husársky pluk založený Adamom Coborom roku 1688 v Krupine, v Nitre a v Lučenci bol do rakúsko-uhorského vyrovnania 1867 čiastočne doplnovaný z teritória Slovenska, predovšetkým z Komárňanskej, Nitrianskej, Novohradskej, Tekovskej stolice a od roku 1889 z doplnovacej oblasti V. bratislavského zboru. Aj 10. husársky pluk spoločnej armády, ku ktorému sa po zavedení všeobecnej brannej povinnosti odvádzalo

60 VHA Trnava, IV. HKP BA, 2947/1914 eln. Porovnaj tiež EHNL, M.: c. d., s. 96 – 103, tab. č. II. Základné prvky úprav o reorganizácii honvédstva vydalo ministerstvo uhorskej kráľovskej vlastibarny dôverným obežníkom z 15. 12. 1912, v ktorom nariaďuje zmeny a dislokačné presuny a s tým súvisiace prečíslovanie niektorých útvarov podľa jednotlivých druhov zbraní vykonať k 1. 3. 1913 (VHA Trnava, IV. HKP BA, 4511/1912 eln.).

61 HL Budapest, HM, 707/X/1914 eln; HFP, 448/1871 eln.

62 HL Budapest 4840/1914 eln. Porovnaj tiež DANGL, V.: Vývoj, organizácia, c. d., s. 94, 132 – 134; BALLA, T.: c. d., s. 163.

z územia dnešného Maďarska, sa doplňoval čiastočne aj zo slovenských stolíc, napr. z Gemera, Oravy, Liptova, Spiša a Šariša. Je zaujímavé, že 11. husársky pluk spoločnej armády, ktorý pôvodne vznikol ako sikulský hraničný pluk a nábor sa doň robil z územia Sedmohradska, od roku 1873 bol už doplňovaný aj z Hontianskej, Tekovskej, Ostrihomskej, Komárňanskej, Nitrianskej a Bratislavskej stolice a od roku 1889 z doplňovacej oblasti V. bratislavského zboru, aj keď predovšetkým z oblastí s prevahou maďarského obyvateľstva. Aj 12. a 14. husársky pluk mal príslušníkov, ktorí boli naverbovaní a neskôr odvedení zo stolíc na našom území (Novohrad, Spiš, Šariš, Liptov, Zemplín). Od roku 1889 oba pluky patrili pod veliteľstvo VI. košického zboru. Z doplňovacej oblasti toho istého zboru bol od roku 1889 budovaný aj 15. husársky pluk cisárskej a kráľovskej armády, hoci už predtým sem odvádzali nováčikov napr. z Abovsko-Turnianskej, Novohradskej, Šarišskej, Spišskej a Liptovskej stolice.⁶³

* * *

V súvislosti s vývojom organizácie jazdeckých útvarov treba sa stručne zmieniť aj o systéme získavania a doplňovania armády služobnými koňmi a ťažnými zvieratami. Spôsob zásobovania spoločnej armády a honvédstva koňmi a ťažnými či nosnými zvieratami bol pôvodne kodifikovaný v zák. čl. XX z roku 1873. Po reorganizácii armády roku 1912 tento zákon stratil platnosť a bol nahradený zák. článkom číslo LXIX, ktorý prispôboval túto aktivitu podmienkam 20. storočia.⁶⁴ Za účelom plynulého priebehu zásobovania armády týmito zvieratami vojenská správa okrem toho každý rok vydávali osobitné nariadenia, obožníky a písomné inštrukcie, ktoré tieto zákonné nariadenia konkretizovali. V čase mieru sa zásobovanie dialo nákupom od súkromných chovateľov a špecializovaných šľachtiteľských inštitúcií, alebo doplňovaním z vlastnej chovateľskej základne armády. V čase mobilizácie najmä núteným výkupom. Z civilného sektoru odkúpené kone ďalej cvičili vo vojenských žrebčincoch, časť vycvičených koní sa v mierových časoch z hospodárskych dôvodov odovzdávala civilistom. Tí ich museli podľa presne stanovených regúl každý rok prezentovať pred komisiami, ktoré boli za týmto účelom vytvorené. V prípade mobilizácie a vojenských cvičení tieto kone boli dávané k dispozícii príslušným útvarom. Kone sa vykupovali v jeseni, na jar a v lete stavy koní boli iba doplňované podľa vopred určených kritérií.⁶⁵

63 BERKÓ, I.: A régi hadsereg magyar csapatai. In: Magyar Katonai Közlöny, 1925, č. 1, s. 296 – 310, č. 2, s. 442 – 451.

64 Príslušné zákony a všeobecné výkonné nariadenia pozri: Magyar közigazgatási törvények Grill féle, I. c. d., s. 610 – 664.

65 Rozhodujúcim kritériom bol predovšetkým vek a výška koňa, druh, zdravotný stav, ale aj farba a iné danosti zvieratá. Podľa týchto kritérií boli potom delené do viacerých skupín. Výška jazdeckých koní sa pohybovala medzi 155 – 166 cm, ťažných koní medzi 161 – 172 cm a nosných koní medzi 148 a 153 cm. Výška koní určená pre jazdné delostrelectvo sa pohybovala medzi 155 až 158 cm. Vek koní nemohol byť nižší ako 3 a pol roka. Najvyšší vek stanovený pre nákup koní bol 7 rokov, pri nosných koňoch 8 rokov. Nákupné komisie sa usilovali získať čo najviac 5-ročných

Za bezproblémové zásobovanie spoločnej armády koňmi zodpovedalo po prelome 19. a 20. storočia 7, neskôr 9 stálych nákupných komisií, u honvédstva špeciálne komisie vytvorené pri husárskych plukoch. Uhorskej domobrane sa prideliť kone z núteného výkupu. Stále nákupné komisie boli roku 1904 zriadené v Budapešti, Segedíne, Lvove, Rzeszówe, v Nagykanizsi, v Miškolci a v sedmohradskom Bilaku. Do roku 1914 boli v niektorých z týchto miest stále nákupné komisie zrušené a vytvorené nové, napr. v Cegléde, Kluži, v Magburgu an der Draub a v Sarajeve. Pretože spoločná armáda bola pri týchto výkupoch zvýhodňovaná, uhorská vlastibrana nebola spravidla zásobovaná najlepšími koňmi, hoci chovateľská základňa v Uhorsku aj jej zabezpečovala vcelku štandardnú kvalitu.⁶⁶ Svoju úlohu tu zohrali predovšetkým finančné otázky, lebo cisárska a kráľovská armáda mala k dispozícii väčšie finančné sumy na nákup než honvédstvo alebo Landwehr. Uhorská vláda i armáda všemožne podporovali chov koní v Uhorsku a z toho dôvodu príslušné ministerstvá trvali aj na výhodných cenách pre chovateľov.⁶⁷

Od roku 1889 nákup doplnkových koní sa dial podľa presne vymedzených oblastí. Nákupné komisie jazdeckých plukov mohli nakupovať kone iba z oblasti, ktorá im bola pridelená. Z územia dnešného Slovenska sa nakupovalo pre 5. a 6. honvédske pluky. V roku 1910 pri jazdeckých plukoch spoločnej armády ročne vycvičili asi 60 nových koní, takže tie disponovali s 300 až 350 vycvičenými koňmi, ktoré dočasne dostali k dispozícii civilní uchádzači. Pri rakúskom Landwehri to bolo približne 240, pri honvédstve 204 koní na jeden pluk.⁶⁸ Ročná rezerva bola v jednotlivých plukoch pri jazdeckých koňoch stanovená na 12 percent, pri ťažných koňoch na 10 percent stavu služobných koní pluku. Priemerná životná dĺžka využiteľnosti jazdeckých koní bola odhadovaná na 8, ťažných koní na 10 rokov. Vlastných chovateľských základní (Remontendepots) mala armáda roku 1904 päť. Ani jedna z nich sa nenachádzala na území Slovenska. Dozorom nad zásobovaním a kontrolnou činnosťou v tejto oblasti bol poverený okrem iných funkcionárov jeden hlavný armádny inšpektor v hodnosti generála (Generalremontierungsin-spektor).⁶⁹

---

zvierat, ale biele a neskrotné kone sa nakupovať nesmeli. Od súkromníkov sa povoľovalo nakupovať len tie kone, ktoré ešte armáda mohla aspoň 5 rokov využívať.

66 GLÜCKMANN-VÁGHÓ: c. d., s. 101; BALLA, T.: c. d., s. 45.

67 HL Budapest, HM fűggelék, 5386/VI/1907 eln. V roku 1907 sa na návrh ministerskej rady dovtedajšia cena 650 korún za koňa zvýšila na 750 korún. Pod vplyvom tejto finančnej úpravy armáda odkúpila namiesto 48 percent z roku 1906, o rok neskôršie už 57 percent koní priamo od súkromných civilných pestovateľov. V roku 1908 sa v rozpočte plánovalo s cenou 800 korún za koňa. Stúpanie cien je možné sledovať už od roku 1880, keď cena vojenského erárneho koňa v priemere činila 245 zlatých, roku 1889 to bolo 300 zlatých, roku 1897 325 zlatých a roku 1914 už 850 korún. (Porovnaj tiež BALLA, T.: c. d., s. 46).

68 Tamže, s. 47.

69 GLÜCKMANN-VÁGHÓ: c. d., s. 103 – 104.

Aktívne slúžiaci dôstojníci mali nárok na erárne kone, zároveň však boli povinní podľa funkčného zaradenia a hodnosti vydržiavať aj vlastné jazdecké kone. Dôstojníci, ktorí boli vedení v tabuľkách ako nadpočetní, nárok na erárne kone nemali. V prípade prevelenia k inej posádke alebo zo spoločnej armády k honvédstvu a naopak si dôstojníci pridelené kone brali so sebou. Jednoroční dobrovoľníci nastupujúci k jazdecktvu si museli kone obstaráť sami, alebo za používanie erárneho armádneho koňa platiť. Existoval presný rozpis, koľko koní mali mať dôstojníci v rôznych funkciách a hodnostiach k dispozícii v čase mieru i v čase vojny.⁷⁰

Pre prípad mobilizácie boli už v čase mieru stanovené limity pre povinný odvod zvierat podľa jednotlivých odvodových okresov s presným rozpisom ich roztriedenia. V takomto prípade súkromníci starajúci sa o erárne kone boli povinní do 24 hodín od vyhlásenia mobilizácie kone dopraviť na vopred určené miesto. V týchto prípadoch sa predpokladala úzka spolupráca vojenských a civilných orgánov.

Vo všeobecnosti stav zásobovania armády koňmi a ťažkými zvieratami bol v rakúsko-uhorskej monarchii priaznivý. V roku 1904 sa početný stav koní v monarchii odhadoval na 3,4 milióna, z toho asi 1,9 milióna sa nachádzalo na území Uhorska, asi 1,5 milióna na území Rakúska a približne 160 tisíc na okupovaných územiach. Početný stav mulíc a somárov, ktoré sa taktiež využívali pre potreby armády, činil asi 83 tisíc kusov.⁷¹ V roku 1910 tento stav vzrástol v Uhorsku na 2,4 milióna a v Rakúsku na 1,8 milióna koní. V čase vypuknutia prvej svetovej vojny monarchia disponovala viac než 5 miliónmi koní.⁷² Na porovnanie uvedme, že sa v roku 1913 početný stav koní v Nemecku pohyboval okolo 4,5 milióna kusov, vo Francúzsku sa odhadoval na 3,3 milióna koní využiteľných pre armádu. Tieto čísla viacnásobne prevyšovali počet koní v Rusku, kde sa odhadoval na 30 miliónov.⁷³

Podľa výňatku z reglementu pre rakúsko-uhorské jazdecktvó kvalita koní chovaných v Haliči a v Uhorsku bola veľmi dobrá a chovateľská báza dovoľovala kone aj exportovať. Nosná kapacita jazdeckých koní bola v rakúsko-uhorskej armáde stanovená na 131 kg, z čoho sedlo, deka, ovos a ostatný výstroj koňa vážili 44,5 kg, výzbroj a výstroj jazdca 16,5 kg a váha jazdca sa odhadovala na 70 kg.⁷⁴

Okrem základného vojenského výcviku a priebežných kurzov, plánovaných jazdeckých cvičení a súťaží sa na výchove kádrov pre jazdecké útvary podieľal najmä Vojenský jazdecký a jazdecký pedagogický inštitút pri Marchegu, Vojen-

70 Napr. veliteľ jazdeckého pluku mal mať v čase mieru 4, v čase vojny až 5 koní, starší kapitáni disponovali jedným erárnym a dvoma vlastnými koňmi, vojenským lekárom pri vojenských cvičeniach pridelovali jedného erárneho koňa, ale v prípade mobilizácie nastupovali s vlastným koňom a pod.

71 GLÜCKMANN-VÁGHÓ: c. d., s. 105.

72 BALLA, T.: c. d., s. 57.

73 SÜLLE, G.: Hazánk lótenyésztése és a ménescik története. In: Magyar Katonai Szemle, 1973, č. 6, s. 229 – 232.

74 VHA Trnava, KOS KO, fasc. Taktika.

ský jazdecký učiteľský ústav vo Viedni, Jazdecká kadetka v Mähr-Weisskirchenu a Uhorská kráľovská honvédska jazdecká škola v Budapešti. Z týchto škôl vychádzali dôstojníci a učelia jazdectva v rakúsko-uhorskej armáde. V samotnom Uhorsku, kde vzťah k jazdectvu mal silne zakorenené tradície a šľachta si zakladala na svojom jazdeckom umení, prísun schopných jazdcov do dôstojníckeho zboru husárstva nenarážal na väčšie problémy.

* * *

Rakúske a neskôr rakúsko-uhorské jazdectvo sa do vojenských dejín zapísalo veľmi výrazným spôsobom. Obstálo v mnohých bitkách, vojenských ťaženiach a ozbrojených konfliktoch v rôznych kútoch Európy a niektoré druhy habsburského jazdectva sa stali vzorom pre budovanie a výcvik jazdeckých oddielov aj v zahraničí. Hoci jeho význam, hodnota a idea využitia v poli sa vďaka vývoju moderného vojenstva menili a postupne znižovali, tradície jazdeckých plukov, v Uhorsku predovšetkým husárstva, sa udržiavali v nebyvalej miere. Oproti účinkom rýchlopalných zbraní pechoty, podporovaných výkonným delostrelectvom, sa však jazdecké ataky postupne stávali neúčinnými a prinášali obrovské obete. Na nebezpečenstvo veľmi „hlbokého“ a „hustého“ zoskupenia jazdectva prakticky až na čiaru útoku pri účinnosti nepriateľského delostrelectva a pechotných zbraní upozorňoval na základe vyhodnotenia vojenských manévrov vo výcvikovom roku 1912/1913 už hlavný inšpektor honvédskeho jazdectva. Zdôraznil, že pri nedodržaní moderných zásad útoku jazdectva, by tento druh zbrane už pred rozvinutím do útoku utrpel tie „najväčšie straty“.⁷⁵ Podobné upozornenia sa však v mierových dobách nebrali vážne, čo sa tragicky prejavilo hneď na začiatku vojny. V bitke pri Komarówe čelný útok rakúsko-uhorského jazdectva proti ruskej pechote viedol nielen k neúmerne vysokým a zbytočným stratám, ale aj k panike, ktorá pri ústupe strhávala pechotu. Bola to typická ukážka zaostávania vojenského myslenia rakúsko-uhorského generálneho štábu za vývojom techniky a moderného chápania boja. Rakúsko-uhorské hlavné velenie na základe týchto skúseností čoskoro prehodnotilo používanie jazdectva v poli a vydalo pomocný materiál, ktorý mal zmeniť spôsob jeho výcviku.⁷⁶ V priebehu vojny došlo ešte k niekoľkým otvoreným stretom medzi rakúsko-uhorským a ruským jazdectvom, ale tento druh zbrane čoraz výraznejšie strácal svoje pozície na bojovom poli a od roku 1915 boli jeho príslušníci v armáde monarchie už prevažne nasadzovaní ako pechota v líniiach zákopovej vojny. Jazdectvo však svoju úlohu na scéne dejín nedohralo. S hrdinskými činmi príslušníkov jazdectva sa v niektorých armádach stretávame ešte za druhej svetovej vojny.

(2001)

75 HL Budapest, HFP, 3612/1913 eln.

76 HL, Budapest, HM, 20228/1914 eln. Podrobnejšie DANGL, V.: Počiatková fáza bitky pri Komarówe a činnosť VI. košického zboru. In: Historický časopis, 40, 1992, č. 4, s. 422 – 437.

Príloha č. 1
MIEROVÉ A VOJNOVÉ POČTY JAZDECKEJ ŠVADRÓNY ROKU 1900⁷⁷

	HODNOSTNÉ ZARADENIE	MIEROVÉ POČTY			VOJNOVÉ POČTY		
		muži	kone		muži	kone	
			erárne	vlastné		erárne	vlastné
DĚSTOJNÍCI	<i>Stotník I. triedy</i>	1	–	3	1	–	3
	<i>Nadporučík, stotník II. triedy</i>	2	2	2	2	2	4
	<i>Poručík</i>	2	2	2	2	2	4
MUŽSTVO (JAZDCI)	<i>Rotný</i>	2	2	–	2	2	–
	<i>Výkonný poddĚstojník (hospodár)</i>	–	–	–	1	1	–
	<i>Čatár</i>	4	4	–	4	4	–
	<i>Desiatník</i>	12	12	–	12	12	–
	<i>Trubač</i>	1	1	–	1	1	–
	<i>Slobodník</i>	4	4	–	4	4	–
	<i>Husár, dragún, hulán</i>	122	122	–	122	122	–
MUŽSTVO (BEZ KONĚ)	<i>Výkonný poddĚstojník (hospodár)</i>	1	–	–	–	–	–
	<i>Husár, dragún, hulán</i>	13	–	–	13	–	–
	<i>DĚstojnícky sluha</i>	5	–	–	5	–	–
	<i>Ošetrovateľ koní</i>	1	–	–	1	–	–
	<i>Remenár</i>	1	–	–	1	–	–
	SPOLU	171	149	7	171	150	11

⁷⁷ Spracované podľa STAVINSZKY: Az Ostrák-Magyar Monarchia fegyveres erejének szervezete. Budapest 1900, s. 12.

Príloha č. 2
**DISLOKÁCIA HUSÁRSKÝCH PLUKOV UHORSKEJ VLASTIBRANY
 V APRÍLI 1914⁷⁸**

ČÍSLO PLUKU	VELITEĽSTVO PLUKU	JAZD. GUL. ODD.	VELITEĽSTVO KORUHY	ŠTATINY	DOPLŇOVANÉ Z ÚZEMIA ŽŮP
1.	Budapešť	1. Budapešť	I. Budapešť	1. – 3., náhradná Budapešť	Pest – Pilis – Solt – Kiskun, Jász – Nagykun – Szolnok
			II. Vacov	4. – 6. Vacov	
2.	Debrecín	–	I. Debrecín	1. – 3., náhradná Debrecín	Hajdú, Bihar, Békés, Csanád, Csongrád
			II. Nagyvárád (Óradea)	4. – 6. Nagyvárád	
3.	Segedín	2. Segedín	I. – 3., náhradná 1. Segedín	Segedín	Arad, Temes, Csongrád, Torontál, Krassó-Szörény
			II. Arad	4. – 6. Arad	
4.	Szabadka (Subotica)	I. Szabadka .. II. Kecskemét	1. – 3., náhradná	Szabadka	Pest – Pilis Solt – Kiskun, Bács – Bodrog
			4. – 6. Kecskemét		
5.	Košice	4. Košice	I. Košice	1. – 3., náhradná Košice	Gemér, Novohrad, Zvolen, Höves. Liptov. Šariš, Spiš, Abovsko-Turianska, Borsod, Máramaros, Ugocsa. Bereg, Szabolcs, Zemplín. Szatmár, Užská
			II. Nyíregyháza	4. – 6. Nyíregyháza	
6.	Zalaegerszeg	3. Nagykanizsa	I. Zalaegerszeg	1. – 3., náhradná Zalaegerszeg	Komárno, Moson, Sopron, Zala, Vas, Győr, Veszprém
			II. Keszthely	4. – 6. Keszthely	
7.	Pápa	–	I. Pápa	1. – 3., náhradná Pápa	Bratislava, Hont, Tekov, Óstrihom, Nitra, Trenčín, Turiec, Orava
			II. Nové Zámky	4. – 6. Nové Zámky	
8.	Pécs (Pärköstölje)	–	I. Pécs	1. – 3., náhradná Pécs	Fejér, Tolna, Somogy, Baranya
			II. Baja	4. – 6. Baja	
9.	Marosvásárhely (Tirgu Mures)	–	I. Marosvásárhely	1. – 3., náhradná Marosvásárhely	Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, Brassó. Háromszék, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Csík. Udvarhely, Alsó-Fehér, Hunyad, Szeben, Kolozs, Szilágy, Maros-Torda, Torda-Aranyos. Fogaras
			II. Szamosújvár (Gherla)	4. – 6. Szamosújvár	
10.	Varasd (Vražďin)	–	I. Varasd	1. – 3., náhradná Varasd	z územia Chorvátsko-Slavónska
			II. Verőce (Vízovistica)	4. – 6. Verőce	

⁷⁸ Spracované podľa A. m. kir. honvédség hadrendje békében. Az 1914 év tavaszán történt helyőrségszerveztetések után. Budapest 1914; BALLA, T.: c. d., s. 163; ENHL, M.: c. d., s. 89 – 91.

6. KAPITOLA

**PROBLEMATIKA NÁRODNOSTNEJ OTÁZKY
V ARMÁDE A REAKCIE SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI**

Pestovanie dynastického ducha v armáde, výber dôstojníckeho zboru, snaha zabrániť prenikaniu politicky podfarbených ideí do armády, celý systém organizačnej nadväznosti armádnych štruktúr podčiarkovali snahu habsburského dvora zachovať si rozhodujúci vplyv na armádu aj v nových, modernejších podmienkach nastupujúceho dvadsiateho storočia. Tým však paradoxne boli do značnej miery konzervované aj niektoré prežitky feudalizmu, ktoré na druhej strane brzdili budovanie armády moderného typu, o čo sa vojenski teoretici v období pred prvou svetovou vojnou neskrývane usilovali. Svojskou črtou rakúsko-uhorskej armády bola zároveň skutočnosť, že duch dualizmu sa vo vedomí špičiek armády zakódoval v oveľa menšej miere než vžitý punc absolutizmu.

Viedenský centralizmus, prejavujúci sa takmer vo všetkých dôležitejších otázkach organizácie a výstavby armády, narážal na odpor maďarskej šľachty, džentry i buržoázie. Videli v nej predovšetkým obmedzovanie maďarskej supremácie v Uhorsku a symptómy národnostného útlaku z rakúskej strany, spojené aj z toho vyplývajúcimi nevýhodami v politickej, ale aj v ekonomickej sfére. Kritika vojenskej politiky cisárskeho dvora a rakúskej generality sa v predvolebných vyhláseniach, v politických programoch a v parlamentných prejavoch predstaviteľov maďarských opozičných strán vo viac alebo menej výraznej podobe objavovala už od vyrovnania roku 1867. Nesúhlas s touto politikou, hoci v zakrytejšej podobe, je badateľný aj u uhorských reprezentantov programu vyrovnania. Ich konkrétne požiadavky sa v tejto oblasti vzhľadom na vývoj vnútro politickej a zahraničnopolitickej situácie menili, základné atribúty a ciele, ktoré ňou sledovali, však vo svojej podstate zostávali nemennými. Jedným z týchto cieľov, a nie nepodstatným, bola snaha využiť armádu v čo najširšej miere na maďarizáciu, resp. asimiláciu nemaďarských národov a národností v Uhorsku. Viacerí predstavitelia týchto politických prúdov považovali armádu popri školstve za mimoriadne vhodný nástroj pôsobenia na mladých v tomto duchu.

Hlavným terčom útoku maďarskej meštiackej opozície po prelome 19. a 20. storočia bola v tejto oblasti najmä otázka služobného, veliaceho a plukovného jazyka v spoločnej armáde, otázka jazyka používaného vo vojenskom súdnictve, nedostatočná znalosť maďarčiny v dôstojníckom zbore spoločnej armády na území Uhorska, obmedzená právomoc uhorského parlamentu vo vojenských veciach, nízke percentuálne zastúpenie Maďarov, resp. Uhrov vo vysokých dôstojníckych funkciách a v dôstojníckom zbore vôbec, prístup do vojenských škôl, používanie

znakov, zástav a erbov v Uhorsku, dislokácia vojsk na teritóriu svätoštefanskej koruny, urážky maďarských národných tradícií zo strany rakúskych dôstojníkov, celá skupina otázok súvisiacich s ďalším budovaním honvédstva, jeho vyzbrojovania, využívanía a pod. Niektoré z týchto výčitiek vznesených na adresu viedenského centralizmu vychádzali zo skutočného stavu a v širších vrstvách maďarskej pospolitosti našli aj podporu. V politických zámeroch strán sa však veľmi často menili na demagogické heslá, na nástroje nátlaku s vopred pripraveným scenárom na možné politické kupčenie. Aj keď hlavné ciele týchto síl smerovali k osamostatneniu uhorskej časti spoločnej armády, za rôzne ekonomické a politické výdobytky boli vždy ochotní ku kompromisom a niekedy aj k ďalekosiahlym ústupkom.

Väčšina maďarských meštiackych politických strán a zoskupení v Uhorsku vo vydobytí samostatnej uhorskej armády videla nielen zásadný krok k emancipácii Uhorska, mocenskú protiváhu tlaku Viedne, získanie rôznych hospodárskych výhod v oblasti zásobovania a vyzbrojovania armády, širšiu možnosť uplatnenia sa v štruktúrach ozbrojených síl a pod., ale aj lákavú príležitosť na pacifikovanie prejavov národného pohybu Nemaďarov a na pretvorenie Uhorska v homogénny štát v duchu „uhorskej štátnej idey“. Práve v tejto oblasti sa pokročilo v snáhach o naštrbenie pôvodných konvencií dualizmu v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou najďalej.

Už hneď po vyrovnaní sa tzv. „národné požiadavky“ v armáde stali trvalým programovým bodom maďarských strán, systematicky sa usilujúcich o nezávislosť Uhorska. Pri všetkých príležitostiach, keď to program rokovania dovoľoval, predkladali poslanci týchto strán svoje návrhy na získanie jazykových a iných výdobytkov v armáde, pričom jedným z veľmi častých argumentov pre ich podporu bolo zdôrazňovanie možností, ktoré armáda poskytuje pre prajné riešenie národnostnej politiky v Uhorsku. Po prelome storočia sa tieto požiadavky stupňovali a vyššie naznačené argumentácie na ich podporu sa množili.

* * *

K najpamätnejším a k najvýraznejším prejavom opozičného hnutia v súvislosti s otázkami brannej moci pred prelomom storočia došlo v nadväznosti na dlhší čas pripravovaný nový branný zákon, ktorý pred uhorský snem predložila koncom októbra 1889 vláda Kolomana Tiszu. V rámci tohto návrhu zákona minister vlastibrany Gejza Fejérváry, ktorý si inak svojimi predchádzajúcimi návrhmi o podpore vdovám po dôstojníkoch a vojakoch a svojou angažovanosťou pri budovaní budapeštianskeho Zbrojného a strojného závodu získal určitý rešpekt aj v opozičných kruhoch, predložil návrh takej reformy, ktorý proti nemu a proti zákonu obrátil nielen Stranu nezávislosti, ale aj umiernenú opozíciu a časť poslancov vládnych strán. Spolu s nimi aj veľkú časť maďarskej verejnosti, najmä vysokoškolskej mládeže. Sklamanie opozície bolo o to väčšie, že nedávno predtým sa panov-

ník pochvalne vyjadril o bojaschopnosti honvédstva a všeobecne sa očakávalo, že po dvadsiatich rokoch jeho existencie dôjde v jeho rámci k výstavbe delostrelectva, k rozšíreniu technických útvarov, prípadne aj k zvýhodneniam pri povyšovaní mladých honvédskejších dôstojníkov. Nič z toho sa neudialo. Nový návrh branného zákona nereagoval ani na roky opakovanú požiadavku maďarským nacionalizmom nasiaknutých politických kruhov, aby záložní dôstojníci z Uhorska skladali skúšky v maďarčine. Kritizované boli aj niektoré paragrafy týkajúce sa jednoročných dobrovoľníkov.¹

Skutočnú búrku, ktorá sa preniesla aj do budapeštianskych ulíc, v parlamente vyvolal 14. a 25. paragraf nového branného zákona. Branné zákony z roku 1868 a 1878 výslovne kodifikovali, že počet uhorských nováčikov uhorský snem schvaľuje na desať rokov dopredu a skutočný stav odvedencov za príslušný rok musí taktiež odobriť tento snem. Zo 14. paragrafu návrhu nového branného zákona bola vypustená klauzula o práve uhorského snemu schváliť nováčikov na nasledujúcich desať rokov. Tento krok sa v maďarských opozičných kruhoch, ale aj v časti prívržencov politiky vyrovnania považoval za priamy útok na uhorské ústavné práva. Návrh 25. paragrafu zase sťažoval vykonávanie dobrovoľníckych dôstojníckych skúšok pre tých, ktorí v dostatočnej miere neovládali nemecký jazyk, lebo tieto skúšky nariaďoval vykonať iba v nemčine. Tí, ktorí tieto skúšky nezvládli, resp. prepadli, museli odslúžiť aj druhý rok. Tento paragraf opozícia považovala za útok na jazykové prerogatíva obyvateľov Uhorska, resp. Maďarov a považovala ho za brzdu pri získavaní maďarskej inteligencie do dôstojníckeho zboru.

Tiszova vláda, ktorá návrh zákona predkladala, sa ocitla pred vážnou vnútornou dilemou. Bola nútená brániť paragrafy, s ktorými nesúhlasila ani časť prívržencov. Strana nezávislosti i umiernená opozícia na čele s Albertom Apponyim začali na stránkach tlače i v parlamente frontálny útok proti prijatiu tohto zákona, resp. uvedených paragrafov. Už v prvý deň parlamentnej debaty k tomuto zákonu, 10. januára, sa registrovalo 50 rečníkov, z toho 40 s odmietavým stanoviskom. Parlamentná galéria bola preplnená záujemcami a polícia v uliciach Budapešti zvýšila pohotovosť. Do opozičného hnutia, ktoré sa v parlamente zo strany opozície zmenilo na obštrukciu, sa zapojila aj časť vysokoškolskej mládeže. Tí vyslali delegácie aj do iných miest s výzvami na uskutočnenie protestných demonštrácií. Na území Slovenska tieto delegácie zavítali do Bratislavy, Košíc, Prešova a Banskej Štiavnice. V Budapešti protesty prerástli do mohutných demonštrácií. Tisza si v sneme dokázal udržať väčšinu, ale musel pohroziť abdikáciou a viackrát osobne obhajovať svoje názory, a tak zákon bol po prudkých reakciách nakoniec prijatý väčšinou 127 hlasov.² Následné demonštrácie sa rozšírili aj na vidiek s prevahou maďar-

1 HAJDU, T.: *Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest 1999, s. 95.
2 SZATMÁRI, M.: *Húsz esztendő parlamenti viharai*. Budapest 1928, s. 95.

ského obyvateľstva. Väčším incidentom zabránilo iba nasadenie vojska a polície a najmä nečakaná správa o tragickej smrti v Uhorsku obľúbeného následníka trónu Rudolfa, ktorá dala príležitosť na prerušenie zasadnutia snemu.

Na februárovom zasadnutí uhorského snemu pokračovali síce obštrukcie, ale panovník už ustúpil vo formulácii 14. paragrafu a súhlasil s návratom k pôvodnému zneniu spred desiatich rokov. Dňa 26. marca, teda po viac než dvojmesačnej parlamentnej diskusii, rokovanie o novom brannom zákone ukončili. Namiesto pôvodného návrhu 25. paragrafu nakoniec prijali kompromis, podľa ktorého znalosť nemeckého jazyka sa pri skúškach vyžaduje v takej miere „*pokiaľ to nevyhnutne vyplýva zo služobných pomerov spoločnej armády*“ a zároveň sa môže používať aj v komunikácii s uhorskými a chorvátskymi jednoročnými dobrovoľníkmi.³

Parlamentné búrky z roku 1889 naznačili, že to budú najmä otázky vojensko-politického charakteru, ktoré maďarské opozičné strany využijú ako nátlak na vládu, ktorá stála na pozíciách vyrovnania z roku 1867 (tzv. sedemašestdesiatnici), a na panovníka a stanú sa jedným z najvýraznejších prejavov krízy dualizmu. Načas, predovšetkým pod vplyvom vynárajúcich sa štátoprávnych a cirkevnopolitických otázok, robotníckych a sociálnych hnutí, vojenská problematika ustúpila do úzadia, jej latentný dosah sa však aj naďalej prejavoval a vyostroval vzťah medzi časťou maďarskej politickej scény a vojenským vedením. Tento vzťah sa zhoršoval úmerne s rastom vplyvu Františka Ferdinanda na rakúsko-uhorskú armádu. Po páde vlády K. Tiszu sa uhorské vlády snažili vytŕcť politický kapitál z podpory spoločnej armády a postupne si do svojich programov zapracovávali aj požiadavky opozície smerom k ozbrojeným silám. A to často aj také, o irealite ktorých boli aj sami presvedčení.⁴ K určitému upokojeniu v radoch maďarskej opozície došlo koncom 19. storočia, po povýšení Ludoviky na úroveň vojenskej akadémie, po vybudovaní dvoch honvédskejších kadetiek, jednej vyššej vojenskej reálky a prvých honvédskejších nemocníc. Prispelo k tomu aj presadenie určitých výhod v postupe na hodnostnom rebríku honvédskejších dôstojníkov. Tento stav však už na jeseň 1902 opäť prerástol do parlamentnej krízy a do krízy samotného dualizmu.

* * *

Maďarská Strana nezávislosti v januári 1903 predložila parlamentu svoj vojenský program, v ktorom žiadala: v uhorskej armáde, ktorá tvorí doplnujúcu zložku celej armády, zamestnávať výlučne iba maďarských (uhorských) dôstojníkov, školiť ich iba vo vojenských inštitútoch na území Uhorska, a to v reči maďarskej, od každého dôstojníka tejto armády požadovať uhorskú štátnu príslušnosť a dokonalú znalosť maďarčiny, ako výcviková a veliacu reč používať iba štátny jazyk (t. j. maďarčinu – pozn. V. D.), používať znaky, zástavy a erby uhorského štátu, prisahu

³ Tamže.

⁴ Pozri DEÁK, I.: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918. Budapest 1993, s. 94.

skladať na uhorskú ústavu a túto armádu dislokovať výlučne len v hraniciach Uhorska. Ďalej žiadala znížiť aktívnu základnú vojenskú službu na dva roky a vypracovať nový trestnoprávny poriadok pre armádu, v ktorom by boli vyššie naznačené požiadavky zohľadnené.⁵ Tieto i ďalšie požiadavky predkladali aj napriek tomu, že neboli na ich naplnenie vytvorené podmienky a maďarské národy monarchie sa s nimi nestotožňovali. Skutočnosťou však zostáva, že ich presadenie podporovala aj časť poslancov za vládne strany. Opakujúce sa vládne krízy v súvislosti s vojenskými otázkami nakoniec prinútili Františka Jozefa I. vydať známy armádny rozkaz v Chlopoch, ktorý vyvolal v maďarských kruhoch v Uhorsku dovtedy nevídanú parlamentnú búrku a nervozitu.⁶ Aj keď vzápätí panovník urobil menšie ústupky vo vojenských záležitostiach (okrem iného povolil na priečelia kasární spoločnej armády v Uhorsku vyvesiť aj uhorské zástavy a pristúpil na požiadavku, aby uhorskí dôstojníci mohli byť preradení do uhorských plukov), rozjatrené pomery sa neutišili. Pokusy Štefana Tiszu, ktorý sa v novembri 1903 stal ministerským predsedom, o konsolidáciu pomerov stroskotali, a tak sa rozhodol pre riskantný krok. Rozpustil parlament a vypísal nové voľby. Utrpel však porážku, a tak panovník v júni 1905 vymenoval úradnícku vládu gen. Gejzu Fejérváryho. Kríza prerástla do takých rozmerov, že opozícia vyzývala na odopretie platenia daní a na bojkotovanie odsúhlasenia odvodu nováčikov. Fejérváry rozpustil parlament za asistencie honvédskeho práporu (tento fakt sám osebe dokazoval, že honvédstvo nie je zďaleka tak silno predechnuté „maďarským národným duchom“, ako to opozícia vykresľovala), a vo Viedni uvažovali aj o vyššie spomenutej eventualite vojenského riešenia situácie. Nakoniec vznikol svojský kompromis. Koalícia opozičných strán a s nimi sympatizujúcich sedemašesťdesiatnikov za prísľub nových volieb sa dočasne zriekli presadzovania svojich vojenských a „národných“ požiadaviek.

Nová koalíčná vláda Alexandra Wekerleho svoje rozhodnutie zdôvodnila takto: *„Podujali sme sa k vládnutiu, aby sme zachránili ústavu, udržali parlamentarizmus, navrátili panstvo zákona a práva,... aby sme zabezpečili slobodu občianskych a osobných práv a tak nasmerovali verejnú správu a činnosť všetkých orgánov štátneho života do vlasteneckého a spoľahlivého riečišťa. Podujali sme sa k vládnutiu s tým, že tie veľké národné idey, ktoré v poslednom čase ovládajú verejnú mienku Uhorska, počas prechodnej doby nášho pôsobenia nemienime presadzovať, ale naše idey, politické presvedčenia v plnej čistote a bez narušenia zachováme“*.⁷ Napriek týmto konštatovaniam aj Wekerleho vláda pokračovala v nátlaku na panovníka a podarilo sa jej presadiť určité

5 Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, zv. XI. Budapest 1904, s. 62, 27. 1. 1903. Tiež Országgyűlési Értesítő (OÉ), 295. zas., 30. 6. 1903.

6 Blížšie pozri KRISTÓFFY, J.: Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890 – 1926. Budapest 1927, s. 94; DANGL, V.: Slovenská buržoázia v zápase o branné predlohy (1910 – 1912). In: Historický časopis, 23, 1975, č. 1, s. 51.

7 OÉ, 6. zas., 29. 5. 1906.

výdobytky v oblasti branných síl, a to na úkor nemaďarských národov a národností. Maďarčina bola zavedená do všetkých tých plukov, v ktorých aspoň 20 % príslušníkov sa hlásilo k maďarskej národnosti. Takýchto plukov využitím rôznych machinácií v Uhorsku napočítali 37.⁸ Tieto úpravy si vyslúžili ostrú kritiku slovenských politických predstaviteľov. Wekerleho vláda sa za svoje úsilie, vynaložené v prospech rozvíjania brannej moci a tlmenia opozičných „národných požiadaviek“, usilovala aj o rekompenzácie v oblasti národnej banky a o ďalšie ústupky v prospech maďarčiny v armáde. Jej úsilie však už narážalo vo Viedni na odmietavé stanoviská, čo nakoniec viedlo k jej pádu a k ďalšej vládnej kríze.

* * *

Po voľbách roku 1910 nastúpila nová vláda Národnej strany práce ako koalícia zástupcov veľkostatkov a podnikateľských kruhov. Usilovala sa o upevnenie dualizmu a vo svojom snažení sa opierala aj o panovníka, armádu a zbrojných dodávateľov. Jej vedúci predstaviteľ Štefan Tisza nemaďarským národom a národnostiam v Uhorsku dal jasne najavo, že bude podporovať tendencie vedúce k maďarskému charakteru štátu a aj militarizačné tendencie. V uhorskom parlamente sa objavil dovtedy nevídaný počet penzionovaných dôstojníkov. Súhrne ich počet tvoril takmer jednu tretinu parlamentu.⁹ Začala sa jedna z najintenzívnejších fáz predvojnovnej militarizácie, súčasťou ktorej boli aj predlohy nových branných zákonov. V súvislosti s ich prijatím sa rozvírila mohutná vlna parlamentnej obštrukcie, ktorú Tisza násilím zlomil. Nechal odsúhlasiť nové branné zákony a neskôr aj výnimočné nariadenia pre prípad vojny, zákony o vojenských dodávkach, o rekvirácii a cenzúre v prípade vojny.¹⁰ Počas parlamentného zápasu o vojenské otázky, najmä zo strany maďarskej opozície, sa objavovali viaceré iracionálne konštrukcie, ale aj kompromisné návrhy, ktoré plnili predovšetkým funkciu nátlaku na vládu a najvyššie vojenské kruhy. Tieto požiadavky boli stále výraznejšie spájané so snahou asimilovať príslušníkov nemaďarských národov a národností aj prostredníctvom armády.

8 Podľa KISZLING, R.: Habsburgs Wehrmacht im Spiegel des Nationalitätsproblem 1815 bis 1918. In: Gedenkschrift für Harold Steinacker. München 1966 uvádza HAJDU, T.: c. d., s. 119.

9 HAJDU, T.: c. d., s. 125.

10 Bližšie DANGL, V.: Slovenská buržoázia v zápase o branné predlohy (1910 – 1912). In: Historický časopis, 23, 1975, č. 1, s. 49 – 71; DANGL, V.: Protivojnové hnutie slovenskej sociálnej demokracie v období balkánskych vojen (1912 – 1913). In: Historický časopis, 26, 1978, č. 1, s. 25 – 62; DANGL, V.: Rast militarizmu v období balkánskych vojen. In: Československý časopis historický, 28, 1980, č. 3, s. 377 – 398. Podrobnejšie k otázke parlamentných zápasov v rokoch 1902 – 1913 pozri tiež Magyarország története 1890 – 1918, 7/1, Budapest 1978, s. 517 – 857; DOLMÁNYOS, I.: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901 – 1904). Budapest 1963; PÖLÖSKEI, F.: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910 – 1914. Budapest 1970; VO-TRUBA, F.: Slovensko v politickej aktivite. Milan Hodža a slovenské politické prebudenie. In: Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník. Praha 1930, s. 315 – 488; HAJDU, T.: c. d., s. 113 – 130.

Kým v Predlitavsku sa objavovali snahy kohéziu monarchie stupňovať s opatrným rozširovaním politických práv národností, v Uhorsku sa stretávame s opačným trendom. Uzavieraním sa aj pred najskromnejšími národnostnými požiadavkami a to aj, a predovšetkým, v súvislosti s ozbrojenými silami. V tomto smere je aj zblížovanie osemaštyridsiatnických a sedemašesťdesiatnických strán zjavné. Tento proces je veľmi evidentný už od prelomu storočia a výrazne sa prejavoval aj na pôde uhorského snemu. V súvislosti s prerokovávaním vojenského rozpočtu už roku 1900 poslanec Dezider Prónay žiadal širší priestor pre maďarský element v armáde a poznamenal, že aj týmto spôsobom sa „*musíme v tejto polyglotnej krajine usilovať o to, aby sme rôzne národnosti asimilovali*“.¹¹ Poslanec Ján Tóth v parlamentnej debata, ktorá sa rozprúdila v roku 1903, zdôraznil, že práve v armáde organizovanej na národnom princípe vidí najdôležitejšieho činiteľa pre „*supremáciu maďarského plemena*“.¹² „*Každé právo na slobodu, ktoré sa tu realizuje, každé osobnostné právo, ... každá inštitúcia, každý zákon, ktorý tu vznikne, musí byť taký, aby nebránil a nemohol krivdiť v celom Uhorsku maďarskej hegemonii, maďarskej národnej jednote a pomalej výstavbe jednotného maďarského (uhorského) národného štátu*“, zdôraznil A. Sréter v rámci tejto debaty východiská platné aj pre budovanie uhorskej armády.¹³ Jeho kolega Ludovít Holló upozorňoval na nebezpečenstvo ideového pôsobenia susedných štátov na nemaďarských obyvateľov Uhorska a na údajný laxný postoj rakúskej vojenskej moci k tejto problematike. Treba pretrhnúť tendencie smerujúce zo strany národností k najvyšším vojenským kruhom, lebo len tak bude možné vybudovať maďarskú štátnosť a zabezpečiť maďarskú národnú nadvládu. Ako samozrejмый predpoklad pre to považoval naplnenie „národných požiadaviek“ v armáde.¹⁴ M. Babó zdôraznil, že vláda musí dosiahnuť taký stav, aby sa v armáde „*...na celej čiare presadil maďarský duch a maďarské cítenie*“.¹⁵ Maďarčina nesmie byť zatlačaná na úkor nemčiny a dávaná na roveň jazykom „neštátotvorných národností“, zdôvodňoval potrebu asimilácie aj prostredníctvom armády Mikuláš Gabányi.¹⁶ Nemaďarské národnosti musia pocítiť, akú mohutnú silu by mali maďarské vládnuce vrstvy v rukách v podobe uhorskej národnej armády, o to skôr podľahnú maďarskému vplyvu – rozvádza svoje dôvody na budovanie samostatnej uhorskej armády poslanec Viktor Pichler.¹⁷ „*Maďarský charakter armády by priviedol k rozumu aj národnosti*“, konštatuje poslanec nezávislej strany Z. Pap a upozorňuje na neblahý vplyv súčasnej praxe v spoločnej armáde, kde prípady neúcty k Maďarom zo strany Rakúšanov sú priam exemplárnymi príkladmi pre

11 DOLMÁNYOS, I.: c. d., s. 161 – 162.

12 Tamže.

13 OÉ, 307. zas., 14. 7. 1903.

14 OÉ, 331. zas., 9. 11. 1903.

15 OÉ, 338. zas., 17. 11. 1903.

16 OÉ, 341. zas., 20. 11. 1903.

17 DOLMÁNYOS, I.: c. d., s. 162 – 163.

Nemaďarov, aby sa z nich vychovávali „národnostní buriči“. ¹⁸ A ešte posledný citát z rozpravy o otázke navýšenia počtu nováčikov z roku 1903 z vystúpenia Martina Lovászyho: „*Keď si vybojujeme maďarský služobný a veliaci jazyk, tak si zároveň vytvoríme veľkú morálnu nadradenosť maďarského plemena v tejto krajine, ktorá musí mať rozhodujúci vplyv práve na národnosti.*“ ¹⁹

* * *

Predstava využitia armády na asimilačné ciele v prospech maďarských národných ideálov sa už v uhorskom parlamente udomácnila natrvalo. Napriek prísluhu koalíciej vlády, že neotvorí otázku samostatnej uhorskej, resp. maďarskej armády a s tým súvisiacich maďarských „národných aspirácií“, aj počas jej vlády odznelo na pôde snemu viacero vystúpení, zdôrazňujúcich ich naplnenie práve týmito argumentmi. Aj roku 1908 poslanec Zoltán Lengyel, zdôrazňujúc dôležitosť reformy dopĺňania armády, žiadal, aby Nemaďari boli do plukov spoločnej armády zaraďovaní tak, aby prevahu vždy v nich mali Maďari a tým sa „*maďarizačný vplyv maďarského mužstva*“ uplatnil tak, ako je to pri honvédstve. ²⁰ Na tom istom zasadnutí A. Bozóky opakoval neustále frekventovanú myšlienku, že bez samostatnej armády „Maďarstvo“ nebude mať dostatočný rešpekt v očiach nemaďarských národov a národností. ²¹

Aj v obširných parlamentných diskusiách v období zápasu o prijatie nových branných zákonov v predvojnovom období sa často objavovali názory, ktoré jeden z hlavných dôvodov na vybudovanie samostatnej uhorskej národnej armády videli v jej maďarizačnej misii. „*Musíme posilniť národné panstvo v tejto krajine*“, a to aj prostredníctvom armády, žiada poslanec L. Holló na zasadnutí snemu v januári 1912. ²² „*Maďarský národ musí ukázať vždy a v prvom rade národnostiam, že tu je, a že je ochotný vybojovať boj v prípade, keď je reč o jej supremácii*“, konštatuje iný poslanec opozície v súvislosti s prerokovávaním vojenských otázok. ²³ František Thalý v obsiahlych prejavoch dokazuje „*výchovný a zjednocujúci*“ vplyv armády, ktorý je mimoriadne dôležitý práve kvôli mnohonárodnostnému charakteru Uhorska. Jednota v tomto smere, hovorí Thalý, „*je pre nás životnou otázkou*“. ²⁴ Poslanec I. Haller podčiarkuje výhody prísnej disciplíny v armáde, ktorú treba využiť na to, aby sa do jej príslušníkov „*vkvapkávalo maďarské cítenie*“. ²⁵ „*Či žiadame my dnes iné*“, pýta sa poslanec U. Kállay, „*než aby každý občan krajiny – a tu máme na mysli v prvom*

18 KEMÉNY, G. G.: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867 – 1918, zv. 4, 1903 – 1906. Budapest 1966, s. 91. Tiež OĚ, 343. zas., 23. 11. 1903.

19 OĚ, 353. zas., 7. 12. 1903.

20 OĚ, 258. zas., 17. 1. 1908.

21 Tamže.

22 OĚ, 331. zas., 22. 1. 1912.

23 OĚ, 333. zas., 24. 1. 1912.

24 OĚ, 382. zas., 29. 5. 1912.

25 OĚ, 24. zas., 27. 7. 1910.

*rade národnosti – našiel v uhorskej armáde maďarského (uhorského) ducha, maďarský (uhorský) charakter, maďarské (uhorské) cítenie, znaky vlasti...?*²⁶ Gróf Somssich odporúča národnostne premiešané pluky dislokovať výlučne do oblastí s čisto maďarským obyvateľstvom, aby tak v styku s okolím „...sa maďarizovali a prijímali maďarského ducha“.²⁷ A ešte jeden citát z úst popredného predstaviteľa opozície A. Apponyiho, ktorý odznel v rámci debaty o vojenských otázkach v uhorskom parlamente v lete 1911. *„Armáda je veľkou vychovávateľkou, je nepremožiteľnou mocou, ktorá vytvorila dnešné Taliansko a ktorá dáva možnosť Prušiakom ponemčiť Poliakov. V Uhorsku však bude slovenská a rumunská mládež, nakoľko už od notárov a slúžnych nebola vychovávaná k vlastenectvu, postavená vo vojenskej službe pred celkom iné úlohy. V armáde nebude poznať kráľa, len cisára a kráľa. Po takejto výchove budú mať agitátori ľahkú prácu. Armáda bude ich prirodzenou spoločníčkou a podporou. Naša národnostná otázka môže byť riešená v náš prospech len pomocou armády, len keď bude armáda maďarská, bude celé Uhorsko jednotným maďarským štátom.“*²⁸

Podobné úvahy sa objavovali aj na stránkach tlače, ale aj v rôznych účelových brožúrach a knižných publikáciách. Azda najpregnantnejšie súhrn týchto úvah vyjadril neskôr ten istý Apponyi vo svojich spomienkach: *„Keby sme od 50 rokov mali maďarskú (uhorskú) armádu, politická asimilácia národností by bola natoľko pokročila, že by národnostná otázka svoj rozbíjačský charakter bola zrejme stratila.“*²⁹

Len čo sa však v záplave týchto argumentov objavila otázka, čo s jazykmi nemaďarských národov a národností v ozbrojených silách na území Uhorska, vládni i opoziční poslanci o nej odmietali diskutovať, opierajúc sa o fiktívnu teóriu „jednotného politického národa“ a jedinej štátnej reči. *„Národný charakter je tým, bez čoho dnes armáda nemôže byť silnou,“* dôvodil predstaviteľ hnutia opozície Karol Eötvös, pričom zdôrazňoval úlohu jazyka ako jednu zo základných podmienok uplatnenia národnej individuality.³⁰ Ten istý Eötvös však okamžite protestoval, keď sa v týchto súvislostiach nadviedla otázka jazykových práv nemaďarských príslušníkov armády v Uhorsku, dôvodiac, že ich jazyky nie sú jazykmi „štátotvorného národa“.³¹ Keď Milan Hodža v júli 1906 upozornil v parlamente na to, že maďarizáciou plukovnej reči sa vytvárajú predpoklady na to, aby sa narušila bojaskopnosť armády, čím vlastne iba opakovane jednu z argumentácií viedenských vojenských kruhov proti samostatnosti uhorskej časti spoločnej armády, bol nazvaný vlastizradcom.³²

26 OĚ, 382. zas., 29. 5. 1912.

27 OĚ, 119. zas., 10. 3. 1911.

28 Citované podľa Národný hlásnik, 21. 7. 1911.

29 APPONYI, A.: Emlékirataim. Ötven év, zv. II. Budapest 1934, s. 198.

30 EÖTVÖS, K.: Harc a nemzeti hadseregért. Budapest 1906, s. 34.

31 Citované podľa DOLMÁNYOS, I.: c. d., s. 162 – 163.

32 Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviseletének naplója, zv. I. Budapest 1906, s. 267. zas. 331., 21. 1. 1912.

Vari najväčší rozruch v budapeštianskom sneme v tomto smere spôsobilo vystúpenie rumunského poslanca Júliusa Maniu vo februári 1909 v súvislosti s prerokovávaním kontingentu nováčikov. Maniu zdôraznil, že cieľom armády je zaistiť vnútornú a zahraničnú bezpečnosť monarchie a jej historickú úlohu v súčasnom svete. Tou v minulosti bola zábezpeka slobodného rozvoja príslušníkov menších národov žijúcich v monarchii, ktoré pre svoje geografické rozloženie neboli schopné si vytvoriť samostatné štáty, a ochrana proti východnému barbarizmu, ohrozujúcemu západnú kultúru. Kým prvá úloha je aj v súčasnosti nanajvýš aktuálna, druhá dnes stojí v opačnom garde. Dnes úlohou Rakúsko-Uhorska by malo byť zabrániť Dran nach Osten a tým garantovať medzinárodnú rovnováhu. Túto funkciu však monarchia môže plniť len za predpokladu súzvuku oboch vyššie uvedených úloh. Po roku 1867 sa však v Rakúsku dali na cestu zaistenia nemeckej a v Uhorsku maďarskej hegemonie. Kým tento chybný krok v Rakúsku postupne korigovali a dnes sú tu vytvorené predpoklady pre širokú emancipáciu nenemeckých národov, v Uhorsku vládne plemenná výnimočnosť, spojená s triednym panstvom a so snahou o presadenie maďarského charakteru vo všetkých sférach politického, hospodárskeho a kultúrneho života. Vývinu nemaďarských národov sa kladú do cesty umelé prekážky, a preto sú právom nespokojné. Tento duch sa prenáša aj do armády. „*Vy sa už neuspokojíte s tým, že tento duch, toto snaženie, ktoré jedným slovom môžeme nazvať maďarizáciou, ste vniesli do inštitútov krajiny a štátneho života, ale pomaly, nepozorovane sa ho snažíte vniesť aj do armády,*“ povedal okrem iného Maniu.³³ Je len prirodzené, že národnosti za takýchto okolností nie sú ochotné odsúhlasiť daň krvi pre armádu, vedenú takýmto snahami. Maniu, prerušovaný výkrikmi maďarských poslancov, uviedol aj konkrétne príklady dokazujúce maďarizačné tendencie v armáde, ale pre neustály hluk a krik predsedajúci musel prerušiť rokovanie. Keď sa po prestávke Maniu pokúsil pokračovať v uvedenom duchu, dokazujúc škodlivosť vnášania partikulárnych záujmov a národnostnej nevraživosti do armády, predsedajúci ho napomenul a nakoniec mu odňal slovo.³⁴

Nasledujúce dni reagovali na toto vystúpenie viacerí maďarskí poslanci. Väčšina z nich opakovala argumenty, ktoré predniesol reprezentant Strany nezávislosti a 48. roku gróf Teodor Batthyány. Ten Maniuovu reč nazval protivlastencovou a vlastizradnou, obvinil ho z útoku proti uhorskej ústave, z čoho podľa neho treba vyvodit patričné konzekvencie. Obvinil rumunského poslanca, že sa stavia do pózy ochrancu záujmov národností, hoci v skutočnosti nie je ich zástupcom, lebo národnostnú stranu, ktorej členom je Maniu, údajne Nemci a Rusíni a ani značná časť Rumunov a Slovákov nepodporuje. Záujmom poslancov za národ-

---

33 OĚ, 420. zas., 16. 2. 1909.

34 Tamže.

nosti je upevniť jestvujúci stav v armáde a torpédovať oprávnené maďarské požiadavky. Tým vraj jednoznačne dokazujú, že stoja v službách rakúskych extrémistov a dali otvorene najavo, že sú nepriateľmi uhorskej vlasti. Snažia sa vraziť klin medzi maďarský národ a panovníka a usilujú sa o akúsi federalizáciu a v konečnom dôsledku o rozpad monarchie. Ak sa ešte v budúcnosti budú opakovať podobné prejavy, končí svoj prejav Batthány, „*naložíme s vami ako s vlastizradcami*“.³⁵ Niektorí poslanci žiadali Maniuu exemplárne potrestať a dokonca aj predseda vlády Alexander Wekerle jeho reč nazval opovážlivým útokom proti Uhorsku.³⁶ Najzaujímavejším momentom, potvrdzujúcim nepriamo Maniuove slová, však bola skutočnosť, že ani jeden z poslancov sa k obvineniu, že sa v armáde maďarizuje, nevyjadril, resp. tento trend považovali za samozrejmu, „vlasteneckú“ povinnosť.

Z uvedených citátov a parlamentných vystúpení je zjavné, že slovenská politická reprezentácia nemohla diskusie okolo vojenskopolitických otázok ignorovať a musela k nim zaujať stanovisko. A to aj z toho dôvodu, že aj keď prevažná väčšina podobných prehlásení pochádzala z politickej kuchyne maďarskej meštiackej opozície, najmä z jej konzervatívneho krídla, otázka maďarizácie armády nebola cudzia ani príslušníkom vládnej strany. Aj v politickom tábore prívržencov vyrovnania sa stále zreteľnejšie začali objavovať čiastkové požiadavky, smerujúce k väčšej samostatnosti uhorskej časti armády, k rozvíjaniu honvédstva ako „národného vojska“ a k zdôrazňovaniu supremacie maďarského elementu v armáde na území Uhorska.

Tento jav niesol v sebe aj prvky zaujímavého paradoxu. Tak ako narastali konflikty v juhovýchodnej Európe a dochádzalo k rastu zbrojenia, vládni činitelia v Uhorsku stále viac sa presvedčovali o potrebe jednotnej, silnej, vnútornými rozpormi neoslabovanej cisársko-kráľovskej spoločnej armády, ktorá by dokázala zohrať rozhodujúcu úlohu v prípade ozbrojeného stretu a mohla preventívne pôsobiť ako pacifikačný faktor voči nepriazni niektorých susedov. Minister uhorskej vlastibrany Samuel Hazai napríklad upozorňoval opozíciu, že presadzovaním vytvorenia samostatnej uhorskej armády nahráva antimilitaristickým a národnostným ideám, ktoré by v samostatných ozbrojených zložkách Rakúska a Uhorska mali väčšie vyhliadky na rozkladné pôsobenie. Boj za národnú existenciu by teda „Maďarstvo“ nemalo viesť proti Rakúsku a proti panovníkovi, ale všetky tri tieto určujúce komponenty pre stabilizáciu a budúci vývoj by sa mali spojiť v boji proti tým silám, ktoré zo „*zloprajných partikulárnych záujmov*“ podporujú nepriateľské sily mimo monarchie.³⁷ Paradoxne vláda Karola Khuena-Héderváryho, ktorej členom bol aj S. Hazai, viedla neúspešný boj s panovníkom o určité jazykové výdobytky v armáde a o rozšírenie práv uhorského parlamentu vo vojenských záležiti-

35 OĚ, 421. zas., 17. 2. 1909.

36 OĚ, 422. zas., 18. 2. 1909.

37 Hadtörténelmi Levéltár (HL) Budapest, HM függelék, kr. č. 46.

tostiach.³⁸ Kým vláda a vládne strany predsa len videli v spoločnej armáde a v reálnej únii záruky veľmocenského postavenia monarchie a z toho vyplývajúce výhody dlhodobejšieho charakteru, zatiaľ opozícia vyzývala na prehodnotenie politiky voči Viedni, ktorá podľa nich bránila prenikaniu maďarských národných ideí do armády a maďarským ambíciám v mocenských štruktúrach. Zároveň upozorňovala na nebezpečenstvo hroziace hospodárskym a politickým aspiráciám vládnuvších vrstiev v Uhorsku z dvoch strán – zo strany nemaďarských národov a národností i zo strany Rakúska, zdôrazňujúc symptómy hrozby rastu vplyvu národnostnej otázky v krajine.³⁹

Samozrejme, v registri argumentov pre snahy i proti snahám o vytvorenie samostatnej uhorskej armády nebola národnostná problematika jediná a podľa povahy diskusií a politického zápasu okolo týchto otázok niekedy ani určujúca. Bola však vždy v pozadí týchto úvah prítomná. A to aj vtedy, keď sa dôvodilo geografickými, strategickými, ekonomickými, politickými, kultúrno-politickými a špecifickými vojenskými argumentmi. Slovenská predvojnová politika nemohla tieto úvahy a snaženia už z principiálnych dôvodov, v rámci obrany národných práv, ignorovať.

* * *

Už súbor otázok dotýkajúcich sa reči používanej v armáde monarchie prinášal so sebou veľa problémov, ktoré neboli vyriešené ani do rozpadu Rakúsko-Uhorska. Veliacou a služobnou rečou spoločnej armády, Landwehru a Landsturmu, bola nemčina, v uhorskom honvédstve a v uhorskej domobrane sa hovorilo po maďarsky a v chorvátsko-slavonskej domobrane bola rečou velenia a služobného styku chorvátčina. Čisto vojenské požiadavky vyžadovali jednotný služobný a veliaci jazyk a diktovali potrebu tento jazyk ovládať na všetkých stupňoch velenia i v samotnom vojsku. Už samotný fakt troch jazykov používaných v ozbrojených silách monarchie, najmä v prípade ozbrojeného konfliktu, keď sa na úrovni armádnych zborov spájali už všetky druhy a zložky vojsk, mohol znamenať neželané komplikácie. Hlavné velenie armády si toho bolo vedomé, a preto sa snažilo o to, aby dôstojnícky a podľa možnosti aj poddôstojnícky zbor ovládal aspoň najnutnejší slovník týchto jazykov. Predovšetkým však nemčinu, ktorá bola veliacou rečou na najvyššom stupni velenia a ktorú panovník a vojenská kamarila považovali za základný prostriedok na zachovanie jednoliatosti armády. Snahy maďarskej opozície vydobýť pre maďarčinu v jednotkách dislokovaných alebo dopĺňa-

38 Porobnejšie PÖLÖSKEI, F.: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910 – 1914. Budapest 1970, s. 54 – 55; Magyarország története 1890 – 1918, zv.7/2. Budapest 1978, s. 761 – 827.

39 „Hrozí nebezpečenstvo, že o krátky čas sa dostaneme medzi dva ohne“, argumentuje F. Thaly a zdôrazňuje symptómy, ktoré svedčia o raste dôležitosti národnostnej otázky v krajine. Svoje vývody končí výzvou na adresu vlády: „Teda nenúťte Maďarstvo násilnou cestou k podrobeniu sa Viedni, ale snažte sa spolu s nami spoločnými silami si vydobýť naše práva.“ (OÉ, 382. zas., 29. 5. 1912).

ných z Uhorska to isté postavenie, aké mala nemčina, preto musel a priori naraziť na absolútny odpor. Preto aj prvé pokusy pri postupnom odbúravaní prioritného postavenia nemčiny v spoločnom vojsku na území Uhorska zo strany maďarskej opozície smerovali najskôr k snahe získať pre maďarčinu legitimitu veliaceho jazyka a zaviesť v prevažnej väčšine plukov maďarčinu ako plukovný jazyk.

Armádne velenie a panovník však videli vo veliacej reči zaistenie jazykového spojenia spoločnej armády s ďalšími jej zložkami a nevyhnutnú vzájomnú jazykovú nadväznosť vyšších vojenských stupňov velenia s nižšími a opačne. Maďarské požiadavky považovali za priamy útok na výsostné práva panovníka, ktorému zákon o vyrovnaní roku 1867 zaručoval výlučné práva v otázkach velenia a vnútornej organizácie cisársko-kráľovskej armády. V článku 5 uvedeného zákona sa okrem iného písalo, že „záležitosti, týkajúce sa velenia, veliaceho systému a vnútornej organizácie spoločnej armády sa riešia podľa výlučného práva Jeho Veličenstva“. ⁴⁰ Vo Viedni si uvedomovali, že eventuálne ústupky v tomto smere by zákonite posilnili postavenie opozície a viedli k ďalším požiadavkám v oblasti organizácie ozbrojených síl. V tomto smere nebol vyjasnený ani postoj iných národov monarchie. V takejto situácii sa zachovanie nemeckej veliacej reči stalo symbolom nenarušiteľnosti výsadných panovníckych práv a autority hlavného velenia a generálneho štábu armády.

Zvýhodnenie troch jazykov oproti jazykom ostatných národov a národností nieslo v sebe aj ďalšiu črtu lability. Do armády prichádzalo značné, v Uhorsku prevládajúce percento brancov, ktorí sa s nemčinou po prvýkrát stretli práve v armáde. Z príslušníkov ozbrojených síl, hlásiacich sa k slovenskej národnosti, prevažná väčšina neovládala služobný jazyk spoločnej armády a ani v honvédstve veľké percento nováčikov neovládalo služobný a veliaci jazyk, t. j. maďarčinu. Podľa štatistických údajov, spracovaných k voľbám do poslaneckej snemovne v Uhorsku roku 1910, z voličov slovenskej národnosti medzi 24. a 29. rokom svojho veku 109 964 mužov ovládalo a 294 460 neovládalo štátny jazyk. Zo Slovákov, ktorí už boli v činnej vojenskej službe a vedeli čítať a písať, v tejto vekovej kategórii 46 454 ovládalo maďarský jazyk a 73 846 ho neovládalo. V rubrike negramotných bol tento rozdiel ešte väčší. V tejto kategórii iba 2 665 Slovákov vedelo po maďarsky a 15 706 sa maďarsky dohovoriť nedokázalo. ⁴¹ Ak zalistujeme v uhorských štatistických súpisoch z roku 1910, zistíme, že zo Slovákov v prepočte na sto obyvateľov, vo veku 15 až 19 rokov maďarsky vedelo iba 33,7 % a vo veku 20 až 29 rokov

40 Citované podľa STONE, N.: Army and society in the Habsburg monarchy 1900 – 1914. In: Past and Present, 1966, č. 33 – 35, s. 98.

41 Az 1910. évi június hó 21-ére hirdettet Országgyűlési Képviselőházának irományai, zv. XXIII. Budapest 1913, s. 334, 219 – 220.

36,6 % obyvateľov mužského pohlavia.⁴² Boli to tie ročníky, ktoré v predvojnovom období predovšetkým slúžili v armáde. Pribúdaním veku sa znalosť maďarčiny u obyvateľov hlásiacich sa k slovenskej národnosti zmenšovala, takže v priemere iba 24,7 % ovládalo tento jazyk.⁴³ V celom Uhorsku bez Chorvátska a Slavónska roku 1910 iba 21,4 % Slovákov vedelo po maďarsky.⁴⁴ Pred prelomom storočia a po ňom boli tieto čísla ešte nižšie. Z celkového počtu slovenského obyvateľstva bez vojska v roku 1880 vedelo po maďarsky iba 9,5 %, v roku 1890 – 12 % a v roku 1900 – 14,9 %.⁴⁵ V Uhorsku bez Chorvátska a Slavónska z Nemaďarov v roku 1890 – 83,6 % a v roku 1900 – 83,2 % z celkového počtu obyvateľstva neovládalo maďarčinu.⁴⁶ V roľníckych a robotníckych vrstvách na Slovensku, z ktorých sa groupovali nováčikovia, bola znalosť nemčiny ešte slabšia než znalosť maďarčiny. Podľa štatistiky z roku 1910 zo Slovákov iba 4,2 % ovládalo písmom i slovom nemecký jazyk.⁴⁷

Takýto stav neprispieval k militarizujúcim tendenciám rakúsko-uhorskej generality, o to viac, že keď po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa rakúska vojenská kamačila musela zmieriť s vybudovaním uhorského honvédstva ako „národného vojska“, nemčinu ako služobný a veliaci jazyk považovala za základný prostriedok na zachovanie jednoty armády. Nespokojnosť s týmto stavom vyjadrovali aj maďarské vládnuce kruhy. Pre nich to boli dôkazy príliš pomalého prenikania idey jednotného politického národa a maďarskej supremacie do povedomia nemaďarských občanov a potreby zintenzívnenia jazykovej „prevýchovy“ aj v armáde.

* * *

V posledných dvoch decéniách pred vypuknutím prvej svetovej vojny reakcie slovenskej tlače a predstaviteľov slovenských politických prúdov sa v oblasti vojenskej a vojenskopolitickej sústreďovali predovšetkým na komplikácie vyplývajúce z mnohojazyčnosti armády v trestnoprávných záležitostiach, v otázke zápisničnej, vyšetrovacej a rokovacej reči na vojenských súdoch, v používaní jazyka pri výcviku, vo vojenskej administratíve, pri prijímaní do vojenských škôl a najmä v otázke tzv. plukovného jazyka, kde sa viedol priamočiary útok na obmedzenie až odstránenie jazykov nemaďarských národov a národností. Vychádzajúc z fatalistického vedomia, že v oblasti ozbrojených síl majú ešte menšie vyhliadky na nejaké výdobytky národnostného charakteru než v iných sférach politického života, v prevažnej miere sa zasadzovali za konzervovanie daného stavu. V zápase o tieto otázky medzi Viedňou a Budapešťou zostávali čiastočne v defenzíve, čo však nebránilo

42 A Magyar Szent korona országainak 1910. évi népszámlálása, zv. VI., část II. Budapest 1920, s. 156.

43 Tamže.

44 Tamže, s. 152.

45 STODOLA, E.: Štatistika Slovenska. Martin 1912, s. 34.

46 SCOTUS VIATOR: Národnostní otázka v Uhrách. Brno 1913, s. 422.

47 A Magyar Szent korona, c. d., s. 152.

časti najmä mladšej reprezentácie Slovákov neuzavierať sa ani pred myšlienkou taktického využitia týchto sporov pre slovenské národné požiadavky. Ako príklad môže poslúžiť postoj Emila Stodolu, ktorý roku 1905 vstúpil do predvolebného boja s programom Slovenskej národnej strany, ale vyjadril ochotu podporiť požiadavku zavedenia maďarskej veliacej reči v plukoch na celom území Uhorska v prípade, že vláda splní aspoň podmienky stanovené pre národný život Slovákov v národnostnom zákone, resp. začne naplňovať paragrafy tohto zákona. Jeho stanovisko podporila aj mimoriadna porada členov predsedníctva národnej strany, aj keď navonok oficiálne strana zachovávala neutralitu v tomto vnútropolitickom konflikte.⁴⁸ Aj M. Hodža v parlamentnom prejave roku 1906 pripustil, že zavedenie maďarskej veliacej reči by mohol podporiť za predpokladu, že by dostal garancie, „...že *vtedy, obdržiac maďarské komando, ani vo veci plukovných rečí, ani vôbec v národnostnej politike, nepovediete ďalej politiku maďarčenia*“.⁴⁹ V oboch prípadoch išlo o politický manéver a dotčení politici si boli vedomí, že navrhované rekompenzácie nemôžu byť pre maďarský nacionalizmus prijateľné.

Komplikácie vyplývajúce z mnohojazyčnosti armády sa odrazili aj vo sfére vojenskej administratívy, kde sa jazyk vzájomného písomného styku medzi jednotlivými zložkami ozbrojených síl, ako aj medzi spoločnou armádou, honvédstvom, domobranou a civilnými úradmi či jednotlivcami musel určovať zvláštnymi predpismi a nariadeniami. Tento ťažkopádny systém komplikovali ešte rôzne výnimky, doplnky a úpravy, ale ich charakteristickým znakom bolo, že jazyky nemaďarských národov, okrem chorvátčiny, boli z vojenskej administratívy prakticky vytlačené.

Obdobný problém sa začal vyhrocovať medzi Viedňou a Budapešťou aj v trestnoprávných záležitostiach, predovšetkým v otázke rokovacej a zápisničnej reči na vojenských súdoch spoločnej armády v Zalitavsku. Spory sa v tejto otázke tiahli až do roku 1912 a skončili sa kompromisom, podľa ktorého maďarčina bola uznaná za rokovaciu, vyšetrovaciu a zápisničnú reč v tých prípadoch, keď obžalovaný ovládal štátny jazyk alebo išlo o viac obvinených hovoriacich rôznymi jazykmi. Súdne vyšetrovanie obvinených, ktorí neovládali maďarský jazyk, ale hovorili služobnou rečou spoločnej armády, ako aj aktívnych vojakov cisársko-kráľovskej spoločnej armády ovládajúcich nemčinu, sa malo konať v nemeckom jazyku. V tom istom jazyku mal prebiehať aj súdny proces a mali sa viesť zápisnice. Iba v prí-

48 Podrobnejšie k problematike pozri DANGL, V.: Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci. In: Československý časopis historický, 24, 1976, č. 6, s. 851 – 881. Tiež DANGL, V.: Príspevok k rozloženiu politických síl a rastu militarizácie v Uhorsku v období pred nastolením branných predlôh pred uhorský snem roku 1911 so zreteľom na slovenskú politickú reprezentáciu. In: Z našej ozbrojenej minulosti. Sešity příspěvků VHÚ. Praha 1974, r. 3, č. 1 – 2, s. 56 – 57.

49 Slovenský týždenník, 20. 7. 1906.

pade, keď obvinení neovládali ani služobnú reč spoločnej armády, ani štátnu reč, sa mal súdny proces uskutočňovať prostredníctvom tlmočníka.⁵⁰

Aj keď slovenská politická reprezentácia sledovala priebeh zápasu o reč na vojenských súdoch s neobvyklou pozornosťou, k čomu zrejme prispel aj fakt, že v kruhoch slovenskej inteligencie bolo relatívne veľa osôb s právnickým vzdelaním, tento záujem navonok neprekročil platformu formálnych protestov na stránkach tlače. Jedinou výraznejšou akciou v tomto smere bolo vypracovanie návrhu listu panovníkovi roku 1905, v ktorom sa okrem iného žiadalo, aby v záujme prísluhovania pravde sa obžalovaní pri vojenských súdoch mohli brániť vo svojej materčine.⁵¹ Aj tento list však koncipovala Snemová národnostná strana a za Slovákov ho podpísal M. Hodža.

Keď sa v roku 1911 v súvislosti s prípravou nových branných zákonov opäť vyostrieli aj polemiky okolo vojenských súdov a schyľovalo sa k vyššie naznačenému kompromisu, *Slovenský týždenník* napísal: „*Vec sa má tak, že keď už nemožno pri vojenských súdoch každého súdiť v jeho materinskej reči, vtedy nech zostane radšej nemčína, ako reč európejská a nám rozhodne prístupnejšia. Maďarská vláda pracuje parou o maďarizáciu vojska.*“⁵² Defenzívny postoj, ktorý neprekračoval hranice spôsobu riešenia problému, vytyčeného dvoma súperiacimi stranami, je aj tu zjavný. V období vrcholenia zápasu o branné predlohy sa slovenská publicistika dovoľavala rešpektovania národných práv Slovákov na vojenských súdoch, ale z jej argumentačnej bázy vane nevieru v možnosť presadenia čo i najmenších zmien vo vlastný prospech a presúva sa do pasívnej, vyčkávacej polohy. „*Do tých čias, kým nebudeme mať sily mariť všetky politické kšefty na našu kožu*“, píše v týchto súvislostiach *Slovenský denník*, „*majú pre nás podobné spory značenia len natolko, aký majú vplyv na postavenie našich protivníkov. A tu vidíme, že sa vo Viedni krčovite držia zásady, aby sa chťou maďarského šovinizmu nepopúšťalo. Toto je jediné, čo nám môže dnes poskytnúť kúsoček zadostučinenia voči našim národným vykorisťovateľom*“.⁵³

Azda najvýraznejšie sa slovenská aktivita v obrane vlastného jazyka v podmienkach armády prejavila pri rokovaní o navrhovanej zmene užívania tzv. plukovej reči. Tá predstavovala určitý preklenujúci most smerom k polyglotnému zloženiu mužstva. Vykonával sa v nej služobný styk v rámci jednotiek, a to jazykom národnosti, ktorá mala v tejto jednotke, resp. v pluku, ktorej jednotka podliehala, prevládajúci počet. Uznatie materčiny nenemeckých, resp. nerakúskych vojakov spoločnej armády aspoň v tejto rovine diktovala životná nutnosť. Koope­rácia a súčinnosť v rámci nižších stupňov velenia a mužstvom bez využívania aj iných jazykov ako nemčiny, neboli mysliteľné. Názory na riešenie tohto problému

50 Podrobnejšie pozri Magyar törvénytár. 1912. évi törvényezikkek. Budapest 1913, s. 254 – 256.

51 Slovenský týždenník, 5. 5. 1905.

52 Slovenský týždenník, 28. 4. 1911.

53 Slovenský denník, 13. 4. 1911.

sa však odlišovali. V uhorských podmienkach sa opäť stávali problémom a v myšlienkových kombináciách nacionalisticky ladených strán vítaným nástrojom na ďalšie asimilačné pôsobenie.

Rakúske vojenské špičky, reprezentujúce spoločnú armádu, mali taktiež svoje predstavy, ktoré opäť často nekonvenovali s názormi predstaviteľov Rumunov, Slovákov, Srbov a pod. Napr. náčelník generálneho štábu Conrad von Hötendorf bol ochotný priznať každej národnosti, ktorá by mala väčšinu v rámci pluku, jej materčinu ako jazyk služobného styku v jednotkách do stupňa roty. Príslušný jazyk mal na tomto stupni ovládať aj veliteľský zbor. Pre jednotky vyššieho stupňa však nekompromisne požadoval používanie nemčiny ako služobného jazyka. Zdôvodňoval to nutnosťou brániť jednotu armády a postaviť hrádzu „rozkladnému“ prvku národnostnej problematiky.⁵⁴ Predstavitelia maďarských tzv. nezávislých strán na druhej strane vyvíjali úsilie o presadenie maďarčiny do všetkých plukov spoločnej armády na území Uhorska. Toto ich snaženie bolo namierené nielen proti monopolnému postaveniu nemčiny v spoločnej armáde, ale aj proti jazykom nemaďarských príslušníkov armády v jednotlivých plukoch na území Uhorska, resp. v plukoch dopĺňaných z územia Uhorska. V prvých rokoch dvadsiateho storočia, v čase vyostrenia krízy dualizmu, sa spojenej maďarskej opozícii v tomto smere podarilo dosiahnuť určité prísluby aj zo strany panovníka. Práve pod vplyvom týchto skutočností, keď sa zdali byť ohrozené aj jazykové práva dovtedy využívatelne aspoň na úrovni plukov, sa aj v slovenskej politike objavuje náznak vytvorenia akéhosi prvotného politického programu vo vzťahu k armáde.

Išlo tu vlastne o súhrn požiadaviek vypreparovaných z adresy národnostných poslancov panovníkovi, v ktorých zhrnuli najfrekvencovanejšie požiadavky, prednesené aj v parlamentných diskusiách. V tejto adrese sa predovšetkým žiadalo, aby armáda ako „*najhlavnejšia záruka istoty štátu*“ bola chránená od politických treníc, aby sa obžalovaným zaručilo právo vypovedať pred vojenským súdom v materčine, aby sa zaviedla v armáde dvojročná prezenčná služba, aby sa výučba v plukoch vykonávala v materinskej reči mužstva a aby sa vo všeobecnosti kládol oveľa väčší dôraz na materčinu príslušníkov mužstva, než tomu bolo dosiaľ.⁵⁵

Keď roku 1905 cisár prostredníctvom vlády Gejzu Fejérváryho naznačil súhlas s možným zavedením maďarskej plukovnej reči v jednotkách s prevahou mužstva nemaďarského pôvodu, aj tón niektorých predstaviteľov mladšej slovenskej politickej reprezentácie sa priostril, a to aj voči panovníkovi. Angažoval sa predovšetkým M. Hodža, ktorý okrem iného na stránkach *Slovenského týždenníka* napísal: „*Z takéhoto položenia vysvitá, že nám Slovákom, Srbom a Rumunom neslobodno spoliehať sa na Jeho Veličenstva otcovské srdce. Buďme presvedčení, že je toto srdce vlastne*

54 ŠAPOŠNIKOV, B.: Mozek armády. Zborník MNO, 1968, č. 2, s. 51.

55 Slovenský týždenník, 14. 7. 1905.

len obyčajný sčítací stroj, na ktorom sa veľmi umne dá vypočítať, v jakom poriadku sa treba hrať s národmi. Kedy treba podhuckať Slovákov a Srbov a Rumunov proti Maďarom, a kedy treba podhuckať Maďarov proti nám.“⁵⁶ V záujme ochrany materinského jazyka na úrovni plukov *Slovenský týždenník* dokonca nastolil provokatívnu, hypotetickú otázku, či pri takomto postoji dynastie by nebolo možné aj program slovenskej strany si vysvetlovať tak, „...že by sa naša štátnosť mala javiť i v reči velenia“, a že by aj slovenskí poslanci začali v parlamente, podobne ako maďarskí opoziční poslanci, obštruovať.⁵⁷

K protestom proti pripravovanej dohode na úkor jazykov nemaďarských národností Uhorska sa pripojil aj národnostný klub, ktorý vo svojom uznesení odporúčal, aby na ľudových zhromaždeniach, ktoré národnostné strany budú zvolávať v rámci boja o všeobecné volebné právo, sa okrem iného odsúdili pokusy maďarskej koalície o odnárodňovanie aj formou plukovnej reči v armáde.⁵⁸ Na ľudových zhromaždeniach na Myjave a v Bratislave vo vystúpeniach rečníkov aj odzneli požiadavky, aby vojsko a špeciálne otázka veliacej a plukovnej reči neslúžili ako prostriedok odnárodňovania, a na zhromaždení na Myjave túto požiadavku vteliť aj do záverov uznesenia.⁵⁹

Napriek týmto i ďalším aktivitám, behom leta 1906, v spoločnej armáde na území Uhorska bez Chorvátska a Slavónska sa uskutočnila úprava plukovnej reči v prospech maďarčiny. Podľa tejto úpravy sa maďarčina ako štátny jazyk uplatnila v podobe plukovného jazyka v 37 peších plukoch, v 6 poľných streleckých práporoch, vo všetkých plukoch poľného delostrelectva a vo všetkých husárskych plukoch. Teda v prevažnej väčšine v pozemných plukoch na teritóriu Uhorska.⁶⁰

Slovenská politická reprezentácia kvalifikovala túto úpravu ako ďalší krok k jazykovej asimilácii v armáde. Na štatistických údajoch dokazovala jej zameralie namierené proti Nemaďarom v Uhorsku a argumentovala aj tvrdením, že tieto ústupky maďarským požiadavkám vnašajú do armády prvky národnostnej neznášanlivosti a tým oslabujú bojaskopnosť armády. V tomto zmysle reagoval v mene národnostnej strany v uhorskom parlamente aj Štefan Vajda, keď prehlásil: „*Keď chcete, aby sme mali armádu, ktorá by vo chvíli nebezpečenstva mohla ochrániť našu vlasť a monarchiu, tak mužstvo treba vyučovať vlastnou materčinou a nesmie sa v ňom prebúdzat' pocit národnostnej nespokojnosti.*“⁶¹ Snemová národnostná strana v tejto záležitosti predložila aj samostatný návrh, v ktorom žiadala, aby sa aj naďalej ako plukovná reč na území Uhorska používala reč väčšiny príslušníkov mužstva pluku

56 Slovenský týždenník, 7. 7. 1905.

57 Slovenský týždenník, 14. 7. 1905.

58 KEMÉNY, G. G.: c. d., s. 615 – 617.

59 Slovenský týždenník, 15.9.1905; HODŽA, M.: Články, reči, štúdie, zv. I. Praha 1930, s. 501 – 502.

60 Az 1906. évi május hó 19-ére hirdettet Országgyűlés Képviseletének naplója, zv. VI. Budapest 1907. 103 zas., 4. 2. 1907, s. 283.

61 Tamže, s. 284 – 285.

a aby sa pri výcviku používali všetky tie jazyky, ktoré aspoň 20 % mužstva považuje za svoju materčinu.⁶² Pri obrane slovenčiny v plukoch predstavitelia slovenskej politiky vychádzali z prirodzeného práva a podľa neho uznávali za oprávnené aj maďarské požiadavky v hraniciach obývaných maďarským obyvateľstvom, ale odmietali ich nanucovanie mimo týchto hraníc. V tomto smere ich podporovali aj českí poslanci na zasadaniach rakúskych parlamentných delegácií. Tieto snaženia však praktický úspech nemali.

* * *

Pokusy o presadenie maďarčiny do plukov na území Uhorska sa neuskutočňovali iba po línii legislatívnej a v rámci oficiálnych politických programov, ale aj rôznymi ďalšími praktikami, medzi ktorými nechýbali ani rôzne úskoky a miestami aj priame falšovanie štatistík národnostného zloženia niektorých plukov. Napr. za Nemcov alebo Maďarov boli pri vyhotovovaní týchto výkazov často zapisovaní aj tí, ktorí tieto jazyky síce ovládali, ale boli inej národnosti.⁶³ Dodnes nie je známe, akým spôsobom sa pojem materinskej reči ponímal napr. v prezenčných listinách nováčikov a jednoročných dobrovoľníkov, nepriamo je však možné dokázať, že mnohí tzv. dvojazyční boli „pridelení“ alebo aj sami sa hlásili k väčšej národnosti. Tých, ktorí ako materčinu uvádzali gréčtinu, arménčinu, rómčinu, turečtinu a pod. automaticky zaradili do jazykových skupín väčších. Židov často vykazovali ako Nemcov, Čechov, Maďarov alebo Poliakov. K skresľovaniu dochádzalo aj tým, že napr. pri prijímaní na vojenské školy sa príslušné orgány pýtali na materinskú reč, ale už pri hotových dôstojníkoch sa v osobných spisoch uvádzala aj tzv. „Umgangsprache“, t. j. jazyk, ktorý najčastejšie používali v praxi, a to bol predovšetkým jazyk nemecký.⁶⁴ To, samozrejme, v značnej miere skresľovalo presnosť štatistických výkazov. Do rubriky „rôzni“ boli často zapísaní aj tí, ktorí by pri náležitom zisťovaní patrili do niektorej z iných samostatne vykazovaných rubriek. Na mužstvo, v závislosti od toho, či išlo o spoločnú armádu alebo o honvédstvo, z ktorého vojenského doplnovacieho obvodu sa regrutovalo, kde boli dané jednotky dislokované, aké bolo zloženie dôstojníckeho zboru a pod. sa niekedy vyvíjal aj psychologický tlak rôznej intenzity. Samozrejme, svoju úlohu v mnohých prípadoch zohrala aj malá národná uvedomelosť, karierizmus, ľahostajnosť

62 Tamže, s. 285 – 286.

63 Na dokreslenie citujem z výpovede vojaka slovenskej národnosti: „*Naša batéria vykázala spomedzi 80 chlapov 74 Slovákov, ostatní 6-ti sú Maďari. Popisoval som ja. Keď sa však popisné hárkov prenášali do súhrnného zoznamu, náš »Rechnungsunteroffizier«, krutý Nemec, každého vojaka, ktorý udal, že vie rozprávať aj nemecky alebo maďarsky, odchodne od popisných hárkov zapísal za Nemca, poťažne za Maďara. A boli to sami rodení Slováci, ktorí takto na vojne zrazu stali sa klamom Nemcami alebo Maďarmi.*“ (Slovenský denník, 16. 2. 1911). Aj keď tento citát zo Slovenského denníka nemusí byť autentický, podobné prípady je možné doložiť aj z archívnych dokumentov a dokladajú ich aj nezrovnalosti v rôznych dobových štatistikách. Na tieto skutočnosti poukazuje aj odborná literatúra rakúskej, maďarskej a americkej proveniencie.

64 DEÁK, I.: c. d., s. 225.

a pod. Faktom však zostáva, že tzv. štatistická maďarizácia a v spoločnej armáde aj štatistická germanizácia nebola rakúsko-uhorskej armáde cudzia a doplácali na ňu predovšetkým príslušníci menších národov.

Okrem vyššie uvedených prejavov by bolo možné vymenovať ďalšie momenty, ktoré v predvojnovom období nútili predstaviteľov slovenskej politiky reagovať na nepriaznivý stav národnostnej politiky, dotýkajúci sa a zasahujúci do armádnych štruktúr. Medzi najvýraznejšie patrila problematika národnostného zloženia dôstojníckeho zboru v porovnaní s percentuálnym zložením armády a zastúpením Slovákov medzi národmi monarchie, a s tým úzko súvisiaci problém prijímania na vojenské školy a výučby na nich. Dnes už disponujeme viacerými štatistickými prehľadmi a prepočtami na základe archívnych výskumov, ktoré do tejto problematiky vnášajú zaujímavé nové pohľady. Uskutočnilo sa viacero sond do problematiky výstavby a života dôstojníckeho zboru v období dualizmu a boli spochybnené aj mnohé štatistické údaje, vyhotovené v posledných desaťročiach pred rozpadom monarchie.⁶⁵ Aj keď určité výsledky v tomto smere už máme k dispozícii aj z hľadiska výskumu účasti Slovákov, resp. obyvateľov z územia slovenských žúp v dôstojníckom zbore a sú známe aj príčiny, ktoré viedli k ich prekvapivo malému zastúpeniu medzi dôstojníkmi z povolania aj medzi záložnými dôstojníkmi, zhrňujúci prehľad tu stále chýba. Pretože slovenská vojenská historiografia v tomto smere vyvíja bádateľské úsilie a pripravuje obsažnejšiu štúdiu k danej problematike, na tomto mieste sa jej venovať nebudem.

Slovenská politická reprezentácia si tieto otázky v predvojnovom období všimla v prvom rade z hľadiska kritiky nedostatočných jazykových znalostí dôstojníkov pri výcviku a výučbe mužstva a ich privilegovaného postavenia v spoločnosti. Mala k dispozícii pôvodné štatistické výkazy i pomocné štatistické súpisy, ktoré boli vyhotovované pre vládu a ako prílohy boli spracovávané aj pre uhorský parlament, takže o stave dôstojníckeho zboru z hľadiska národnostného zastúpenia bola informovaná. M. Hodža napr. upozorňoval na skutočnosť, že profesionálni dôstojníci uhorskej vlastibrany nevenujú náležitú pozornosť nemaďarským jazykom, nepoznajú jazyky, ktorými hovorí mužstvo, treba ich nahrádzať záložnými dôstojníkmi, ktorí však nemajú často dostatočnú odbornú kvalifikáciu, čím trpí kvalita výcviku.⁶⁶

65 Bližšie pozri DEÁK, I.: c. d., s. 224 – 236; HAJDU, T.: A közös hadsereg magyarországi tisztjeinek nemzeti, vallási, szülőhely szerinti megoszlása a dualizmus korában. In: Századok, 131, 1997, č. 6, s. 1223 – 1264; Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918. Die Völker des Reiches, zv. 3. Wien 1980; KUN, J.: Az Osztrák – Magyar monarchia hadserege gyalogos és lovas csapattestjeinek (önálló osztályainak) nyelv szerinti százalékos megoszlása (1918. május). In: Hadtörténelmi Közlemények, 21, 1974, č. 1.; DANGL, V.: Národnostná problematika, c. d., s. 867 – 875.

66 Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, zv. II. Budapest 1906. 36. zas., 24. 7. 1906, s. 293.

V najobsiahlejšom vyjadrení k vojenskopolitickým otázkam predvojnového obdobia, ktoré roku 1907 predniesol v uhorskom parlamente za národnostnú stranu rumunský poslanec Št. Vajda a ktorý bol v podobe uznesenia adresovaný ministromi uhorskej vlastibrany, sa opäť kládol dôraz predovšetkým na znalosť jazykov u dôstojníkov v takej miere, aby mohli vyučovať a cvičiť mužstvo v jeho materčine. V tomto dokumente sa už objavuje aj požiadavka, aby na všetky vojenské školy boli prijímaní poslucháči primerane k početnému zastúpeniu príslušníkov jednotlivých národov a národností, žijúcich na území daného zborového veliteľstva. Okrem iného Vajda žiadal pluky formovať tak, aby mužstvo podľa daných možností patrilo k tej istej národnosti, a to tak pri jednotkách spoločnej armády, ako aj pri honvédstve, a opakovane požiadavku, aby za veliacu reč bola považovaná reč väčšiny mužstva, ale v rámci plukov a pri výcviku sa používali všetky jazyky monarchie, ktoré aspoň 20 % príslušníkov mužstva považuje za svoju materčinu. Navrhoval vymenovať iba takých vojenských sudcov, ktorí ovládajú plukovné reči a sú schopní vykonávať svoju profesiu aj bez tlmočníka. Výučbu náboženstva mali vojenské orgány umožniť každému poslucháčovi vojenskej školy v jeho materčine.⁶⁷

Roztratene na stránkach slovenskej tlače sa stretávame s kritickými výhradami voči praktikám pri prijímaní na vojenské školy, voči snahám využiť dôstojnícky zbor a vojenské školy na odnárodnovacie ciele a pod. V uhorskom parlamente v duchu naznačených úvah sa k týmto otázkam sporadicky vyjadrovali aj slovenskí poslanci, najmä Milan Hodža, výnimočne aj Ferdinand Juriga a Pavol Blaho, ktorí vždy zdôrazňovali aj potrebu vnieť viac pokrokových a demokratických prvkov do armády. Z národnostných poslancov však najaktívnejší boli Rumuni. Reprezentanti slovenskej politiky si uvedomovali, že na Slovensku neboli vybudované tradície pre voľbu dôstojníckeho povolania, všeobecná atmosféra, ktorá tu vládla voči armáde, nebola príliš priaznivá. Dôstojnícke povolanie a priori nieslo v sebe asimilačné prvky smerom k „politickému národu“, resp. k vládnucim národom monarchie, čiže tí, ktorí si volili toto povolanie, zároveň, možno aj nevedomele, volili aj veľmi pravdepodobnú nemeckú či maďarskú asimiláciu. Svoju úlohu tu zohralo aj domáce prostredie, predovšetkým agrárny, horský a vidiecky charakter Slovenska, ktoré dávalo oveľa menšie percento dôstojníkov než mestské prostredie, kde prevládal živel nemecký a maďarský a kde aj vzdelanostná úroveň, ako jedna z podmienok na prijatie do vojenských škôl a na ďalší kariérny postup, boli väčšie.⁶⁸ V predvojnovom období je však úplne evidentný nezájum

67 OĚ, 104. zas., 5. 2. 1907. Tiež DANGL, V.: Slovenská buržoázia v zápase o branné predlohy (1910 – 1912). In: Historický časopis, 23, 1975, č. 1, s. 57.

68 HAJDÚ, T.: c. d., s. 1230, 1254 – 1259. Menovaný na základe štatistických údajov presvedčivo doložil, že z Pešť-Budína alebo z Bratislavy oveľa viac poslucháčov študovalo napr. vo Viedenskom Novom Meste než z celej Dolnej zeme alebo z Oravskej, Liptovskej, Trenčianskej, Turčianskej,

aj slovenských vzdelanejších vrstiev o dôstojnícke povolanie, a to napriek nesporným spoločenským výhodám, ktoré so sebou prinášalo. Zdá sa, že si tieto skutočnosti a súvislosti predstavitelia slovenského národného pohybu uvedomovali a aj z tohto dôvodu vehementnejšie nepresadzovali slovenské záujmy v tomto smere.

Je zároveň pravda, že si nevypracovali ani samostatný, záväzný program k vojenskopolitickým otázkam doby, takže ich vzťah a postoj k armáde bol veľmi často určovaný momentálnou vnútropolitickou situáciou a charakterom nastolených problémov či už zo strany panovníka, vojenskej správy, alebo zo strany uhorských, resp. maďarských politických záujmových skupín. To automaticky viedlo k tomu, že do zápasu okolo otázok súvisiacich s ozbrojenými silami sa zapájali často oneskorene a najmä vtedy, keď sa zdali byť ohrozené aj minimálne práva Slovákov v tejto oblasti.

Obranné črty slovenskej predvojnovnej politiky proti bezprostrednejšiemu ohrozeniu zo strany maďarizácie pritom často prekryli i tie negatívne prvky národnostného charakteru v armáde, ktoré vyplývali z jej dynasticko-rakušiackej povahy. Je zaujímavé a zároveň paradoxné, že napriek tejto skutočnosti v tzv. Auffenbergovom pláne z roku 1904, ktorý bol vypracovaný pre prípad možného vojenského zásahu v Uhorsku v súvislosti s napätím medzi uhorským parlamentom a panovníkom, sa z útvarov spoločnej armády v Uhorsku považovali za panovníkovi oddané tie, ktoré boli prevažne dopĺňané Rumunmi a Chorvátmi. Tie, v ktorých prevahu tvorili Sasi, Švábi a Rusíni, sa pokladali za čiastočne spoľahlivé. Pri Slovákoch k určitejšiemu zaradeniu nedošlo. Vzhľadom na politické zastúpenie Maďarov na Slovensku a ich vplyv v týchto jednotkách však tento plán predpokladal skôr inklináciu k Maďarom.⁶⁹

Aj keď slovenské politické prúdy pred vypuknutím prvej svetovej vojny mali vo svojich kruhoch viacerých vyslúžilých dôstojníkov, predovšetkým dôstojníkov v zálohe, nedisponovali naslovovzatými vojenskými odborníkmi. Nízke zastúpenie Slovákov v dôstojníckom zbore rakúsko-uhorskej armády, vyplývajúce z ich nerovnoprávneho postavenia v rámci Rakúsko-Uhorska, malo takto negatívny dopad nielen na promptnosť a adekvátnosť reakcií predstaviteľov národného života na vojenské a vojenskopolitické otázky, ale po rozpade monarchie veľmi zreteľne ovplyvnilo budovanie a národnostnú štruktúru dôstojníckeho zboru v česko-slovenskom zahraničnom vojsku i na území Česko-Slovenskej republiky.⁷⁰

Zvolenskej, Gemerskej, Tekovskej, Hontianskej a Novohradskej župy dokopy. Zo slovenských žúp najviac pôsobil vplyv Viedne v Bratislavskej, Nitrianskej a Komárňanskej župe. Päť východoslovenských žúp malo mizivé percento zastúpenia na vojenských školách. Percentuálne zastúpenie tu zvyšovalo iba mesto Košice a spišskí a šarišskí Nemci a pod.

69 PEBALL, K. – ROTHENBERG, G. E.: Az „U“ ügy. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 17, 1970, č. 4, s. 729.

70 ANGER, J.: Národnostná štruktúra dôstojníckeho zboru česko-slovenskej armády v rokoch 1918 – 1938. In: *Historický časopis*, 41, 1993, č.5 – 6, s. 622 – 638.

* * *

V čase balkánskych vojen na Slovensku prudko vzrástol počet tých vojnovinných mužov, najmä z najnižších spoločenských vrstiev, ktorí predovšetkým pre nechuť k armáde a k tomu, čo táto mocenská zložka reprezentovala, odchádzali za hranice. Tieto úteky už v roku 1911 globálne dosahovali v tzv. Hornom Uhorsku v niektorých vojenských telesách výšku presahujúcu 60 % stavu odvedených.⁷¹ V roku 1912 ešte vzrástli a dosiahli alarmujúci stav. V niektorých odvodových okresoch na Slovensku sa k odvodom nedostavila takmer 1/3 registrovaných brancov. Vo väčšine prípadov išlo o mladíkov, ktorí vedome volili útek pred službou cisárovi.⁷² Podľa dobového odhadu iba roku 1913 odišlo z Rakúsko-Uhorska do zahraničia, aby sa vyhlo vojenskej službe, okolo 12 000 mladíkov.⁷³ Tento počet stelesňoval takmer celý jeden kompletný ročník kontingentu nováčikov honvédstva z obdobia pred brannou reformou roku 1912.⁷⁴ Úrady na popud ministerstva vojny sa pokúšali, najmä formou legislatívnych opatrení, znížiť tento počet už pred balkánskymi vojnami, výsledky však boli mizivé. Ba v jednom hlásení zo Šarišskej župy sa konštatuje, že napriek týmto opatreniam vystahovalctvo stúpa, a to najmä v kruhoch vojnop povinnej mládeže.⁷⁵ V podobnom duchu vyznieva i hlásenie župana Gemerskej a Malohontskej župy, ktorý vymenoval aj hospodárske nevýhody, vyplývajúce z veľkého vystahovalctva. Podotýka, že tento trend sa musí výrazne odraziť aj na brannej pripravenosti krajiny, keďže odchádzajú najmä mladí, ktorí, i keď sa eventuálne po čase vrátia, opotrebovaní ťažkými pracovnými podmienkami za hranicami, nie sú už schopní vojenskej služby.⁷⁶

Že prevažnú väčšinu vystahovalcov mužského pohlavia tvorili občania vo veku brannej povinnosti, dokazujú aj štatistické údaje.⁷⁷ Pritom hlavné velenie nemohlo, napriek rôznym dohodám s inými vládami, počítat s tým, že títo vojnopovinní sa vo väčšom počte vrátia, aj keď sa v tomto smere robili pokusy. V období balkánskej krízy sa pozoruhodné výsledky dosiahli iba u tých, ktorí sa zdržiavali v Nemecku alebo v Rumunsku. Ale z tých štátov, kam smeroval najväčší vystahovalecký prúd, návratnosť nebola takmer žiadna alebo bola úplne mizivá.⁷⁸ „*Válečné nebezpečenstvo vyháňa... z krajiny obyvateľov. V Hambursku a Brémach sú celé húfy vysta-*

71 Magyar Országos Levéltár (MOL) Budapest, ME, XLI/764/1911-eln.

72 Číselné údaje pozri: DANGL, V.: Systém doplňovania rakúsko-uhorskej armády so zreteľom na Slovensko. In: Vojenské obzory H, 2, 1995, č. 3, s. 6 – 7.

73 KLACL, A.: Kam spějeme. In: Sborník mládeže, b. m. v., 1913, s. 18.

74 DANGL, V.: Prejavy antimilitarizmu na Slovensku v súvislosti s bojom o branné zákony a slovenská politika v rokoch 1911 – 1912. In: Štúdie k československým vojenským dejinám. Bratislava 1976, s. 25.

75 MOL Budapest, ME XXXVII/1197/1910.

76 MOL Budapest – XXXVII/2100/1911.

77 Napr. roku 1905 malo 23,3 % vystahovalcov menej než 20 rokov a 74 % nad 20 rokov. Vystahovalci nad 50 rokov svojho veku tvorili iba 2,7 % z celkového počtu. (Népszava, 21. 6. 1907).

78 HL Budapest, HM, 4961/1913-eln.

hovalcov idúcich do Ameriky“, píše *Robotnícke noviny* z 12. 12. 1912. V materiáloch zborových veliteľstiev sa množia písomnosti a informácie o vystahovalectve a jeho vplyve na branné sily.⁷⁹ Zároveň úrady boli nútené priznať, že ani policajné opatrenia, ani zvýšenie stavu pohraničných žandárskych hliadok nepriniesli želateľné výsledky. Preto sa ministerská rada rozhodla vyhlásiť odmenu pre tých, ktorí včas upozornia na pripravované úteky mladých ľudí a udajú tých, ktorí im pri tom pomáhajú.⁸⁰ Prijala aj finančný rozpočet, predložený ministrom vnútra⁸¹, na krytie týchto výdavkov a výdavkov súvisiacich s odmeňovaním a hradením nákladov pre rôznych „pozorovateľov“ a „informátorov“ z národnostných oblastí.⁸² Na zníženie počtu utečencov za hranice a odhalenie tajných vystahovaleckých agentov sa používali aj detektívi.⁸³

Z podnetu najvyšších vojenských miest sa obmedzilo vydávanie vystahovaleckých pasov a v decembri 1912 bol nariadený úplný zákaz opustenia hraníc a vydávania pasov pre povinných vojenskou službou.⁸⁴ *Národné noviny* pri tejto príležitosti ilustrujú situáciu v severných slovenských župách takto: „*Tu na hraniciach, a Vrútkach a v Martine vidáme masy po 100 – 200 vystahovalcov nazad tahať pod bajonetmi žandárov.*“⁸⁵ Slovenskí mladíci si napriek sprísneným opatreniam a zákazom našli spôsoby ilegálneho opustenia hraníc. Pritom sa často stávali obeťou rôznych vystahovaleckých agentov a lodiarskych spoločností. Údajov o pôsobení týchto agentov nájdeme relatívne veľa, čo svedčí okrem iného o výnosnosti tejto „profesie“, ako i o „dopyte“ zo strany domáceho obyvateľstva. Aj keď úrady venovali značnú pozornosť odhaľovaniu ich činnosti,⁸⁶ v podstatnejšej miere neznižili ilegálny odchod za hranice. Rôzne vystahovalecké agentúry a lodiarske spoločnosti dokonca vydávali brožúry, v ktorých radili, ako možno bez pasu opustiť územie monarchie,⁸⁷ a zaplavili nimi Uhorsko. Ministerstvo uhorskej vlastibrany v apríli 1913 priznáva, že cez niektoré územia stále vo veľkom počte opúšťajú Uhorsko záložníci a vystahovalci, „*ktorí k tomuto povolenie nemajú*“.⁸⁸ Pritom niektoré obvodné žandárske veliteľstvá, medzi nimi aj bratislavské, z dôvodov „*účinnnejšej kontroly vystahovalectva*“ boli posilnené aj vojenskými oddielmi.⁸⁹

79 VHA Trnava, KK-5, MA, 24-2/5-1912; 24-2/1/1913; 24-2/2-2/1913; 56-2/2-4/1913.

80 MOL Budapest, BM, 1912/10/924.

81 MOL Budapest, MT jegyzőkönyvek, zasadnutie ministerskej rady 7. 12. 1912, zápis č. 13.

82 Tamže.

83 Tamže, zápis č. 14.

84 Az 1910. évi június hó 21. ére hirdett Országgyűlés Képviselőházának irományai, 22. zv. Budapest 1913, s. 377, dok. č. 708.

85 *Národné noviny*, 21. 12. 1912.

86 ŠOBA Bytča, Krajský súd Ružomberok, 133/1912; 391/1913; SNA Bratislava, UMV, šk. 353, VI b 16/1914; 988/1914-res.

87 MERÉNYI, L.: Antimilitarista mozgalmak hazánkban a monarchia katonai előkészületei ellen 1912. őszén. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 9, 1962, č. 2, s. 91.

88 HL Budapest, HM, 4691/1913-eln.

89 MOL Budapest, BM, 1913/10/1959-res.

Rakúsko-Uhorsko síce malo dohodu o vydaní vojenských utečencov s Talianskom, so Švajčiarskom i s inými krajinami, na jeseň roku 1912 sa však prakticky tieto dohody neplnili a vláda si musela priznať, že mocenskými prostriedkami nie je schopná zabrániť dokonca ani tomu, aby srbskí mladíci ilegálne neopúšťali hranice a nevstupovali do srbskej armády. Tých, ktorí ilegálne prekračovali hranice, značne podporovalo aj domáce obyvateľstvo. Poskytovalo im informácie, útulok a pomáhalo pri prechode cez hranice. „*Mnohí im napomáhajú, najmä obyvatelia obcí ležiacich v blízkosti hraničných pásiem*“,⁹⁰ píše sa v jednom hlásení. Zo Slovenska ilegálne úteky tých, ktorí boli povinní vojenskou službou, smerovali najmä cez severozápadné hranice Uhorska, kde im obyvateľstvo Moravy a Čiech pomáhalo v ďalšej ceste mimo územia monarchie.⁹¹

Aj keď odpor proti rakúsko-uhorskej armáde, vojenskej službe a perspektívam bojového nasadenia proti balkánskym Slovanom a Rusom neboli v tomto období jediným motívom útekov slovenského obyvateľstva za hranice, u mládeže boli vo veľkej miere určujúcim prvkom alebo impulzom na opustenie krajiny. Išlo o pasívnu formu odporu a nesúhlasu, veľmi často kombinovanú výslednicou katastrofálnych hospodárskych a sociálnych podmienok slovenského vidieckeho obyvateľstva.

K pasívnym formám odporu treba sčasti prirátavať odmietanie dostaviť sa k súpisu brancov, k odvodom, bránenie sa úradnému výkonu v súvislosti s následným predvedením brancov, rôzne pokusy vyhnúť sa vojenskej evidencii a pod. Súdy mali s týmito previneniami plnú ruku práce. Počet vojnopovinných z Uhorska, ktorí sa nedostavili v novembri 1912 k súpisu brancov bez dokázateľného vážnejšieho dôvodu, činil 2 896 mužov. Za nedostavenie sa k odvodom v období od júla 1912 do decembra 1913 bolo na základe 64 § branného zákona XXX. z roku 1912 stíhaných o 2 298 viac nováčikov než rok predtým. Táto cifra dokazuje, že ohlas balkánskych vojen silne vplýval na morálku brancov v Uhorsku. Za „opomenutie“ dostaviť sa na výzvu ku kontrole vojenskej evidencie pre prípad mobilizácie v uvedenom období, ministerstvo uhorskej vlastibrany nahlásilo vojenským súdom až 8 945 občanov.⁹²

Je samozrejmé, že mnohé prípady, skrývajúce sa za týmito štatistickými údajmi, nemôžeme použiť ako materiál na výskum vplyvu balkánskych vojen na rast protivojnového zmýšľania domáceho obyvateľstva a tobož nie na výskum uvedomelého antimilitarizmu. Je jasné, že motivácie jednotlivcov, prečo sa dostali do rozporu s príslušnými paragrafmi branného zákona, boli rôzne. Často mali osobný, intímny charakter, vyplývali z neinformovanosti alebo boli jednoducho náhodné. V globále však zvyrazňujú jeden zásadný moment rozšírený v radoch

90 MERÉNYI, L.: c. d., s. 92.

91 Tamže, s. 91.

92 HL Budapest, HM, 72/1914-eln.

ľudových vrstiev – odpor k ozbrojeným silám Rakúsko-Uhorska, k militarizmu a k prípravám na vojnu.

Svojským riešením úteku spod povinností vojenskej služby boli prípady sebamrzačenia, ktoré sa síce na Slovensku objavovali iba ojedinele, ale napr. v Báčke sa vyskytli v značných rozmeroch. Podžupan Báčsko-Bodrockej župy zaslal ministrovi vnútra opis listu jedného slúžneho, v ktorom tento konštatuje, že oslobodzovanie sa od vojenskej služby formou sebamrzačenia je rozšírené v celej župe, ba dokonca aj v susedných župách. Vymenováva 19 ľudí, ktorí si nechali prepichnúť ušné bubienky, aby sa tak vyhli odvodu,⁹³ resp., aby ich prepustili z vojenskej služby. Na základe predbežného šetrenia sa ešte zistilo, že v tejto oblasti sa podobné zákroky urobili na 54 brancoch alebo už odvedených občanoch.⁹⁴ Dolnozemský Slovák v tejto súvislosti napísal: „V Báčke, šajkášskom kraji, veľmi sa rozšírila mánia, že sa vojnopovinní dali dokaličiť, aby ich neodbrali za vojakov... To samodokaličenie má byť na Dolniakoch na široko-ďaleko rozšírené.“⁹⁵

Odpor k rakúsko-uhorskému militarizmu sa veľmi výrazne odrážal aj vo vysokom počte dezercíí. Žiaľ, konkrétne číselné údaje o počte dezercíí z útvarov dislokovaných na území Slovenska nemáme k dispozícii. Musíme sa preto oprieť o údaje druhoradého rangu. Pri podrobnom sledovaní interných úradných novín, určených pre vrchnostenské úrady, prekvapuje vysoký počet útekov z posádok, v ktorých slúžilo aj veľa Slovákov, ako aj množstvo mien slovenskej proveniencie, na nositeľov ktorých vojenské úrady v tomto období vydali zatykač.⁹⁶ Dobrým vodidlom pri zisťovaní národností je aj to, že v týchto novinách sa uvádzalo aj bydlisko dezertéra a ako poznávacie znamenie znalosť rečí. Slovenčina sa vyskytuje v mnohých prípadoch. Pre bližšiu orientáciu v rokoch 1908 až 1912 dezertovalo z útvarov podliehajúcich 8. armádnemu zboru v Prahe 201 vojakov.⁹⁷ Aj dezercie z vojenských útvarov podliehajúcich 5. armádnemu zboru v Bratislave museli byť vysoké, čo nepriamo vyplýva z protiopatrení tohto veliteľstva na zamedzenie útekov vojakov z posádok.⁹⁸

Idea slovanskej vzájomnosti, spájaná s odporom k rakúsko-uhorskému militarizmu a najmä k vojnovým plánom voči Srbsku, veľmi silne prenikala, napriek už spomínaným opatreniam vojenských veliteľstiev, do radov slovenských vojakov. Čítajú sa a rozširujú medzi nimi letáky s protimilitaristickým obsahom, robia sa zbierky pre srbský, čiernohorský a bulharský Červený kríž, objavujú sa poloverejné i celkom verejné vyjadrenia nesúhlasu s vojenskou politikou monarchie

93 MOL Budapest, BM, 1911/2/62; Slovenský denník, 8. 2. 1911.

94 Tamže.

95 Dolnozemský Slovák, 15. 3. 1911.

96 Pozri Trencsén vármegye hivatalos lapja, roč. 23, 1912 a roč. 24, 1913.

97 Vojenský historický archiv (VHA) Praha, KK-8, Spisy prez., 587/1913-prez.

98 VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 16-3/1/1913-prez.

a prejavy sympatií s bojujúcimi Slovanmi na Balkáne. Vojaci nadväzujú osobné styky s robotníkmi organizovanými v sociálnej demokracii a preberajú ich názory na svetové dianie a pod. Z listu teológa V. Jurkoviča, ktorý pre svoje slovanské cítenie bol vylúčený zo seminára, vyznieva presvedčenie, že v prípade vojny so Srbskom alebo Ruskom slovenskí vojaci monarchie budú „*zaiste strieľať do vzduchu alebo do zeme*“.⁹⁹ Predseda spolku vojenských vyslúžilcov z Gajar udáva členom spolku, že sa zaoberajú politizovaním, a že v novembri v súvislosti s čiastočnou mobilizáciou verejne osočovali ministra vojny, ako aj jeho opatrenia na prípravu vojny.¹⁰⁰ Žandárska stanica v Liptovskom Mikuláši upozorňuje na nespoľahlivosť slovenského obyvateľstva v prípade jeho zapojenia do ozbrojených strážnych hliadok.¹⁰¹ Úrady vydávajú nariadenie na stíhanie českých a slovenských agitátorov, ktorí vraj nabádajú vojakov slovanského pôvodu k sabotovaniu vojenských nariadení v prípade mobilizácie.¹⁰² Trnavská pobočka bratislavského pohraničného policajného kapitanátu v druhej polovici novembra 1912 hlásila, že tunajší slovenskí národovci, spolu s ďalšími známymi postavami slovenského národného života, sa zišli na schôdzke, na ktorej okrem iného v tajnosti prerokovali možnosti šírenia „*pocitu národnostnej a plemennej spolupatričnosti v plukoch so slovanskou materčinou*...“.¹⁰³ Vzhľadom na ťažkosti s rozširovaním propagandy v kasárňach sa vraj rozhodli, že budú pôsobiť najmä na vojnopovinných, ktorí v prípade mobilizácie budú môcť tieto myšlienky šíriť ďalej priamo v armáde. Zároveň s podobným cieľom mienia vydať aj leták.¹⁰⁴

Táto neoverená správa, pochádzajúca údajne „z panslavistických kruhov“, spôsobila značný rozruch na ministerstve vnútra i na vojenských miestach. Ministerstvo vnútra, ako aj viedenské ministerstvo vojny nariadili prísne sledovať a vyšetriť túto záležitosť. Prípis ministra vojny, požadujúci „*čo naj dôraznejšie pátranie*“, dostali v tejto veci aj veliteľstvá IV., V., VI. a VII. armádneho zboru.¹⁰⁵ List policajného kapitanátu z Trnavy zo 16. decembra síce spochybnil konanie takejto porady,¹⁰⁶ ale úrady boli i naďalej presvedčené o pôsobení národnostných agitátorov na vojakov slovanského pôvodu. Objavujú sa ďalšie hlásenia „o panslavistickej propagande“ v ozbrojených silách na území severného Uhorska,¹⁰⁷ o šírení panslavistických letákov a proklamácií v Žiline.¹⁰⁸

99 MOL Budapest, BM, 1912/2/702.

100 ŠOBA Bratislava, Vládny komisár pre vojnové záležitosti, 159/1914 K.

101 SNA Bratislava, ÚMV, 2320/1913-res.

102 ŠOBA B. Bystrica, Služ. úrad v B. Bystrici, 47/1912-prez.

103 SNA Bratislava, ÚMV, 1179/1912-res.

104 SNA Bratislava, ÚMV, 1743/1913-res.

105 VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 85-7/2-3/1913-prez.

106 VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 85-7/2-5-prez.

107 VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 85-7/2-6-prez.

108 VHA Trnava, Spisy prez., 44-1/1-H/1912-prez.

V marci 1913 uhorský minister vnútra upozorňuje, že podľa informácií, ktoré má k dispozícii, budú cez Nemecko dovážané protištátne a antimilitaristické letáky z Ruska, a rozširované v armáde najmä medzi vojakmi chorvátskej a srbskej národnosti. Žiadal ministra obchodu o spoluprácu pri sledovaní dovozu týchto letákov na železničiach a poštách v Uhorsku.¹⁰⁹ Strach z prenikania týchto letákov medzi mužstvo bol znásobený tým, že roku 1911 sa v ruskej armáde objavili letáky so silným sociálnorevolučným nábojom, ktoré dokonca stanovili formy revolučnej propagandy vo vojsku. Generálny štáb rakúsko-uhorskej armády vzápätí upozorňoval na nedohľadné následky prenikania takýchto letákov do ozbrojených síl monarchie.¹¹⁰ V tom istom mesiaci hlavné velenie honvédstva v obežníku všetkým honvédskym obvodným veliteľstvám, peším a jazdeckým divíziám nariaďuje prísne kontrolovať, či sa v kasárňach neobjavila kniha s názvom *Kasárne*. Tá je totiž „nepokryte protivojenská, propaguje sociálne idey a je určená na to, aby na mužstvo z morálneho hľadiska pôsobila čo možno najhorším vplyvom“.¹¹¹ Ministerstvo vojny poslalo v tom čase ministerskému predsedovi Uhorska list o rozširovaní letákov vyzývajúcich všetky národnosti monarchie, „aby sa pripojili k tej veľmoci, ku ktorej sa podľa svojej národnosti cítia byť priťahovaní“.¹¹² Vojenské veliteľstvá žiadajú od podriadených útvarov v tejto veci rázne zakročiť, pretože sa letáky podobného charakteru už objavili v posádkach.¹¹³ Pritom sami si museli priznať, že nedokážu zabrániť tomu, aby medzi mužstvo neprenikali aj letáky a jednotlivé čísla robotníckej tlače, ktoré v duchu uznesenia II. internacionály vyzývali k boju proti militarizmu a vojne. Táto agitácia nachádzala živnú pôdu najmä u mužstva nemaďarského a nenemeckého pôvodu v Uhorsku. Náčelník bratislavského pohraničného policajného kapitanátu v liste bratislavskému policajnému náčelníkovi z druhej polovice novembra konštatuje, že na základe získaných informácií z posledného obdobia nevyklučuje, že sledovanie vojenských osôb zo strany polície, a to dokonca aj štábnych dôstojníkov, sa stane nevyhnutným.¹¹⁴

Pod vplyvom dojmov zo vzbury pardubických dragúnov, ktorí mali byť odvezení do Haliče, ríšsky minister vojny vydal začiatkom decembra výnos, v ktorom nariadil „*starat' sa so všetkou dôraznosťou a spoľahlivo o to, aby všetci dôstojníci venovali čo najväčšiu pozornosť opakovaným pokusom antimilitaristov, ktorí sa snažia ovplyvniť mužstvo. V takýchto prípadoch je potrebné použiť všetky prostriedky, ktoré sú po ruke, aby sa zamedzilo akýmkoľvek ďalším pokusom o vzburu, ktorá nielenže odporuje disciplíne a vojenskému poriadku, podkopáva duch armády a znižuje armádu v očiach civilného*

109 MOL Budapest, BM, 1913/2/963-res.

110 MOL Budapest, ME, XLI/3007/1911.

111 HL Budapest, HF, 1123/1913-eln.

112 MOL Budapest, ME XLI/6739/1913; ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 68/1913-biz.

113 VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 44-1/3-1913-prez.

114 SNA Bratislava, UMV, 1957/1913-res.

obyvateľstva, ale svedčí aj o menejcennosti útvaru a jeho nespolehlivosti, keby bol postavený tvárou v tvár opravdu vážnym udalostiam.“¹¹⁵ Minister nariaďuje dôstojníkom proti takýmto úkazom vystupovať „bezohľadne a tvrdo“. Preventívne žiada, aby velebním záložných transportov, kde sa najčastejšie prejavoval odpor, boli poverení skúsení dôstojníci a spoľahliví poddôstojníci.¹¹⁶ O nič optimistickejšie nevyznieva ani dôverný obežník ministra uhorskej vlastibrany vrchnému veliteľstvu honvédstva a honvédskeým obvodným veliteľstvám z prvej štvrtiny roku 1913. V ňom na základe poznatkov ministra vojny je nútený konštatovať, že medzi záložnými dôstojníkmi, ašpirantmi a jednoročnými dobrovoľníkmi „našli svoje vyjadrenie proti štátne cty“.¹¹⁷ Minister žiada, aby sa na jeho nariadenie zo septembra minulého roku, v ktorom stanovil za povinnosť dôstojníckemu zboru, aby študoval a pozoroval správanie a charakter jednoročných dobrovoľníkov, kládol väčší dôraz. Zároveň vyzýva príslušné veliteľstvá, aby pri bojovom zadelení tých záložných dôstojníkov a ašpirantov, ktorí „nepodávajú úplný dôkaz naprostej oddanosti štátu“, sa postupovalo s mimoriadnou predvídavosťou.¹¹⁸

Akú dôležitosť venovala aj uhorská vláda proslovanskej a protivojnovej agitácii v armáde, ilustruje prípis ministerského predsedu Štefana Tiszu kniežatu Leovi Thunovi do Čiech. V liste uhorský premiér varoval pred „panslavistickou agitáciou“ prejavujúcou sa v uhorskej časti armády, ktorú vyvolávajú slovenskí a českí agitátori. Ich cieľom je podľa Tiszu utvrdiť pocit slovanskej vzájomnosti medzi vojakmi slovanskeho pôvodu, a tak obmedziť a narušiť bojaschopnosť armády pre prípad vojny.¹¹⁹ Ministerstvo vojny si uvedomovalo, že mimoriadne povolávaní záložníkov a náhradných záložníkov vyvolávajú nevôľu u obyvateľstva a „škodlivo pôsobia na ducha postihnutých mužstiev“, a preto odporučilo prijať návrh ministerstva zahraničia na trvalé zvýšenie mierových stavov v pohraničných okresoch.¹²⁰

Viedenské ministerstvo vojny v období anexie Bosny a Hercegoviny už viackrát žiadalo novelizáciu uhorského trestného zákona v súvislosti s navádzaním na vojenské delikty a iné trestné činy „škodiacie vojenským záujmom“. V období balkánskych vojen, vychádzajúc z množiacich sa správ o prudkom raste antipatií k vojenskej politike monarchie a k armáde, sa opäť ponosovalo na malú účinnosť uhorského trestného zákona v týchto súvislostiach. „Ako je známo“, – píše sa v dôvernom liste ministra vojny ministrovi uhorskej vlastibrany – „protimilitaristická propaganda rozvíja znovu živú činnosť. To mi dáva impulz nástojčivo žiadať Vašu Excelenciu, aby ste ráčili so všetkým dôrazom pôsobiť v tom smere, aby sa spomínaný nedostatok uhor-

115 Vojensky historicky archiv (VHA) Praha, Spisy prez., KK-8, 1593/1914-prez.

116 Tamže.

117 HL Budapest, HF, 783/1913-eln.

118 Tamže.

119 PAULOVÁ, M.: Balkánske války 1912 – 1913 a český lid. In: Rozpravy ČSAV 73, zošit 4. Praha 1963, s. 66.

120 MOL Budapest, ME, XLI/4556/1913.

ského trestného zákona, vo veľkej miere ohrozujúci bezpečnosť vojenskej moci a monarchie, čo najskôr odstrániť“.¹²¹ Alexander Krobotin upozorňuje na príslušné ustanovenia rakúskeho trestného zákona z roku 1912 a navrhuje, že by mohli byť východiskom pre doplnenie uhorského trestného zákona. V tejto súvislosti poznamenáva: „veľmi by mi to bolo vítané, lebo ide o delikty, ktoré smerujú v prvom rade ku škode spoločného vojska“.¹²²

Slovenská čitateľská verejnosť s mimoriadnou pozornosťou sledovala prípad čatára bratislavského 14. pluku poľného delostrelectva Karola Štefánka a jeho druhov, ktorí boli obvinení z prečinu vzbury. Vyšetrovanie v tejto záležitosti trvalo od jesene 1912 do konca februára 1913 a potvrdilo, že odpor k vojne so Srbskom a pocit slovanskej spolupatričnosti má u slovenských vojakov silné korene. Z materiálov cisárskeho a kráľovského posádkového súdu v Bratislave vyplýva, že K. Štefánek v prítomnosti vojakov i civilov, majúc na mysli Srbov a Rusov, sa vyjadril, že proti nim bojovať nebude, že Srbsko musí nevyhnutne dostať prístav na Jadranskom mori a Rakúsko-Uhorsko mu v tom zabrániť nemôže, pretože za Srbskom stojí Rusko. Rozširoval medzi vojakmi *Slovenský kalendár*, v ktorom bol uverejnený článok „vysmievať“ a „obviňujúci“ rakúsko-uhorskú vojenskú mašineriu a vojenské súdy. V rozširovaní tohto materiálu mu pomáhali aj iní. Týmito previneniami sa Štefánek podľa vyjadrenia súdu dopustil „poburujúcich výrokov, ktoré mohli mať za následok obrátenie sa proti existujúcemu vojenskému poriadku, proti predstaveným alebo ich rozkazom, resp. rozšíril medzi vojakmi nenávisť a znižujúce líčenie predstavených a vojenských úradov, ktoré vyšli v tlači, aby podriadený naočkoval odpor voči horeuvedeným a takto ich inicioval k porušeniu služby“.¹²³ Štefánek bol zároveň obvinený aj z disciplinárneho priestupku, lebo v októbri 1912 usporiadal bez povolenia medzi vojakmi peňažnú zbierku pre Červený kríž balkánskych Slovanov. Vojenský súd mu vymeral dvojročný trest väzenia so zostreným jednoduchým pôstom a 48-hodinovou samotkou každý druhý mesiac. Bol zároveň degradovaný a po vypršaní trestu mal dosluhovať. Obdobný trest dostal aj jednoročný dobrovoľník J. Hlavatý, ktorému súd dokázal taktiež prečin „vzbury“.¹²⁴

V tomto procese boli odsúdení iba spomínaní dvaja slovenskí vojaci a ďalší bol zbavený viny. Niektoré materiály však svedčia o tom, že išlo o širšie plánovanú akciu vplývať na národné uvedomenie spolubojovníkov, vstúpiť im pocit solidarity s balkánskymi Slovanmi a sústavne ich upozorňovať na to, že agresívne plány rakúskej vojenskej kamarily nie sú zlučiteľné so slovenskými národnými

121 MOL Budapest, ME, XLI/1043/1913.

122 Tamže.

123 SNA Bratislava, SNR, 54/1913.

124 Pomerne kompletný materiál k tomuto procesu je v SNA Bratislava, Zbierka A. Štefánka, šk. 1 až 3. Prípad bol publikovaný aj vo väčšine slovenských novin. Prúdy, roč. 4, 1912 – 1913, č. 5 – 6, s. 254; Slovenský denník, 1913, č. 48; Národný hlásnik, 14. 3. 1913; Zvolenské noviny, 25. 3. 1913. K. Štefánek bol bratom redaktora A. Štefánka.

záujmami. Súd nezistil v tomto smere všetky danosti. Zo spomínaných materiálov napr. vyplýva, že v kasárňach boli rozširované slovenské časopisy, boli tu uskladnené z vojenského hľadiska „neželateľné“ knihy a časopisy, ktoré sa podarilo vojakom včas odstrániť. Niektorí z nich nadviazali kontakty s „panslavisticky“ naladenými civilmi, najmä študentmi, agitovali i mimo svojho pluku v iných bratislavských útvaroch a pod.¹²⁵ V súvislosti s vyšetrovaním už spomínaného teológa V. Jurkoviča sa policajnému kapitanátu v Ostrihome dostal do rúk list J. Hlavatého, v ktorom tento jednoročný dobrovoľník napísal, že vďaka agitácii sa podarilo slovenských príslušníkov pluku, ktorí doteraz „spali“, prebudiť.¹²⁶ Slovenská verejnosť túto činnosť mládeže považovala za prirodzenú a logickú. Ako to vystihli *Prúdy*, na Slovensku v súvislosti s bratislavským vojenským súdom sa obvineným vytýkala iba „nešikovnosť“ a „neobozretnosť“ v konaní, na ktorú sami doplatili.¹²⁷ „V Prešporke, v Rábe a snáď aj v iných garnizónach uhorských sedia zatvorení slovenskí vojaci, ktorí zbierali milodary na bulharsko-srbsko-čiernohorský kríž a popri tom vraj búrili svojich kamarátov ku neposlušnosti voči ofícierom atď.“ – píšú v jednom článku *Prúdy*.¹²⁸

* * *

Odpor k vojnovej politike monarchie, k militarizmu a ozbrojeným silám dosahuje v období balkánskych vojen v Uhorsku i na Slovensku od prelomu storočia najširší rozsah. Aj keď antimilitaristické hnutie ani na území Slovenska a ani v celouhorskom priemere nedosiahlo v armáde také výrazné formy, ako napr. v Čechách alebo na územiach obývaných Srbmi, najmä obdobie prvej balkánskej vojny sa nesie v znamení jeho progresívneho ohlasu u civilného obyvateľstva, ale aj u slovenských príslušníkov spoločného vojska či honvédstva. V novembri 1912 masový odpor proti militarizmu nadobúdala miestami také výhražné podoby, že vojenské veliteľstvá boli pod jeho tlakom nútené zadržat odsun niektorých útvarov na južné hranice. Aby predišli incidentom, z niektorých miest posielali povolaných mladíkov na srbské hranice v noci a v civile.¹²⁹ O protivojnových náladách slovanského obyvateľstva mali podrobné informácie aj susedné štáty. V dôvernom výťahu z elaborátu evidenčného byra rakúsko-uhorského generálneho štábu, ktorý sa zaoberal ohlasom mobilizačných príprav Rakúsko-Uhorska v ruských novinách, sa píše, že aj podľa informácií ruskej tlače v monarchii „vojna je v armáde vo všeobecnosti nepopulárna“.¹³⁰ Zasadanie vlády pod vedením ministerského predsedu Ladislava Lukácsa z 11. 1. 1913 konštatuje, že pod vplyvom balkánskych uda-

125 Tamže.

126 MOL Budapest, BM, 1912/2/702.

127 *Prúdy*, roč. 4, 1912 – 1913, č. 4, s. 169.

128 Tamže.

129 MERÉNYI, L.: Antimilitarista mozgalmak Debrecenben az 1912 – 13. évi balkáni háború alatt. In: A Debreceni Déri múzeum évkönyve 1962 – 1964. Debrecen 1965, s. 235 – 241.

130 MOL Budapest, ME, XLI/5909/1912.

lostí „v oblastiach obývaných národnosťami boli husto badateľné také hnutia, ktoré za súčasnej napnutej medzinárodnej situácie ohrozovali vnútornú bezpečnosť štátu“.¹³¹

Ani Lukácsov nástupca Š. Tisza nezanedbal a nepodcenil otázku boja proti antimilitaristickým hnutiam. Prvé opatrenia po jeho nástupe sa nesú v znamení úsilia postaviť hrádzu protivojnovej a republikánskej propagande. Dňa 29. júna minister vnútra vydal všetkým hlavným županom dôverný obežník. V ňom žiada adresátov, aby „so zvýšenou pozornosťou sledovali antimilitaristické a proti zahraničnej politike monarchie namierené novinové správy a prípadné osvedčenia obdobného charakteru odznievajúce na zhromaždeniach“. V zdôvodnených prípadoch nariaďuje overené aktivity postúpiť kráľovskej prokuratúre.¹³² Zdôrazňuje, že tieto požiadavky z hľadiska štátnych i vojenských záujmov si vyžadujú zvláštnu pozornosť a v prípade potreby rýchly zásah.¹³³ Tisza nechal zakázať republikánsku stranu a parlament prijal zákon o útoku na osobu panovníka a kráľovskú ustanovizeň.

Vrchnostenské orgány i vojenské správy venovali v období balkánskych vojen všetkým náznakom protivojnového prejavu alebo kritiky armády, zbrojenia a zahraničnej politiky monarchie veľkú pozornosť. Civilné správy, vládna tlač a politici netajili ťažkosti, ktoré vládnemu režimu spôsobovali tieto prejavy. Pri podrobnejšom štúdiu dobových materiálov sa nemôžeme zbaviť dojmu, že z dôvodu rôznych nacionálnych a partikulárnych záujmov dokonca vedome preceňovali možné negatívne dôsledky antimilitaristického hnutia v danej situácii.

V armáde to bolo naopak. Hlavné velenie, aj keď zavádzalo prísne opatrenia už i proti najmenším náznakom kritiky a antimilitaristických nálad vo vojsku, navonok popieralo ich existenciu. Z tohto taktického manévrovania pri propagandistickom využití protivojnového fenoménu hnutia potom vyplývali aj čiastkové rozpory medzi vojenskou správou a civilnými úradmi vo veciach otázky „slobody tlače“, hodnotenia obsahu niektorých článkov, a to i vo vládnej tlači v Uhorsku. Minister vojny Alexander Krobotin napr. rozhodne odmietol článok z *Budapesti Hirlapu*, v ktorom sa spochybňovala spoľahlivosť slovanských plukov v prípadnej vojne proti balkánskym národom a žiadal náležité odsúdenie zo strany uhorského ministerského premiéra.¹³⁴ Hlavné velenie však v tajných materiáloch súvisiacich s čiastočnou mobilizáciou v nástupovom pláne, vypracovanom na generálnom štábe, s takouto možnosťou rávalo.

Vojenské kruhy sa proti vplyvom antimilitarizmu a proti antipatiám prejavovaným voči armáde nebránili iba vnútornými nariadeniami, opatreniami a násilnými prostriedkami, ale aj cielavedomou propagandistickou prácou. Politickovýchovná práca v armáde sa stala súčasťou výstavby masových armád už od Napo-

131 MOL Budapest, MT jegyzőkönyvek. Zasadnutie ministerskej rady 11. 1. 1913, zápis č. 42.

132 ŠOBA Bratislava, ŽB, hl. žup. 363/1913.

133 Tamže.

134 HL Budapest, HM, 8986/1914-eln.

leonových čias. V tomto smere neboli výnimkou ani rakúsko-uhorské ozbrojené sily. Pritom skúsenosti ukazovali, že táto práca môže mať účinok iba vtedy, keď sa opiera o predchádzajúci dlhodobejší systém ideového pôsobenia. Náčelník generálneho štábu Conrad von Hötzendorf v memorande cisárovi z apríla 1907 píše, že „*medzi politickým životom krajiny a životom armády existuje nielen zdajúci sa, ale skutočný vzťah. Pri súčasnej štruktúre armády ako ozbrojeného ľudu, vzťah spočíva na základoch politiky. Zdravý duch armády pri krátkej lehote vojenskej služby, majúcej tendenciu k ďalšiemu skracovaniu, musí mať základ mimo armády*“.¹³⁵

Pokusy masovo vplývať formou predvojenskej výchovy najmä na mládež, sa v armáde monarchie systematizujú už od prelomu storočia. V jednom z elaborátov z roku 1904, ktoré vznikali pri vojenských ministerstvách, sa konštatuje „*veľká spoločenská ľahostajnosť*“ k predvojenskej výchove mládeže a odporúča sa v nej pôsobiť na mládež najmä prostredníctvom školy a rôznych krúžkov. Hovorí sa v nej o potrebe jednotného systému výchovy mládeže a navrhuje sa v rámci predvojenskej výchovy šíriť zásady o potrebe branných síl. Autor zdôraznil naliehavosť vytvoriť vhodnú klímu na získanie sympatií voči armáde, vychovávať k zodpovednosti a k disciplíne. Zvlášť podčiarkol možnosti telocvičných spolkov, streleckých krúžkov a pod. V elaboráte sa žiada aj finančná podpora zo strany štátu.¹³⁶ Postupom času sa vytvoril celý uzavretý systém pôsobenia na mládež v duchu „vojenskej vlasteneckej výchovy“ zakladajúci sa najmä na využívaní škôl, krúžkov, skautingu, prednášok, vydávania literatúry a pod.

Roku 1912 v Uhorsku už pôsobilo 300 mládežníckych streleckých krúžkov, z toho 200 v rámci škôl a 100 samostatne; navštevovalo ich približne 14 000 mladých. V rámci výchovy obyvateľstva v duchu vojenských ideí sa v tomto roku usporiadalo 37 prednášok, rozširovalo sa viac druhov časopisov a kníh.¹³⁷ Išlo o relatívne prudký rast, keď si uvedomíme, že podľa výkazov publikovaných každoročne v časopise *Katonás nevelés* (*Katonai lapok*) koncom roku 1908 pôsobilo na teritóriu Uhorska, vynímajúc Chorvátsko a Slavónsko, v rámci škôl ešte len 117, koncom roku 1909 už 163 a v decembri 1910 dokonca 189 takýchto krúžkov.¹³⁸ V roku 1911 počet týchto krúžkov stúpol na 259, pričom 166 z nich pôsobilo v rámci škôl a 93 mimo nich. Navštevovalo ich 11 128 registrovaných záujemcov. Redakcia časopisu zvlášť zdôraznila, že najmä počet kurzov založených mimo škôl sa takmer zdvojnásobil.¹³⁹ V roku 1911 na území Slovenska na rôznych typoch škôl pracovali takéto krúžky v Lučenci, B. Bystrici, v Prešove, Košiciach, Leviciach, Levoči, Nitre, Bratislave, vo Zvolene, v Kráľovskom Chlmcí, Ružomberku, Trenčíne, Kežmarku,

135 ŠAPOŠNIKOV, B.: Mozek armády. Sborník MNO 2, 1968, s. 50.

136 HL Budapest, HM függelék, 5728/1913.

137 HL Budapest, HM, 6271/1913.

138 Katonás nevelés (Katonai Lapok), 26, 25. 1. 1911.

139 Katonás nevelés (Katonai Lapok), 27, 25. 1. 1912.

Kremnici, Brezne, Revúcej, Spišskej Belej a v iných lokalitách. Viedli ich predovšetkým dôstojníci a poddôstojníci uhorského kráľovského honvédstva a iba niekoľko príslušníkov spoločnej armády. Na výučbe sa zúčastnilo aj 140 civilov.¹⁴⁰ Minister uhorskej vlastibrany prípisom z roku 1910 požiadal hlavných županov aj o vytvorenie stálych streleckých komisií v rámci jednotlivých žúp, resp. miest. V roku 1910 – 1911 boli potom vytvorené takéto komisie aj v Trenčianskej, Bratislavskej, Abovsko-Turnianskej, Užskej, Zemplínskej, Šarišskej a vo Zvolenskej župe. Z väčších miest na území Slovenska v Bratislave, Levoči, Spišskej Novej Vsi, Kežmarku, Spišskej Belej, Poprade, Žiline a v Čadci.¹⁴¹

Hlavné velenie si pod vplyvom prudkého rozmachu antimilitarizmu a pacifizmu v období balkánskych vojen napriek týmto úspechom však uviedomovalo, že táto forma predvojenskej výchovy nemôže v zásadnejšom meradle ovplyvniť zmýšľanie mládeže. Navyše jej dosah, aj to v obmedzenom rozsahu, mal viditeľnejšie výsledky iba v mestách.

Z tohto hľadiska je zaujímavá štúdia o vytvorení ríšskeho spolku pre brannú výchovu, vypracovaná roku 1911 pre následníka trónu. V čase balkánskych vojen bol tento elaborát zaslaný aj ministrovi uhorskej vlastibrany ako podklad pre založenie podobného spolku v Uhorsku. Z materiálu vyznieva veľký rešpekt pred pôsobením antimilitaristickej propagandy v armáde. V úvode štúdie sa konštatuje, že kým väčšina štátov odpovedala včas a energicky na antimilitaristické prúdy, ktoré sa stále viac rozmáhajú v širokých ľudových vrstvách, zatiaľ Rakúsko-Uhorsko pristúpilo k zamedzeniu tejto propagandy relatívne neskoro. *„Ale bezprostredné nebezpečenstvo nespočíva len v tomto antimilitarizme, ktoré ako brutálne anarchistické úsilie pracuje tým smerom, že neguje pojem vlasti a národnej cti a rozkladá štátny organizmus (herveizmus)“*, – píše sa v elaboráte –, ale *„skrýva v seba aj jemnejšiu formu a tá je tak iste nebezpečná, pretože disponuje veľkými, plamennými slovami, ktoré vykonávajú masovú sugesciu a podporujú myšlienku, ktorá našla oduševnelých, ba fanatických prívržencov vo všetkých kruhoch“*.¹⁴² Autori materiálu dochádzajú k záveru, že napriek silnému pôsobeniu antimilitarizmu a pacifizmu, dobrou prácou navonok treba verejnosť presvedčiť o tom, že najlepšou garanciou mieru je sila štátu a túto myšlienku opakovať dovtedy, dokiaľ si ako presvedčenie *„neprekliessi postupne cestu aj u tých zástancov mieru, ktorí nekriticky sa odovzdávajú všeobecnej myšlienke mieru“*.¹⁴³ Najvhodnejšou formou na také pôsobenie sa javí vytvorenie ríšskeho spolku pre brannú výchovu. Ten by dlhodobým pôsobením na mládež v prvej etape svojej činnosti sa usiloval *„vzhladom na existujúce národné protiklady“* o akýsi modus vivendi, neochvejne majúci na zreteli základný cieľ spolku: ríšsku myšlienku. V druhom štá-

140 Tamže.

141 Tamže.

142 HL Budapest, HM, 6271/1913.

143 Tamže.

diu svojho pôsobenia by smeroval k iniciatívne propagovaniu tejto myšlienky a zároveň intenzívne vplýval na mládež v promilitaristickom duchu. Musí to byť však „*cielavedomé, nepretržité, zdanlivo nenásilné a neúmyselné pôsobenie, ktoré vzbudzuje hlboké a dlhotrvajúce dojmy*“, zdôrazňuje sa v materiáli.¹⁴⁴ Tvorcovia tejto myšlienky ponechávajú určité pole pôsobenia v tomto smere aj rodičovskému domu a škole. Upozorňujú však na možnosť ideového pôsobenia domáceho prostredia aj v neprajnom smere pre ríšsku myšlienku. Žiadajú, aby sa tu v duchu uvedených úvah nasadila správna „páka“. Na svoju dobu zaujímavá, ale pre vojenské velenie a pre uhorskú vládu dosť kuriózna a netypická je myšlienka, že „*rozčlenenie ríšskeho spolku, ktorý by mal mať svoje organizácie prakticky všade, sa bude musieť uskutočniť podľa národnostného princípu*“.¹⁴⁵ Ide tu o snahu zladiť národnostné záujmy národov monarchie s tzv. „ríšskymi záujmami“ a využiť autoritu národných vodcov na podporu promilitaristických snažení dynastie.

Odhliadnuc od otázky nereálnosti týchto úvah, a to ešte v období, keď u slovenských národov monarchie je badateľný stúpajúci trend odporu k armáde a militarizmu, táto myšlienka okrem iného odráža demagogické pozadie plánov rodiačich sa v okolí následníka trónu osloviť nemaďarské národy v Uhorsku aj týmto spôsobom. Hlavné velenie armády si plne uvedomovalo potrebu vytvoriť účinnú protiváhu antimilitaristickej propagande na širšej základni. Rozvíjajúc i naďalej myšlienku branného spolku, ako základného faktora v tomto smere, čiastočne už však korigovalo pôvodný názor na budovanie tohto spolku na „národnostnom princípe“, čo by zrejme narazilo na odpor aj v maďarských politických zoskupeniach. V tomto „vylepšenom“ duchu sa vypracovalo niekoľko ďalších štúdií a referátov, ktoré sa predložili na posúdenie na najvyššie miesta. Náčelník generálneho štábu rakúsko-uhorskej armády v liste vojenskej kancelárii cisára z roku 1912 zdôraznil, že podnet na vytvorenie branného spolku v širokej verejnosti by mal vziť z okruhu „*vyčníkajúcich osobností verejného života*“, a v žiadnom prípade nie z kruhov vojenských, aj keď v pozadí by stáli a spolok usmerňovali vojenské ministerstvá.¹⁴⁶ Zvítal názor, že branný spolok by nemal vystupovať ako nová organizácia na podporu vojenskej politiky monarchie, ale mal by sa konštituovať na základe zjednotenia už existujúcich spolkov podobného charakteru.

Z hľadiska nášho záujmu je mimoriadne zaujímavý referát, ktorý vypracoval generálny štáb rakúsko-uhorskej armády a zaslal na pripomienkovanie ministrovi vojny i ministrovi uhorskej vlastibrany 5. 7. 1912. Táto štúdia, viac než predchádzajúce, zdôrazňuje akútnu potrebu militaristickej propagandy a venuje značnú pozornosť rôznym formám ideovo-masového pôsobenia vo všetkých vrstvách spoločnosti. Pripojené poznámky ministra vojny materiál dopĺňajú o veľmi rafino-

144 Tamže.

145 Tamže.

146 HL Budapest, HM, 6271/1913, spis č. Präs. 1227 VII.

vané spôsoby „posilnenia pocitu príslušnosti k vojenskému telesu“ u neaktívneho mužstva, záložníkov a náhradných záložníkov umožnením sociálnych i iných výhod.¹⁴⁷

Samotná štúdia vychádza z konštatovania, že vojenská služba stratila v posledných časoch veľa na príťažlivosti. „Lesklá vonkajšia stránka pôsobí ešte ak na naivné mysle detí a žien – mládenec a muž však stoja voči tomuto povolaniu o to chladnejšie, čím menej sú im zrozumiteľné jeho význam a jeho vnútorný obsah.“¹⁴⁸ Tu môže pomôcť len široko rozvetvená a veľkorysá propaganda v prospech ozbrojenej moci a rakúsko-uhorskej štátnej myšlienky – konštatuje sa v elaboráte. Najväčšie nebezpečenstvo pre armádu v tejto sfére vidia autori štúdie v ideách socializmu, „ktorá pracuje tiež cielavedome na škodu armády“ a v rôznych formách antimilitarizmu.¹⁴⁹ „Z nášho stanoviska –, konštatuje generálny štáb, – najextrémnejší smer reprezentuje protimilitaristická propaganda. Aj keď oproti tejto agitácii sa môže postupovať trestnoprávnymi prostriedkami, je predsa jasné, že osvetové a profylaktické pôsobenie by mohlo priviesť zmenu k lepšiemu.“¹⁵⁰ Do tejto agitácie navrhuje zapojiť dôstojníkov vo výslužbe, klérus, šľachtu, vyšších úradníkov, nositeľov rôznych čestných titulov a vyznamenaní a pod. „Táto propaganda by musela siahať hlboko k ľudu, aby presvedčila predovšetkým mládež vo všetkých vrstvách o vysokom etickom význame brannej povinnosti, o podstate armády. Propaganda by musela ďalej preniknúť k občianskym povolaniam, ktoré reprezentujú veľké masy voličov a daňových poplatníkov, ďalej by musela zahŕňať duchovných a spoločenských vodcov, intelektuálov, ktorí sú povolani viesť dav.“¹⁵¹ V závere elaborátu sú uvedené základné formy pôsobenia na širokú verejnosť so zvláštnym dôrazom na mládež. Nájdeme tam široké spektrum možností vplyvania na zmýšľanie ľudí, od pôsobenia cez tlač, literatúru, detské a mládežnícke družiny, krúžky, povinnú výučbu, vysoké školy, prednášky, kurzy, vojenské cvičenia, vyhladkové lety, návštevy pamätných miest a múzeí, až po využitie kinematografických snímok, pamätných a oslavných dní, rozdávanie odznakov atď.

Uviedli sme návrh na vytvorenie jedného, aj keď centrálne organizovaného spolku s pôsobnosťou pre celé územie monarchie, ktoré malo mať za cieľ popularizovať armádu v širších vrstvách spoločnosti a tvoriť aspoň čiastočnú protiváhu čoraz viac sa rozmáhajúcim antimilitaristickým náladám. Už doklady súvisiace s ideovým zdôvodnením vytvorenia branného spolku sú postačujúce na to, aby ukázali, akú dôležitosť prisudzovali armádne špičky boju s protimilitaristickým zmýšľaním obyvateľstva. A prenikanie týchto ideí priamo do armády bolo niečím, čo ohrozovalo samú ideovú podstatu brannej moci a logicky si vyžadovalo ešte striktnejšie protiopatrenia. V samotnej armáde, zodpovedajúc celému sys-

147 HL Budapest, HM, 6271/1913, spis č. Res. 2661.

148 Tamže.

149 Tamže.

150 Tamže.

151 Tamže.

tému vnútorného života vojsk a velenia však prevládali skôr násilné, potlačovateľské a retorzné zásahy nad výchovno-ideovým pôsobením, aj keď ani táto stránka sa nezanedbávala.

I vnútri armády sa velenie pokúšalo zapojiť do boja proti antimilitarizmu čo najširší okruh činiteľov, nevynechávajúc ani cirkev. Napr. v auguste 1913 minister uhorskej vlastibrany žiadal hlavné velenie honvédstva, všetky obvodné veliteľstvá, ako aj veliteľstvá peších a jazdeckých honvédskejších divízií, aby prostredníctvom vojenských vrchností určených na vydávanie príslušných nariadení k slávnostnej prisáhe nováčikov, sa spojili s duchovnými všetkých konfesíí. Mali by dosiahnuť, aby tí „*pri bohoslužbe nepoukazovali iba na dôležitosť a posvätnosť prisáhy, ale vo svojej kázni sa zmienili aj o iných veciach, tak napríklad o dôležitosti branných síl, ďalej o tom, že protidynastické a protimilitaristické hnutia sú hriechy a neakceptovateľné atď., toto nech činia preto, aby zodpovedajúc našim cieľom pôsobili nielen na nováčikov skladajúcich prisahu, ale aj na prítomnú verejnosť.*“¹⁵² Podobných akcií v rámci armády bolo viac. V zásadnejšom meradle však neovplyvnili protivojnové zmýšľanie slovenských vojakov v rakúsko-uhorskej armáde.

* * *

Antimilitaristické prejavy slovenského vidieckeho obyvateľstva mali v období balkánskych vojen rôznu intenzitu. Najprudší rozmach zaznamenali v období prvej balkánskej vojny, najmä v novembri 1912, v súvislosti s čiastočnou mobilizáciou rakúsko-uhorských branných síl. V období druhej balkánskej vojny vonkajšie príznaky protivojnového zmýšľania ochabovali. Popri už spomínaných príčinách zahraničnopolitického charakteru, z ktorých verejnosť usudzovala, že nebezpečenstvo vojny za účasti Rakúsko-Uhorska zrejme pominulo, dôležitú úlohu hrala aj určitá dezorientovanosť, prameniaca z faktu, že na Balkáne proti sebe bojujú dva slovanské národy. Sympatie prevažnej časti slovenskej verejnosti sa za druhej balkánskej vojny klonili k Srbsku, a tým i naďalej demonštrovali odmietavý postoj k zahraničnej a militaristickej politike monarchie.¹⁵³ Odlišné stanovisko z popredných politických činiteľov zaujal M. Hodža. Jeho postoje ovplyvnili predovšetkým nadväznosti na tzv. belvederskú politiku a jeho koncepcia spolupráce Slovanov v habsburskej monarchii za podpory silného Bulharska.¹⁵⁴

V období vojenského riešenia sporov medzi Srbskom a Bulharskom sa ďalej diferencoval aj postoj Slovákov v chápaní „slovanskej politiky“, rusofilských a celoslovanských ideí, a strácali sa nádeje vkladané do perspektív národnoemancipačného zápasu s využitím silného Srbska a Bulharska na Balkáne. Tieto momenty

152 HL Budapest, HFP, 2940/1913-eln.

153 PÍŠCH, M.: Politický postoj Slovákov k druhej balkánskej vojne. In: Slovenské štúdie 17. Bratislava 1976, s. 135 – 147.

154 Podrobnejšie pozri: DANGL, V.: Postoj Milana Hodžu k niektorým vojensko-politickým otázkam pred prvou svetovou vojnou. In: Milan Hodža – štátnik a politik. Bratislava 2002, s. 117 – 130.

vplývali spätne aj na vlastný národnoobraný zápas slovenského ľudu, ktorého súčasťou v tomto období bol aj boj proti militarizmu a perspektívam európskej vojny.

Protivojnové prejavy slovenského vidieckeho obyvateľstva v období balkánskych vojen boli značne roztrieštené, živelné, teoreticky neujasnené a charakterizovali ich skôr spontánne a pasívne formy odporu či protestu. V ich pozadí okrem silného proslovanského akcentu cítiť aj hospodárske a sociálne motívy. V celkovom kontexte antimilitaristického hnutia v Rakúsko-Uhorsku nevznievajú protivojnové prejavy slovenského ľudu zvlášť výrazne. Ale aj v týchto širších reláciách upozornili na seba i najvyššie vojenské a politické kruhy monarchie. Prispeli k tomu, že vláda a armáda museli v politickej, diplomatickej i vojensko-strategickej oblasti kalkulovať s týmito silami a prispôbovať svoju politiku aj názorom „zdola“. V nemalej miere pomáhali aj vnútornému procesu národnoobraných a národnoemancipačných snáh na Slovensku. Rakúsko-uhorská monarchia, popretkávaná vnútornými hospodárskymi, spoločenskými, sociálnymi, triednymi a národnostnými protirečieniami, nevydržala revolučný nápor, ktorý sa v plnej miere prejavil koncom prvej svetovej vojny. Pri exponovaní výbušných náloží pod popukanými múrmi dualistickej monarchie asistovali na Slovensku do značnej miery aj tie sily, ktoré už v období balkánskych vojen vystupovali proti agresívnej politike monarchie na báze antimilitarizmu a snažení o národnú svojbytnosť. Formy protivojnového odporu v období prvej svetovej vojny boli logickým dovŕšením tohto hnutia z predvojnového obdobia.

(2003)

7. KAPITOLA

VOJENSKO-DIPLOMATICKÉ POZADIE PRÍPRAV PRVEJ SVETOVEJ VOJNY PO SARAJEVSKOM ATENTÁTE

Atentát na rakúsko-uhorského následníka trónu v Sarajeve 28. júna 1914, po ukončení vojenských manévrov 15. a 16. armádneho zboru v Bosne a Hercegovine, vzbudil v Európe vzrušenie. Vyvolal okrem iného horúčkovitú diplomatickú činnosť, ktorá predchádzala vyhláseniu vojny Srbsku zo strany Rakúsko-uhorskej monarchie. Rozpory medzi vojenskými zoskupeniami, vzájomné konflikty vyvierajúce z týchto rozporov a vedúce v lete 1914 k nebývalému medzinárodnému napätiu, sa vyhrotili do tej miery, že vojnové plány sa stali skutočnosťou. Násilná smrť Františka Ferdinanda bola v tejto situácii vítanou zámienkou a dávala za pravdu tým, ktorí Balkán, resp. siločiaru rozporov sústrediach sa do tejto oblasti, nazvali nebezpečným „sudom pušného prachu“.

Balkánske rozpory však neboli jedinými, ba ani najdôležitejšími antagonistami, ktoré viedli k vojne. V pozadí čulej diplomatickej činnosti, ktorá celý mesiac po atentáte zamestnávala politikov, diplomatov, vojakov i širokú verejnosť európskych štátov, stáli ešte hlbšie a závažnejšie problémy, záujmy a ciele. V prvom rade nemecko-anglické súperenie a plány nemeckých imperialistov na nové rozdelenie sveta, na získanie zásadného ekonomického a politického vplyvu v Európe, snaha o rozšírenie kolónií a vojenskostrategického vplyvu Nemecka pod heslom *Drang nach Osten*. Svoju úlohu tu zohrala aj francúzska snaha o revanš za prehratú vojnu a o opätovné získanie Alsaska-Lotrinska. Ďalej záujmy Anglicka udržať sa ako koloniálna a námorná veľmoc prvého rangu, ochrana vlastných ekonomicko-politických zámerov proti agresívnym tendenciám nemeckého imperialismu atď.¹ V týchto imperialistických rozporoch teda nehrala primárnu úlohu Rakúsko-uhorská monarchia. Figurovala iba v druhej línii, aj keď svetová vojna sa začala vypovedaním vojny Srbsku zo strany monarchie. Kým však František Jozef

1 Základný teoretický rozbor príčin a charakteru prvej svetovej vojny, ako aj vojnové ciele mocností, ich ekonomické, politické, sociálne, kultúrne a duchovné ciele a záujmy v ich spletitej mnohorakosti a zložitosti podrobnejšie pozri najmä: CĚSAR, J.: Britská ríše v období imperialismu. Praha 1970; DEDIJER, V.: Sarajevo 1914. Bratislava 1969; Dějiny diplomacie. Zv. 3. Praha 1967; Deutschland im Ersten Weltkrieg. Zv. 1. Berlín 1968; FÖRSTER, G., HELMERT, H., OTTO, H., SCHNITTER, H.: Generálové v pozadí. O úloze nemeckého generálného štábu 1640 – 1965. Praha 1968; Istorija prvoj mirovoj vojny v dvuch tomach 1914 – 1918. Zv. 1. Moskva 1975; JERUSALEMSKIJ, A. S.: Vnešnja politika i diplomatija germanskogo imperialismu v konce XIX. veka. Moskva 1951; JINDRA, Z.: První světová válka. Praha 1984; GOTTLIEB, W. W.: Tajnája diplomatija vo vremja prvoj mirovoj vojny. Moskva 1960; GALÁNTAI, J.: Az első világháború. Budapest 1980; KOVÁČ, D.: Od Dvojšpolku k politike anšlusu. Bratislava 1979; OTTO, H., SCHMIEDEL, K., SCHNITTER, H.: Der erste Weltkrieg. Berlin 1964; Österreich-Ungarn in der Weltpolitik 1900 – 1918. Berlin 1965; První světová válka. Praha 1968; TOKODI, Gy.: Az Össznémet Szövetség (Alldeutsche Verband) és közép-európai tervei 1890 – 1918. Budapest 1959.

podpísal toto osudné vyhlásenie, uplynul relatívne dlhý čas, nabitý diplomatickými a vojenskými rokovaniaми, ako aj bezprostrednými prípravami na vojnové stretnutie.

Atentát na Františka Ferdinanda vyvolal v monarchii rozdielne nálady. Vtedajší vyslanec v Rumunsku gróf Ottokar Czernin vo svojich spomienkach podtrhuje, že osobný osud následníka trónu v širších vrstvách spoločnosti nevyvolal zhrozenie, skôr naopak. „Množstvo malých ľudí si vydýchlo akoby zbavené od mory, keď sa dozvedelo správu o jeho smrti. Na viedenskom dvore a v budapeštianskej spoločnosti tiež spôsobila skôr radosť než smútok.“² Ludwig Windischgrätz napísal vo svojich spomienkach, že keď správa o smrti následníka trónu prišla do Budapešti, Tiszova strana neskrývala radosť. Podobné hlásenia o nálade obyvateľstva hlavného mesta Uhorska zasielajú svojim vládam aj francúzsky a americký konzul.³ Odlišnú reakciu vyvolala smrť Františka Ferdinanda u predstaviteľov slovenského buržoázneho politického hnutia, ako aj u reprezentantov národnostných hnutí v Uhorsku.⁴ V samotnom Rakúsku nálady boli taktiež rozdielne.

Maďarská i rakúska meštiacka tlač od prvých dní začala kampaň namierenú proti Srbsku a ladenú v silne nacionálnom a šovinistickom duchu. Časopis Nezávislej strany Alberta Apponyiho *Budapest* už 2. júla napísal: „Ak sa to inak nedá, tak hoci s ozbrojenou rukou treba vykynožiť myšlienku presvedčenia o možnosti realizácie veľkosbrských snov.“⁵ V úvodníku nasledujúceho čísla sa striktnie konštatuje: „Jedna vec je istá, so Srbskom sa treba tak či onak porátať.“⁶ *Budapešti Hírlap*, vedený známym propagátorom maďarského nacionalizmu a jednotného tridsaťmiliónového Uhorska, ktoré by z troch strán omývalo more, Jenő Rákosim, pokladal vzniknutú situáciu za výsledok vcelku neschopnej rakúskej politiky. V tejto súvislosti si neodpustil poznamenať, že si konečne treba uvedomiť, že skutočným základom a udržiavateľom ríše je Maďarstvo. V tomto duchu vyzýval k dôraznému vystúpeniu proti Srbsku.⁷ Časopis Ústavnej strany vedenej Júliusom Andrássym, *Magyar Hírlap*, aj keď umiernennejšie, taktiež nadhadzuje otázku eventuality vojny a kritizuje „príliš ústupčivú“ zahraničnú politiku monarchie. V úvodníku z 3. júla priamo konštatuje: „Alebo si dokážeme udržať vážnosť, alebo je s nami koniec!“⁸ Orgán ďalšieho

2 CZERNIN, O.: Im Weltkriege. Berlin-Wien 1919, s. 63.

3 GALÁNTAI, J.: Magyarország az első világháborúban 1914 – 1918. Budapest 1974, s. 98.

4 K tejto problematike pripravujeme samostatnú štúdiu, a preto sa tu obmedzíme na konštatovanie, že v posledných rokoch pred vojnou slovenská buržoázna politická reprezentácia sa jednu z alternatív svojej politiky snažila budovať na kontaktoch s následníkom trónu. Smrť Františka Ferdinanda vcelku dosť nereálne nádeje, vkladané do tzv. belvederskej politiky, definitívne pochovala. Podrobnejšie hodnotenie tejto alternatívy pozri: ZÜBEREC, V.: Alternatíva tzv. belvederskej politiky. Historický časopis, 1974, č. 1, s. 111 – 127.

5 Budapest, 2. 7. 1914.

6 Budapest, 3. 7. 1914.

7 SZABÓ, D.: A magyar állásponthelye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915 – 1918). Budapest 1976, s. 20.

8 Magyar Hírlap, 3. 7. 1914.

opozičného zoskupenia, *Pesti Hírlap*, žiada ráznejšie vystúpenie proti Srbsku, pričom obviňuje spoločnú vládu, vládnú Stranu práce i samotného uhorského premiéra Štefana Tiszu, že sú politicky bezmocní až neschopní.⁹ Ústredný časopis Néppártu *Alkotmány* sa taktiež pridal k tejto línii a žiadal také opatrenia, aby Srbsko už nikdy nemohlo ohrozovať integritu monarchie.¹⁰ Orgán Michala Károlyiho kritizoval zahraničnú politiku dynastie, ktorá podľa neho viedla aj k atentátu na následníka trónu, a zvýrazňoval, že táto politika nebola politikou Uhorska a nebola politikou Maďarov. K otázke eventuality vojenského vystúpenia sa však staval odmietavo. Po odoslaní ultimáta Srbsku však okamžite zmenil svoj postoj v zmysle hesla: „*Sme proti vojne, ale keď treba, svoje miesto si zastaneme.*“¹¹

Z maďarských buržoázných politických prúdov jednoznačne proti vojenskému riešeniu nahromadených problémov vystupovali radikálni publicisti na čele s Oskarom Jászim. Jászi žiadal, aby „*hospodárske a duchovné sily Slovanstva sa mohli bez prekážok realizovať*“ a aby sa proti srbskému kráľovstvu vykonávala mierová politika.¹² V článku z 19. júla ide ešte ďalej, keď píše, že okrem feudálnych a bankových kruhov a niekoľkých jednotlivcov verejná mienka celej krajiny stojí na strane mieru. Juhoslovanská otázka už prerástla možnosť operatívneho zásahu, tu pomôže už iba politika demokracie. Treba viesť lojálnu politiku voči balkánskym štátom a lojálnu, priateľskú politiku voči tým národnostiam, s ktorými Maďari žijú v spoločnom štáte.¹³ No aj tento radikálny predstaviteľ maďarskej inteligencie, aj keď zaujímal proti vojne so Srbskom jednoznačne záporný postoj, spájal balkánsku politiku s takými predstavami, ktoré by v prvom rade zodpovedali hospodárskemu záujmom maďarskej a rakúskej buržoázie.¹⁴

Názory a nálady prevládajúce vo vedení maďarských buržoázných politických strán v otázke bezprostredného postoja k Srbsku po atentáte sa odrazili aj v budapeštianskom parlamente. Július Andrássy vo svojej interpelácii dňa 8. júla žiadal vládu, aby sa vyslovila, čo mieni v súvislosti s atentátom podniknúť. Konštatoval, že v dôsledku nesprávnej politiky monarchie Srbsko a Čierna Hora nepríjemne zosilneli a nenávisť voči monarchii prenikla z týchto štátov aj medzi juhoslovanské obyvateľstvo habsburskej ríše. S týmto stavom treba skončiť. V podtexte jeho vystúpenia sa odrážajú tóny sledujúce vojenské vystúpenie proti Srbsku.¹⁵ Predstaviteľ katolíckej strany Rakovszky na tom istom zasadnutí žiadal, aby sa vina Srbska na atentáte verejne pertraktovala a aby sa urobili patričné opatrenia.¹⁶

9 *Pesti Hírlap*, 2., 3., 7. a 14. júla 1914.

10 SZABÓ, D.: c. d., s. 20 – 21.

11 Tamže, s. 21.

12 JÁSZI, O.: *Múlt és jövő határai*. Budapest 1918, s. 17.

13 Tamže, s. 30.

14 SZABÓ, D.: c. d., s. 22.

15 Országgyűlés nyomatványai. Képviselőház. Napló, zv. XXV. Zasadnutie z 8. 7. 1914, s. 113 – 116.

16 Tamže, s. 124 – 126.

O týždeň neskôr jeho kolega Szmrecsányi interpeloval v tom zmysle, aby ministerský predseda pôsobil tým smerom, aby sa proti veľkosrbskej propagande organizovanej v Belehrade, ktorá viedla v konečnom dôsledku k politickému atentátu v Sarajeve, urobili odvetné represívne opatrenia a aby sa jej v budúcnosti s najväčšou rúznosťou zabránilo.¹⁷ Energické vystúpenie urgoval aj Albert Apponyi.¹⁸ Gejza Polónyi nadhodil otázku, či je vláda ochotná proti veľkosrbskej propagande energicky zasiahnuť, a keď jej opatrenia nepovedú okamžite k cieľu, či je ochotná použiť neodkladne ozbrojený donucovací prostriedok.¹⁹

Tieto prejavy otvoreného nacionalizmu, protisrbských a protislovanských výpadov síce odrážali náladu šovinisticky ladených majetnejších maďarských kruhov, časti meštiactva a maďarskej buržoáznej politickej reprezentácie, zďaleka však nie najširších pracujúcich vrstiev. Samozrejme, v zásadnej miere nerozhodovali o ďalšom vývoji udalostí, no podporovali a urýchlňovali rozhodovania, ktoré sa prijímali vo vedúcich politických kruhoch monarchie.

V prvých dňoch po sarajevskom atentáte Sociálnodemokratická strana Uhorska sa v duchu predchádzajúcich uznesení II. internacionály verejne postavila proti vojnovému štvaniu. Jej časopisecký orgán *Népszava* poukazoval na to, že atentát bol dôsledkom imperialistickej politiky Rakúsko-Uhorska na Balkáne a národnostného útlaku Srbov v monarchii, protestoval proti vojnovému štvaniu a proti militaristickým prípravám. Po čase, najmä pod vplyvom prípravy volebných listín na základe nového volebného poriadku, ktorému sociálna demokracia venovala nekriticky veľkú pozornosť, a pod vplyvom umiernenějšího tónu uhorských vládných vyhlásení, protivojnová propaganda do určitej miery ochabla. Až po zaslání ultimáta Srbsku nadobúda opäť na intenzite a ostrosti.

V úvodníku z 25. júla *Népszava*, aj keď opatrne, dokonca perspektívu vojny spája s možnosťou sociálnej revolúcie, keď píše: „*Za ťažením proti Srbsku číha ruská vojna, za tým sa skrýva príznak svetovej vojny. Za vojnou so Srbskom sa skrývajú vopred netušené, vo svojom vplyve nevypočítateľné katastrofy, ktoré môžu spôsobiť zánik mocných ríš, ktoré môžu vybuchnúť v takú svetovú krízu, že už nebude reč iba o osude vládnucich tried jednotlivých krajín, ale o otrávení celého tohto dnešného spoločenského systému.*“ Vedenie sociálnej demokracie však tieto teoretické prejavy nespájalo s mobilizáciou mäs, po vyhlásení vojny Srbsku veľmi rýchlo sa vzdáva programu boja proti militarizmu a vojne a prechádza, podobne ako väčšina socialistických strán II. internacionály, na pozície aktívnej podpory imperialistickej vojny Rakúsko-Uhorska. Podobný proces prebiehal aj v rakúskej sociálnej demokracii. Vedenie slovenskej sociálnej demokracie svoje postoje taktiež zladilo s postupom vedenia Sociálnodemokratickej strany Uhorska, aj keď v širokých masách slovenského obyvateľ-

17 Tamže. Zasadnutie z 15. 7. 1914, s. 330 – 332.

18 Tamže, s. 338 – 340.

19 Tamže, s. 342 – 343.

stva odpor k vojne, znásobený národnostným cítením a tradíciou myšlienky slovenskej vzájomnosti, bol evidentný.²⁰

Iniciatíva v rozhodovaní o osude monarchie zostávala v celom období júlovej krízy v konečnom dôsledku v rukách vládnuvich vrstiev, viedenských a budapeštianskych politických a vojenských špičiek.

Náčelník rakúsko-uhorského generálneho štábu Conrad von Hötzendorf, ktorý sa sám zúčastnil manévrov v Bosne a Hercegovine, sa o sarajevskom atentáte dozvedel ešte v ten istý deň na železničnej stanici v Záhrebe. Reagoval jemu vlastným spôsobom: „*Celá sila tohto úderu mi bola okamžite jasná, i to, čo z tohto musí vyplývať. Sarajevský atentát je posledným ohnivkom dlhého reťazca. Nie je to iba zločin niekoľkých fanatikov, ale výsledok dobre zorganizovanej akcie. Je to ultimátum Srbska Rakúsko-Uhorsku. A na to sa dá odpovedať iba vojnou.*“²¹ Conrad videl vhodnú príležitosť na to, aby konečne realizoval svoje plány na vojnu so Srbskom, ktoré už viackrát predložil následníkovi trónu i panovníkovi, ale ktoré panovník a jeho okolie zatiaľ neboli ochotní akceptovať. „*To, o čom som premýšľal po skončení vojny na Balkáne, prišlo skôr, než som očakával,*“ uvádza vo svojich spomienkach náčelník generálneho štábu s nemalým zadostučinením.²² Podceniac vojenskú silu Srbska, vychádzal z predpokladu, že tento štát nedokáže mobilizovať viac než 100 000 mužov, navyše Rakúsko-Uhorsko bude mať výhodu prekvapivého úderu. To však predpokladalo nerobiť zdĺhavé diplomatické prípravy a nedať čas srbskej strane pripraviť sa na útok. Včasný zásah neumožní ani pomoc zo strany Ruska. Conrad bral do úvahy, že veľká časť ozbrojených síl Srbska sa sústreďuje v južných častiach krajiny pozdĺž bulharských hraníc, čo vojenský zásah monarchie uľahčuje. Pri prvom nápore počítal s miestnymi posádkami a jednotkami sústredenými v Bosne a Hercegovine, ktoré boli doplnené na vojnové počty, a s jednotkami, ktoré sa v počte asi 22 000 mužov zúčastnili vojenských manévrov a mohli sa okamžite použiť. Tieto sily by boli postupne doplňované jednotkami, ktoré by sa formovali na základe urýchlenej mobilizácie.²³ Conrad predpokladal, že prekvapivým úderom by sa podarilo Srbsko v krátkej dobe obsadiť a zainteresované veľmoci takto postaviť pred hotovú vec. Až potom by sa mala slova ujať diplomacia

20 Podrobnejšie k postoju Sociálnodemokratickej strany Uhorska pozri: A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Budapest 1974, s. 73 – 77; A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Zv. IV, časť 2. Budapest 1966, s. 9 – 35; Dejiny maďarského revolučného dělnického hnutí. Praha 1974, s. 86 – 91; GALÁNTAI, J.: c. d., s. 140 – 148; GOSIOROVSKÝ, M.: Dejiny slovenského robotníckeho hnutia (1848 – 1918). Bratislava 1958, s. 219 – 234; NEMES, D.: A magyar munkásmozgalom történetéhez. Tények, viták, tanulságok. Zv. I. Budapest 1974, s. 301 – 324.

21 CONRAD, F., Feldmarschall: Aus meiner Dienstzeit 1906 – 1918. Zv. IV. Wien – Berlin – Leipzig – München 1924, s. 17 – 18.

22 Citované podľa: ŠAPOŠNIKOV, B.: Mozek armády. Sborník výzkumného ústavu 401. Praha 1968, č. 2, s. 131.

23 A viiágháború 1914 – 1918, különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Zv. IV. Budapest 1929, s. 17.

a uhladiť väčšie prekážky a nezrovnalosti, ktoré sa zaiste vyskytnú.²⁴ Tento postoj podporoval aj rakúsko-uhorský vojenský atašé v Belehrade, ktorý domov napísal: „*Za štyri týždne Srbsko porazíme a celé jeho územie obsadíme so šiestimi rakúsko-uhorskými vojenskými zbormi*“.²⁵

Náčelník rakúsko-uhorského generálneho štábu sa už v nasledujúci deň stretol s ministrom zahraničia grófom Leopoldom Berchtoldom, aby posúdili situáciu. Obaja sa zhodovali v tom, že situácia je veľmi vážna a že proti Srbsku treba postupovať energicky. Oproti Conradovi, ktorý horlil za čo najrýchlejšie vojenské riešenie, Berchtold zaujal umiernenější postoj. Uznával potrebu riešenia srbskej otázky, a to hoci aj ozbrojenou mocou, avšak až potom, keď sa presvedčil o postoji Nemecka, resp. sa ubezpečil o jeho podpore vo vojenskom konflikte. Zároveň žiadal, aby sa urobili aspoň najnevyhnutnejšie diplomatické kroky a predprípravy a aby došlo k vyšetreniu pozadia atentátu.²⁶ S týmto názorom súhlasil aj panovník. Minister zahraničia svoj postoj vyjadril aj pred nemeckým vyslancom Heinrichom Tschirschky, ktorý o tom podal hlásenie do Berlína.

Vyslanec vo svojom hlásení zároveň podáva charakteristiku nálady vo vyšších viedenských politických kruhoch a dodáva: „*Aj zo strany vážnych ľudí často počujem prianie, že konečne už raz sa treba porátať so Srbskom. Najprv treba voči Srbsku stavať požiadavky, a keď sa tieto neakceptujú, tak je nutné energicky vystúpiť.*“²⁷ Rakúsky ministerský predseda gróf Karl Stürgkh, odvolávajúc sa na vnútropolitické príčiny a nepriaznivé pôsobenie juhoslovanského hnutia, sa taktiež postavil za vojnové vysporiadanie sa so slovanským Srbskom. Minister vojenstva Alexander Krobatin podporil stanovisko náčelníka generálneho štábu.²⁸

Z rozhodujúcich politických činiteľov to bol vlastne iba uhorský ministerský predseda Štefan Tisza, ktorý sa nestotožňoval s názormi o využití atentátu pre vojnový zásah na Balkáne.²⁹ Tiszov dočasný protivojnový postoj, samozrejme, nevyplýval z nejakého pacifistického či nebudaj antimilitaristického svetónázoru. Tento muž tvrdej ruky, do ktorého aj nemecký cisár Viliam II. vkladal nemalé nádeje ako do muža činov, nepokladal konšteláciu síl na Balkáne v prípade vojnového konfliktu so Srbskom za dostatočne priaznivú. Po audiencii u panovníka dňa 30. júna vyjadril svoj nesúhlas s Berchtoldovými a Conradovými plánmi priamo ministrovi zahraničia. Dôvodil najmä tým, že v budúcnosti prostredníc-

24 GALÁNTAI, J.: c. d., s. 99.

25 MARGUTTI, A.: Kaiser Franz Joseph. Persönliche Erinnerungen. Wien-Leipzig 1924, s. 423.

26 CONRAD, F.: c. d., s. 35.

27 Citované podľa GALÁNTAI, J.: c. d., s. 100.

28 Tamže.

29 O Tiszových názoroch k tejto otázke, a najmä o zmene jeho stanoviska v polovici júla, vzniklo viacero štúdií. Zaoberajú sa ním aj prehľadnejšie práce. Pozri napr. GALÁNTAI, J.: c. d., s. 100 – 118; SZABÓ, D.: c. d., s. 17 – 19; DIÓSZEGI, I.: Hazánk és Európa. Budapest 1970, s. 336 – 337 atď.

tvom zosilneného Bulharska by monarchia mohla získať výhodnejšie podmienky pre svoju balkánsku politiku. Treba zároveň zvážiť, či celková medzinárodná situácia nebude práve preto v nasledujúcich rokoch priaznivejšia pre eventúálny nátlak na Srbsko a že tak či onak srbskej vláde treba dať dosť času na to, aby dokázala svoju lojalitu voči monarchii.³⁰ Dňa 1. júla zaslal panovníkovi memorandum, v ktorom ešte podrobnejšie rozviedol dôvody svojho postoja. V zásade nebol proti vojne so Srbskom, avšak momentálnu vojenskopolitickú situáciu nepokladal za výhodnú pre takýto krok, najmä pre postoj Rumunska, ktoré sa už nachádzalo mimo sféry vplyvu Rakúsko-Uhorska. V prípade vojny Tisza počítal s eventualitou rumunského vpádu do Sedmohradska, prípadne aj s hnutím uhorských Rumunov, čo mohlo spôsobiť nepredvídané komplikácie. Jediný štát, o ktorý by sa na Balkáne mohla monarchia opierať, je Bulharsko, ktoré je však po balkánskych vojnách krajne vyčerpané. Tisza žiadal vytvoriť najskôr takú diplomatickú konšteláciu, ktorá pomer síl na Balkáne zmení v prospech Rakúsko-Uhorska, a až potom uvažovať o vojenskom vystúpení proti Srbsku. V liste panovníkovi dodáva: „*Ak raz príde čas zúčtovania, vojnu je možné rozvinúť z najrozmanitejších príčin.*“³¹

Ako to už staršie výskumy potvrdili, Tisza si zrejme nebol v tom čase istý ani postojom Nemecka a bál sa konfliktu s Ruskom. Je však zaujímavé, že aj po 6. júli, keď už podpora Nemecka bola oficiálne potvrdená, zotrval na svojom pôvodnom stanovisku. Svoju úlohu tu zrejme zohral strach z anexie Srbska a z rozšírenia slovanského vplyvu v monarchii, čo by nevyhnutne viedlo k pádu dualizmu a k naštrbeniu maďarskej supremacie. Pôsoobil tu aj strach z vojenského vystúpenia Rumunska proti monarchii, ktorého možné dôsledky považoval za katastrofálne. Preto ešte aj na dôležitej porade spoločnej ministerskej rady vo Viedni dňa 7. júla, aj keď súhlasil s tým, že vplyv monarchie na Balkáne treba zachovať, v zásade zotrval na svojom staršom stanovisku a podtrhol, že nesúhlasí so žiadnym takým riešením, podľa ktorého by sa obyvateľstvo tohto slovanského štátu dostalo do rámca monarchie. Viedlo by to k slovanskej prevahe, k likvidácii dualizmu a k vytvoreniu trializmu.³²

Tiszov postoj, aj keď spôsobil určité rozčarovanie vo viedenských vysokých politických a vojenských kruhoch, v zásade neovplyvnil prípravy na vojnu. Berchtold síce okamžite informoval náčelníka generálneho štábu o postoji uhorského premiéra, ale vo Viedni sa všeobecne verilo, že Tisza zo svojho stanoviska ustúpi.

* * *

Prvoradou podmienkou vojenského vystúpenia bolo získanie súhlasu a podpory Berlína. Aj Conrad, ktorý bol najoddanejším prívržencom okamžitého ozbro-

30 HANTSCH, H.: Leopold Graf Berchtold. Zv. II. Graz 1963, s. 560. Tiež GALÁNTAI, J.: c. d., s. 100.
31 Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente zum Kriegsausbruch. Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914. Zv. I. Berlin 1923, dok. č. 2, s. 13 – 14.

32 Tamže, dok. č. 8, s. 20 – 29.

jeného zásahu proti Srbsku, uznával, že spoľahlivé záruky zo strany Nemecka si treba zaistiť. Nebolo totiž zrejme, či Rusko, aj keď svoje dozbrojenie a prípravy na vojnu ešte neukončilo, nezasiahne vojensky v prospech Srbska. Otázna bola aj diplomatická reakcia Anglicka a Francúzska. Preto náčelník rakúsko-uhorského generálneho štábu v kruhu najbližších priateľov vyjadril pochybnosti o výsledku vojny, ak by sa do nej zapojili aj ostatné európske mocnosti. Okrem iného povedal, že vojna „v 1908-9-tom sa mohla zahrať aj s otvorenými kartami, aj v 1912-13-tom mala šance, teraz je to však hra na va banque“.³³

Že sa vedúci vojenský činitelia a prevažná časť politických činiteľov monarchie napriek ohromnému riziku dala na cestu vojnového dobrodružstva, bolo diktované imperialistickými záujmami, bolo skryté v samotnom mechanizme pôsobenia zákonitostí imperialistických požiadaviek vládnucich kruhov. Títo hnali monarchiu do vojny v záujme zachovania veľmocenskej existencie habsburského súštátia, ktorá sa v dôsledku vytvorenia nového pomeru síl na Balkáne povážlivo otriasla. Conrad už v apríli 1913 rakúsko-uhorskému veľvyslancovi v Petrohrade grófovi Fridrichovi Szapárymu, ktorý poznamenal, že monarchia by nemala mať záujem na vojne, odpovedal, že v tom prípade monarchia nesmie „*viest ani aktívnu politiku*“.³⁴ A neviest aktívnu politiku, najmä smerom k Balkánu, kde sa stretávali záujmové sféry monarchie najmä s Ruskom a čiastočne s Talianskom, znamenalo ustúpiť do úzadia aj v druhej garnitúre európskych imperialistických mocností. Tieto názory nehlásali iba vojenské kruhy, ale aj značná časť civilných politikov z okolia následníka trónu i panovníka. Neboli cudzie ani maďarským politickým špičkám. „*Svoje politické ciele dosiahneme, či už bude Rusko súhlasit alebo nie,*“ píše Tiszovi Štefan Burian, uhorský minister pri panovníkovi, ešte v auguste 1913. „*Nečinnosť by sa rovnala zrieknutiu sa veľmocenskosti.*“³⁵ Vedúci činitelia monarchie cítili, že nezdravé vnútorné pomery vedú nevyhnutne k úpadku prestíže podunajského súštátia a k jeho nevyhnutnému pádu. Aj tento fakt zohral úlohu v tom, že hoci Rakúsko-Uhorsko bolo jedinou veľmocou, ktorá väčšie územné a koloniálne zisky od vojny očakávať nemohla a ktorej by aj eventuálna anexia Srbska narobila veľké problémy, predsa sa cieľavedome pripravovala na vojnu a táto aj vypukla jej aktívnym pričinením. Lapidárne to vyjadril čelný predstaviteľ ministerstva zahraničia a jeden z najaktívnejších rakúsko-uhorských diplomatov, podieľajúcich sa na

33 Citované podľa: DANGL, V.: Rast militarizmu v Uhorsku v období balkánskych vojen. Československý časopis historický, 1980, č. 3, s. 391.

34 REGELE, O.: Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906 – 1918. Wien – München 1955, s. 75.

35 Citované podľa: PÖLÖSKEI, F.: Kormányzatí politika és parlamenti ellenzék 1910 – 1914. Budapest 1970, s. 187. Prípravu monarchie začať vojnu proti Srbsku už v období balkánskych vojen podrobnejšie pozri: DANGL, V.: c. d.

príprave vojny, gróf Alexander Hoyos: „*Nechceme a neradi by sme žili ako chorý človek... potom už radšej rýchly zánik.*“³⁶

V tomto smere o sile a postavení Rakúsko-Uhorska nemali zvlášť vysokú mienku ani v Nemecku, kde rásny krok zo strany svojho partnera považovali za nutný, ak si monarchia chce zachovať svoju jednotnosť. Vyplyva to okrem iného aj z dokumentu, ktorý vznikol na ministerstve zahraničia a v ktorom sa píše: „*Rakúsko-Uhorsko sa stalo vďaka svojej nerozhodnosti a rozvrátenosti nemocným mužom v Európe, tak ako Turecko, a na jeho rozpad čakajú nedečkavo Rusi, Taliani, Rumuni, Srbi a ČernoHORCI. Mohutným a úspešným vojnovým zakročením proti Srbsku bude sa Rakúsko-Uhorsko opäť cítiť veľmocou, zlepši si upadajúcu ekonomiku a na dlhú dobu vezme ostatným štátom chuť na územné nároky.*“³⁷

Postoj Nemecka v nastávajúcom konflikte mal pre monarchiu rozhodujúci význam. To si vo Viedni a Budapešti plne uvedomovali, a tak už po prvých porádach najčelnejších politických a vojenských predstaviteľov monarchie sa volalo po záruke, že Nemecko v prípade zásahu Ruska podporí svojho spojenca nielen diplomaticky, ale aj vojensky. Hospodárska zaostalosť a z nej vyplývajúca vojenská a vnútropolitická slabosť Rakúsko-Uhorska, zložitost a napätosť medzinárodnej situácie, vyhrotenie vzťahu medzi koalíciami európskych mocností a v neposlednom rade aj silná politická, ekonomická a vojenská závislosť na Nemecku viedli k tomu, že aj keď vládnuce kruhy monarchie boli rozhodnuté zúčtovať vojensky so Srbskom, de facto sa o budúcej vojne rozhodovalo v Berlíne. Vojnové riziko podstúpiť bez nemeckej pomoci v prípade zásahu Ruska si netrúfal ani Conrad. S nemeckou podporou počítal, avšak zatiaľ nie úplne vyjasnený postoj Nemecka a opatrné vyjadrenia nemeckého vyslanca ho viedli k sťažnosti na tohto spojenca: „*Pokiaľ je Nemecko také nespoľahlivé, ako sa teraz ukazuje, vzniká otázka, ako dlho s ním budeme v spolku, pretože politicky tým nič nezískame a ekonomicky nás Nemecko dusí. V takomto prípade idem preč... Všetky svoje doterajšie úvahy som založil na súčinnosti s Nemeckom a nemôžem zostať, pokiaľ riadenie prejde do rúk Slovanov.*“³⁸ Conradove obavy boli predčasné. Už z rozhovoru Berchtolda s Tschirschkyom 2. júla vyplynulo, že nemecký veľvyslanec dostal nové direktívy. Vyjadril totiž názor, že „*k úspechu môže viesť iba energické vystúpenie voči Srbsku*“.³⁹ Aj vždy dobre informovaný liberálny poslanec Friedrich Naumann v rozhovore s Hoyosom potvrdil, že Berlín je pripravený na vojnu.⁴⁰ Ešte dňa 2. júla František Jozef prijal na audiencii nemeckého veľvyslanca a zdôraznil mu, že intrigy Belehradu nie je možné ďalej trpieť

36 REDLICH, J.: Schicksalsjahre Österreichs 1908 – 1919. Zv. I. Graz – Köln 1953. s. 239. Citované podľa: GALÁNTAI, J.: c. d., s. 85.

37 Citované podľa: HONZÍK, M.: Říkali si vojevůdci. Praha 1984, s. 88.

38 Citované podľa: ŠAPOŠNIKOV, B.: c. d., s. 131.

39 Citované podľa: GALÁNTAI, J.: c. d., s. 102.

40 Tamže. Tiež Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 zum Kriegsausbruch 1914. Zv. VIII. Wien-Leipzig 1930, s. 235.

a že dúfa, že cisárska vláda zväží nebezpečenstvá, ktoré pre monarchiu vyplývajú z blízkosti takéhoto suseda, ako aj potrebu uchrániť mocenské postavenie členov Trojspolku.⁴¹

Povzbudivé správy zo zastupiteľských úradov Nemecka však ešte nestačili. Žiadalo sa oficiálne, aj keď vzhľadom na závažnosť takéhoto rozhodnutia, tajné vyjadrenie od nemeckého cisára a vlády. V čase, keď František Jozef prijímal na audiencii Conrada, rakúsko-uhorský veľvyslanec v Berlíne gróf Ladislav Szögyény odovzdával cisárovi Viliamovi II. osobný list rakúsko-uhorského panovníka spolu s memorandom o perspektívach rakúsko-uhorskej politiky na Balkáne. Náčrt tohto listu bol spracovaný už 2. júla, do Berlína ho niesol osobne tajomník ministerstva zahraničia A. Hoyos. Viliamovi II. ho 5. júla v poludňajších hodinách odovzdal L. Szögyény. František Jozef v liste predpokladá pomoc Nemecka pri určovaní postoja Rumunska k balkánskej kríze. Ďalej pripúšťa, že v záležitosti atentátu na následníka trónu nebude možné dokázať spoluúčasť srbskej vlády, zdôrazňuje však, že tento čin je priamym následkom agitácie prevádzanej srbskými a ruskými panslavistami a jeho cieľom je zjednotiť južné Slovanstvo, rozbiť monarchiu a oslabiť Trojspolok. Vychádzajúc z tohto konštatovania, dochádza k záveru, že niet inej cesty ako Srbsko, tento hlavný bod panslavistickej politiky, „ako politický faktor odstrániť z Balkánu“.⁴² Memorandum pripojené k listu rakúsko-uhorského panovníka bolo novou verziou už staršieho materiálu, ktorý vznikol na ministerstve zahraničia a ktorý v obrysoch načrtával novú balkánsku politiku monarchie s koncepciou orientácie na Bulharsko.⁴³ Gróf Hoyos zhrnul neskôr rokovania, ktoré spolu so Szögyényom viedli v Berlíne, nasledovne: „*Povedali sme vtedy Nemcom, že situácia na Balkáne sa stala po bukureštskom mieri neudržateľnou, že sa musíme obávať vytvorenia balkánskej koalície proti Rakúsku pod ruskou egidou... a že sa zo zahraničnopolitických a vnútropolitických dôvodov domnievame, že nadišla chvíľa úderu proti Srbsku, a to napriek nebezpečenstvu konfliktu s Ruskom. Že však plne chápeme, že takáto politika by mohla vyvolať svetovú vojnu, a preto sme si chceli vypočuť názor nemeckej vlády, či pokladá tento okamih z politických a vojenských dôvodov za vhodný a či v danom prípade môžeme počítať s jej podporou.*“⁴⁴

Výsledky svojho rozhovoru s cisárom telegrafoval veľvyslanec ešte v deň svojej audiencie do Viedne: „*Jeho milosť ma splnomocnila vyjadriť nášmu najmilostivejšiemu pánovi, že tiež v tomto prípade môžeme počítať s plnou podporou Nemecka... Zvlášť to platí o našej akcii proti Srbsku. Podľa jeho mienenia (cisára Viliama) nesmie sa však s touto akciou otáľať... Pokiaľ sme skutočne uznali nutnosť vojnovej akcie voči Srbsku, potom by on – cisár Viliam – lutoval, keby sme si nechali ujsť terajší, pre nás taký priaz-*

41 GALÁNTAI, J.: Szarajevótól a háborúig. 1914 Július. Budapest 1975, s. 50 – 51.

42 Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente, c. d., dok. c. 1., s. 1 – 3.

43 Tamže, s. 3 – 12.

44 Citované podľa: JINDRA, Z.: c. d., s. 61.

*nivý moment. Postoj Ruska bude v každom prípade nepriateľský, ale on je už na to roky pripravený, a keby aj hneď došlo k vojne medzi Rakúsko-Uhorskom a Ruskom, môžeme byť uistení o tom, že Nemecko sa s obvyklou spojeneckou vernosťou postaví na našu stranu... Čo sa týka Rumunska, postará sa o to, aby kráľ Karol a jeho radcovia sa zachovali korektné.*⁴⁵

Tento telegram i ďalšie hlásenia z Berlína, ktoré hovorili o tom, že s vyjadrením cisára súhlasí aj ríšsky kancelár Theobald Bethmann-Hollweg, nemecká vláda a čelní vojenský hodnostári, ubezpečili konečne vojnychtivé kruhy monarchie, že Nemecko je na vojnu pripravené, ba čo viac, vojnu si v danej situácii želá. V nemeckých vojenských a politických kruhoch sa totiž vojenskopolitická situácia na začatie veľkej vojny, s ktorou sa už od Schlieffenových čias počítalo, považovala za priaznivú. Kalkulovalo sa so skutočnosťou, že Rusko ešte nie je plne pripravené na vojnu, ale o niekoľko rokov táto jeho nevýhoda pominie. Ak by v momentálnej situácii vystúpilo na obranu Srbska, jeho vojenský potenciál neznamená pre Trojspolok také vážne nebezpečenstvo ako o 3 – 4 roky. Nemecko je na vojnu v danej chvíli zo stránky vojenskej i ideologickej dokonale pripravené. Rakúsko-Uhorsko, už teraz vojensky ťažkopádne, by postupom času iba slablo. Pokiaľ by sa Rusko obmedzilo iba na diplomatické protesty a do vojny Rakúsko-Uhorska so Srbskom nezasiahlo, víťazstvo monarchie je isté a prestíž Trojspolku tým v značnej miere vzrastie. Vytvoria sa aj lepšie strategické predpoklady na budúcu vojnu s Ruskom. Pokiaľ by sa Rusko rozhodlo vojensky zasiahnuť, dôjde k rozsiahlej vojne za podmienok pre Nemecko zatiaľ výhodných.

Najvyššie vojenské kruhy v Nemecku sa okrem celkovej pripravenosti spoliehali najmä na prevahu nemeckého delostrelectva voči ruskému a francúzskemu, na prevahu vo vycvičenosti a morálnej pripravenosti vojsk, na nedostatočný výcvik francúzskych jednotiek v dôsledku zmien v dĺžke vojenskej služby, na neukončenosť vyzbrojenia Ruska a ďalšie vojenské faktory, z ktorých dôležitú úlohu zohralo aj to, že sa v Nemecku práve ukončilo vypracovanie plánov organizačnej prestavby zázemia. Aj celková atmosféra sa ukazovala ako relatívne priaznivá, šikovným diplomatickým postupom mohlo Rakúsko-Uhorsko vyvolať vojnu, pričom pred verejnosťou vystupovať v úlohe vyprovokovaného, ak podmienky ultimáta nebudú prijaté.⁴⁶

Je zaujímavé, že v prvých fázach júlovej krízy Viliam II. a jeho najbližší radcovia dúfali, že Anglicko zostane mimo vojnového konfliktu, aj keď, samozrejme, o rozhodujúcom stretnutí s týmto prvoradým mocenským rivalom v budúcnosti nepochybovali. Napätie medzi Anglickom a Nemeckom však zhodou okolností v predjúlových mesiacoch dočasne poľavilo, a naopak, zosilneli rozpory medzi

⁴⁵ Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente, c. d., dok. č. 6, s. 17 – 18.

⁴⁶ Dějiny diplomacie. Sv. II. Praha 1955, s. 176; JINDRA, Z.: c. d., s. 63 – 64; GALÁNTAI, J.: Magyarorszáგ az első, c. d., s. 103 – 104.

Ruskom a Anglickom pre Perziu.⁴⁷ Situácia sa teda cez prizmu nemeckého generálneho štábu zdala výhodnou. Tento názor si osvojovali aj viacerí predstavitelia viedenského politického a vojenského centra. Tieto nálady veľmi pregnantne vystihuje dôverný list nemeckého ministra zahraničia Gottlieba Jagowa svojmu londýnskemu vyslancovi: „*Rusko ešte nie je pripravené. Ani Francúzsko, ani Anglicko teraz nechcú vojnu. Podľa všetkých smerodajných náhľadov Rusko o niekoľko rokov bude pripravené. Vtedy sa dostane čo do počtu vojsk voči nám do prevahy, dovtedy vybuduje svoju východnú námornú flotilu a strategické železnice. Medzitým naše zoskupenie bude čoraz slabšie... Nechceme preventívnu vojnu, ale keď sa ukazuje príležitosť na boj, nemienieme ju oddialiť.*“⁴⁸ V zmysle týchto direktív Nemecko dalo Rakúsko-Uhorsku voľnú ruku na zásah proti Srbsku a veľmi skoro dokonca začalo naliehať, aby monarchia urýchlila vojenské vystúpenie. Napriek tomuto tlaku však, samozrejme, rozhodnutie muselo padnúť vo Viedni.

Spomínaný postoj Nemecka a stanovisko samotného cisára Viliama II. rakúsko-uhorský veľvyslanec ihneď telegraficky oznámil do Viedne.⁴⁹ Tým boli posilnené pozície vojnovkej strany a sondáže v Berlíne do určitej miery upokojili aj tých, ktorí mali obavy z postoja Rumunska, prípadne Talianska. A tak už nasledujúci deň, 7. júla, sa zišlo zasadnutie spoločnej ministerskej rady, ktoré malo zásadný význam pre ďalší vývoj udalostí. Na zasadnutí sa zúčastnili ministerský predseda cisársko-kráľovskej vlády gróf Karl Stürgkh, uhorský premiér gróf Štefan Tisza, minister financií spoločnej vlády Leon Biliński, minister vojny Alexander Krobotin, náčelník generálneho štábu gen. Franz Conrad von Hötzendorf, zástupca veliteľstva cis. a kráľ. vojnového loďstva kontreadmirál Kailer a sekretár ministerstva zahraničia gróf Alexander Hoyos. Zasadnutie viedol minister zahraničia gróf Leopold Berchtold.

Prítomní po dlhšej debatae a výmene názorov súhlasili, až na Š. Tiszu, s názorom vojakov a ministra zahraničia využiť danú situáciu na vojenský zásah proti Srbsku. Dohodli sa zároveň, že akciu treba začať v koľajach diplomacie a až po odmietnutí nóty adresovanej srbskej vláde treba prikročiť k samotnej ozbrojenej akcii. To predpokladalo formulovať nótu tak, aby musela byť odmietnutá a aby monarchia v očiach širokej verejnosti aspoň naoko mohla vystupovať ako strana, ktorá bola do vojny vohnaná srbskou neústupčivosťou. V zápisnici z tohto zasadnutia sa píše: „*Všetci prítomní s výnimkou kráľovského uhorského ministerského predsedu sa zhodujú v názore, že čistý diplomatický úspech, i v tom prípade, že by mal za následok výrazné poníženie Srbska, by nemal cenu. Preto je žiaduce predložiť Srbsku ďaleko-*

47 Tamže, s. 103.

48 Citované podľa: GALÁNTAI, J.: c. d., s. 104.

49 Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente, c. d., dok. č. 7, s. 18 – 19.

*siahle požiadavky, aby bolo možné vopred očakávať ich zamietnutie a mohlo sa pristúpiť k radikálnemu riešeniu otázky vojenskou intervenciou.*⁵⁰

Štefan Tisza, vychádzajúc z vyššie naznačených pohnutí, zaujal zdržanlivejší postoj a zdôraznil, že aj keď priznáva, že vyhliadka na vojnovú akciu sa ukazuje pravdepodobnejšou než tesne po sarajevskom atentáte, stále nepovažuje situáciu za natolko kritickú, aby sa proti Srbsku musela nevyhnutne viesť vojna. Požadoval síce energické vystúpenie a stanovenie prísnych, hoci aj ultimatívnych požiadaviek, ale nie takých, ktoré by boli neprijateľné. Zdôraznil dokonca, že keby sa tieto náhlady nebrali do úvahy, bol by nútený za svoju osobu vyvodit' z toho dôsledky. Z toho dôvodu ministerská rada ani bližšie neformulovala obsah požiadaviek, ktoré sa mali Srbsku predložiť. Tisza sa dotkol aj otázky budúcnosti Srbska. Uznal, že by bolo žiaduce Srbsko zmenšiť a oslabiť, ale už aj vzhľadom na postoj Ruska ho nie je možné likvidovať. Opäť podtrhol, že s anexiou Srbska nemôže súhlasiť.⁵¹

V nasledujúci deň zaslal panovníkovi nové memorandum, v ktorom opakoval a zdôvodňoval svoje výhrady proti okamžitému vojenskému zásahu z vyššie uvedených pozícií. Okrem iného uvádzal: „*Nami vyprovokovanú vojnu by sme pravdepodobne museli vybojovať za veľmi nepriaznivých podmienok, pričom oddialením zúčtovania (so Srbskom – pozn. V. D.) na neskoršiu dobu, pokiaľ čas diplomaticky využijeme vhodne, by sme mohli dosiahnuť zlepšenie pomeru síl.*“⁵² Tisza počítal aj s eventualitou vojny, ale v tom prípade navrhuje v pravý čas a vo vhodnej forme vydať vyhlásenie, že cieľom monarchie nie je likvidovať Srbsko ani ho anektovať. V takomto prípade po víťaznej vojne navrhuje, aby územia, ktoré Srbsko získalo počas balkánskych vojen, si podelili Bulharsko, Grécko a Albánsko a aby monarchia urobila iba najnutnejšie územné korekcie, nevyhnutné zo strategických dôvodov. Opäť upozorňuje na nebezpečenstvo zo strany Rumunska, ak do vojny vstúpi aj Rusko a bude viazať hlavné vojenské sily monarchie.⁵³ Ešte v ten istý deň, keď Berchtold dostal pamätný spis ministerského predsedu Uhorska, vyhľadal ho opäť nemecký veľvyslanec a tlmočil odkaz Berlína, že tam očakávajú energickú akciu proti Srbsku. Zdôraznil, že Nemecko by nepochopilo, keby si jeho spojenec nechal ujsť danú príležitosť bez toho, že by vojensky zasiahol. Zdlhavé vyjednávanie by si v Nemecku vysvetľovali ako znak slabosti, a to by nemohlo zostať bez odrazu na postavenie monarchie v Trojspolku a na budúcu politiku Nemecka.⁵⁴ Berlín týmto prehlásením už nielen nabádal, ale priamo vyzýval k urýchlenému vojenskému

50 Zápisnica v plnom znení tamže, dok. č. 8, s. 20 – 29. Tiež Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914 – 1918). Budapest 1966, s. 143 – 150. CONRAD, F.: c. d., zv. IV., s. 48 a nasl.

51 Tamže. Podrobnejšie k Tiszovým názorom v tomto čase pozri literatúru v poznámke č. 29.

52 Celé znenie listu pozri: Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente, c. d., dok. č. 12, s. 32 – 36.

53 GALÁNTAI, J.: c. d., s. 105 – 106.

54 Österreich-Ungarns Aussenpolitik, c. d., zv. 8, č. 10058; Tiež Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente, c. d., dok. č. 10, s. 31.

zásahu na Balkáne. O tomto rokovaní Berchtold ihneď informoval aj Š. Tiszu, domnievajúc sa, že uhorský ministerský predseda zmení svoj postoj. Donedávna sa myslelo, že Tisza na Berchtoldov list nereagoval, alebo sa uvádzalo, že o reakcii na tento spis, inak z diplomatického hľadiska dôležitý, sa nič nevie. Až nedávno bol v pozostalosti Š. Tiszu objavený druhopis odpovede ministerského predsedu.⁵⁵

Tisza v ňom píše, že je za energický postup, ale v zásadnej otázke okamžitej vojny ho nemecké hľadisko nemôže ovplyvniť. Žiada Berchtolda, aby tlmočil Tschirschkemu, že on bol od začiatku proti diplomaticky vopred nepripravenému útoku. Opäť zdôrazňuje dôležitosť otázky postoja Rumunska a píše, že s napätím očakáva odpoveď rumunského kráľa nemeckému cisárovi, aj keď, ako to z obsahu listu vyplýva, úprimnosti tejto odpovede neverí.⁵⁶

Zdržanlivý postoj ministerského predsedu zapôsobil nepríjemne na vojnovú stranu vo Viedni, a to o to viac, že zasadnutie uhorskej vlády dňa 9. júla postup svojho premiéra prijalo.⁵⁷ Eventuálna Tiszova demisia mohla spôsobiť vnútropolitické problémy. Vo Viedni však neverili, že by Tisza dlho vzdoroval, veď už na zasadnutí ministerskej rady 7. júla upustil zo striktnosti svojho postoja. Tisza vlastne s energickým vystúpením súhlasil, nebol ani zásadne proti vojne, len momentálnu situáciu nepovažoval za vhodnú. Aj vcelku opatrný František Jozef po povzbudzujúcich injekciách nabádajúcich k vojne, ktoré prichádzali z Berlína, si dňa 10. júla vyvodil záver: „*Teraz nemôžeme cúvnuť tiež už s ohľadom na Nemecko.*“⁵⁸ Od tohto dátumu sa mení aj postoj Š. Tiszu k otázke vyprovokovania vojny so Srbskom. Bezprostredný vplyv na uhorského premiéra v tomto smere mal aj Štefan Burian, ktorý sa z uhorskej strany stále viac zapájal do diplomatickej prípravy vojny a ku ktorému mal Tisza veľkú dôveru. Zásadnú zmenu jeho postoja však zapríčinil fakt, že v týchto dňoch sa prostredníctvom Berlína vyjasnila otázka zachovania neutrality Rumunska bez prípadných rekompenzácií a súhlasu Nemecka s politickou orientáciou monarchie na Bulharsko. Tým hlavné obavy Tiszu, ktorý sa na vývoj udalostí díval dosť jednoznačne cez balkánsku politiku a cez dôsledky tejto politiky pre Uhorsko, resp. pre uhorské vládnuce triedy, boli v najhlavnejších smeroch rozptýlené. Tisza, podobne ako aj iní predstavitelia vládnej politiky, veril v rýchle víťazstvo na Balkáne a že v prípade neutrality Rumunska stačí iba niekoľko týždňov na zadržanie ruskej ofenzívy. Potom sa víťazné nemecké sily zo západného frontu presunú proti Rusku. Zapojením Bulharska do konfliktu by sa situácia ešte viac vylepšila a rumunský problém by prestal existovať, najmä keď, ako ho uistili, sedmohradské hranice budú vojensky posilnené. Na zmenu

55 V plnom znení ho publikuje GALÁNTAI, J.: c. d., s. 107.

56 Tamže.

57 OL Budapest, Minisztertanács jegyzőkönyvek. Zas. 9. júla 1914, bod č. 1. s. 59.

58 JINDRA, Z.: c. d., s. 65.

postoja uhorského premiéra zaiste vplýval aj rozhodný postoj Nemecka, rozhodnutie panovníka a celkový tlak, ktorý sa na neho zo strany Viedne a vojnychtivých kruhov vyvíjal.⁵⁹

Aj keď na spoločnom zasadnutí ministerskej rady 7. júla vzhľadom na Tiszove námietky nedošlo k jednote názorov vo veci požiadaviek, ktoré mali byť Srbsku predložené, na ministerstve zahraničia sa k ich vypracovaniu prikročilo ihneď. Tieto požiadavky mali splňať niekoľko základných pretenzií. V prvom rade mali byť formulované tak, aby ich srbská vláda nemohla prijať. Zároveň však mali umožniť monarchii vyhnúť sa pred verejnou mienkou Európy obvineniu, že vojnu zámerne vyvolala a napadla oveľa menšie Srbsko. Vina za vojnový konflikt mala padnúť na tento balkánsky štát. Formulácia mala taktiež umožniť v prvom rade Anglicku a Rumunsku, aby v nastávajúcom konflikte zachovali neutrálny postoj.

S vojnu s Ruskom, prípadne i s Francúzskom sa teda už od začiatku počítalo. V tomto duchu predniesol minister zahraničia svoj návrh 9. júla aj panovníkovi. Aj nemecký veľvyslanec telegrafoval do Berlína v tom duchu, že t. č. sa ministerstvo zahraničia zaoberá formuláciou týchto neprijateľných podmienok, načo vojnychtivý nemecký cisár poznamenal, že na to už mali dosť času.⁶⁰ Berlín, aby si navonok zachoval „mierumilovnú“ tvár, však zároveň odmietol Berchtoldov návrh, aby sa Nemecko podieľalo na formulácii nóty, avšak nešetril radami a súrením k energetickej akcii. Zároveň nemecký veľvyslanec v Londýne Karl Lichnowsky dostal inštrukcie, podľa ktorých mal pôsobiť na anglickú tlač, aby tu nevznikal dojem, akoby Nemecko povzbudzovalo svojho spojenca do vojny. Podľa hlásenia štátneho sekretára Gottlieba Jagowa Lichnowskému si Nemecko praje lokalizáciu rakúsko-srbského sporu, avšak nepraje si zabrániť mu.⁶¹ Nemecká diplomacia tu jednoznačne sledovala základný cieľ – udržať v prípade vojnového konfliktu Anglicko v neutralite.

* * *

Prípravné práce na vypracovanie ultimatívnych požiadaviek boli do 14. júla ukončené a prekonzultované s nemeckým veľvyslancom. Dňa 14. júla sa v cisárovom sídle Ischlu zišla ministerská rada a v zásade schválila Berchtoldove návrhy. Na tomto zasadnutí už vládla plná jednota. Tisza súhlasil s návrhom v plnom znení. Trval iba na tom, aby sa monarchia, okrem menších hraničných úprav, neusilovala o územné zisky. Na schôdzi sa dohodlo, že požiadavky srbskej vláde sa predložia formou ultimáta, pričom určený čas na odpoveď bude veľmi krátky. V tom čase francúzsky prezident Raymound Poincaré a ministerský predseda René Viviani boli na oficiálnej štátnej návšteve v Petrohrade. Preto sa prítomní

59 Podrobnejší rozbor náhľadov na zmenu postoja Š. Tiszu medzi 10. – 14. júlom 1914 robí Galántai v citovanom diele, s. 109 – 118.

60 První světová válka. Praha 1968, s. 56 – 57.

61 Tamže, s. 57.

uzhodli, že nótu srbskej vláde zašlú až po odchode oboch štátnikov z Ruska. Tým sa zabráni tomu, aby došlo k okamžitému rokovaniu týchto štátnikov s ruskými politikmi o vzniknutej situácii. Po porade Berchtold s uspokojením hlásil panovníkovi: „*Vo veci požiadaviek vznesených voči Srbsku došlo k úplnej dohode... Dnes prijatý obsah nóty určenej Belehradu je taký, že s pravdepodobnosťou vojnového rozhodnutia treba počítať.*“⁶²

O výsledku porady a zmene postoja uhorského premiéra boli informované aj príslušné nemecké miesta. Udalosti odteraz dostávali stále dramatickejší spád. Nemecká diplomacia zintenzívnila krycie manévry. Snažila sa o to, aby u európskej verejnosti vznikol dojem, že Nemecko o ďalekosiahlych prípravách na vojnový konflikt zo strany svojho spojenca nevedelo. Dňa 18. júla bavorský vyslanec v Berlíne hlásil do Mníchova: „*V záujme lokalizácie vojny začne ríšske vedenie hneď po odovzdaní rakúskej nóty v Belehrade diplomatickú akciu u veľmocí. V nóte veľmociam sa bude, poukazom na to, že cisár je na ceste po Severnom mori a šéf generálneho štábu ako i pruský minister vojny sú na dovolenke, tvrdiť, že Nemecko je akciou Rakúska prekvapené práve tak ako iné mocnosti.*“⁶³ Po rozhodnutí o termíne odovzdania ultimáta podobnú lešť použil aj rakúsky kabinet, keď ministromi vojny a náčelníkovi generálneho štábu odporúčal, aby sa odobrli na dovolenku.⁶⁴

Dňa 19. júla sa zišla od sarajevského atentátu už po tretíkrát ministerská rada, na ktorej sa prijalo definitívne znenie textu nóty Srbsku. Zároveň sa v zápisnici potvrdila Tiszova požiadavka, že srbské územie nebude pripojené k monarchii.⁶⁵ Strach maďarských vládnych kruhov z prevahy slovanského živlu v monarchii a z narušenia dualizmu bol, ako vidíme, nemalý.

O dva dni text nóty odsúhlasil panovník, aj keď poznamenal, že je veľmi ostrý, obzvlášť jeho 5. a 6. bod, ktoré pojednávali o spolupôsobení orgánov cisárskej a kráľovskej vlády pri potlačovaní podvratného hnutia namiereného proti územnej integrite monarchie a o účasti orgánov delegovaných rakúsko-uhorskou vládou pri vyšetrovaní okolností sarajevského atentátu. O mimoriadne veľkej závislosti rakúsko-uhorskej diplomacie na Nemecku a o spoluúčasti Nemecka na vyhrotení situácie svedčí aj fakt, že Berlín okamžite po signovaní nóty panovníkom dostal jej plné znenie. Viliam II. na margo sprievodného listu vyslanca poznamenal: „*Bravo, od Viedenčanov som to už ani neočakával.*“⁶⁶

Kým na jednej strane Nemecko bolo podrobne informované o vývoji udalostí vo viedenských kruhoch, na druhej strane sa navonok zachovávala prísna tajnosť.

62 Österreich-Ungarns Aussenpolitik c. d., s. 447 – 448.

63 Citované podľa: JINDRA, Z.: c. d., s. 66.

64 ŠAPOŠNIKOV, B.: c. d., s. 133.

65 Text zápisu pozri: Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente, c. d., dok. č. 26, s. 48 – 52. Tiež: Österreich-Ungarns Aussenpolitik, c. d., s. 511 – 515.

66 Citované podľa GALÁNTAI, J.: c. d., s. 119.

Veľvyslanci Srbska a dohodových štátov informovali svoje vlády o vývoji situácie skôr na základe správ z rakúskej a maďarskej tlače, z kuloárnych vyhlásení a interpelácií, ktoré odzneli v uhorskom parlamente. Srbsku bolo zrejmé, že Rakúsko-Uhorsko hodlá zo vzniknutej situácie ťažiť v maximálnej miere. Dňa 17. júla napr. srbský veľvyslanec v Londýne hlásil do Belehradu, že rakúsky veľvyslanec tu vynakladá maximálne úsilie, aby anglickú tlač naladil protisrbsky a pripravil verejnosť na myšlienku, že so Srbskom sa treba energicky vysporiadať.⁶⁷ Dňa 19. júla, teda v ten istý deň, keď ministerská rada definitívne prijala konečné znenie ultimatívnej nóty, zaslal srbský ministerský predseda Nikola Pašič telegram na všetky srbské vyslanectvá, v ktorom uvádza, že srbská vláda robí všetko preto, aby sa konflikt nevyhrocoval. *„Napriek tomu pokračujú v rakúsko-uhorskej tlači v ťažení proti Srbsku... Z polemík, ktoré táto záležitosť vyvolala (rozumej atentát — pozn. V. D.) sa dá usudzovať, že Rakúsko-Uhorsko plánuje určité kroky, zatiaľ však nie je možné posúdiť, v akom smere. Nemôžeme tvrdiť ani to, či potrebné opatrenia, najmä potom vojenské opatrenia, budú závisieť od odpovede srbskej vlády a jej mierového ducha. Hmlisto naznačujú možnosť konfliktu v tom prípade, keby srbská vláda nedokázala dať rozhodnú a uspokojivú odpoveď.“*⁶⁸ Na záver svojho listu však Pašič dodáva: *„Nikdy by sme nemohli prijať také sťažnosti, ktoré sú namierené proti dôstojnosti Srbska a ktoré nemôže prijať žiadny štát, ktorý si chce uchovať a v cti udržať svoju nezávislosť.“*⁶⁹ O deň neskôr telegram srbského veľvyslancu z Viedne vyznieva skepticky, pričom konštatuje, že všetko, čo sa v rozhodujúcich kruhoch monarchie deje, zostáva v prísnej tajnosti. Je nesporné, píše veľvyslanec, že Rakúsko-Uhorsko pripravuje vážnu vec, a predpokladá, že je to príprava vojny proti Srbsku.⁷⁰

Pred srbskou vládou a svetovou diplomaciou sa rakúsko-uhorské požiadavky a celé smerovanie diplomatickej hry monarchie stali zrejmy 23. júla.⁷¹ V tento deň o 18.00 hod. rakúsko-uhorský vyslanec v Belehrade barón Wladimir Giesl predložil nótu srbskej vláde a zároveň uviedol, že pokiaľ by do 48 hodín nedostal odpoveď alebo táto odpoveď bola nedostatočná, resp. nebola prijatá en bloc bez výhrad, opustí Belehrad, a tým sa prerušia medzi monarchiou a Srbskom diplomatické styky. Aj keď táto nóta formálne nebola ultimátom a vyhlásenie vojny bolo srbskej vláde oznámené neskôr zvláštnym dokumentom, obsah tejto nóty a okolnosti, za akých bola predložená, z nej robia dokument ultimatívnej povahy a za takýto ho aj historická spisba a dobová diplomacia považovala.⁷²

67 A világháború okiratai. Zv. VI. A szerb kékkönyv. Budapest, b. r. v., dok. č. 27, s. 23.

68 Tamže dok. č. 30, s. 26.

69 Tamže, s. 28.

70 Tamže, dok. č. 31, s. 29.

71 Podľa niektorých údajov vedel o týchto požiadavkách, vďaka špionážnej službe, anglický ministerský predseda už o niekoľko dní skôr.

72 Plné znenie nóty pozri: Österreich-Ungarns Aussenpolitik, c. d., zv. VIII., dok. č. 10395, s. 517 a nasl. Tiež Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente, c. d., zv. I, dok. č. 27, s. 53 – 60. Napo-

Obsah nóty nikoho, kto bol znalý diplomatického jazyka a medzinárodných zvyklostí, nenechával na pochybách, že Rakúsko-Uhorsko chce vyprovokovať vojnu. Stalo sa zároveň zrejším, že za monarchiou plnou váhou stojí Nemecko, inak by si Rakúsko-Uhorsko asi netrúfalo na taký závažný krok, ktorý mohol vzápätí priniesť vojnu oboch imperialistických blokov.

V úvode nóty srbskej vláde sa pripomína, že roku 1909 prijala anexiu a zaviazala sa, že zmení smer svojej politiky voči monarchii. To sa však nestalo, naopak, udalosti posledných rokov a obzvlášť atentát v Sarajeve poukazujú na to, že v Srbsku prebieha hnutie, ktoré je zamerané na odtrhnutie niektorých území monarchie a srbská vláda na ich potlačenie nepodnikla takmer nič. Tolerovala aj protimonarchistickú propagandu na svojom území. Doterajšie vyšetrenia ukazujú, že sarajevský atentát bol pripravovaný v Belehrade, a to za podpory srbských občanov. Vláda monarchie už nemôže tieto výčiny ďalej trpieť, a preto žiada srbskú vládu, aby verejne v tlači odsúdila propagandu zameranú proti monarchii a tých, ktorí sa na nej zúčastňujú, vyhlásila za vinných. Žiada sa ďalej, aby verejnosť bola oboznámená aj s doslovným znením textu tohto vyhlásenia, s ktorým sa má v podobe kráľovského rozkazu oboznámiť aj armáda. Ďalej sa v desiatich bodoch uvádzajú podmienky, ktoré mala srbská vláda bezpodmienečne prijať. V prvých štyroch bodoch sa žiada likvidovanie všetkých tlačovín, ktoré podnecujú proti monarchii a jej územnej celistvosti, okamžité rozpustenie Národnej strany a iných združení, ktoré „*vykonávajú propagandu proti monarchii*“, okamžité odstránenie z učiteľských zborov, z verejných škôl a učebníc všetko, čo by mohlo živiť protimonarchistické nálady, a odstrániť z armády a z administratívy tých, ktorí sa previnili protirakúskou propagandou. Pritom cisárska a kráľovská vláda si vyhrazovala právo určiť, o ktoré osoby by išlo. Už vyššie spomenutý 5. a 6. bod boli najtvrdšie. Ich formulácia vylučovala, aby ich suverénny štát mohol prijať. Ďalšie štyri body žiadajú zatknutie dvoch srbských občanov, ktorí podľa vyšetrovania rakúskych úradov boli v súvislosti s atentátom kompromitovaní, zabránenie účasti srbských úradov na pašovaní zbraní cez hranice a prísne potrestanie príslušníkov pohraničnej stráže, ktorí vraj pomáhali atentátnikom pri prechode hraníc. Ďalej sa vyžadovalo ospravedlnenie a vysvetlenie srbskej vlády o niektorých nepriateľských výrokoch vysokých srbských hodnostárov, ktoré odznegli po atentáte. V závere sa žiada bezodkladná odpoveď srbskej vlády v tom zmysle, že všetky opatrenia uvedené v nóte boli vykonané.

Obsah tejto nóty vcelku, ale obzvlášť jeho piaty a šiesty bod, boli pre Srbsko, ale aj pre hociktorý iný samostatný štát, neprijateľné. Anglický minister zahraničia Edward Grey to v rozhovore s nemeckým vyslancom dňa 23. júla vyjadril

takto: „Štát, ktorý niečo takéto prijme, prestáva byť predsa považovaný za samostatný.“⁷³ O samotnom ultimáte vyhlásil, že je to najstrašnejší dokument, aký kedy v dejinách diplomacie vznikol.⁷⁴ Minister zahraničia Ruska po prečítaní nóty lakonicky poznamenal: „To je európska vojna.“⁷⁵

Srbská vláda okamžite informovala vlády spriatelnených krajín o obsahu nóty, žiadala zastanie, pričom uviedla, že je ochotná urobiť ďalekosiahle ústupky, pokiaľ tieto sú pre samostatný štát prijateľné. Rozhodujúci postoj očakávala v prvom rade od Ruska, s ktorým Srbsko viazala zmluva i priateľské vzťahy. V tom zmysle srbský následník trónu zaslal list aj cárovi, v ktorom okrem iného uviedol: „Sme pripravení prijať tie požiadavky Rakúska, ktoré sú zlučiteľné s charakterom nezávislosti nášho štátu, ako aj tie, prijatie ktorých Vaša Výsosť nám odporučí... Medzi požiadavkami sú aj také, ktoré si vyžadujú zmenu našich zákonov, a na to treba čas. Stanovili nám príliš krátku dobu. Rakúsko-uhorská armáda sa sústreďuje na našich hraniciach a po uplynutí lehoty nás môže napadnúť. Nedokážeme sa ubrániť, preto sa utiekame k Vášmu Veličenstvu, aby nám urýchlene poskytlo pomoc.“⁷⁶

Ešte pred odpoveďou Ruska srbská ministerská rada vypracovala koncept odpovede na rakúsko-uhorskú nótu. Odpoveď bola veľmi umiernená a prijímala všetky požiadavky v takej miere, v akej to len šlo. Pred zodpovednými srbskými politikmi a vojenskými odborníkmi bolo jasné, že napriek bojovej nálade, ktorá medzi vlastencami zavládla, Srbsko, spolu s Čiernou Horou, ktorá zatiaľ jediná dala kladnú odpoveď na výzvu srbskej vlády o pomoc, nedokáže samo zastaviť nepriateľskú vojenskú ofenzívu. Bolo zrejmé, že v danej chvíli je vojenský konflikt pre Srbsko nevýhodný aj za podpory Ruska, vzhľadom na vyčerpanie armády v dôsledku balkánskych vojen a na problémy s Bulharskom. Aj prvé vyjadrenia niektorých čelných politikov dohodových štátov odporúčali ďalekosiahle ústupky. V tomto zmysle sa vyslovil aj ruský minister zahraničia Sazonov. Zároveň odporúčal, že keby sa situácia ukázala ako bezvýhodisková, aby sa srbské vojenské sily stiahli bez odporu a aby srbská vláda vyhlásila, že osud krajiny vkladá do rúk veľmocí.⁷⁷ Pred nemeckým vyslancom Sazonov vyjadril svoju nespokojnosť a hovoril s ním tvrdo. Zdôraznil, že to už nie je problém dvoch krajín, ale celej Európy, a že Rusko sa na vývoj udalostí nebude nečinne dívať.⁷⁸ Veľvyslancovi Rakúsko-Uhorska grófovi Szapárymu povedal: „Viem, o čo tu ide, chcú vojnu so Srbskom! Vidím, čo sa tu deje, nemecké noviny vás podnecujú. Zapália Európu. Beriete na seba ťažkú zodpovednosť a uvidíte, aký dojem to vzbudí v Londýne, v Paríži a snáď aj inde. Budú to považovať

73 Dějiny diplomacie. Zv. II. Praha 1950, s. 182.

74 Tamže.

75 Tamže, s. 181.

76 Avilágháború okiratai. Zv. VI. c. d., dok. č. 37, s. 36 – 37.

77 Dějiny diplomacie, c. d., s. 181. Tiež GALÁNTAI, J.: Szarajevótól a háborúig. 1914 Július. Budapest 1975, s. 114.

78 Tamže. s. 139 – 140.

za *neoprávnenú agresiu*.⁷⁹ Zasadnutie ruskej ministerskej rady sa rozhodlo odporučiť cárovi mobilizáciu štyroch vojenských okruhov a námornej flotily, pokiaľ by si to ďalší vývoj udalostí vyžadoval.

Anglický minister zahraničia Edward Grey poslal telegram svojmu belehradskému veľvyslancovi v noci z 24. na 25. júl. Uviedol v ňom, že síce nevie, či okrem bezpodmienečnej kapitulácie v zmysle nóty by Rakúšanov niečo iné uspokojilo, ale v súčasnej situácii jedinou šancou je dať vyhovujúcu odpoveď a kategoricky neodmietnuť rakúsko-uhorské požiadavky.⁸⁰ Anglicko sa stavalo k tejto otázke rezervovanejšie než Rusko a Francúzsko, ktoré vo veľkej miere prenechávalo iniciatívu pri rozhodovaní o ďalšom postupe Rusku. Srbská otázka sa čoraz viac stávala mimoriadne vážnou medzinárodnou otázkou, do ktorej sa zainteresovali všetky európske mocnosti, zatiaľ iba v diplomaticko-politickej rovine.

Popoludní 25. júla došla z Petrohradu kladná odpoveď o podpore Srbska v prípade vojnového konfliktu. V zásade však už znenie odpovede srbskej vlády na rakúsko-uhorskú nótu neovplyvnila. Túto, niekoľko minút pred vypršaním stanovenej lehoty, srbský ministerský predseda odovzdal rakúsko-uhorskému vyslancovi. Tento po prečítaní odpovede konštatoval, že nóta neprijíma všetky podmienky „bezvýhradne“, a naštylizoval komuniké, ktorým sa oficiálne prerušili diplomatické styky medzi Rakúsko-Uhorskom a Srbskom. Sám požiadal o pas a ešte v ten istý večer s členmi vyslanectva opustil Belehrad. Obratom aj Berchtold požiadal srbského vyslanca vo Viedni, aby opustil hlavné mesto.

Srbská odpoveď na rakúsko-uhorskú nótu bola formulovaná v maximálnej možnej miere diplomaticky a v zásade, i keď s určitými výhradami, 9 bodov ultimatívnych požiadaviek prijímala. Tón odpovede bol mierny. Odmietala sa prakticky iba požiadavka, aby sa zástupcovia monarchie zúčastnili na vyšetrowaní príprav a priebehu atentátu, nakoľko „*by to bolo porušením ústavy a zákona o trestnom a súdnom riadení*“.⁸¹ Aj toto odmietnutie bolo zjemnené návrhom, že rakúsko-uhorské orgány by boli v jednotlivých prípadoch informované o výsledkoch vyšetrowania.⁸²

Skutočnosť, že tento dokument nebol prijatý ani ako základ pre ďalšie diplomatické rokovania, čas a krátkosť termínu na odpoveď, zamietavý postoj Nemecka k sprostredkovacím diplomatickým akciám, tak ako to navrhovali dohodové mocnosti, to všetko už zjavne a verejne ukázalo, že Rakúsko-Uhorsko podporované Nemeckom sleduje vojnový konflikt. Nemci sa snažili diplomatickým manévrom už iba lokalizovať konflikt, alebo ho obmedziť iba na Rakúsko-Uhorsko a Nemecko na jednej strane a Srbsko, Rusko a Francúzsko na strane druhej. Tento

79 Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente, c. d., zv. II., dok. č. 16, s. 2.

80 GALÁNTAI, J.: c. d., s. 139 – 140.

81 Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente, c. d., dok. č. 47, s. 39 a 42. Aj s poznámkami rakúskej vlády publikované v: A világháború okiratai, c. d., dok. č. 39, s. 38 – 47.

82 Tamže.

taktický postoj Nemecka mal v prípade lokálnej vojny na Balkáne poskytnúť jednoznačnú výhodu vojensky silnejšiemu Rakúsko-Uhorsku, v prípade rozšírenia konfliktu na európske veľmoci zvaliť vinu za vojnový konflikt na štáty Dohody. Po odpovedi srbskej vlády srbský problém prerástol na problém celoeurópsky a hlavnými aktérmi riadenia vývoja ďalších udalostí sa stali najväčší európski imperialistickí sokovia – Nemecko a Veľká Británia.

Anglické ministerstvo zahraničia, vinou indiskrécie zo strany istého rakúskeho diplomata z blízkeho Berchtoldovho kruhu, bolo už týždeň pred odovzdaním ultimáta Srbsku informované o tom, že monarchia predloží mimoriadne ďalekosiahle požiadavky, a keď sa tieto nesplnia, použije násilie, k čomu má aj súhlas Berlína. Napriek tomu navonok Grey zachovával dosť rezervovaný a optimistický postoj, a to aj pri rokovaniach s nemeckým vyslancom Lichnowskym, ktorý tak nadobudol dojem, že Anglicko v budúcom konflikte zrejme zostane neutrálne. Grey sa neskôr usiloval o to, aby Viedeň a Petrohrad viedli vzájomnú konzultáciu vo veci rakúsko-uhorských požiadaviek voči Srbsku. Tento názor narazil na odpor Nemecka, ale nenašiel ohlas ani v Rusku, kde sa obávali, že takýto krok by sa vo Viedni mohol vysvetľovať ako provokácia a situáciu by ešte zhoršil. Sergej Dimitrijevič Sazonov, podporovaný Poincarém, navrhoval spoločné diplomatické vystúpenie Ruska, Francúzska a Anglicka. Grey to odmietol so zdôvodnením, že by sa tým doterajšie neutrálne postavenie Anglicka zmenilo a ďalej by už nemohlo vystupovať v úlohe sprostredkovateľa. Grey v rozhovore s Lichnowskym – podľa telegramu nemeckého vyslanca do Berlína – okrem iného povedal: *„Nebezpečenstvo európskej vojny sa nesmierne priblíži, ak Rakúsko vstúpi na srbskú pôdu. Následky takejto vojny štyroch veľmocí, Grey zdôraznil zvlášť číslo štyri, rozumejúc tým Rusko, Rakúsko-Uhorsko, Nemecko a Francúzsko, nie je možné vôbec odhadnúť. Nech už bude jej priebeh akýkoľvek, je isté, že nastane všeobecné zbedačenie, priemysel a obchod budú zničené, sila kapitálu rozrušená. Ďalším následkom... budú revolučné hnutia ako v roku 1848.“*⁸³ Takýto postoj iba podnecoval Nemecko k útočnosti, vzbudzoval klamlivý dojem, že Veľká Británia zostane bokom, ak dôjde k európskej vojne.

Z vnútropolitického hľadiska bol anglický postoj ovplyvňovaný viacerými skutočnosťami, ktoré mali dosah aj na zahraničnú politiku. Relatívne silná „mierová strana“ mala vplyvných predstaviteľov v britskom kabinete a nebola ochotná riskovať vojnu pre Srbsko, kde Anglicko nemalo bezprostredné záujmy, a navyše proti Rakúsko-Uhorsku, ktoré zásadnejšie jej pozície v Európe neohrozovalo. Táto skupina nevidela dôvod napomáhať veľmocenskému vzostupu Ruska, s ktorým sa Anglicko ešte nedávno stretávalo na východe. V posledných mesiacoch sa dosiahli aj určité úspechy v rámci hospodárskych a koloniálnych dohôd s Nemeckom, z čoho viacerí predstavitelia „mierovej strany“ usudzovali, že dochádza

83 Citované podľa: JINDRA, Z.: c. d., s. 69.

k zlepšeniu vzťahov s Nemeckom a tento trend netreba narušiť. Dôležitý význam pre rozhodovanie mala aj situácia v Írsku, kde došlo k zosilneniu oslobodeneckého hnutia. Írsky problém bol aj pre málo informovanú anglickú verejnosť na prvý pohľad problémom dôležitejším než problémy vzdialeného Srbska. Na druhej strane aj zástancovia ostrejšieho kurzu mali svojich vplyvných prívržencov. Dňa 26. júla Grey už nepriamo dal rakúsko-uhorskému vyslancovi najavo, že neutrálny postoj Anglicka v prípade európskeho konfliktu nie je až tak istý. Upozornil ho totiž, že anglická flotila sústredená pri príležitosti manévrov v Portsmouthe tu zatiaľ zostáva a že v prípade zásahu Ruska sú možnosti a nebezpečenstvá nevypočítateľné.⁸⁴ Optimizmus v nemeckých a rakúsko-uhorských politických a vojenských kruhoch vo veci postoja Anglicka však ešte pretrvával do 29. júla. V ten deň Grey opäť pozval Lichnowského a otvorene mu povedal, že v prípade európskeho konfliktu Anglicko nezostane bokom. Situácia sa vyjasnila.

Telegram Lichnowského do Berlína tu zapôsobil drvivým dojmom a vyvolal zúrivosť cisára Viliama, ktorý vystihol, že Anglicko odkrylo karty v momente, keď už Nemecko mohlo cúvnuť iba s pošramotenu povestou, a že vina na vzniku vojny zostane ľpieť v prvom rade na Nemecku. V Berlíne došlo ku krátkotrvajúcemu obdobiu nerozhodnosti. Nemecko začalo dokonca vyvíjať nátlak na svojho spojencu, aby prijal Anglickom navrhované sprostredkovacie akcie. Situáciu zhoršovalo aj to, že Taliansko dalo na vedomie, že vojensky odmieta vystúpiť na strane Trojspolku. Predstavitelia talianskej politiky v tomto zmysle informovali Berlín a Viedeň, pričom svoj krok zdôvodňovali tým, že o viedenskom demarše Taliansko vopred neinformovali, hoci si to zmluva Trojspolku vyžaduje. Taliansko si pre seba vyhradzovalo voľnosť konania v každom ohľade.

Medzitým militaristickým duchom prešpikovaná politická a vojenská garnitúra Nemecka prekonala dočasné rozpaky a zastavila nátlak na Viedeň. Je zaujímavé, že tentoraz vo Viedni nemecké návrhy na vyjednávanie so Srbskom už jednoznačne odmietali. Nemecká politika svoju pozornosť obrátila opäť na urýchlené vojenské prípravy a na to, aby sa zdanie viny za rozpútanie vojny prenieslo na dohodové mocnosti, v prvom rade na Rusko. Potrebovala to nielen na ospravedlnenie pred verejnosťou Európy, ale aj preto, aby masy domáceho obyvateľstva, tlačou a rôznymi nacionálno-šovinistickými spolkami už dlho spracovávané, boli ochotné prijať vojnu ako vojnu „národnú“ a „obrannú“. A tak sa im to všemožne snažila vštepuvať aj ako vojnu „*proti bašte európskej reakcie*“, vojnu „*za európsku civilizáciu*“. Dúfala, že takto ľahšie získa aj podporu nemeckých sociálnych demokratov.

Po odovzdaní nóty Srbsku pokračovali vo Viedni vojnové prípravy ešte rýchlejším tempom, aj keď k mobilizácii ešte nedošlo. Napriek urgenciám z Berlína,

---

84 GALÁNTAI, J.: c. d., s. 162 – 163.

pobádajúcim na urýchlený zásah skôr, než by zasiahli ďalšie veľmoci, objavovali sa tu obavy, aby mobilizáciou neurýchlili vojenský zásah Ruska. Nakoľko však definitívny postoj Ruska sa do 28. júla ešte úplne nevyjasnil, v rozhodujúcich kruhoch došli k názoru, že bez ohľadu na reakciu Ruska je potrebné nariadiť mobilizáciu proti Srbsku a Čiernej Hore. Preto 28. júla bola v monarchii vyhlásená čiastočná mobilizácia a Berchtold v doobedňajších hodinách zaslal Belehradu telegram s textom vyhlásenia vojny.⁸⁵ Ešte v tú istú noc začali neďaleko Belehradu prvé vojnové akcie. Rakúsko-Uhorsko nastúpilo na cestu, ktorá viedla k jeho vlastnému zániku.

* * *

Po vyhlásení vojny Srbsku sa v Nemecku začali tajné prípravy na mobilizáciu proti Francúzsku a Rusku. Navonok sa nemecká diplomacia ešte stále usilovala stavať do pózy odporcu vojny. Medzi 28. – 30. júlom došlo k dvojitej výmene telegramov medzi cisárom Viliamom II. a cárom Mikulášom II., ktorými sa obaja snažili zvaliť zo seba vinu za európsky vojnový konflikt, ale na vývoji ďalších udalostí už nič nezmenili.⁸⁶ Dňa 31. júla hlásil nemecký vyslanec z Petrohradu, že sa Rusko rozhodlo pre všeobecnú mobilizáciu. Ríšsky kancelár okamžite inštruoval svojho veľvyslanca v Petrohrade, aby patričným miestam oznámil, že to považuje za mobilizáciu proti Nemecku, a preto Nemecko vyhlasuje stav vojnového nebezpečenstva, čo však ešte neznamená mobilizáciu. Pokiaľ by však Rusko do 12 hodín neprerušilo mobilizačné prípravy, bude aj Nemecko mobilizovať.⁸⁷ Zároveň vyzval aj vyslanca v Paríži, aby sa informoval u francúzskej vlády, či táto v prípade rusko-nemeckej vojny zachová neutralitu.⁸⁸ Francúzska vláda odpovedala diplomaticky, že „urobí to, čo velia jej záujmy“.⁸⁹ Cársky režim sa už definitívne rozhodol, že nepripustí, aby sa Rakúsko-Uhorsko dostalo na Balkáne do výhody tým, že porazí slabšie Srbsko, a tak v mobilizácii pokračoval. Dňa 1. augusta nemecký vyslanec v Petrohrade odovzdal ruskému ministrovi zahraničia Sazonovovi dokument, ktorý obsahoval vyhlásenie vojny Rusku.⁹⁰

Ako odpoveď na mobilizáciu dňa 1. augusta mobilizovalo aj Francúzsko. To vyhovovalo vrchnému nemeckému veleniu, nakoľko v prvej fáze vojny plánovalo najskôr vyradiť – vpádom cez Luxembursko a Belgicko – Francúzsko a až potom presunúť hlavné sily proti Rusku. Tento strategický plán vyžadoval čo najrýchlejšie začať vojenské akcie, aby sa mohli väčšie vojenské sily presunúť ešte v čase, kým Rusko neukončí svoju mobilizáciu. Preto generalita horlila za okamžitý

85 Text telegramu pozri: Die Österreichisch-Unarischen Dokumente, c. d., zv. II., s. 122 a dok. č. 97, s. 150.

86 Obsah telegramov pozri: A világháború okiratai, c. d., zv. I., s. 50 – 53.

87 Tamže, príloha č. 24, s. 53.

88 Tamže, príloha č. 25, s. 54.

89 Tamže, príloha č. 27, s. 56.

90 Tamže, príloha č. 26, s. 54 – 56.

vojenský zásah proti Francúzsku. Po provokatívnom dopyte ríšskeho kancelára na postoj Francúzska v prípade vojny Nemecka s Ruskom, hlavnou starostou nemeckých vládnych kruhov bolo iba nájsť nejaké zodpovedajúce argumenty na vyhlásenie vojny Francúzsku. Nemecké vojská v ranných hodinách 2. augusta obsadili neutrálne Luxembursko a pripravovali sa na vpád do Francúzska cez neutrálne Belgicko. Nemecká vláda predložila Belgicku ultimatívne požiadavky, aby povolila prechod nemeckých vojsk cez belgické územie, v opačnom prípade to bude považovať zo strany Belgicka za nepriateľský krok. Na zdôvodnenie svojej požiadavky uviedla, že francúzske vojská chcú začať vojnové akcie proti Nemecku obsadením belgickej časti údolia rieky Maas a že Belgicko nie je schopné sa voči Francúzsku samo ubrániť.

Len čo sa v ranných hodinách dňa 2. augusta začala francúzska mobilizácia, Nemci začali rozširovať falošné správy, že francúzska armáda narušila belgické hranice, a tým aj belgickú neutralitu, a že francúzske lietadlá zaútočili na nemecké mestá, pričom prelietali cez belgické územie. Tesne potom, čo nemecká vláda dostala zápornú odpoveď belgickej vlády na svoju provokatívnu nótu, nemecká armáda prekročila belgické hranice a začala postupovať po jeho území. Bolo to frapantné narušenie belgickej neutrality, ktorú zaručoval aj tzv. londýnsky protokol. Belgická armáda sa postavila na odpor a vláda požiadala Anglicko ako ručiteľa belgickej neutrality o pomoc. Vpád do Belgicka vytvoril pre prívržencov vojnovnej strany v Anglicku priaznivú situáciu na presadenie názoru o potrebe zapojenia Anglicka do európskej vojny. Dňa 3. augusta na zasadnutí britského kabinetu bolo prijaté rozhodnutie vstúpiť do vojny. Vo večerných hodinách 4. augusta britská vláda predložila, formálne s požiadavkou rešpektovania belgickej neutrality, v skutočnosti za svoje imperialistické záujmy, ultimátum Nemecku, so žiadosťou o odpoveď do 23.00 hod. nasledujúceho dňa. Nemci na tento dokument už neodpovedali, a tak Grey zaslal na nemecké vyslanectvo v Londýne list s textom vyhlásenia vojny.⁹¹ Dňa 5. augusta aj Rakúsko-Uhorsko vyhlásilo vojnu Rusku.

Veľká diplomatická hra, ktorá bola ouvertúrou do tých čias najväčšieho vojnového konfliktu v dejinách, sa skončila. Riadenia osudov miliónov ľudí sa ujali generáli.

(1987)

---

91 Podrobnejšie zápas prebiehajúci v anglickom kabinete o vstup do vojny pozri: *Dějiny diplomacie*, c. d., s. 186 – 189.

8. KAPITOLA

VOJNOVÉ PLÁNY RAKÚSKO-UHORSKEJ MONARCHIE V PREDVEČER PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

Vojnové plány rakúsko-uhorského generálneho štábu svoju konkrétnu podobu v takej forme, ako ju poznáme na začiatku prvej svetovej vojny, nadobúdali postupne a boli úzko späté s politickými, ekonomickými a mocenskými záujmami vládnuvich vrstiev monarchie. Pokúsime sa načrtnúť základné tendencie a alternatívy týchto plánov, pričom sa zameriame najmä na tie, ktoré mali zodpovedať situácii, ktorá koncom júla a začiatkom augusta 1914 skutočne nastala. Aj keď Rakúsko-uhorská monarchia zo všetkých európskych mocností mala najkomplikovanejšie nástupové plány, nakoľko okrem Nemecka každý susedný štát, či už osve alebo vo vzájomnom spolčení, mohol proti nemu vystúpiť ako protivník, predsa len úvahy a im zodpovedajúce vojensko-strategické a operačné zámery sa niesli určitými, dobovou situáciou podmienenými základnými smermi. Pretože modalita vojnových zámyslov rakúsko-uhorského vrchného velenia v predvečer prvej svetovej vojny úzko súviseli s vojnovými plánmi wilhelmovského Nemecka, stručne sa dotkneme aj týchto.

* * *

Od konca sedemdesiatych rokov 19. storočia sa začala zjavne rysovať základná polarizácia mocenského rozloženia v Európe. Rakúsko-Uhorsko stále zreteľnejšie dávalo najavo, že Balkán považuje za svoju záujmovú sféru. Roku 1879 monarchia uzavrela zmluvu s Nemeckom, ktorá sa stala základom Trojspolku, keď sa k tejto zmluve v roku 1882 pripojilo aj Taliansko.

Zblíženie s Nemeckom malo za následok, že vojnové plány a zámysly hlavného velenia rakúsko-uhorských ozbrojených síl sa dostávali stále viac pod vplyv nemeckého strategického myslenia a dochádzalo k stále častejším konzultáciám s nemeckou generalitou.¹ Samozrejme, modalita vojnových projektov monarchie zachovávali pritom aj svoju relatívnu samostatnosť a menili sa podľa vývoja medzinárodnej situácie, zmien v mocenských vzťahoch, pod vplyvom rastu a modernizácie ozbrojených síl, ako aj vlastných a predpokladaných nepriateľských strategických cieľov. Naproti tomu vzťah k druhému spojencovi, Taliansku, bol značne napätý. Rozpory medzi Viedňou a Rímom o Balkán, Jadran, Albánsko, ku ktorým pristupovali staré spory o Trentino, v značnej miere nahľadávali súdržnosť Trojspolku. Kolísavé napätie viedlo k tomu, že náčelník generálneho štábu rakúsko-uhorských ozbrojených síl Franz Conrad von Hötzendorf čoskoro po nástupe do funkcie žiadal preventívnu vojnu proti Taliansku.

---

¹ Istorija prvej mirovoj vojny v dvuch tomach 1914 – 1918. Zv. I. Moskva 1975, s. 192.

Expanzívny kurz monarchie na juh a juhovýchod sa aktivizoval po roku 1906 a najmä roku 1908, kedy pod vplyvom anexie Bosny a Hercegoviny došlo k hlbkej medzinárodnej kríze. Vojnové kruhy monarchie sa s plnou vážnosťou pripravovali na vojnu so Srbskom, prípadne i s Ruskom, uvažovalo sa aj o možnej vojne s Talianskom. Rakúsko-uhorský generálny štáb vo svojich zámysloch, samozrejme, počítal s vojnovou podporou Nemecka, došlo k užšej koordinácii oboch generálnych štábov a modality nástupu rakúsko-uhorských ozbrojených síl na predpokladané fronty boli vypracované do konečných variantov.² V zásade vychádzali z podobných predpokladov, s akými sa stretávame v predvečer prvej svetovej vojny. K určitým zmenám došlo už iba pod vplyvom novovzniknutej situácie na Balkáne v priebehu balkánskych vojen a po ich skončení.³ Zjavnú závislosť týchto plánov na nemeckých strategických zámeroch je možné odvodiť z očividne rastúcej zahraničnopolitickej závislosti monarchie na hospodársky i vojensky silnejšom partnerovi, ktorá mala svoje špecifické imperialistické, hospodárske, zahraničnopolitické i vnútropolitické korene.⁴

Rakúsko-uhorský vojnový plán a mobilizačný systém pred prvou svetovou vojnou v zásade vychádzal z troch možných alternatív; z vojny proti Srbsku, resp. Srbsku a Čiernej Hore (prípád B), z vojny proti Rusku (prípád R) a z kombinácie predchádzajúcich dvoch alternatív, kedy by rakúsko-uhorské ozbrojené sily za podpory Nemecka museli súčasne vzdorovať Srbsku, Čiernej Hore i Rusku (prípád B-R). V plánoch generálneho štábu figurovali aj dve ďalšie alternatívy, a to vojna s Talianskom (prípád I) a potreba obranného sústredenia v prípade zásahu Rumunska. S poslednými dvoma alternatívami sa rátalo ako s menej pravdepodobnými, a preto pozornosť sa sústreďovala najmä na prípady B, R, resp. B-R.⁵ Tomu zodpovedajúc boli vypracované aj operačné a nástupové plány rakúsko-uhorskej armády tak, aby korešpondovali s uvedenými eventualitami a bolo možné vykonať ich vzájomné kombinácie.⁶

2 Podrobnejšie k týmto plánom pozri: CONRAD VON HÖTZENDORF: *Aus meiner Dienstzeit 1906 – 1918*. Zv. I. Wien – Berlin – Leipzig – München 1921, s. 604 – 621, 640 – 655.

3 Pozri pamätný spis Fr. Conrada z januára 1914. Tamže, s. 407 – 410.

4 Bližšie pozri: JINDRA, Zd.: *Nemecko a Rakousko-Uhersko na prahu červencové krize 1914*. Pozri pamätný spis Fr. Conrada z januára 1914. Tamže, s. 407 – 410. *Československý časopis historický*, 32, 1984, č. 4, s. 528 – 532.

5 Ako to vyplýva z dobových materiálov i z vyjadrenia Conrada, vojenské kruhy monarchie v lete 1914 nepočítali s eventualitou vedenia vojny na tri fronty, t. j. zároveň proti Srbsku a Čiernej hore, Rusku i Taliansku, alebo aspoň ju nepovažovali za pravdepodobnú. Ak by aj Taliansko malo vojensky vystúpiť proti monarchii, v tom prípade, ako sa vyjadril Conrad, monarchia nebude radšej mobilizovať.

6 K problematike vojnových plánov nemeckého a rakúsko-uhorského generálneho štábu, plánov nástupového a mobilizačného systému existuje bohatá, najmä cudzojazyčná literatúra. Upozorníme iba na niektoré tituly: *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918*. Zv. I. Wien 1930, s. 1 – 25; KISZLING, R.: *Die hohe Führung der Heere Habsburg im Ersten Weltkrieg*. Wien b. r. v., s. 20 a nasl.; OTTO, H., SCHMMIEDEL, K.: *Der Erste Weltkrieg*. Berlin 1977, s. 21 a nasl.; REGELE, O.: *Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906 – 1918*. Wien – München 1955, s.

V prípade zásahu Ruska do vojny monarchie so Srbskom sa počítalo s tým, že Rusko sa v mobilizácii za monarchiou oneskorí. V citeľnejšej miere do bojov zasiahne s časovým sklzom, ktorý umožní sústrediť proti Srbsku väčšie sily a zdo- lať ho ešte predtým, než by sa tlak Ruska stal nebezpečným. Na základe týchto a ďalších kombinácií boli potom ozbrojené sily monarchie rozdelené z hľadiska nástupových transportov na tri rozdielne silné časti; „sled A“ (A-Staffel), „sled B“ (B-Staffel) a „minimálnu skupinu Balkán“ – „MGB“ (Minimalgruppe Balkan).

Najsilnejším zoskupením bol „sled A“, ktorý bol určený k nástupu proti Rusku, v prípade vojny s Talianskom proti Taliansku. Tvoril o niečo viac než 3/5 branných síl monarchie. Mal celkom 28 a 1/2 peších divízií, 10 jazdeckých diví- zií a 21 zemebranceckých a pochodových brigád.⁷ Do tohto zoskupenia bol zara- dený aj V. armádny zbor s veliteľstvom v Bratislave (1. armáda) a VI. armádny zbor s veliteľstvom v Košiciach (4. armáda). V týchto zboroch boli prakticky sústre- dené všetky pluky s výraznejším zastúpením Slovákov a mužstvom pochádzajú- cim z územia Slovenska.⁸ Pokiaľ by Rusko zostalo zatiaľ bokom a došlo by iba k vojne so Srbskom, túto časť by nemobilizovali, mala zostať ako záloha pre prípad neskoršieho ruského zásahu do vojnového konfliktu. Nástup tohto sledu sa mal uskutočniť 18. mobilizačným dňom v oblasti Haliča.

Ďalší sled, „Minimalgruppe Balkan“ („MGB“), bol určený pre južný front proti Srbsku a Čiernej Hore. Išlo o obranné zoskupenie, ktoré podľa pôvodných plánov generálneho štábu malo postačovať na obranu proti srbskej a čierneho- rskej ofenzíve. Tvorila ho 1/5 ozbrojených síl, skladajúca sa z 8 peších divízií, zo 7 samostatných domobranceckých a pochodových brigád a 2 samostatných plukov.⁹ Sústreďenie týchto vojsk sa malo uskutočniť 12. deň mobilizácie.¹⁰

255 – 272; KIELMANNSEG, P. V.: Deutschland und der Erste Weltkrieg. Frankfurt n/M. 1968, s. 25 a nasl.; GALÁNTAI, J.: Az első világháború. Budapest 1980, s. 170 – 173; FARKAS, M.: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszén Galíciabán, Augusztus 15. – szeptember 25. Hadtörténelmi közlemények. 28, 1981, č. 2, s. 167 – 180; Istorija prvojoj... c. d., s. 192 – 195; NOVOZÁMSKÝ, J.: Počáteční operace světové války, část I. Praha 1929, s. 27 – 38; POHUNEK, Fr.: První rakousko-uherská ofenzíva do Srbska r. 1914 a příčiny jejího nezdaru (Bitva na Ceru). Praha 1938, s. 7 – 18.

7 Österreich-Ungarns... c. d., 8. 69 – 71, 73 – 78; GALÁNTAI, J.: c. d., s. 171. Sústreďoval tieto zbory: I., II., III., V., VI., X., XI, XII. a XIV. Ďalej 13., 22., 43., 44., 45. a 46. streleckú divíziu, 37., 38., 39. a 41. honvédsku pešiu divíziu, ako aj všetky sem patriace jazdecké divízie výnimkou 10. divízie a zahrňoval aj do príslušných zborových oblastí začlenené domobrancecké a pochodové formácie.

8 Schéma mierovej organizácie V. a VI. zboru pozri: DANGL, V.: Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra a dislokácia pozemných síl rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868 – 1914. In: Sešity príspevků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády, VI., 1977, č. 4 – 5, s. 94 a 96. Percentuálne národnostné zloženie jednotiek so slovenským mužstvom pozri: DANGL, V.: Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci, Českosloven- ský časopis historický, 24, 1976, č. 6, s. 868 – 869.

9 Zahrňovalo XV., XVI. a časť XIII. zboru s 42. honvédskou pešou divíziou, s 13. pochodovou brigádou; 20. honvédsku pešiu divíziu, cisársko-kráľovskú 36. a uhorskú kráľovskú 104., 107., a 109. domobranceckú pešiu brigádu, 4 honvédske pochodové pluky a posádky niektorých pevností.

10 Istorija prvojoj..., c. d., s. 193.

Tretie veľké vojenské zoskupenie, „sled B“, sústreďovalo okrem vyňatej zálohy hlavného armádneho veliteľstva o sile jednej pešej divízie a jednej domobraneckej brigády všetky ostatné pozemné sily Rakúsko-Uhorska. Tvorilo viac než 1/5 ozbrojených síl monarchie a skladalo sa z 12 peších divízií, 1 jazdeckej divízie a zo 6 domobraneckých a pochodových brigád.¹¹ Malo sa použiť v každom z dvoch možností, aj v prípade vojny so Srbskom, aj v prípade vojenského konfliktu s Ruskom, samozrejme s rozdielnym určením. V prvom prípade „sled B“ sa mal oddisponovať na južné bojisko a tam so skupinou „MGB“ vytvoriť predpoklady na ofenzívu proti Srbsku. Tým by sa na Balkáne sústredené sily monarchie dostali do početnej prevahy a mohli v relatívne krátkom čase dosiahnuť úspech. V takomto prípade za účelom posilnenia „sledu B“ a „MGB“ mali na Balkán odísť aj dve jazdecké divízie zo „sledu A“. Nástup oboch sledov sa mal ukončiť v 14. deň mobilizácie.

V druhom prípade, a to, či by išlo o vojnu podľa plánu R alebo zároveň vojnu B-R, mal „sled B“ nastúpiť proti silnejšiemu protivníkovi, teda proti Rusku na severovýchode. Na miesto určenia však mohol začať dochádzať až po 18. dni mobilizácie, nakoľko do tej doby severné trate by boli plne obsadené transportmi „sledu A“. Takto vlastne „sled B“ bol určený na posilnenie severovýchodného alebo južného frontu, podľa vzniknutej situácie, teda na posilnenie „sledu A“ alebo „MGB“.

Tento mobilizačný a nástupový plán mal už v zárodku niekoľko slabín. V prípade, že by nastala vojna podľa plánu B a bola vyhlásená čiastočná mobilizácia, so sledom „MGB“ mal byť mobilizovaný aj „sled B“, aby sa mohlo proti Srbsku a Čiernej Hore od začiatku vystúpiť ofenzívne. Ak by však čoskoro došlo aj k vojne podľa plánu R, t. j. k vojne s Ruskom, čo si vyžadovalo všeobecnú mobilizáciu, mal byť „sled B“ predisponovaný na haličské bojisko, a to potom, čo už začal nástup smerom na juh. Aby sa predišlo chaosu a nenarušil plán dopravy, predpokladal plán, že jednotky „sledu B“ ukončia svoj nástup na južné bojisko, do boja však nezasiahnu a budú odtiaľto prevezené do Haliča. No to sa mohlo udiť až po ukončení nástupu „sledu A“, t. j. po 18. dni mobilizácie. Znamenalo to však omeškaný nástup tohto sledu na severovýchodný front, navyše, s veľkou pravdepodobnosťou mohlo dôjsť k situáciám, ktoré by v konečnom dôsledku spomalili aj sústreďovanie „sledu A“. Aby k takémuto stavu nedošlo, bolo mimoriadne dôležité včas si ujasniť postoj Ruska. Správne zhodnotiť, akým spôsobom a ako rýchlo bude konať v danej vojenskopolitickej situácii. Dôležitým predpokladom v tomto smere bolo, aby rakúska diplomacia ešte pred začiatkom vojenského nástupu získala taký jasný obraz o danej situácii, aby pochybnosti o tom, ktorý vojnový prípad nastane a aký nástupový variant sa použije, boli mizivé. Ukázalo sa, že

11 Jeho zloženie bolo nasledovné: IV., VII., VIII. a IX. zbor, 21. a 26 strelecká divízia, 23. a 40. honvédska pešia divízia, 10. jazdecká divízia, 95. cisársko-kráľovská a 102. uhorská kráľovská domobranecká pešia brigáda a ďalšie pochodové formácie.

v tomto smere diplomacia a výzvedné orgány ústredných mocností zlyhali. Roku 1914 došlo z vojenského hľadiska k mimoriadne nepriaznivému prípadu. Navyše, v napätej a pre politické a diplomatické kruhy často ťažko prehľadnej medzinárodnej situácii sa značne líšila prax od pôvodných teoretických úvah.

V období júlovej krízy sa vo vojenských, ale aj v civilných politických kruhoch objavili návrhy v tom zmysle, aby sa mobilizácia proti Srbsku oddialila dovtedy, kým sa neozrejmi postoj Ruska. Tento návrh bol zamietnutý so zdôvodnením, že pri otáľaní s mobilizáciou proti Srbsku by z vojenského hľadiska získal iba protivník. V danej chvíli vyhrocovania júlovej krízy nebolo ani isté, ako dlho bude trvať ujasňovanie ruského postoja a či vôbec k nemu v dohľadnej dobe dôjde.

Viaceré názory, medzi nimi aj ministerského predsedu Uhorska Štefana Tiszu, vychádzali z impresie, že postoj Ruska je neistý a rozporuplný, že jeho záujmy síce diktujú, aby neponechalo Srbsko samotné, avšak momentálna situácia pre vojnový konflikt je pre Rusko nepriaznivá. Preto netreba čakať na vyjasnenie ruského postoja, netreba mu poskytovať čas na ďalšie politické a diplomatické manévry, ale naopak, využiť jeho chýlostivú situáciu a okamžite s presilou zaútočiť na Srbsko a tým základný problém a priori vyriešiť.¹²

Nebol prijatý ani ďalší návrh, ktorý odporúčal, aby sa okamžite mobilizovalo podľa vojnového prípadu B-R, proti Rusku a Srbsku. Objavili sa totiž vážne obavy, že v takomto prípade by monarchia sama vyprovokovala rozšírenie vojnového konfliktu aj na Rusko a urýchlila jeho vstup do vojny.¹³ Ani z ideového hľadiska sa tento variant neukazoval ako vhodný, veď monarchia sa navonok úzkostlivo snažila zvaliť vinu za nadchádzajúci vojnový konflikt na Srbsko. Najmä z týchto dôvodov, aj keď sa postoj Ruska ešte nevyjasnil, dňa 28. júla Viedeň vyhlásila iba čiastočnú mobilizáciu podľa vojnového plánu B.

V diplomatických kruhoch, ale aj v generálnom štábe sa stále čiastočne verilo, že sa podarí „slovanský kolos“ udržať mimo vojnového konfliktu aspoň dovtedy, kým rakúsko-uhorská presila nedosiahne rozhodujúce víťazstvá na srbskom fronte. Naivitu týchto predstáv potvrdili už najbližšie dni. Diplomacia a zahraničná politika monarchie a jej bezprostredného partnera Nemecka v zásade zlyhali, plány na udržanie Ruska aspoň na krátky čas mimo balkánsky konflikt stroskotali.

Monarchia si nedokázala získať spoľahlivého spojenca ani na samotnom Balkáne. Rakúsko-uhorský i nemecký generálny štáb hlboko podcenili aj vojenskú pripravenosť Ruska, a čo sa najmä v prvých týždňoch vojnového konfliktu ukázalo ako nesmierna chyba, aj rýchlosť mobilizačných opatrení tohto protivníka. Rakúsko-uhorských vojenských teoretikov prekvapila aj skutočnosť, že ruská

12 GALÁNTAI, J.: Magyarország az első világháborúban 1914 – 1918. Budapest 1974, s. 123.

13 Tamže.

armáda prešla do ofenzívy skôr, než ukončila mobilizáciu, nehovoriac o ďalších „prekvapeniach“, napr. vo veci kvality a pripravenosti ruského delostrelectva, vzájomnej podpory jednotlivých zbraní pozemných síl ruskej armády atď. V týchto podmienkach, samozrejme, nevyšli ani kalkulácie, ktoré dúfali, že rýchla porážka Srbska a Čiernej Hory ešte pred ruským zásahom prinúti Bulharsko, prípadne aj Rumunsko, aby sa aktívne postavili na stranu ústredných mocností.

Rakúsko-Uhorsko bolo teda nútené od začiatku vojnového konfliktu viesť vojnu na dvoch frontoch, pričom z vojenského hľadiska nastal veľmi nepriaznivý stav – monarchia mobilizovala „sled MGB“ a na jeho podporu „sled B“. „Sled B“ už bol v pohybe smerom na juh, keď Rusko vyhlásilo vojnu Rakúsko-Uhorsku, a bolo ho treba podľa pôvodných plánov dopraviť do Haliča na podporu medzitým mobilizovaného „sledu A“. To sa nezaobišlo bez nedostatkov a omeškaní.

Monarchia ani vlastne vážne nepočítala vo svojich vojnových plánoch zároveň s možnosťou vojny na tri fronty, t. j. so Srbskom, Talianskom a Ruskom, hoci v krajnom prípade mohlo dôjsť aj k takejto eventualite. Svedčí to o značnom авантюризme. Monarchia sa spoliehala až príliš na Nemecko, a to nielen čo do udržania Rumunska aspoň v neutralite, ale aj čo do celkovej koncepcie vojnových plánov. Tieto vychádzali a opierali sa o nemecké vojenské operačné plány a v konečnom dôsledku v tej podobe, ako sa začali realizovať na začiatku prvej svetovej vojny, boli vlastne ich súčasťou.

* * *

Základom nemeckého vojnového plánu bol plán vypracovaný ešte pod vedením náčelníka generálneho štábu Alfréda von Schlieffena v rokoch 1891 – 1905. Tento plán bol neskôr v niektorých detailoch ešte upravený.¹⁴ Vychádzal z „nevyhnutnosti“ vedenia vojny na dvoch frontoch, a to proti Francúzsku a Rusku. Nakoľko Nemecko nebolo dosť silné na to, aby vyvinulo na oboch frontoch súčasne taký tlak, ktorý by zaručil úspech, a pretože rusko-turecká vojna odhalila veľké nedostatky ruských ozbrojených síl, nemecký vojnový plán staval na rozhodujúci prvý úder proti silnejúcemu a bezprostredne nebezpečnejšiemu súperovi, Francúzsku. Rakúsko-uhorské sily sa mali v prvom rade sústrediť proti Rusku. Otázka vzájomnej vojenskej spolupráce však nebola jednoznačná. V Nemecku si uvedomovali, že habsburskú monarchiu bude dosť ťažké vojensky aktivizovať pre záujmy, ktoré sa jej bezprostredne netýkajú. Obe marocké krízy zjavne ukázali, že Rakúsko-Uhorsko sa nehodlá angažovať v takých otázkach, ktoré by ju mohli zaplietť do konfliktu s dohodovými mocnosťami pre nemecké koloniálne ciele. Túto skutočnosť veľmi pregnantne formuloval dobre informovaný šéf politického oddelenia zahraničného úradu v Berlíne Friedrich von Holstein, keď konštatoval, že podunajskú

¹⁴ Podrobnejšie rozbor Schlieffenovho plánu pozri: RITTER, G.: Der Schlieffenplan. Kritik eines Mythos. München 1956. Porovnaj tiež s Istorija pervoj..., c. d., s. 186 – 192 a s ďalšími titulmi uvedenými v pozn. č. 6.

monarchiu možno usmerňovať v zahraničnopolitickej oblasti len vo sfére jej najvlastnejšieho záujmu – na Balkáne, lebo tam „vedie pre vlastnú vec náš boj proti mocnostiam, ktoré nás obkľučujú, proti Anglicku, Rusku, Francúzsku (a Taliansku)“.¹⁵ Preto aj realizátori čiastočne modifikovaného Schlieffenovho plánu v predvečer prvej svetovej vojny využívali v prvom rade balkánsku otázku na užšie pripútanie si rakúsko-uhorského spojencu a usmerňovanie jeho agresivity.

Samotný Schlieffenov plán vychádzal z predpokladu, že Nemecko dokáže mobilizovať a sústrediť rozhodujúce sily na fronte z európskych mocností najrýchlejšie. Spoliehal sa zároveň na moment prekvapenia, spojený s bezohľadným vedením vojny a porušením belgickej neutrality, na dokonalejšiu výzbroj, výstroj a výcvik nemeckých vojsk, na ich lepšiu organizáciu, schopnejšie velenie a pod., teda na faktory, ktoré mali skôr dočasný a nie trvalý charakter. Schlieffen počítal aj s vojenskou podporou Talianska, ktorá by zároveň viazala časť francúzskych síl. Vzhľadom na ochladenie vzťahov medzi Talianskom a ďalšími členmi Trojspolku a vzhľadom na rôzne prejavy talianskej zahraničnej politiky po roku 1905, Helmut Moltke ml. už s touto podporou nekalkuloval.

Prevažná väčšina ozbrojených síl Nemecka, sedem z ôsmich armád, mala podľa pôvodného Schlieffenovho plánu útočiť proti Francúzsku, a to takým spôsobom, že kým jedna armáda sa bude brániť na Francúzmi zosilnených hraniciach, zatiaľ ostatných šesť armád uskutoční vpád do Francúzska cez územie Luxemburska, Belgicka a Holandska. Schlieffenov plán vlastne napodobňoval v dejinách tak dobre známu „cannskú doktrínu“, ktorou Hannibal v bitke u Cann zvíťazil nad početnejším rímskym vojskom a ktorá spočívala vo veľkoryso plánovanom obchvate a zničujúcom údere hlavných síl do boku a tylu nepriateľa. Kým bude trvať tento útok, zatiaľ proti Rusku, ktoré dokáže mobilizovať oveľa pomalšie ako Nemecko, budú obranne nasadené iba najnutnejšie sily. Tu hlavnú úlohu zo strany centrálnych mocností prevezmú ozbrojené sily Rakúsko-Uhorska, ktoré musia zadržať prvý ruský nápor do tých čias, kým Francúzsko ako vojensky činiteľ nebude vyradené. Podľa Schlieffenových predpokladov k tomu malo dôjsť najneskôr do 6 – 8 týždňov po začatí útoku. Potom sa hlavné nemecké sily mali presunúť na východný front a spolu s rakúsko-uhorskou armádou začať veľkú víťaznú ofenzívu proti Rusku.

Tento plán bol postavený na avanturistickej doktríne bleskovej vojny, v ktorej sa zvlášť výrazne odrazil agresívny duch, charakteristické zvláštnosti a osobitosti nemeckej politiky a vojenskej stratégie. Podrobný rozpis svojho strategického zámeru, spočívajúci v mohutnom obchvate nemeckého pravého krídla, ktorý by vpadol do Francúzska pri Lille a dotýkal sa svojím okrajom morského pobrežia,

---

15 Citované podľa JINDRA, Zd.: c. d., s. 572.

spracoval Schlieffen v konečnej podobe vo svojom memorande z roku 1905 pod názvom *Vojna proti Francúzsku*.¹⁶

Už v čase svojho vzniku bola táto koncepcia, vychádzajúca z cieľov nemeckej imperialistickej politiky, snažiaca sa likvidovať Francúzsko ako samostatný mocenský faktor a zaradiť ho do koncepcie Nemeckom vedenej Európy, značne riskantná. Podcenila potenciálne možnosti nepriateľa, jeho obranyschopnosť a na druhej strane precenila svoje sily a možnosti. Na Schlieffena nadväzujúce a jeho plány doplňujúce neskoršie koncepcie, spracovávané pod vedením Helmuta von Moltkeho ml., najmä vzhľadom na zmeny, ktoré sa odohrali v tábore Dohody, niesli v sebe črty ireálnosti. Boli, podobne ako Schlieffenov plán, postavené na mimoriadne riskantných predpokladoch a prepočtoch a nekalkulovali v dostatočnej miere s nepredvídanými faktormi. V zásade počítali s tým, že vývoj situácie na frontoch od začiatku bude diktovať nemecká vojenská mašinéria. Jednoznačne podcenili aj dlhodobejšie hospodárske a politické činitele, nedocenili také významné ukazovatele pomeru síl, akými boli napr. počet obyvateľstva bojujúcich krajín, ich územná veľkosť, početnosť armád a námorných síl, schopnosť mobilizovať ďalšie zálohy, úroveň priemyselnej výroby a pod.¹⁷ Po anekčnej kríze roku 1909 sa Rusko zbavuje svojej zviazanosti na Ďalekom Východe, prekonáva čiastočne svoju vnútornú krízu, začína opäť viesť aktívnu európsku politiku, jeho mocenská váha rastie.¹⁸ V Rusku sa zrýchlilo budovanie strategických železníc, čo malo zásadný vplyv na urýchlenie mobilizácie. Nemeckí vojenský odborníci tieto skutočnosti v dostatočnej miere nedocenili. Na druhej strane však svoje vojnové plány v tomto čase zdôvodňovali aj tým, že po ukončení nového zbrojného programu v Rusku a po zavedení a zabehnutí trojročnej vojenskej služby vo Francúzsku sa vojenské výhody Nemecka, založené na neočakávanom a bleskovom údere proti Francúzsku, zmenia v neprospech centrálnych mocností. Schlieffen i Moltke podcenili aj význam zásahu anglických expedičných síl na kontinente. Predpokladali, že tieto bude možné zlikvidovať zchodu.

Moltke síce s určitými novými vojenskými a politickými podmienkami, ktoré sa od Schlieffenových dôb objavili, kalkuloval, v zásade však, až na zmenu početných súvah nastupujúcich armád a čiastočnú zmenu nástupového smeru, sa meravo držal Schlieffenovho plánu, a to aj v mnohých detailoch. Modifikoval ho iba v určitom smere. Zobral do úvahy, že Francúzi nastúpia pozdĺž nemecko-francúzskych hraníc s väčšou silou, než to Schlieffen pôvodne predpokladal, a tak miesto jednej armády hodlal hranice brániť dvoma armádami. Nechcel nechať bez ochrany ani východné nemecké hranice, a tak aj sem navrhoval sústrediť jednu

16 Publikoval RITTER, G.: c. d., s. 145 – 160.

17 Porovnaj tieto ukazovatele pomeru síl v Európe: HERMAN, K. a kol.: Vznik a dejinná úloha nemeckého imperializmu od 70. let 19. století do současnosti. Praha 1987, s. 20.

18 GALÁNTAI, J.: Az első..., c. d., s. 151.

armádu. Takto však oslabil pravé krídlo nemeckých ozbrojených síl určených na obchvat a vpád do Francúzska o dve armády. Miesto Schlieffenom plánovaného pomeru armád pravého a ľavého krídla 7:1 Moltke plánoval pomer 5:2.¹⁹ Zmenil aj pôvodný nástup a najmä z politických dôvodov vynechal prechod cez holandské územie, zachovávajúc takto neutralitu Holandska a útok hodlal viesť južne od holandských hraníc.

Aj keď v nemeckom generálnom štábe o kvalite a bojaschopnosti svojho podunajského spojenca nemali zvlášť vysokú mienku a objavovali sa pochybnosti o ďalšej životaschopnosti tohto mnohonárodnostného útvaru, hrali vo vojnových plánoch Nemecka jeho branné sily dôležitú úlohu. Mali znášať v prvých týždňoch vojny hlavný nápor nastupujúcich ruských vojsk a umožniť nemeckej armáde v krátkom čase dosiahnuť rozhodujúce víťazstvo na západnom fronte, a tým pripraviť predpoklady na úspech aj na východe. V tomto zmysle sa pripravovali aj detaily mobilizačných a nástupových plánov oboch centrálnych mocností a prerokovávali na spoločných poradách, v posledných rokoch pred prvou svetovou vojnou prakticky každý rok.

Pod nemeckým vplyvom, a samozrejme aj vplyvom zahraničnopolitických záujmov monarchie na Balkáne, sa takto vojnové zámysly Rakúsko-Uhorska sústreďovali podľa vyššie uvedených predpokladov v prvom rade na prípad vojny s Ruskom. Moltke neustále zdôrazňoval Conradovi, že hlavné rozhodnutie musí padnúť na západnom fronte, tak ako to konštatoval už Schlieffen, ale úloha monarchie na východnom fronte je nezastupiteľná. V tejto súvislosti sa často cituje výrok bývalého náčelníka nemeckého generálneho štábu a otca projektu bleskovej vojny: „*Ani o osude Rakúsko-Uhorska sa nerozhodne na Bugu, ale na Seine.*“²⁰ Nemecké velenie podnecovalo rakúsko-uhorský generálny štáb k nástupu na severe medzi Bugom a Vislou aj z toho dôvodu, aby sa zabránilo vpádu ruských vojsk do bohatej priemyselnej oblasti nemeckého Sliezska. V tomto smere rakúsko-uhorské voj-

---

19 Oslabenie pravého krídla, ktoré malo viesť rozhodujúci úder, považovali mnohí medzivojnoví vojenský historici za rozhodujúci omyl v stratégii centrálnych mocností. Predstavitelia nemeckej revanšistickej historiografie z tohto faktu dokonca vyvodzovali závery tak ďalekosiahleho dosahu, že keby vraj Moltke zachoval pôvodný, Schlieffenom navrhovaný pomer, nemecký útok by sa neskončil neúspechom. Tieto tvrdenia vychádzali z historicky nepodložených myšlienkových konštrukcií, ignorovali mnohé skutočnosti a fakty, z ktorých niektoré bral do úvahy dokonca aj sám Moltke. Nevšímali si ani tak dôležitý fakt, že keby Moltke bol zachoval pôvodný pomer síl, s veľkou pravdepodobnosťou by bol ohrozil celý projekt ofenzívy už v počiatočnom štádiu. Uvedené názory, ktoré mali svoje rozličné podoby, zámerne zakrývali dobrodružný charakter imperialistických vojnových plánov Nemecka a v dobe svojho vzniku mali za cieľ podnecovať k revanšu. Povojnová nemecká buržoázna historiografia už hodnotila tieto otázky triezvejšie a pripúšťala črty dobrodružnosti vo vojnových plánoch nemeckého generálneho štábu, snažila sa vysvetliť, prečo bol tento plán od začiatku odsúdený na neúspech, v čom tkveli príčiny jeho nereálnosti a pod.

20 RITTER, G.: c. d., s. 186.

nové operácie mali zároveň slúžiť cieľom nemeckého imperializmu. Pritom sa dbalo na to, aby o prioritě francúzskeho frontu nemohlo byť v monarchii pochýb.

* * *

Už sme poukázali na východzie predpoklady vojenských odborníkov centrálnych mocností: Rusko nebude schopné mobilizovať dostatočne rýchlo a sústrediť proti monarchii také sily, ktoré by v prvých týždňoch vojnového konfliktu mohli vážnejšie ohroziť pomer síl; nemecké vojská v krátkom čase získajú na západom fronte tak výrazné víťazstvo, ktoré im umožní presunúť hlavné sily na ruský front. V rozhovore v Karlových Varoch dňa 12. mája 1914 Moltke v tomto smere ubezpečoval Conrada: „*Důfame, že budeme s Francúzskom hotoví behom šiestich týždňov po vyhlásení mobilizácie, alebo že budeme aspoň tak ďaleko, aby sme mohli naše hlavné sily presunúť na východ.*“²¹

Conrad prijal zásadné stanoviská Schlieffena a Moltkeho, že vojnu proti Rusku, resp. Rusku a Srbsku treba podriaďiť vojne Nemecka na dvoch frontoch, prednostnému riešeniu otázky osudu Francúzska, že prípadné rozdelenie hlavných nemeckých síl a nasadenie jej jednej časti proti Rusku už na začiatku vojny by neprineslo očakávaný efekt ani na západe ani na východe. Uvedomoval si zároveň, že vo vojne proti Rusku je monarchia v plnej miere závislá na Nemecku. Avšak v určitých čiastkových otázkach jeho názory boli odlišné a prejavovali sa nanovok v prvom rade vo forme rôznych obáv.

Pri úvahách o spoločných vojnových koncepciách za mimoriadne dôležitý pokladal časový faktor nástupu hlavných nemeckých síl na východný front. Až do príchodu týchto síl by tu boli rakúsko-uhorské vojská prakticky osihotené proti útočiacim ruským divíziám. Ak by nedošlo včas k preskupeniu nemeckých jednotiek, ľahko mohlo dôjsť k takému vysileniu nasadených armád monarchie, ktoré by ďalšie aktívne vystúpenie spochybnilo, ba znemožnilo. Moltke, ako sme videli, určité prísluby v tomto smere dal. Tie sa však viazali na predpokladaný úspech nemeckých vojsk na západe. Pri všetkej dôvere v bojovú silu a vojenské schopnosti Nemecka, z Conradových úvah teda vyplývali aj isté pochybnosti.

Náčelník generálneho štábu ďalej žiadal, aby súbežne s útokom rakúsko-uhorskej armády v Haliči nemecké zbory z Východného Pruska zaútočili smerom na juhovýchod a tým viazali a čiastočne rozptýlili v tomto priestore sústredené ruské sily. V prípade nesplnenia tejto požiadavky by rakúsko-uhorská armáda mohla čoskoro naraziť na také silné ruské zoskupenia, že rozvinutie útoku by bolo už v úvodných fázach odsúdené na neúspech. V súvislosti s preskupovaním vojsk svojho spojenca na východ vyslovil požiadavku, aby najneskôr do 35. dňa ruskej mobilizácie, okrem nemeckých síl sústredených vo Východnom Prusku, poslali Nemci na východný front 20 divízií. Tieto predpoklady považoval za nutné na to,

---

21 CONRAD VON HÖTZENDORF: c. d., Zv. 3, s. 673.

aby rakúsko-uhorská ozbrojená moc bola schopná zadržať ruský nápor a vytvoriť podmienky na víťazný protiruský nástup. Moltke síce dal prísľub na útok smerom k rieke Narve, ktorý mal odľahčiť tlak na rakúsko-uhorské sily, ale jednoznačne neurčil ani dátum tohto útoku, ani v akej sile a intenzite bude uskutočnený.²² Nemecké hlavné velenie, ako to vyplýva aj zo vzájomných rokovaní oboch štábov, si zabezpečovalo v prvom rade svoje základné vojenské ciele a nemienilo sa viazať príliš konkrétnymi prísľubmi na svoj vrub.

Predpokladaný ruský útok proti rakúsko-uhorským vojskám na východnom fronte mienil Conrad likvidovať nie defenzívnymi operáciami, ale ofenzívou. Okrem iného to zdôvodňoval tým, že rakúsko-uhorská armáda je vycvičená na útočných princípoch a úspešná ofenzíva proti ešte nie úplne sústredeným ruským silám v predpokladanej oblasti Varšavy a z toho vyplývajúce taktické výhody by mohli nielen prispievať k rozvinutiu ďalšej ofenzívy a zväčšiť šance na víťazstvo, ale psychické dôsledky takéhoto úspechu by zvýšili bojaskopnosť armády a posilnili vnútropolitickú situáciu mnohonárodnostného súštátia. Výhradne obranné operácie považoval za veľmi nevýhodné, ba beznádejné, nakoľko tunajšie vojenské oporné body, pevnosti a opevnené predmestia nezodpovedali dobovým požiadavkám. Defenzívny postoj vo Východnej Haliči by podľa jeho uváženia priniesol so sebou potrebu vyprázdniť aj veľkú časť tejto oblasti od domáceho obyvateľstva, čo by malo zaiste ďalekosiahle negatívne vnútropolitické dôsledky, o to viac, že rusofilsky a proslovansky naladené obyvateľstvo by robilo zaiste značné ťažkosti, organizovalo miestne hnutia a pôsobilo by rozkladne na mnohonárodnostnú armádu monarchie.²³ Tieto dôvody Moltke prijal jednoznačne ako správne a ofenzívny charakter nástupu rakúsko-uhorských vojsk v Haliči schválil.

Rozdielnosti medzi oboma štábmi centrálnych mocností boli ale v ďalšej meritórnej otázke, a to v posudzovaní dôležitosti srbského frontu a naliehavosti riešenia srbského problému už na začiatku vojny. Cisár Viliam preto aj v liste Františkovi Jozefovi z konca júla 1914 zdôraznil: „*Rakúsko musí sústrediť svoje hlavné sily proti Rusku... Srbsko hrá úplne druhoradú úlohu.*“²⁴ Moltke mal hlavne obavy z toho, že eventuálna snaha monarchie vynútiť si na Balkáne rýchly vojenský úspech by mohla mať negatívny vplyv na sústreďovanie požadovaných rakúsko-uhorských zborov v Haliči. Upozorňuje 2. augusta 1914 v liste Conradovi na základný cieľ vojenskej spolupráce a zvyrazňuje, že Srbsko treba udržať hoci aj s menšími silami, prvoradým problémom je zadržanie ruského náporu.²⁵

22 GALÁNTAI, J.: c. d., s. 172.

23 FARKAS, M.: c. d., s. 169.

24 CONRAD VON HÖTZENDORF: c. d., Zv. 3, s. 156. Tiež GOTTLIEB, W. W.: *Tajnája diplomatiya vo vremija pervoj mirovoj vojny*. Moskva 1960, s. 372.

25 Tamže, s. 319; GOTTLIEB, W. W.: c. d., s. 372.

Aj keď túto tézu, inak Nemcami často opakovanú, rakúsko-uhorské velenie prijalo v teoretickej rovine za svoju aj z tohto zorného uhla, nebolo ľahké ju v praktickej rovine plniť. Celkové smerovanie rakúsko-uhorskej politiky v posledných desaťročiach, diplomatické snaženia, imperialistické ciele, rôzne vnútropolitické dôvody diktovali venovať tejto otázke a tejto oblasti prvoradý záujem. Navyše aj samotný vývoj vojenskej situácie na začiatku vojny viedol k tomu, že rakúsko-uhorský generálny štáb bol nútený venovať srbskému frontu väčšiu pozornosť, než sa v pôvodných teoretických úvahách predpokladalo. Už tu sa začínali objavovať prvé rozpory vo vojnových zámysloch oboch spojencov, ktoré sa po neúspechoch na Marne prehlbili.

Nakoľko spoločné strategické plány centrálnych mocností proti Rusku boli stanovené iba v hlavných črtách, rakúsko-uhorskému veleniu poskytovali možnosť, aby tieto projekty čiastočne prispôsobilo vlastným zámerom a pripravovalo sa na to, aby v prajnom prípade, v čase nástupu proti Rusku, sa uskutočnil aj rozhodujúci úder proti Srbsku.

Aj keď hlavné sily podľa všeobecnej mobilizácie, t. j. 1., 3., a 4. armáda a jeden zbor 2. armády boli predisponované na severovýchod, 5. a 6. armáda, zosilnená tromi zborní 2. armády, smerovali na balkánsky front. Tým sa vlastne aj na južnom úseku malo vytvoriť útočné zoskupenie. Uskutočnenie vojnového variantu R-B, ktoré prakticky po vyhlásení vojny Ruskom nastalo, bolo z hľadiska spoločných nemecko-rakúsko-uhorských vojnových plánov azda najmenej priaznivým variantom. Keď sa začala všeobecná mobilizácia, 2. armáda bola už v pohybe na južný front, avšak z väčšej časti ešte nebola vyložená z vagónov. Táto skutočnosť núkala určité možnosti, ktoré hlavné velenie po krátkom váhaní hodlalo využiť. Sústredenie väčších síl na Balkáne dúfalo dosiahnuť proti Srbsku okamžité a citeľné úspechy. V tomto smere však generalita monarchie jednoznačne podcenila silu a bojovú odhodlanosť srbských a čiernohorských vojsk.

Veľmi dôležitú úlohu pri úvahách rakúskej generality hrali však vnútropolitické a zahraničnopolitické hľadiská. Rakúske a najmä uhorské politické kruhy sa totiž obávali, že v prípade obranných bojov by mohlo dôjsť k väčším či menším vpádom na územie monarchie, obývané obyvateľstvom nemaďarských národov a vyvolať medzi ním protimonarchistické hnutie. Štefan Tisza na zasadnutí ministerskej rady 8. augusta rozvíjal túto myšlienku ešte ďalej a dôvodil, že v prípade rýchleho úspechu na srbskom fronte by monarchia zlepšila svoje nevýhodné zahraničnopolitické postavenie na Balkáne, ba mohlo by tu dôjsť k úplnej zmene situácie v prospech monarchie.²⁶ Rýchly úspech bol z vojenského hľadiska možný iba proti Srbom, a ten sa vyžadoval nielen vzhľadom na vybičovanú vojnovú hystériu v malomeštiackych kruhoch monarchie, ale aj na upevnenie disciplíny mno-

---

26 GALÁNTAI, J.: Magyarország az első..., c. d., s. 168.

honárodnostnej armády, kde sa prosrbské a proslovanské sympatie objavovali už v časoch anekčnej krízy a balkánskych vojen. Rýchly úspech sa vyžadoval aj z medzinárodného hľadiska. Predpokladalo sa, že by bol dostatočnou podmienkou na udržanie neutrality zatiaľ neutrálnych, ale nepriateľsky orientovaných štátov, v prvom rade Talianska a Rumunska.²⁷

Pod vplyvom týchto úvah sa hlavné velenie rozhodlo, že väčšia časť 2. armády, najmä IV. a VII. zbor, sa zúčastní útoku proti Srbsku, ostatné jej časti sa mali presunúť na posilnenie hlavných síl na sever. Tieto zmeny sledoval nemecký generálny štáb s obavami, lebo takto oproti Rusku sa na počiatku vojny sústreďovali iba 3/5 rakúsko-uhorskej armády namiesto pôvodne plánovaných 4/5.²⁸ Do týchto súvislostí treba zaradiť aj už spomínané nemecké naliehania a zdôvodňovania prvoradosti východného frontu pre monarchiu.

* * *

Ďalší vývoj ukázal, že podobne ako nemecké, tak aj rakúsko-uhorské velenie podcenilo rýchlosť ruskej mobilizácie. Conrad sa domnieval, že do šiestich týždňov, kým Rusko zmobilizuje svoje hlavné sily proti monarchii, táto dosiahne na balkánskom fronte výrazné úspechy a časť jednotiek použitých predtým proti Srbom zo „sledu B“ dorazí ešte včas na sever. Nepočítal ani s tým, že ruská armáda prejde do ofenzívy skôr, než ukončí svoju mobilizáciu.²⁹ Až prílišnú dôveru hlavného velenia v počiatočný úspech dobre ilustruje list ministerstva vojny ministerškému predsedovi Uhorska z 4. augusta, v ktorom sa žiada urýchlene vyčleniť vhodné, jazykovo pripravené osoby k provizórnej správe území v Srbsku a na Ukrajine, k čomu vraj môže dôjsť „v dohľadnej dobe“.³⁰

Aj na južnom fronte precenilo rakúsko-uhorské velenie svoje možnosti a nedocenilo silu a bojaskopnosť protivníka. Aké nereálne boli pôvodné plány vojenských stratégov a teoretikov ústredných mocností, ukázali už nasledujúce týždne. V dôsledku srbskej protiofenzívy hlavný veliteľ Oskar Potiorek bol nútený už ôsmy deň útoku vydať rozkaz na ústup, rakúsko-uhorské sily sa dostali do defenzívy a tak politickými a vojenskými kruhmi monarchie očakávaná úspešná ofenzíva sa skončila úplným fiaskom. Situáciu značne zhoršilo, že po prvých, menej významných víťazstvách postihli rakúsko-uhorské sily koncom augusta a v priebehu septembra drvivé porážky aj na severovýchodnom fronte, a to v takej miere, že ďalší boj bolo možné viesť už iba po okamžitom nemeckom zásahu. Porážka a ústup Nemcov v jednej z najväčších bitiek 1. svetovej vojny na západnom fronte, v bitke na Marne v dňoch 5. – 12. septembra, už zjavne ukázali, že pôvodný nemecký strategický plán zra-

27 Tamže s. 173. Tiež GOTTLIEB, W. W.: c. d., s. 372 – 373. Tieto úvahy sa dajú sledovať aj v Conradových spomienkach.

28 Österreich-Ungarns letzter..., c. d., s 20 – 21.

29 MARGUTTI, A.: Kaiser Franz Jozeph. Persönliche Erinnerungen. Wien – Leipzig 1924, s. 432.

30 OL Budapest, K-578. 142/1914. Cituje tiež: GALÁNTAI, J.: c. d., s. 169.

zit' v priebehu šiestich týždňov na kolená Francúzsko a potom sa vysporiadať s Ruskom, je prinajmenšom nereálny. Začína sa postupný prechod k zdĺhavej, vyčerpávajúcej, psychicky mimoriadne náročnej a pre 1. svetovú vojnu tak charakteristickej pozíčnej vojne, ktorá si vyžiadala milióny ľudských obetí.

(1988)

SLOVÁCI VO VEĽKEJ VOJNE

9. KAPITOLA

NÁSTUP RAKÚSKO-UHORSKÝCH BRANNÝCH SÍL NA SEVEROVÝCHODNOM FRONTE V AUGUSTE 1914

V rakúsko-uhorských diplomatických a politických kruhoch aj po podpísaní rozkazu o čiastočnej mobilizácii proti Srbsku 25. júla 1914 prežíval dojem, ba presvedčenie, že balkánsky konflikt zostane izolovaný. Z nevyjasneného postoja Ruska politici a diplomati vyvodzovali, že vojne s Ruskom bude možné zabrániť. Vo vysokých vojenských kruhoch všeobecne prevládal názor, že aj v prípade ruského zásahu sa monarchia so Srbskom vysporiada skôr, než by Rusko mobilizovalo dostatočné sily a tieto predisponovalo do oblasti Haliča a Východného Pruska. Tieto úvahy, svedčiace o nepochopení hĺbky základných imperialistických rozporov a o podceňovaní prípravy Ruska na vojnu, viedli čoskoro k nemalým problémom v oblasti vojenského nástupu monarchie na severovýchodnom bojisku a nepriaznivo ovplyvnili aj priebeh vojnových udalostí na srbskom fronte.

O zlyhaní rakúsko-uhorskej diplomacie a spravodajskej služby, od ktorých hlavné velenie očakávalo údaje, ktoré by aspoň s veľkou pravdepodobnosťou vyjasnili nadchádzajúci postoj Ruska, svedčí aj informácia ministra zahraničia Leopolda Berchtolda. Vo svojej správe hlavnému vojenskému veleniu v súvislosti s vyhlásením vojny Srbsku opäť potvrdzuje, že podľa jeho informácií a názoru zachová Rusko vo vojnovom konflikte neutralitu.¹ Túto predstavu podporovala aj tlač a nepriamo aj prvé posuny ruských pohraničných jednotiek a útvarov dislokovaných v blízkosti hraníc. Z týchto pohybov sa na rakúsko-uhorskej strane vyvodzovalo, že napriek úsiliu z posledných rokov „*ruská bojová pripravenosť sa predsa len ešte natolko nerozvinula, že by sa ruské hlavné velenie odvádzilo na území ruskopolskom smelo začať boje*“.² Skutočný stav vecí sa pre rakúsko-uhorskú diplomaciu a generalitu stal zrejým až 31. júla 1914.

Dňa 29. júla bola v Petrohrade oficiálne oznámená čiastočná mobilizácia. Po stroskotaní diplomatických rokovaní, ktoré už nemali v podstate iný cieľ, než oddialiť mobilizáciu protivníka a zvaliť vinu za rozpútanie vojny na neho, parafoval cár Mikuláš II. vo večerných hodinách 30. júla rozkaz o všeobecnej mobilizácii. Nasledujúce ráno bol rozkaz aj verejne proklamovaný. V poludňajších hodinách 31. júla aj rakúsko-uhorský panovník podpísal rozkaz o všeobecnej mobilizácii branných síl monarchie.

Za prvý mobilizačný deň bol určený 4. august. Tento veľký časový sklz bol vynútený skutočnosťou, že väčšina železníc a železničného personálu určeného na realizáciu plánu R na severovýchodnom fronte v rámci svojho pôsobiska už päť dní vypomáhali na tratiach vedúcich na juh na urýchlenie nástupu proti Srbsku. Bolo potrebné

1 HL Budapest, AOK, Res. Nr. 10.

2 Vezérkari és egyéb hivatalos jelentések a világháborúról, Zv. 1. Budapest 1915, s. 32 – 33.

preskupiť dopravné prostriedky určené na tento plán, čo si vyžadovalo čas. Situáciu mimoriadne sťažilo aj to, že časť jednotiek „sledu MGB“ ale aj „sledu B“, ktoré v prípade potreby realizácie vojnového plánu B-R, teda vojny na dvoch frontoch proti Srbsku aj Rusku, boli určené na severovýchodné bojisko, bola v pohybe na juh alebo bola v štádiu nástupu do transportov.³ Ich preprava na severovýchodný front bola spojená s nemalými ťažkosťami. Tieto i ďalšie skutočnosti viedli potom k viacdňovému omeškaniu oproti pôvodnému nástupovému plánu na hlavnom – severovýchodnom bojisku.⁴

Meškanie nútilo v zásadnej miere modifikovať nástupový plán, a to nielen čo do predpokladu, že rakúsko-uhorské sily nastúpia v dostatočnom časovom predstihu pred ruskými a tým v prvých fázach získajú početnú prevahu, potrebnú pre útočný charakter plánovaných vojenských operácií, ale aj čo do vytýčenia nástupových priestorov. Podľa pôvodných plánov tieto priestory boli vytýčené v pohraničných oblastiach, čo najbližšie k ruským hraniciam. Teraz sa však hlavné velenie rozhodlo zvoliť nástupové oblasti oveľa hlbšie v Haliči, premiestniť ich za rieky San a Dnester, približne o 2 až 4 dni pochodu späť od pôvodne plánovaných priestorov. Dôvodilo najmä obavami, že silnejšie ruské jazdecké zoskupenia by mohli narušiť plynulý priebeh vykládky mužov a materiálu. Neskôr hlavné velenie na podporu svojho rozhodnutia uvádzalo aj neutralitu Rumunska, ktorá ruskej armáde na južnom krídle umožnila uvoľniť značné sily. Pri zachovaní pôvodného nástupového priestoru mohli tieto jednotky hroziť obklúčením priestorov dislokovanej 2. a 3. rakúsko-uhorskej armády.⁵

Nástup na haličský front nepriaznivo ovplyvňovali aj ďalšie okolnosti, z ktorých výrazne negatívne pôsobilo zadržanie a použitie jednotiek 2. armády na srbskom fronte. Táto armáda mala pôvodne nastúpiť na severovýchodné bojisko, avšak rôzne zahraničnopolitické, vnútropolitické a vojenské motivácie a dôvody viedli k tomu, že Oskar Potiorek nakoniec dostal súhlas na jej „*miestne obmedzenú súčinnosť*“, t. j. na nasadenie jej väčšej časti s tým obmedzením, že by tieto jednotky nemali prekročiť Sávu a Drá-

3 Podľa niektorých odhadov 1/4 síl určených na hlavné severovýchodné bojisko už bola na ceste na juh a niektoré jednotky tohto sledu boli dokonca už sústredené v nástupovom priestore v Sreme a Banáte. POHUNEK, Fr.: První rakousko-uherská ofensiva do Srbska r. 1914 a příčiny jejího nezdaru (Bitva na Ceru). Praha 1938, s. 18 – 19.

4 Hlavné velenie sa rozhodovalo medzi viacerými možnými variantmi. Zastaviť transporty vezúce jednotky „sledu B“, na vhodných miestach vyložiť a podľa novospracovaného plánu dopravy po uvoľnení železničných trás a vagonov dopraviť opačným smerom. Alebo ukončiť nástup na Balkán, vyhnúť sa tak rôznym komplikáciám, ktoré by zaiste pri improvizácii a zastavení transportov a ich otočení nastali, a až odtiaľ ich previesť do Haliča. Ukazovala sa aj tretia možnosť – ľahšie dosiahnuteľné transporty vyložiť na miestach, kde sa práve nachádzajú, a odtiaľ čo možno najrýchlejšie dopraviť na severovýchodný front. Tie jednotky, ktoré už boli vyložené v Sreme a Banáte a ktoré už boli blízko svojho miesta určenia, vyložiť tam a odtiaľ dopraviť na sever. Všetky varianty mali svoje nevýhody. Po určitom váhaní Conrad rozhodol tak, aby jadro „sledu B“, tvoriaci 2. armádu, ukončilo nástup na juh a odtiaľ bolo podľa jednotného plánu intradované na ruské bojisko. Na mieste boli zadržané iba tie jednotky „sledu B“, ktoré neboli pripravené ešte na odchod. Išlo väčšinou o jazdecké útvary. Tie potom nastupovali podľa plánu R.

5 FARKAS, M.: Lemberg. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszén Galíciában. Augustus 15 – september 25. Hadtörténelmi közlemények, 28, 1981, č. 2, s. 174 – 175.

vu.⁶ Armádné velenie do 18. augusta nemohlo v žiadnom prípade počítať s touto armádou na haličskom fronte a náhrada v podobe armádneho zoskupenia generála Hermanna Kövessa bola slabou náplastou, najmä keď VIII. pražský zbor, pôvodne určený do Východného Haliča, zostal definitívne na srbskom bojiisku.⁷

Nemecký generálny štáb toto rozhodnutie prijal so znepokojením, lebo takto na severovýchodné bojiisko nastúpili iba 3/5 rakúsko-uhorských ozbrojených síl miesto pôvodne plánovaných 4/5.⁸ Už v štádiu nástupu proti Rusku bol teda pôvodný plán narušený oslabením nasadených síl a značným oneskorením samotného nástupu.

* * *

Odvoz jednotiek na haličský front sa začal 6. augusta a o tri dni boli trate v plnej permanencii. Od tohto dňa prichádzalo do oblasti sústredovania denne približne 7 000 vagónov, t. j. asi 140 vlakových súprav, a od polovice augusta bolo v pohybe na front a späť okolo 800 vlakových súprav s 40 000 vagónmi.⁹ Rakúsko-uhorské hlavné velenie tu nasadilo 4 armády (vrátane 2. armády), Kummerovo a Kövessovo zoskupenie, z ktorých posledné samostatne operovalo iba do príchodu 2. armády.

1. armáda pod velením gen. jazdectva Viktora Dankla mala 9 peších a 2 jazdecké divízie.¹⁰ 2. armáda, ktorá sa formovala na plné počty až koncom augusta a ktorej velil gen. jazdectva Eduard Böhm-Ermolli, sústredovala 9 peších a 3 jazdecké divízie.¹¹ 3. armáda gen. jazdectva Rudolf Brudermanna zahrňovala 6 peších a 3 jazdecké divízie.¹²

6 POHUNEK, Fr.: c. d., s. 26. Podrobnejšie k tomu pozri tiež DANGL, V.: Vojnové plány rakúsko-uhorskej monarchie v predvečer prvej svetovej vojny. Historie a vojenství, 1988, č. 2, s. 61 – 75.

7 Kövessovo zoskupenie sa skladalo z III. zboru Graz a XII. zboru Sibiu. Jeho veleniu bola podriadená aj 11. pešia divízia Lvov, 43. strelecká divízia Czernowitz, 8. jazdecká divízia Stanislaw, 5. honvédska jazdecká divízia Budapešť, 35. domobranecká brigáda, 11. jazdecká divízia. Zoskupenie bolo koncom augusta začlenené do 2. armády.

8 Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918. Zv. I. Wien 1930, s. 20 – 22.

9 Tamže, s. 163. Tiež A világháború 1914 – 1918 különös tekintettel Magyaroszágra és a magyar csapatok szerezplésére. Zv. II. Budapest 1930, s. 10 – 11.

10 Skladala sa z I. zboru Krakov, V. zboru Bratislava, X. zboru Przemysl a podliehala jej ešte 12. pešia divízia Krakov, 3. jazdecká divízia Viedeň, 9. jazdecká divízia Lvov, 1. domobranecká pešia brigáda Viedeň, 36. domobranecká pešia brigáda Litoměřice, 101. domobranecká pešia brigáda Budapešť, 1. pochodová brigáda Krakov, 5. pochodová brigáda Bratislava, 10. pochodová brigáda Przemysl a tzv. poľská légia.

11 Tvoril ju XII. zbor Sibiu, III. zbor Graz, ku ktorým po presune z južného frontu pribudli VII. zbor Timisoara a IV. zbor Budapešť. Veliteľstvu armády podliehala ďalej 11. pešia divízia Lvov, 43. delostrelecká divízia Czernowitz, 20. honvédska pešia divízia Veľký Varadín, 1. jazdecká divízia Timisoara, 5 honvédska jazdecká divízia Budapešť, 8. jazdecká divízia Stanislaw, 35. domobranecká pešia brigáda Czernowitz, 40. pešia domobranecká brigáda Brno, 102. pešia domobranecká brigáda Segedín, 103. pešia domobranecká brigáda Kluž, 105. pešia domobranecká brigáda Graz, 12. pochodová brigáda Braşov, pochodové formácie 20. a 38. honvédskej pešej divízie a jeden pluk horského delostrelectva.

12 Do jej stavu patrili XI. zbor Lvov a XIV. zbor Innsbruck, pričom veleniu armády podliehala ešte 41. honvédska pešia divízia Budapešť, 23. honvédska pešia divízia Segedín, 4. jazdecká divízia Lvov, 2. jazdecká divízia Bratislava, 11. honvédska jazdecká divízia Debrecín, 97. pešia domobranecká brigáda Košice, 108. pešia domobranecká brigáda Innsbruck, 3. pochodová brigáda Graz, 14. pochodová brigáda Innsbruck, 4. pochodová brigáda Budapešť, pochodové formácie 41. a 23. honvédskej pešej divízie, batérie horského delostrelectva a technické jednotky.

Najsilnejšia 4. armáda, ktorej velil bývalý minister vojny, gen. pechoty Moritz Auffenberg, mala 9 peších divízií, 2 jazdecké divízie a 3 pochodové brigády.¹³ Armádnej skupine gen. pechoty Hermanna Kövessa podliehalo do príchodu 2. armády zo srbského frontu, do ktorej bola potom začlenená, 8 peších divízií, 3 jazdecké divízie a 1 domobranecká brigáda.¹⁴ Skupina gen. jazdectva Heinricha Kummera mala iba 2 domobranecké divízie, 1 jazdeckú divíziu a 1 domobraneckú brigádu.¹⁵

Do týchto armád boli začleňovaní okrem príslušníkov profesionálneho dôstojníckeho zboru, ďalejslúžiacich, dobrovoľníkov a vycvičených vojakov, ktorí vykonávali základnú vojenskú službu a tvorili kmeňový stav jednotlivých útvarov, aj odvodové ročníky, na ktoré sa vzťahovala mobilizácia. Samotná mobilizácia sa týkala záložníkov a náhradnej zálohy pre spoločnú armádu a obe vlastibrany medzi 25. a 32. rokom veku (ročníky narodenia 1882 – 1889), ďalej tých vojnopovinných medzi 32. až 40. rokom veku (roky narodenia 1872 – 1881), ktorí prešli výcvikom, ale z rezervnej zálohy spoločnej armády, honvédstva, resp. Landwehru boli už prepustení. Mobilizácia sa vzťahovala aj na aktívne ročníky medzi vekom 22. – 24., a to aj tých, ktorí boli zaradení do náhradnej zálohy alebo boli na dovolenkách, a na celý ročník narodenia 1893, t. j. brancov i na ich náhradnú zálohu (ešte nevycvičených 21-ročných vojnopovinných mužov).¹⁶

Odvedenie všetkých týchto ročníkov bolo vynútené tým, že pre prípad vojny na dva fronty, ktorý nastal po zásahu Ruska, monarchia nemala dostatok v mieri vycvičených záloh. Mobilizáciou uvedených ročníkov pôvodný mierový stav rakúsko-uhorskej armády pred vojny približne zo 450 000 mužov a dôstojníkov vzrástol na asi 3 350 000 mužov a dôstojníkov.¹⁷ Teda monarchia už na začiatku vojny vtiahla do jej víru viac než 3 000 000 mužov a ďalšie státisíce boli do nej vťahované v nasledujúcich mesiacoch a rokoch. Podľa reálnych odhadov, na základe neustáleho dopĺňovania armády, aj napriek veľkým stratám na frontoch, jej početný stav sa počas vojny pohyboval medzi 4 – 5 000 000 mužov. Z tohto počtu približne 2 – 3 000 000 vojakov konalo službu na frontoch.¹⁸

Skutočnosť, že do armády boli po vypuknutí vojny odvedené vyššie uvedené ročníky, mala pre monarchiu z vojenského hľadiska neblahé dôsledky. Pretože už

13 Podliehal jej II. zbor Viedeň, VI. zbor Košice, IX. zbor Litoměřice a XVII. zbor, ktorý bol utvorený až po 20. auguste a kde sa odvádzalo z územia Čiech a Rakúska. Veliteľstvu armády podliehali ďalej 6. jazdecká divízia Jaroslaw, 10. jazdecká divízia Budapešť, 6. pochodová brigáda Košice a pluk horského delostrelectva. Zmeny, ktoré nastali preskupením do konca augusta, pozri A világháború 1914 – 1918..., c. d., prílohy II., III., V., VI.

14 Pozri poznámku č. 7.

15 95. pešia domobranecká divízia Praha, 106. pešia domobranecká divízia Olomouc, 7. jazdecká divízia Krakov, 100. honvédska pešia domobranecká brigáda Bratislava a technické jednotky.

16 Österreich-Ungarns..., c. d., s. 80.

17 Tamže.

18 FRANCK, Fr.: Die Entwicklung der öst.-ung. Wehrmacht in der ersten Kriegsjahren. I. Ergänzungsheft 5 zum Werk Österreich-Ungarns letzter Krieg. Wien 1933, s. 15. Porovnaj tiež GALÁNTAI, J.: Magyarország az első világháborúban 1914 – 1918. Budapest 1974, s. 166.

na začiatku vojny hlavné velenie svoje najkvalitnejšie a najlepšie vycvičené kádre poslalo na fronty, iba s ťažkosťami ich v priebehu vojny, najmä po veľkých stratách na frontoch, nahradzovalo. Organizovanie záloh, ich zaraďovanie do nových útvarov, výcvik atď. robil vojenským správam nemalé problémy. Narúšal samotnú mobilizáciu a odosielanie útvarov na front, ako aj plynulé doplňovanie armády v neskoršom období.

Už v čase čiastočnej mobilizácie bola vyhlásená bojová pohotovosť aj jednotkám na hraniciach s Ruskom. Samotné hranice boli, podľa v mieri vypracovaných poplachových smerníc, posilnené žandárskymi a domobraneckými jednotkami, ako aj jednotkami finančnej stráže. Pre prípad, že by sa ruské jazdecké zoskupenia odhodlali na vpád, boli 26. júla uvedené do bojovej pohotovosti aj posádky pevností v Krakove, Przemysli, Lvove a ďalších pevnostiach na san-dnesterskom predmestí.¹⁹ Keď predsunuté ruské jednotky začali prenikať cez hranice, ukázala sa potreba využiť a nasadiť aj jednotky v tomto priestore dislokovaných armádnych zborov, t. j. I. zboru v Krakove, X. zboru v Przemysli a XI. zboru v Lvove, čo viedlo k neželateľnému premiešaniu jednotiek z týchto zborov. Niektoré z nich boli v pohraničných potýčkach silne okyptené, roztrúsené pozdĺž hraníc, čo v konečnom dôsledku viedlo k tomu, že do augustových a septembrových bojov nastupovali oslabené. Navyše neustále presuny a roztáhovanie jednotiek pozdĺž hraníc narušovalo aj plynulý prieskum, ktorým boli dané jednotky zároveň poverené.²⁰

Určenie nových nástupových priestorov, aj keď vo všeobecnosti malo uľahčiť a urýchliť sústreďovanie jednotiek, prinášalo so sebou aj určité problémy. Hlavné mesto Východného Haliča, dôležitá pevnosť a stredisko XI. zborového veliteľstva, Lvov, ležalo severne od rieky Dnester a nachádzalo sa teda mimo pásma určenia na sústreďenie vojsk. Hlavné veliteľstvo muselo zvažovať, či mesto brániť v prípade predčasného ruského útoku, alebo všetky jednotky z mesta stiahnuť za Dnester. Najmä politické hľadiská nakoniec rozhodli o tom, že sa tu vytvorí predmostie a XI. zbor má zatiaľ klásť odpor v prípade útoku druhoradých ruských, najmä jazdeckých síl. V pohraničnej oblasti medzi Dnestrom a Prutom smerom k rumunským hraniciam zostala iba miestna posádka. 35. domobranecká brigáda dislokovaná v hlavnom stredisku Bukoviny Czernowitzi, podporovaná ďalšími jednotkami 43. pešej zemebranneckej divízie, mala mesto za každých okolností ubrániť.²¹

Pred sústreďujúcimi sa jednotkami boli roztiahnuté už spomínané pohraničné, žandárske a finančné útvary a najmä útvary jazdeckta, ktoré boli poverené zároveň aj prieskumnou činnosťou. Zabezpečovanie hraníc v čase, keď vstúpili do platnosti poplachové smernice, sa tiahlo od západu na východ, resp. juhovýchod zhruba na čiare

19 Názvy miest a obcí uvádzame v dobovej transkripcii, tak ako sa objavujú v militáriách v dobových mapách, s výnimkou tých názvov, ktoré sa v slovenčine udomácnili.

20 A vilagháború 1914 – 1918..., c. d., s. 21 – 22.

21 FARKAS, M.: c. d., s. 175.

Opava – Krakov – ústie Sanu do Visly – Momoty – Tomaszów – Sokal – Brody – Tarnopol – Zaleszczyki – Czernowitz.²²

Podľa plánu nástupu na severovýchodnom fronte, s ktorým boli velitelia armád oboznámení 2. augusta, začala sa sústreďovať 1. a 4. armáda na dolnom toku rieky San, medzi Przemyslom a ústím Sanu do Visly, zatiaľ čo 3. armáda mala za úlohu kryť zmienený nástup v priestore na východ od Lvova, na hornom toku Dnestra a v okolí Sambora. Miesto sústredenia tých častí 2. armády, ktoré už boli prevezené na sever, bolo určené v priestore Stanislav. Nástupový priestor bol krytý aj armádnymi zbormi v Krakove, Lvove a Przemysli. Presnejšie vymedzený nástupový priestor do hĺbky pre 1. armádu bol určený v priestore medzi Sieniavou a Łancutom, pre 4. armádu medzi Przemyslom a Jaroslawom, 3. armádu v priestore medzi Lvovom a Sanokom a pre Kövessovo zoskupenie v oblasti medzi Stanislavom a Stryjom. Kummerovo zoskupenie, poverené úlohou upútať na seba pozornosť väčších ruských síl ostentatívnym vniknutím na územie protivníka, kryť západný bok útočných armád grupujúcich sa pozdĺž Sanu a nadviazať kontakt s Woyrschovou sliezskou nemeckou domobraneckou divíziou, sa sústreďovalo v oblasti Krakova.²³ Rakúsko-uhorské sily sa teda v hrubých črtách zoskupovali za líniu ústie rieky San, Zloczów, Zborov a Buczacz, ako to bolo určené už v direktívach formulovaných začiatkom júla.²⁴

Samotné sústreďovanie prebiehalo vcelku plynule, bez väčších výkyvov. Značné problémy však robila nespoľahlivosť haličského obyvateľstva, ktoré nielenže sabotovalo zásobovanie už došlých transportov, ale najrozličnejším spôsobom podávalo cárskym vojskám informácie o rakúsko-uhorskej armáde, pohyboch jednotiek a pod. Rakúsko-uhorské hlavné velenie odpovedalo retorznými opatreniami, ktoré v žiadnom prípade nezlepšovali náladu domáceho obyvateľstva, naopak viedli ešte k väčšiemu napätiu medzi obyvateľstvom a vojskom.²⁵

Úplnú bojovú pohotovosť ako prvé dosiahlo Kummerovo zoskupenie. Jeho jazdecké oddiely sa už 6. augusta nachádzali na ruskom teritóriu a 13. augusta prekročila hranice aj pechota. Podľa získaných direktív zoskupenie malo do 19. augusta dosiahnuť líniu Annopol – Ivangorod – Visla.²⁶

22 Podrobnejšie pozri A világháború 1914 – 1918..., c. d., mapová príloha č. IV.

23 Podrobnejšie aj s uvedením divízií a brigád pozri Österreich-Ungarns..., c. d., s. 163 – 164.

24 HL Budapest, AOK, Op. Nr. 519.

25 Rakúsko-uhorská kontrarozviedka už začiatkom augusta dostala úlohu vypracovať elaborát o politickom postoji domáceho obyvateľstva. V hlásení šéfa kontrarozviedky plk. Hranikoviča sa uvádza, že väčšina Ukrajincov žijúcich vo Východnej Haliči je politicky nespoľahlivá. Zvlášť upozorňoval na nepriateľský postoj obyvateľov v okolí Tarnówa, Gorlice a Lvova. FARKAS, M.: c. d., s. 175. Tiež AUFFENGERG-KOMARÓW: Aus Österreich-Ungarns Teilnahme am Weltkriege. Berlin – Wien 1920, s. 113. (Podrobnejšie o zásahoch rakúsko-uhorskej armády proti ukrajinskému obyvateľstvu pozri: Vojenyje prestuplenija Gabsburskoj monarchii 1914 – 1917 g. Galickaja Golgooa. Zv. I. Trumbull Conn. USA 1964.)

26 K činnosti Kummerovho zoskupenia na začiatku vojny podrobnejšie pozri: A világháború 1914 – 1918..., c. d., Zv. I. Budapest 1929. s. 165 – 170.

Hlavné sily 1. armády boli v zásade zhromaždené v sústredovacej oblasti do 18. augusta. Hĺbka sústredovacej oblasti siahala až k železničnému spoju medzi Tarnowom a Rzeszówom. Jazdecké útvary armády boli predsunuté pred sústredovacie pásmo s prvoradým určením vykonávať prieskum. Do tejto doby na miesto určenia ešte nedorazil bratislavský V. zbor a 36. litoměřická domobranecá brigáda. Odhliadnuc od týchto skutočností bola to 1. armáda, ktorá najskôr dosiahla bojovú pohotovosť, a to najmä preto, že jej jednotky prichádzali z relatívne nevelkých vzdialeností. Hlavné velenie, vzhľadom na svoje útočné plány, kládlo veľký dôraz na rýchly nástup tejto armády.²⁷

4. armáda sa zhromažďovala v oblasti Przemysl – Jaroslaw pomalším tempom a pri jej sústredovaní sa objavovali rôzne nedostatky. Hlavné velenie informovalo veliteľa armády generála Moritza Auffenberga, aby väčšiu časť svojich jednotiek uviedol do bojovej pohotovosti, lebo časť z nich ešte pred úplným sústredením armády prejde do útoku. VIII. zbor, pôvodne patriaci do 4. armády, a časť IX. zboru, ako aj 29. pešiu divíziu odviezli na balkánske bojisko. Preto dňa 18. augusta hlavné velenie informovalo Auffenberga o danom stave a potvrdilo, že 4. armádu doplní novovybudovaný XVII. zbor, ktorého štáb mal doraziť do sústredovacej oblasti 20. augusta. Do tohto dátumu za týchto okolností 4. armáda mala sústredených iba 2/3 svojich síl.²⁸

Jednotky 3. armády sa zhromažďovali pri hornom Dnestri s výnimkou XI. zboru, ktorý vykonával vyššie spomínané obranné funkcie v oblasti Lvova. Úplnú bojovú pohotovosť táto armáda dosiahla až 26. augusta.

Kövessovo zoskupenie bolo 18. augusta taktiež ešte v štádiu sústredovania.

Medzi nástupom a dosiahnutím bojovej pripravenosti armád na severovýchodnom bojisku boli viacdňové rozdiely. Najrýchlejšie boli sústredené sily Kummerovho zoskupenia a 1. armády, kým posledné jednotky 4. armády sa k pohybujúcim silám pripájali ešte 28. augusta a u 3. armády boli posledné oddiely vykladané z vagónov ďaleko za frontovou líniou 26. augusta – teda v deň prvých väčších bojov tejto armády. V čase začatia vojnových operácií bolo na severovýchodnom fronte sústredených 681 práporov pechoty, 350 jazdeckých eskadrón a 327 delostreleckých batérií. Po prevezení 2. armády na tento front sa rakúsko-uhorské sily rozrástli na 772 peších a streleckých práporov, 386 jazdeckých eskadrón a 363 delostreleckých batérií.²⁹ Nemecký zemebranceký

27 Činnosti 1. a 4. armády venujeme väčšiu pozornosť, lebo v rámci nich operoval aj V., resp. VI. zbor, ktoré boli doplňované z väčšej časti z územia Slovenska.

28 A világháború 1914 – 1918..., c. d., Zv. II, s. 12 – 13.

29 NOVOZÁMSKÝ, J.: Počáteční operace světové války. Část I. Praha 1929, s. 36. V počiatocnom štádiu vojenských operácií, keď jednotky prichádzali na front, sa počty značne menili, a preto aj údajne jednotlivých autorov sa často líšia. Navyše niektorí udávajú iba počty poľných jednotiek, iní aj strážnych atď. Farkas M. v citovanej štúdii počty rakúsko-uhorských síl pred príchodom 2. armády udáva na asi 750 000 vojakov, 550 práporov, 220 jazdeckých eskadrón a 280 delostreleckých batérií, z ktorých na 1. a 4. armádu pripadlo 350 práporov, 150 jazdeckých eskadrón a 150 delostreleckých batérií (FARKAS, M.: c. d., s. 177). V objemnom diele Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918, Zv. I. sa celkové sily ruského frontu vrátane 2. armády uvádzajú nasledovne: pri poľných jednotkách 798 1/2 práporov, 377 jazdeckých eskadrón, 379 delostreleckých ba-

Woyrschov zbor, ktorý sa zvykne k týmto silám pripočítavať, sa skladal z 34 práporov pechoty, 12 jazdeckých eskadrón a z 12 delostreleckých batérií.³⁰

Náčelník generálneho štábu rakúsko-uhorskej armády Conrad von Hötzendorf rozkazom z 11. augusta nariadil vykonať prieskum za účelom zistenia ruského nástupu, a to využitím predsunutých jazdeckých útvarov. Dovtedy uskutočnený prieskum pomocou vzdušných síl nesplnil očakávanie. Piloti 42 lietadiel, ktoré boli za tým účelom nasadené, nedokázali získať závažnejšie údaje o pohyboch nepriateľa, sčasti pre nepriaznivé meteorologické podmienky, malú skúsenosť osádok lietadiel a sčasti pre veľkú poruchovosť strojov, z ktorých viaceré nebolo možné pre technické poruchy ani použiť.³¹ Ani jazdecké prieskumné jednotky, ktoré uskutočňovali aj prieskum bojom, neprinesli uspokojujúce výsledky a ako to ukázali nasledujúce týždne, dokonca v značnej miere dezorientovali hlavné velenie.

Jazdecké divízie dostali presne určené úseky pre hĺbkový prieskum. Jazdecké útvary 3. armády ho vykonávali v oblasti Rawa Ruska, Hrubieszów, rieky Bug a v oblasti na východ od tohto priestoru medzi Vladimir Wolyňski a Dubnom. 4. armáda dostala za úlohu získať potrebné informácie o sile, zložení, rozmiestnení, úmysloch a smerovaní ruských síl v úseku od čiar Rawa Ruska, Hrubieszów, rieka Bug až po rieku Vislu a Wieprz. 7. divízia začlenená do Kummerovho oddielu bola poverená získavať informácie na siselskom úseku, v oblasti Annopol – Jozefów. Jazdeckto začlenené do Kövessovho zoskupenia malo robiť prieskum na čiare medzi Dnestrom a Zalošce – Sepetovkou a v oblasti na juh od železničnej trate Tarnopol – Proskurov – Žmerinka.³²

Hlavná pozornosť sa zamerala najmä na úsek medzi Bugom a Vislou a na zistenie rozloženia ruských síl sťahujúcich sa v oblasti južného nepriateľského krídla na sever od Dnestra. Už v týchto fázach vojny sa ukázalo, že jazdeckto v moderných bitkách dohráva svoju úlohu. Velitelia rakúsko-uhorských jazdeckých jednotiek stáli na zastarané jazdecké ataky s obnaženými mečmi a pikami, často bez podpory pechoty, odvolávajú sa na „slávu“ tejto „vznešenej zbrane“, a z menších či väčších bitiek potom vychádzali s veľkými stratami bez splnenia zadanej úlohy. Niektoré jazdecké jednotky boli úplne rozbité. Ruské jazdeckto vyzbrojené strelnými zbraňami a zväčša podporované pechotou a delostrelectvom sa často uzavieralo za drôtené prekážky a nebolo ochotné prijať atakovú formu boja. Inokedy kozácke hliadky zámerne vyprovokovali väčšie-menšie rakúsko-uhorské jazdecké jednotky k útoku a k prenasledovaniu a využívajú svoje poznatky o teréne, vlákali tieto pred hlavne diel či pechotných zbraní.³³ Napr. jazdecký útok 5. honvédskej

---

térií, 69 technických práporov, 5 oddielov pevn. delostrelectva, 1 234 guľometov. K týmto počtom treba ešte pripočítať strážne jednotky (Podrobnejšie pozri c. d., s. 79).

30 Tamže.

31 PITREICH, M.: Lemberg 1914. Wien 1929, s. 20. Tiež Österreich-Ungarns..., c. d., s. 164.

32 HL Budapest, AOK, Op. Abt. K. Gr. AOK Op. Nr. 520.

33 HL Budapest, HM, Ein. 20228/1914.

jazdeckej divízie dňa 17. augusta pri Gorodoku, o ktorom sa neskôr písalo ako o vzore hrdinstva, ale aj o „útoke smrti“, kde husári útočili po štvorkilometrovom nástupe v nepriateľskej paľbe na opevnené pozície pechoty a proti guľometným hniezdam podporovaným delostrelectvom, sa skončil úplným fiaskom a zbytočnými obeťami. V samotnej bitke a pri ústupe padlo 450 husárov, 17 dôstojníkov a zahynulo 650 koní.³⁴

Rakúsko-uhorské jazdectvo bolo často nútené bojovať ako pechota, ale na túto formu boja nebolo vycvičené. Ciele jazdeckých prieskumných jednotiek boli stanovené často príliš ďaleko, jazdectvo muselo niesť zásoby na niekoľko dní, čo unavovalo hlavne kone, ktoré potom v rozhodujúcich stretnutiach zlyhávali. Po drastických skúsenostiach v prvých fázach vojny veliteľia jazdeckých útvarov právom očakávali podporu od pechoty a ľahkého delostrelectva. Štáby a velenie ju však nemohli a často ani nechceli poskytnúť, obávajúc sa, že drahá a početne nedostačujúca delostrelecká technika a materiál by sa mohli stať ľahkou korisťou nepriateľa.³⁵

Do 22. augusta jazdecké útvary s rozdielnym úspechom podnikli niekoľko vpádov najmä do oblasti vytýčenej pre útok 1. a 4. armády. Došlo aj k niekoľkým väčším bojovým stretnutiam pri Zamošci, Frampolne a Krašniku. Útoky rakúsko-uhorského jazdectva boli vcelku neúspešné a niesli sa v znamení veľkých ľudských strát.³⁶ Pri Jaroslavici vo Východnom Haliči došlo vôbec k najväčšej zrážke jazdeckých jednotiek na Severovýchodnom fronte počas prvej svetovej vojny. 4. rakúsko-uhorská jazdecká divízia (celkom 8 eskadrón) sa tu stretla v otvorenom boji s 10. ruskou jazdeckou divíziou (celkom 12 eskadrón).³⁷

Dňa 22. augusta bol diaľkový prieskum jazdeckých útvarov zastavený. Jazdecké útvary boli začlenené do pôvodných armádnych zborov. Pri tejto reorganizácii boli značne preriedené, prišli o veľkú časť svojej technickej a materiálnej vybavenosti a bol znížený aj stav koní. Rakúsko-uhorské velenie, i keď neskoro, ale predsa urobilo zo zistených nedostatkov záver a na nasledujúce obdobie vydalo pomocný materiál, zhrňujúc prvé skúsenosti z bojov jazdectva. Podčiarkuje sa v ňom, že ďalší výcvik jazdectva musí ísť tým smerom, aby jazdec bol schopný bojovať aj ako pešiak, pričom sa zvlášť zdôrazňuje potreba rýchleho zakopávania. V záveroch sa uvádza, že jazdecké útoky by v jednotlivých bojoch nemali hrať dôležitejšiu úlohu. Dôraz sa kladie aj na systematický výcvik koní.³⁸

34 NAGY, K.: *Magyarság fegyverben*. Budapest 1939, s. 20 – 28.

35 CONRAD von HÖTZENDORF, F.: *Aus meiner Dienstzeit 1906 – 1918*. Zv. IV. Wien – Leipzig – München 1923, s. 222.

36 FARKAS, M.: c. d., s. 181.

37 NOVOZÁMSKÝ, J.: c. d., s. 36.

38 HL Budapest, HM, Ein. 20228/1914.

Jazdecké prieskumy svoju úlohu vcelku nespĺnili, získať požadované údaje o sile a prípravách nepriateľa sa im nepodarilo. Ruské jednotky vhodnou formou využívali terén, postupovali prevažne v noci, predsunuté jazdecké útvary a k nim vyčlenená pechota a ľahké delostrelectvo dokázali zabrániť rakúsko-uhorskému jazdectvu preniknúť k hlavným silám. Viac údajov o protivníkovi sa podarilo získať iba v priestore rozvinutia 1. a 4. armády.

Rakúsko-uhorský generálny štáb však napriek zlyhaniu prieskumnej činnosti sa strnulo držal svojich pôvodných plánov a predpokladov o ruskom nástupe. Sústredenie hlavných ruských síl sa predpokladalo v okolí Varšavy. Z tohto predpokladu vychádzal aj Conradov plán hlavného útoku medzi Bugom a Vislou, a to úderom 4. a 1. armády a Kummerovho zoskupenia z juhu a slabším krídlom nemeckej 8. armády generála Friedricha Wilhelma Prittwitza na západe. Podľa tohto plánu sa malo zároveň pomôcť nemeckému spojencovi, aby ruské sily nevpadli do Východného Pruska. Ďalšie prieskumy boli už jednoznačne vedené z tohto hľadiska a smerované do oblasti k Lublinu a Chelmu, kam bolo vyslané aj veľké množstvo agentov. Sústredenie generálneho štábu na tento ofenzívny plán v priestore rozvinutia 1. a 4. armády bol tak silne zakorenený, že dialkové prieskumy pri ďalších armádach boli zastavené a uskutočňovali sa iba kontrolné hliadky pozdĺž hraníc.³⁹

Aj keď rakúsko-uhorské hlavné velenie nemalo k dispozícii sily, s ktorými pri pôvodných plánoch počítalo, niektoré útvary sa iba urýchlene doplňovali, iné ešte do priestoru sústredenia nedorazili, predsa sa rozhodlo pre ofenzívnu akciu. Tento záver bol o to závažnejší, že Helmuth Moltke oznámil konečné rozhodnutie nemeckého generálneho štábu o veľkosti a úlohe nemeckých síl nastupujúcich na východe, ktoré do určitej miery menilo pôvodné predpoklady. Podľa tohto rozhodnutia 8. nemeckú armádu, ktorá sa sústreďovala v priestore Thorn, a na sever od neho Woyrschov sliezsky zbor malo po 12. auguste nasledovať ešte 5 záložných divízií. Pritom sa však z pôvodne plánovaných 13 divízií úderná sila Pritwitzovej armády znížila na 9 1/2 divízií.⁴⁰ A čo bolo ešte závažnejšie, Moltkeho direktívy 8. armáde predpisovali funkciu defenzívnu a nie ofenzívnu, ako to pôvodne Conrad očakával. Táto armáda mala na seba viazať ruské sily a tým uľahčiť rakúsko-uhorskú ofenzívu. Náčelník nemeckého generálneho štábu útočný zámer vytýčil iba Woyrschovmu zboru skladajúcemu sa z dvoch divízií, a to k čiare Radom – Novo Alexandria. Tento zbor sa mal pripojiť k ľavému krídlu rakúsko-uhorských útočiacich síl. Týmto rozhodnutiami útočné operácie na severovýchodnom rakúsko-uhorskom fronte sa stali ešte povážlivejšími. Svoje rozhodnutie, napriek týmto negatívam urýchlene začať ofenzívu, zdôvodňoval Conrad neskôr takto: *„Bolo potrebné trvať na iniciatívnom útoku smerom na sever, aby sme tam sa nachádzajúceho nepriateľa uchopili, aby nemohol*

³⁹ Österreich-Ungarns..., c. d., s. 168.

⁴⁰ 3 a pol divízií Nemci odvelili k Rýnu namiesto troch talianskych zborov a 2 jazdeckých divízií, ktoré tu podľa pôvodných plánov mali pôsobiť. Talianska neutralita nútila Nemecko k improvizácii.

*znepokojuvat' vítazne napredujúcu nemeckú armádu proti Francúzsku, aby nemecká východná armáda nebola vystavená osihotená úderu, a konečne, aby Rusko nemalo čas nasadiť svoju ťažkú presilu a tým cisárske a kráľovské vojsko vohnať do katastrofálnej porážky, čo sa inak zdalo možným, pokiaľ by ono zostalo v pasívnom očakávaní.*⁴¹

Rakúsko-uhorské velenie k tomuto rozhodnutiu však viedli aj iné príčiny. Porážka rakúsko-uhorskej 5. armády na Drine od podceňovanej srbskej armády si vyžadovala urýchlene vykázat' nejaký výraznejší vojenský úspech. Domáca verejnosť, aj keď oficiálne informačné prostriedky sa túto porážku snažili podať v čo najvyhovujúcejšej podobe, dostávala sa rýchlo spod vplyvu prvých nacionalistických a militantných nálad a začínala klásť otázky. Porážka zle vplývala na ducha jednotiek, ktoré nastupovali na ruský front. Neúspech veľkého Rakúsko-Uhorska proti malému Srbsku pôsobil aj na náladu balkánskych štátov. Pritom získanie spojencov na Balkáne považovala diplomacia a generálima v monarchii za jednu z prvoradých úloh na najbližšie obdobie. Aj nepriateľská propaganda v plnej miere využívala rakúsko-uhorský neúspech v Srbsku vo svoj prospech. Z vojenského hľadiska tu zohrala svoju úlohu aj porážka nemeckých vojsk pri Gumbinnenu, ktorá ešte viac podnietila rakúsko-uhorské velenie, aby svojou ofenzívou odbremenovala ruský tlak na nemecké sily vo Východnom Prusku.⁴²

V týchto podmienkach generálny štáb považoval za prospešné prejsť urýchlene do ofenzívy aj za cenu rizika, že niektoré armády a divízie nedosiahli plnú bojovú pohotovosť. Kvôli tomuto odvážnemu rozhodnutiu však jednotky od momentu vykládky v sústreďovacích oblastiach boli vystavené maximálnemu fyzickému a psychickému vypätiu. Časový faktor hral mimoriadne dôležitú úlohu, a tak museli miestami denne prekonávať až 40 km vzdialenosti, zásobovanie viazlo, často úplne zlyhávalo, jednotky sa premiešavali, boli roztrúsené na neúmerne veľkých plochách, dopravné prostriedky, ktoré sa získavali priamo z nástupcových oblastí, nepostačovali, zásoby a materiál privážaný vlakmi zostávali vo vykladacích stanicach, poľné pekárne nemohli začať ani svoju činnosť atď. Aj za cenu týchto nedostatkov hlavné vedenie dispozíciou z 18. augusta nariaďuje opustenie san-dnesterského nástupového priestoru s presným určením pásiev, ktoré jednotlivé armády a zbory mali do 21. augusta dosiahnuť. Tieto pásma v hrubých črtách zodpovedali pôvodnému strategickému a nástupovému plánu ešte spred rozhodnutia umiestniť sústreďovacie priestory hlbšie za hranicami.⁴³

41 CONRAD von HÖTZENDORE, F.: c. d., s. 467.

42 Po bitke pri Gumbinnen, ktorá sa odohrala 19. – 28. augusta a ktorá bola výsledkom ofenzívy ruských vojsk začatej 17. augusta s cieľom odľahčiť tlak na francúzske vojská, boli Nemci nútení s ťažkými stratami ustúpiť. Najmä potom, keď 2. ruská armáda začala ohrozovať ich pravý bok. Po tomto neúspechu bol gen. Pritwitz odvolaný a na jeho miesto menovali gen. Hindenburga s náčelníkom jeho štábu gen. Ludendorffom. Zároveň sa rozhodlo o presune 5 peších divízií a 1 jazdeckej divízie z francúzskeho na ruské bojisko. Vo Východnom Prusku tieto divízie boli nasadené až začiatkom septembra.

43 Podrobnejšie dispozície Op. Nr. 838 s uvedením predpísaných línií, ktoré armády mali dosiahnuť, pozri CONRAD von HÖTZENDORE, F.: c. d., s. 426 – 427.

Dňa 22. augusta bola vydaná dispozícia na všeobecnú ofenzívu 1., 4. a 3. armády a niektorých zložiek 2. armády. 1. armáda sa už nasledujúci deň mala zmocniť výšin na sever od rieky Tanew v úseku od Visly po oblasť Frampolu a tento úsek ubrániť proti každému nepriateľskému protiútok. Jednotlivé divízie II. armádneho zboru 4. armády mali obsadiť líniu Tereszpol – Józefów – Aleksandrów, VI. zbor územie medzi Narol – Lipsko a Potylicz. 4. armáda mala byť pripravená na ďalší postup smerom na sever alebo severovýchod a dovtedy brániť možnému útoku zo strany ruských vojsk od Zamości alebo Hrubieszowa a Kryłowa. V prípade útoku na pravé krídlo armády malo do bojov zasiahnuť aj ľavé krídlo 4. armády. O ďalšom postupe 4. armády sa malo rozhodnúť po ukončení nástupu 3. armády, ktorá sa do 25. augusta mala zhromaždiť v oblasti Magierów, Zólkiew, Kulików a východne od Lvova, posilnená o III. zbor z Kövessovho zoskupenia. Do ukončenia nástupu 3. armády mala odraziť prípadné útoky od Sokalu, Radziechówa a Brody. Zvyšky Kövessovho zoskupenia mali zastaviť, resp. spomaľiť postup nepriateľských síl v oblasti Tarnopolu a južne od nej, ktorý sa začal 21. augusta. XII. zbor a 11. pešia divízia mali podniknúť účinný útok, pokiaľ by nepriateľské sily dosiahli líniu Krasne – Dunajów. 43. vlastibranecká pešia divízia mala odraziť vpády ruského jazdeckva a pechoty, pokiaľ by smerovali k rieke Złota Lipa. Územie medzi Dnestrom a Prutom mala kontrolovať 35. domobranecká brigáda.⁴⁴

Tak vyzeral plán prípravy hlavného velenia na generálnu ofenzívu v predvečer prvých väčších vojenských stretnutí na severovýchodnom fronte. Podľa tohto plánu hlavný úder sa mal viesť na 4. a 5. ruskú armádu pri Lubline a Chełmu a po ich porážke sa rakúsko-uhorské vojská mali dostať do tylu vojsk ruského Juhozápadného frontu. Tento plán bol postavený na mylnom predpoklade, že hlavné ruské sily sa koncentrujú medzi Vislou a Bugom a vo Východnom Haliči nastúpia im podriadené branné zložky. Naďalej sa podceňovala schopnosť mobilizovať väčšie ruské sily a hlavné velenie v dostatočnej miere neprehodnotilo fakt, že by ruská armáda mohla prejsť do útoku aj v štádiu, keď nie je úplne sústredená. Rakúsko-uhorský úmysel bol zjavný – prekvapiť ešte nesústredené a na útok ešte nepripravené ruské vojská. V skutočnosti ruské velenie po zvážení celkovej situácie na frontoch a pod vplyvom Francúzska, ktoré žiadalo urýchlenie vojenských akcií, sa rozhodlo prejsť do útoku ešte pred sústredením všetkých síl.

* * *

Strategicko-taktické zámysly ruského generálneho štábu v zásade určovali imperialistické záujmy cárskeho Ruska a záväzky vyplývajúce z francúzsko-ruskej dohody. Na základe tejto zmluvy Rusko proti nemeckým ozbrojeným silám malo postaviť do zbrane minimálne osemstotisícovú armádu a začať útočné operácie vo Východnom Prusku,

⁴⁴ HL Budapest, AOK, Op. Abt. Kriegsgruppe, AOK, Op. Nr. 1004. Dispozícia publikovaná aj v A világháború 1914 – 1916..., c. d. Zv. II., s. 55 – 56.

resp. proti iným východným nemeckým územiám už po 15. mobilizačnom dni.⁴⁵ Zahraníčno-politické záujmy Ruska zároveň však diktovali vojensky sa vysporiadať s Rakúsko-uhorskou monarchiou, ktorá znamenala najväčšieho konkurenta a protivníka pri naplňovaní vlastných imperiálnych cieľov na Balkáne. Na základe týchto východiskových premís muselo ruské hlavné velenie rozčleniť svoje vojenské sily na dve základné operačné zoskupenia a tieto mobilizovať a predisponovať na očakávané bojiská takým spôsobom, aby mohli tvoriť účinnú protiváhu voči rýchlejšou bojovou pohotovosťou disponujúcim nemeckým a rakúsko-uhorským vojenským silám.

Vojenské a mobilizačné plány Ruska, podobne ako Rakúsko-Uhorska, mali alternatívnu podobu. Rozdelenie vlastných síl určovala v zásade tá skutočnosť, či Nemecko väčšiu časť vojsk nasadí na západe proti Francúzsku alebo na východe proti Rusku. Plán A sa mal použiť v prvom prípade, a to tak, že proti Nemecku sa mali nasadiť 2 armády (1. a 2.), tvoriace Severozápadný front pod velením gen. Jakova Grigorieviča Žilinského, a proti Rakúsko-Uhorsku 4 armády (3., 4., 5. a 8.), tvoriace Juhozápadný front pod velením gen. Nikolaja Judoviča Ivanova. V prípade sústreďenia hlavných nemeckých síl proti Rusku sa mal použiť plán G, ktorý predpokladal ako na rusko-rakúsko-uhorskom, tak na rusko-nemeckom fronte viesť zo začiatku obranné boje tromi armádami až do tých čias, kým sa v dôsledku mobilizácie nepodarí vytvoriť početnú prevahu, ktorá umožní prejsť do úspešnej ofenzívy.

Ruské hlavné velenie do konca roku 1913 získalo dostatočné množstvo spoľahlivých informácií o tom, že Nemecko chce v prvom rade hlavným úderom vyradiť Francúzsko. Do 6. augusta 1914 si vytvorilo o nemeckom nástupe vcelku jasný obraz, a tak svoju mobilizáciu pripravovalo na základe alternatívy A, t. j. väčšiu časť síl hodlalo použiť proti rakúsko-uhorskej monarchii. Vychádzalo pritom z predpokladov, že nakoľko Nemecko veľkú časť svojej armády nasadí proti Francúzsku, na východe bude môcť použiť iba 3 – 6 armádnych zborov, kým habsburská monarchia, aj keď 3 – 4 zbory bude musieť ponechať na srbskom fronte, 12 – 13 zborov nasadí proti Rusku.⁴⁶

45 Istorija pervoj mirovoj vojny 1914 – 1918 v dvuch tomach. Zv. I. Moskva 1975, s. 196. Základom francúzsko-ruskej dohody bola vojenská dohoda z roku 1892 schválená Alexandrom III. v decembri 1892, ktorú na pravidelných poradách náčelníkov generálnych štábov oboch krajín od roku 1910 doplňovali a modifikovali. Porady prebiehali striedavo v hlavnom meste Ruska a Francúzska, a to v najväčšej tajnosti. Rokovalo sa v prvom rade o počtoch nasadených síl oboch krajín v prípade vojny s Nemeckom, o mobilizačných a nástupových prípravách a plánoch. Na základe vojenskej konvencie z r. 1892 Francúzsko malo proti Nemecku postaviť 1 200 000 – 1 300 000 armádu a Rusko 800 000 armádu. Na porade r. 1913 gen. Joffre vyhlásil, že Francúzsko nasadí o 200 000 mužov viac. Francúzska strana neustále zdôrazňovala, že hlavným protivníkom je Nemecko a treba sa usilovať vyradiť najskôr tohto vojensky najsilnejšieho nepriateľa, zatiaľ čo v ruskom hlavnom velení sa udržiaval názor, že cesta k víťazstvu nad Nemeckom vedie cez porážku Rakúsko-uhorskej monarchie. Po rakúsko-uhorskom ultimáte Srbsku došlo k užšej spolupráci oboch velení, skutočne jednotný strategický vojnový plán však vypracovaný nebol a nedošlo ani k vytvoreniu jednotného spoločného velenia.

46 CZÉKUS, Z.: Az 1914 – 18. évi világháború összefoglaló történelme. Zv. II. Budapest 1926, s. 71. Tiež FARKAS, M.: c. d., s. 171.

Nakolko začiatkom augusta sa stáva stále zrejmejším, že Švédsko zachová neutralitu a ukazuje sa, že podobný postoj zaujme aj Rumunsko, došlo k určitej modifikácii pôvodného nástupového plánu A. XVIII. zbor a gardový zbor zo 6. armády a I. zbor z 1. armády sa začali presúvať k Varšave na zosilnenie útoku proti Nemcom na ľavom brehu Visly. Na podporu tohto útoku sa plánovalo aj vytvorenie novej, 10. armády, z 10 sibírskych, turkestanských, kaukazských a vo Fínsku dislokovaných divízií. VIII. zbor vyňali zo 7. armády a preradili k 8. armáde na posilnenie plánovaného útoku v Haliči a k tejto armáde bol prevelený aj XXIV. zbor. 4. armádu mal posilniť III. kaukazský zbor.⁴⁷

Mimoriadne dôležitým problémom ruskej strategickej koncepcie bolo, že velenie nebolo schopné, napriek mnohým pozitívnym zmenám, ktoré sa v armáde od rusko-japonskej vojny roku 1908 udiali, zvládnuť mobilizáciu a nástup určitých síl na fronty dostatočne rýchlo, čo v zásadnej miere ovplyvňovalo termín vlastnej ofenzívy. Z hľadiska Ruska potreba čo najrýchlejšie uskutočnenej ofenzívy však nebola vyvolaná iba z nutnosti pomôcť svojim spojencom, odbremeniť tlak vyvíjaný na dohodové vojská na západnom fronte, ale aj nutnosťou hľadať možnosti na čo najrýchlejší a najvýraznejší úspech dovedy, kým Nemecko je vojensky v maximálnej miere viazané na západe. Pri daných mobilizačných možnostiach však nebolo schopné začať ofenzívu s plnými silami, pri vybudovaní zodpovedajúcich doplnovacích a zásobovacích trás a ďalších predpokladov na útok. Podľa prepočtov bolo ruské velenie schopné postaviť do zbrane v 15. deň mobilizácie iba tretinu a v 30. deň 2/3 mobilizovaných síl.⁴⁸ Odloženie termínu ofenzívy do tých čias, kým sa podarí získať v pôvodných úvahách zamýšľanú prevahu, však mohlo viesť k ďalekosiahlym následkom pre celý ďalší priebeh vojny. A tak sa ruský generálny štáb, berúc na seba značné riziko, rozhodol začať útok v čase, keď viaceré divízie boli od miest sústredenia vzdialené, iné sa iba pripravovali na odchod. Plánoval začať útok 1. a 2. armádou vo Východnom Prusku už po 15. dni mobilizácie a v Haliči s 3., 4., 5. a 8. armádou v 30. deň mobilizácie. Nástup jednotiek pozdĺž hraníc sa začal realizovať podľa týchto predpokladov.⁴⁹

Okrem spomínaných armád 6. armádu sústredili v Petrohrade na ochranu baltického pobrežia a 7. armádu k Odese na obranu pobrežia Čierneho mora a na sledovanie zatiaľ neutrálneho Rumunska. Vzhľadom na napätý vzťah s Tureckom

47 Podrobnejšie viď DANILOFF, J.: *Russland im Weltkrieg 1914 – 1918*. Jena 1925, s. 197 – 199, 225 – 228, 230 – 238. Tiež CZÉKUS, Z.: c. d., s. 71 – 72.

48 GALÁNTAI, J.: *Az első világháború*. Budapest 1980, s. 168.

49 Podrobnejšie k vývoju ruských vojnových plánov a strategických zámyslov pozri: *Istoriya pervoj mirovoj...*, c. d., s. 195 – 200. DANILOFF, J.: c. d., s. 108 – 150 a nasl. ZAJONČKOVSKIJ, A. M.: *Podgotovka Rosii k imperialističeskoj vojne. Očerki vojennoj podgotovki i pervonačalnych planov vojny*. Moskva 1926; *Österreich-Ungarns...*, c. d., s. 173 – 178; NOVOZÁMSKÝ, J.: c. d., s. 56 – 74; CZÉKUS, Z.: c. d., s. 41 – 56, 71 – 72; FARKAS, M.: c. d., s. 170 – 173, 178 – 179; GALÁNTAI, J.: c. d., s. 166 – 170; JINDRA, Z.: *První světová válka*. Praha 1984, s. 45 a iné.

a na nemeckú orientáciu tohto štátu z kaukazského vojenského okruhu bolo utvorených 143 práporov, rozčlenených do 9 peších divízií a 211 eskadrón posilnených 600 delami, ktoré mali byť v troch možných variantoch použité v prípade vojny s Tureckom, resp. časť z nich využitá aj na európskom bojisku.⁵⁰

Hlavný strategický zámysel ruského velenia v Európe spočíval v tom, aby sa ešte v prvej fáze vojny, pred ukončením všeobecnej mobilizácie, uskutočnili rýchlo ofenzívne operácie jednak na západe a jednak na juhu, v dôsledku ktorých by nemecké sily boli vytlačené z Východného Pruska za Vislu a rakúsko-uhorské sily z Haliča za severovýchodné Karpaty. Tým by sa jednotky Juhozápadného frontu v blízkosti sliezskych a českých hraníc dostali do takých pozícií, že by spolu s medzitým až k dolnému toku Visly postúpivšími jednotkami Severozápadného frontu vytvorili podmienky na generálny útok smerom na Berlín, teraz s už plne mobilizovanými vojenskými silami. Útok mal postupovať na južnom a severnom krídle celého ruského frontu, pričom Juhovýchodný front mal dbať na to, aby víťazstvo v Haliči zároveň otvorilo cestu na Viedeň a Budapešť a smerom na Balkán.

V zmysle týchto zámyslov mali 4. a 5. armáda za úlohu postupovať na Halič a Lvov, 4. a 8. armáda mali svojimi krajnými krídlami obchvátiť protivníka a zabrániť ústupu rakúsko-uhorských síl ku Krakovu a k Dnestru. Za Dnestrom operovali zvláštne oddiely, ktoré mali zabezpečovať ľavý bok armády. Ruské hlavné velenie ofenzívne zámery rakúsko-uhorských branných síl vcelku správne odhalilo už pred vypuknutím vojny a veliteľstvo Juhozápadného frontu malo informácie o smere útoku 1. a 4. rakúsko-uhorskej armády na Lublin – Cheľm. Preto hlavný dôraz vlastného nástupu kladlo na južný úsek tohto frontu, predpokladajúc, že rakúsko-uhorský útok severným smerom uľahčí ruskému južnému krídlu útočiť západným smerom do predpolia Karpát, pričom útok rakúsko-uhorského ľavého krídla sa bude zoslabovať a po rozvinutí proti nemu stojacich ruských síl sa postupne zastaví.

Armády Juhozápadného frontu boli takto vlastne rozdelené na dve viac-menej samostatne operujúce skupiny: na 3. a 8. armádu nastupujúcu na južnom krídle, ktorá mala viesť hlavný úder proti 3. a 2. rakúsko-uhorskej armáde, a na 4. a 5. armádu, ktorá svoju ofenzívu mala začať o niekoľko dní neskôr proti 1. a 4. rakúsko-uhorskej armáde útočiacej na sever, s cieľom v prvej fáze boja pútať na seba nepriateľa, a tým získať čas na uskutočnenie úderu od východu. Zodpovedajúc tomuto zámyslu boli do určitej miery zmenené pôvodne plánované zostavy armád čo do početnosti.⁵¹ Niektoré divízie, najmä záložné, prichádzali na front oneskorene, často až v priebehu bojov. Takto cel-

⁵⁰ Pozri ZAJONČKOVSKIJ, A. M.: c. d., s. 330.

⁵¹ Na začiatku vojnových diania 4. armáda mala 3 zbory, t. j. 6,5 pechotných divízií, 3,5 jazdeckých divízií a 426 diel. 5. armáda mala 4 zbory, t. j. 8 pechotných divízií, 3 jazdecké divízie a 516 diel. 3 armáda mala 4 zbory t. j. 12 pechotných divízií. 3 jazdecké divízie a 685 diel. 8 armáda mala 3 zbory, t. j. 8 pechotných divízií, 3 jazdecké divízie a 472 diel. Celý Juhozápadný front mal 34,5 pechotných a 12,5 jazdeckých divízií, ničeo vyše 600 000 mužov a 2 099 diel (Istorija prvoj mirovoj vojny..., c. d., s. 252, 254).

kový počet síl Juhozápadného frontu nedosiahol viac než 75 % pôvodného, ešte v mierových dobách plánovaného stavu.⁵²

4. armáda sa formovala medzi riekami Vislou a Wieprzom, 5. armáda v oblasti Cheľmu a Kovelu na oboch stranách rieky Bug, 3. armáda v úseku Luck – Dubno – Kremenc – Šumskoje medzi riekami Styr a Goryn a 8. armáda na čiare Nikolajev – Čornyj Ostrov – Dunajevcy.⁵³ Ruské plány boli do určitej miery narušené faktom, že rakúsko-uhorské velenie hranicu nástupu svojich vojsk posunulo miestami až o 100 km dozadu od pôvodne plánovaných nástupových čiar. To viedlo k tomu, že hlavné rakúsko-uhorské sily sa dostali mimo plánovaných klieští a ruský plán strategického nástupu bolo nutné meniť a prispôbovať novým podmienkam.

V prvej polovici augusta sa pre ruské hlavné velenie stalo už úplne zrejším, že hlavné sily protivníka tvorí ich ľavé krídlo a že ofenzíva sa začne na tomto úseku frontu. Preto urýchlili nástup 3. a 8. armády. Podľa rozkazu hlavného stanu z 12. augusta mali 3. a 8. armáda prejsť do ofenzívy bez toho, že by vyčkali na úplné sústredenie svojich jednotiek, a to za účelom vpádu do Haliča, upútania rakúsko-uhorských síl a zabránenia ich ofenzívnej činnosti na pravom brehu Visly. 8. armáda mala začať svoj postup 18. augusta a prekročiť hranice 21. augusta, 3. armáda sa mala dať do pohybu 19. augusta a hranice prekročiť 22. augusta. 4. a 5. armáda mali začať svoj útok 23. augusta.⁵⁴ Výsledkom týchto úvah bolo, že obe strany prešli do útoku približne v tom istom časovom rozmedzí so snahou čo najskôr presadiť svoje vojenské zámysly. To viedlo k sérii veľkých bojov a bitiek, ktoré sa rozvinuli najmä v smere hlavného útoku rakúsko-uhorských vojsk medzi Dnestrom a Vislou.

(1988)

52 STROKOV, A. A.: Istorija vojenno-isskustva. Kapitalističeskoje obščestvo perioda imperializma. Moskva 1967, s. 279.

53 Podrobnejšie pozri Österreich-Ungarns..., c. d., prílohy, mapa č. 9.

54 CZÉKUS, Z.: c. d., s. 9 – 10, 13, 49.

10. KAPITOLA

BITKA PRI KRAŠNIKU V AUGUSTE 1914 A BOJE V. BRATISLAVSKÉHO ZBORU

Bitka pri Krašniku bola prvou rozsiahlejšou bojovou akciou rakúsko-uhorskej armády na severovýchodnom fronte prvej svetovej vojny. Rozvinula sa zo stretného boja, v relatívne výhodnej situácii pre rakúsko-uhorskú stranu, a to najmä čo do rozloženia, sústredenia a vzájomného pomeru síl a možností ďalšieho rozvíjania úspechu. Hlavné velenie ozbrojených síl monarchie po vyhodnotení správ z prieskumu už 18. augusta rozhodlo o útoku 1. a 4. armády. Predovšetkým chcelo predísť ruskej ofenzíve a likvidovať nebezpečenstvo, aby pred spomenutými armádami sústredené ruské jednotky zatlačením svojho protivníka si neotvorili cestu na Berlín.

Náčelník generálneho štábu Conrad von Hötzendorf vychádzal z pôvodného strategického plánu zabrániť ruskému vpádu do Nemecka a vydržať silnejší ruský tlak dovtedy, kým sa nemecký spojenec, v priebehu predpokladaných 6 – 8 týždňov, nevysporiada s Francúzskom a nepresunie časť svojich zborov na východ. Dňa 17. augusta 1914 v tomto zmysle poslal telegram nemeckému hlavnému veleniu, v ktorom upozornil, že vyhodnotenie správ z posledných dní naznačuje sústreďovanie veľkých ruských síl v oblasti Varšavy, Siedlecu, Lukówa a Ivangorodu. *„Táto skutočnosť poukazuje na možnosť ruského útočného nástupu cez Vislu a urýchlene si vyžaduje, aby nemecká východná armáda okamžite začala mnou už viackrát navrhovaný postup smerom na Siedlec, lebo iba spojenými silami môžeme našu ofenzívu, vedenou na východ od Visly, zabrániť eventuálnemu útoku smerom na Berlín.“*¹ Hlavné velenie zároveň dúfalo, že bude môcť ťažiť aj z rýchlejšieho priebehu mobilizácie a tak časť ruských síl zastihne v štádiu sústreďovania. Potrebu čo najrýchlejšieho útoku podčiarkovala aj nespoľahlivosť domáceho obyvateľstva.

Definitívne rozhodnutie hlavné velenie formulovalo v dispozícii č. 1 004 z 22. augusta jednotlivým armádnym veliteľstvám a Kövessovej armádnej skupine, v ktorej určilo ciele, smery a spôsob útoku. 1. armáda mala 23. augusta obsadiť vyvýšeniny bezprostredne na sever od lesných pásiem Tanewu, od Visly až po oblasť Frampolu, vybudovať oporné body a odraziť akýkoľvek útok smerujúci do týchto oblastí. V prípade nepriateľského útoku na jej pravé krídlo sa mal do bojov zapojiť aj ľavý zbor 4. armády, ktorá sa inak mala pripojiť k všeobecnému útoku na zvláštny rozkaz hlavného velenia až po sústreďení svojich síl a ukončení sústrede-

1 CONRAD, F.: Aus meiner Dienstzeit 1906 – 1918. Zv. IV. Wien – Leipzig – München 1923, s. 419.

nia 3. armády. Kövessova skupina mala zabrániť postupu nepriateľa z oblasti Tarnopolu a na čiare Dunajów – Krasne mu zasadiť citeľný úder.²

Na základe tejto dispozície veliteľstvo 1. armády Viktora Dankla vydalo rozkaz s určením čiary, ktorú behom 23. augusta mali jednotlivé zbory, divízie a brigády dosiahnuť. V rozkaze sa zdôrazňovalo, že 1. armáda musí postúpiť do kopcovitých oblastí na sever rieky Tanew, predsunuté oddiely pevne zachytiť v pásme lesov a umožniť jednotlivým divíziám patričné preskupenie pre ďalší postup, s cieľom pripraviť zatočenie línie útoku armády smerom na východ. V. zbor, ktorý tvoril stred útočnej zostavy 1. armády, mal dosiahnuť líniu Andrzejów, Wojciechów, Osada Zarajec až po Karasiówku pri Weglineku, kde sa mal spojiť s I. zborom. Vpravo od V. zboru nastupovali jednotky X. zboru do vyvýšenín na sever od Smorynu – Goraju a Godziszówa, na ľavo divízie I. zboru približne na čiaru Weglinek – Agatówka – Gościeradów. Jednotlivé brigády a divízie 4. armády boli zatiaľ rozložené južnejšie, približne na čiare Chmielek – Lubliniec – Czieszanów – Basznia – Wierzbiany. II. zbor tejto armády mal v prípade potreby podporovať na čiare Terespol – Jozefów – Alexandrów boje 1. armády.³

* * *

Bahnité a piesčité pásmo v rozsiahlej nížine pozdĺž rieky Tanewu, chudobné na komunikácie, pôsobilo nemalé problémy pre pochodové prúdy a spomaľovalo tempo napredovania. Silné augustové slnko a mraky komárov z blízkych močarísk znepríjemňovali postup, bojová technika, vozy, kone zapadávali do piesku a bahna a bolo ich treba neustále vyprostovať. Po vynaložení značného úsilia prevažná časť jednotiek prekonala prekážky, dosiahla určené vyvýšeniny a získala pod svoju kontrolu dopravný uzol, ktorý mal dôležitý význam pre ovládnutie spojovacích línií smerom na Lublin.⁴

K prvým bojovým kontaktom s postupujúcou 4. ruskou armádou došlo už v ranných hodinách 23. augusta na ľavom krídle 1. armády, kde 3. jazdecká divízia, postupujúca v troch kolónach, s určením zistiť rozloženia a silu pravého krídla 4. ruskej armády, narazila na nepriateľské jazdectvo, podporované pechotou. Útok pechoty nevydržala a ustúpila bez toho, že by splnila úlohu.

Veliteľstvo ruského Juhozápadného frontu v tomto čase urýchlilo nástup 4. a 5. armády. Dátum ruskej ofenzívy bol stanovený na 23. augusta s cieľom v prvej fáze boja viazať na seba sily protivníka a získať čas na uskutočnenie úderu od východu. Za hlavný smer útoku bol 4. ruskej armáde vytýčený Przemysl. Jej bezprostrednou úlohou bolo poraziť v oblasti Tarnogrodu, Janówa a Zaklikówa ziste-

² Hadtörténelmi levéltár (HL) Budapest, AOK, Op. Nr. 1004.

³ A világháború 1914 – 1918 különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Zv. II. Budapest 1930, s. 57 – 63.

⁴ Najmä delostrelectvo a vozatajstvo muselo prekonávať veľké ťažkosti a zaostávalo za pechotou (HL Budapest, KK V., B III, 79 sz. Kr. č. 3059).

ného nepriateľa a zabrániť mu v ústupe ku Krakovu. Za tým účelom XIV. zbor mal v priebehu dňa postúpiť na čiaru Zaklików – Modlyborzyce a zabezpečiť pravé krídlo armády proti brigádam protivníka na ľavom brehu Visly. XVI. zbor mal zaujať čiaru Janów – Frampol a pomôcť granátnickému zboru zaujať vyvýšeniny v okolí Goraja a Szczebrzeszynu. Jazdecké útvary mali vykonávať čulú prieskumnú činnosť.⁵ Zhodou okolností obe strany začali útok v ranných hodinách toho istého dňa, pričom o sile, bojaschopnosti, rozložení a taktických zámeroch protivníka mali iba hmlisté a skreslené predstavy. Energické presadzovanie vlastných zámyslov viedlo už v priebehu tohto dňa k dôležitým bojovým akciám.

Okolo 10.00 hod. sa rozvinul stretný boj pred pravým krídlom I. zboru 1. rakúsko-uhorskej armády, kde po kratšej delostreleckej príprave zaútočila ruská pechota. Predsunutým oddielom sa podarilo zadržať ruský útok a okolo obeda, keď dorazila na miesto určenia väčšina zboru, ten prešiel do protiútok, v dôsledku ktorého sa mu podarilo zhruba zaujať armádnym veliteľstvom vytyčený úsek. Rozvíjajúci sa stretný boj postupne strhol do bojového víru aj V. zbor.

Kým predsunuté oddiely 73. bratislavskej honvédskej pešej brigády od rána prevažne pracovali na upevnení svojich obranných postavení, väčšia časť pešej honvédskej divízie postúpila cez Momoty k Janówu, k obci Biała a obsadila priestory na sever a severozápad od týchto obcí. Po obdržaní hlásení prieskumných oddielov, že na silnejší nepriateľský odpor nenarazili, celý V. zbor sa posunul smerom na sever a severozápad. Predsunuté oddiely bratislavskej 27. pešej brigády už v ranných hodinách dosiahli Wojciechów a Zarajec. Z dôvodu nevhodnosti terénu na obranné účely však boli nútené pokračovať ďalej a zaujať obranu na juh od Polichny. V tom čase okolie Polichny už obsadili ruské jednotky a prieskumné oddiely vyslané smerom ku Krašníku boli ostreľované palbou z pechotných zbraní. 71. peší trenčiansky pluk s niektorými časťami 14. pešej divízie smerovali na Pikule, Janówu a o 11.00 hod. dosiahli Modliborzyce. 72. bratislavský peší pluk bol vystriedaný jednotkami X. zboru a postupoval tiež na Janów.⁶ Podľa situačnej správy armádného veliteľstva na poludnie 37. honvédska divízia sa mala rozvinúť v úseku Andrzejów – Wojciechów a 33. pešia divízia spolu s oddielom generála pechoty Georga Scharitzera, ktorý tvoril 71. trenčiansky a 16. ostrimský peší pluk, od Wojciechówa smerom na západ k obci Stany. Jednotky 14.

5 Podrobnejšie k ruským plánom Juhozápadného frontu a ku konkrétnym úlohám 4. ruskej armády pozri: *Strategičeskij očerk vojny 1914 – 1918 gg.* Moskva 1920, s. 133 a nasl.; MELIKOV, V. A.: *Strategičeskoje rozvertivanije.* Zv. I. Moskva 1939, s. 260 a nasl.; ROSTUNOV, I. I.: *Russkij front pervoj mirovoj vojny.* Moskva 1976, s. 129 – 130; *Istorija pervoj mirovoj vojny 1914 – 1918 v dvuch tomach.* Zv. 1. Moskva 1975, s. 329 – 332; *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918.* Zv. I. Wien 1930, s. 173 – 178; DANGL, V.: *Nástup rakúsko-uhorských branných síl na severovýchodnom fronte v auguste 1914.* *Historie a vojenství*, 37, 1988, č. 6, s. 70 – 73. ZGÓRNIAK, M.: 1914 – 1918. *Studia i szkice z dziejow I. wojny światowej.* Kraków 1987, s. 90 – 101.

6 HL Budapest, KK V. Tagebuch des V. Korpskommando, záznamy z 23. 8. 1914. Tiež A világháború..., c. d., s. 91 – 96.

pešej divízie mali cez M. H. Góru zabezpečiť napojenie na I. zbor. 72. bratislavský pluk tejto divízie mal v noci dosiahnuť obec Potoczek. Že velenie zboru i armády už v tomto štádiu začínalo strácať prehľad o vlastných jednotkách, svedčí aj skutočnosť, že o pobyte a smerovaní pluku dlhý čas nemalo žiadne informácie.⁷

Boje sa rozhoreli najskôr v oblasti Polichna, kde oddiel gen. Scharitzera zaujal výhodné obranné postavenie južne od obce a čiastočne na jej okraji. Okolo obeda začalo delostrelectvo paľbu na ruskú pechotu, ktorá sa ukazovala na okraji protilahlých lesov. Nepriateľ paľbu opetoval. 71. peší pluk a oddiel poľných mažiarov v tom čase sa ešte zdržiaval v Modlyborzyci, ale na Scharitzerov rozkaz sa vydal na urýchlený pochod. Medzitým došlo k bojom v samotnom Polichne. Gen. Scharitzer v domnení, že sa protivník stiahol, nariadil preskupenie svojich síl, čo Rusi využili na útok a obec obsadili. Ruské delostrelectvo sústredenou paľbou doslova priklincovalo rakúsko-uhorskú pechotu k zemi. Až protiútok 71. trenčianskeho pluku podporovaného 76. peším plukom a časťami 13. a 12. honvédskeho pešieho pluku priniesol svoje ovocie v podobe opätovného obsadenia Polichna. Tento ťažko vybojovaný úspech bol sčasti aj výsledkom obáv veliteľa 45. ruskej divízie, že v dôsledku neustáleho posilňovania radov protivníka rastie hrozba obklúčenia, a tak vydal rozkaz na ústup.

Najväčšie bojové vypätie tu odvedli prápory patriace k trom rozdielnym peším divíziám. A to prápory 76. šopronského a 71. trenčianskeho pešieho pluku, podliehajúce 14. divízii, 13. bratislavského honvédskeho pešieho pluku začlenené do 37. honvédskej pešej divízie a 12. komárňanského pešieho pluku, podliehajúce veliteľstvu 33. pešej divízie.⁸ Obsadením Polichna Scharitzerove oddiely zaisťovali časť dôležitej komunikácie na Lublin a pevne sa uchytili severne od obce. Tým vytvorili predpoklady pre ďalší útok v tomto priestore.

Na západ od týchto oddielov, na vyvýšeninách, ktoré sa tiahli pozdĺž obcí Potok Wielki a Stany, zaujali postavenie oddiely gen. Rudolfa Willerdinga, jadro ktorých tvoril 48. peší pluk. Willerding posilnil svoje ľavé krídlo, lebo rátal s útokom Rusov najmä od hlavnej cesty Zaklików – Kraśnik. Úspechy ruského útoku prinútili v popoludňajších hodinách časť jeho síl na ústup. Prechod západného krídla do protiútoky, ku ktorému sa pripojil aj 19. komárňanský a neskôr aj 11. győrský poľný strelecký prápor, rozvíjajúci sa ruský útok načas pribrzdil. Po prí-

⁷ HL Budapest. 1. AK, Op. Nr. 300/48. Podrobné dispozície V. zboru sú zachytené v rozkaze veliteľa zboru z predošlého dňa (HL Budapest, KK V. Op. 202, tiež HL Budapest, HM, A/III/119 a Op. Nr. 188).

⁸ Boje pri Polichne boli neskôr vykázané v zozname najvýznamnejších vojenských akcií viacerých jednotiek, medzi inými aj u 13. bratislavského honvédskeho pešieho pluku, v ktorom podľa oficiálnej štatistiky bojovalo 51 % Slovákov. II. prápor tohoto pluku sa zúčastnil rozhodujúceho útoku, ktorým rakúsko-uhorské jednotky prinútili ruské sily k ústupu. Tento pluk pred útokom vykazoval nasledovný stav: 3 149 mužov, 2 755 pechotných zbraní, 205 koní. 6 guľometov, 6 bicyklistov. 6 jazdcov, 41 povozov (HL Budapest, 13. HGyE, VIII-XI, kr. č. 3953, A/III/58).

chode ruských posíl v podvečer sa však situácia opäť stala povážlivou. Willerding nasadil všetky zálohy, ktoré mal k dispozícii, ale ruský tlak sa podarilo eliminovať až potom, keď 46. divízia Landwehru, útočiaca na západ od zle tiesnených oddielov, postúpila na sever pozdĺž rieky Karasiówky a hrozila dostať sa do tyla 18. ruskej divízie. Za podpory delostrelectva dislokovaného pri Polichne Willerdingov protiútok mal úspech a jeho oddiely obsadili líniu M. H. Góra – Stany – kopce na východ od Stany.⁹

Ten istý deň na východ od V. zboru postupovali na sever jednotky X. zboru bez toho, že by narazili na odpor. Podarilo sa im zaujať v rozkaze veliteľstva armády určený priestor a vykonať príslušné preskupenie. Takto v noci z 23. na 24. augusta sa 1. armáda zachytila na pahorkatinách ohraničujúcich zo severu lesnaté pásma pri rieke Tanew. Jej obranné postavenie sa tiahlo približne od Gościeradówa cez Stany, Polichno, Andrzejów, Teodorówku. II. zbor postupujúci na ľavom krídle 4. armády bol rozložený asi na jednoduchý pochod južnejšie a dosahoval čiaru Terzszpol – Jozefów – Alexandrów.¹⁰ Najbližší kontakt s ruskými silami sa dal očakávať v priestoroch Salomina, Stany a Polichna.

Relatívne úspechy prvého dňa bojov pri Krašniku boli draho vykúpené. Straty na ľudských životoch boli neúmerne vysoké najmä pri Polichne. Podľa informácií, ktoré na druhý deň dostal štáb V. zboru, 76. šopronský peší pluk mal 40 až 50 % straty na ľuďoch.¹¹ 71. trenčiansky peší pluk prišiel o viac než 200 mužov a iba z II. práporu 13. bratislavského honvédskeho pluku padlo 53 vojakov. Vojnový stav komárňanského 19. a gyórskeho 11. poľného pešieho práporu sa znížil o štvrtinu a 48. peší pluk prišiel o 621 mužov.¹² IV. prápor tohto pluku v bojoch v oblasti Stany mal až 40 % straty.¹³ Zvlášť výrazný bol vysoký počet padlých dôstojníkov. Iba zo 76. pešieho pluku v bojoch pri Polichne zahynulo 28 dôstojníkov.¹⁴ Na tieto skutočnosti už v prvých fázach vojny poukazovali aj vyššie vojenské orgány a neskôr sa robili aj určité protiopatrenia.¹⁵ Neúmerne vysoké straty v týchto bojoch išli sčasti na vrub malej pripravenosti a vycvičenosti rakúsko-u-

9 A világháború..., c. d., s. 100 – 103.

10 Tamže, príloha č. X.

11 HL Budapest KK V., Tagebuch des Korpskommando, záznam z 24. 8. 1914. O ťažkých stratách sa písalo aj v situačnej správe V. zboru spracovaného o polnoci toho istého dňa (HL Budapest, 1. AK, Op. Nr. 300/48).

12 A világháború..., c. d., s. 102.

13 HL Budapest. KK V., A-X-188 sz. 170/13.

14 A világháború..., c. d., s. 102.

15 Napríklad podľa zistení pri vypočúvaní ruských zajatcov sa ukázalo, že pre ruských ostreľovačov nebol problém ani na diaľku rozoznať rakúsko-uhorského dôstojníka od vojaka. Títo šli spravidla na čele svojich oddielov a na rozdiel od vojakov nenesili na chrbte brašnu (FARKAS, M.: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora ószén Galíciában. Augusztus 15 – szeptember 25. Hadtörténelmi Közlemények, 28, 1981, č. 2, s. 184, pozn. č. 48). Podiel na veľkých stratách mala aj samotná výchova v rakúsko-uhorskom dôstojníckom zbore, kde prežívali rôzne maniere zbytočného „pohrdania nebezpečím“ a pod.

horských vojsk, slabej technickej vybavenosti a v neposlednej miere zlej informovanosti a neskúsenosti velenia. Svoju úlohu zohral nedostatočný prieskum, oveľa lepšie fungujúce delostrelectvo na ruskej strane a pod. Napr. gen. Scharitzer v bojoch pri Polichne nemal dostatočný prehľad o celkovej situácii, ani dostatočné skúsenosti. Posily, ktoré prichádzali na bojisko, nasadzoval čelne napriek húževnatému odporu Rusov a ani sa nepokúsil o obchvatný manéver.¹⁶

Už prvý deň bojového krstu došlo k neželateľnému premiešaniu jednotiek, čo zvyšovalo neprehľadnosť bojovej situácie a znižovalo operatívnosť riadenia. Velitelia jednotiek určených vystriedať unavené oddiely neboli často informovaní o svojich úlohách, ich jednotky boli nasadzované z chodu, pričom samotné bojujúce prápory nebolo možné z bojov stiahnuť bez toho, aby sa neriskoval chaos. Svoju negatívnu úlohu zohrali aj časté a neprehľadné zmeny v rozkazoch nižším stupňom velenia, ktoré niekedy ani nenašli adresáta, alebo pre zvrat v bojovej situácii ju iba komplikovali.

Postupné zatlačenie dvoch ruských divízií na sever a výsledky, ktoré v priebehu dňa dosiahol V. a X. zbor, viedli veliteľstvo 1. armády k myšlienke modifikovať pôvodný zámysel, podľa ktorého 1. armáda po dosiahnutí pásma lesov na sever od Tanewu mala túto líniu udržať. Dankl navrhol využiť priaznivú situáciu, pokračovať v útoku a predsunutím ľavého krídla 1. armády vytvoriť predpoklady pre obklúčenie nepriateľa. Túto myšlienku prijalo aj hlavné velenie a veliteľ 1. armády v popoludňajších hodinách dostal telegram z hlavného stanu so súhlasom na uskutočnenie tejto akcie. V telegrame sa však zdôrazňovalo, že všeobecná ofenzíva sa pred 27. augustom neuskutoční.¹⁷

Táto podmienka bola diktovaná potrebou vzájomnej podpory všetkých troch armád, t. j. 1., 4. a 3. armády, ktorá vzhľadom na pomalší postup 4. armády a oneskorené sústreďovanie 3. armády nemohla nastať skôr než 26. alebo 27. augusta. Ďalším rozkazom hlavné velenie doplnilo svoj pôvodný súhlas s pokračovaním útoku nariadením, aby pravé krídlo 1. armády sa zatiaľ útoku nezúčastnilo, aby sa boje nepreniesli aj na 4. armádu a táto nebola predčasne vťahovaná do bojov.¹⁸ Dispozícia do určitej miery zväzovala ruky gen. Dankla, nakoľko do útoku nemohol zapojiť X. zbor, ktorý tvoril pravé krídlo jeho armády. Hlavné velenie zrejme pochopilo, že týmto obmedzením útok 1. armády handicapuje, a preto ešte 23. augusta vydalo telefonický príkaz skupine pod velením gen. Heinricha Kummera, aby čo možno najväčšími silami prekročila Vislu. Zároveň 1. armáde podriadilo 36. domobranecú brigádu.¹⁹ Dankl svoje dispozície na druhý deň už vydal v duchu týchto smerníc. V širších súvislostiach bol rozkaz na pokračovanie ofen-

16 A világháború..., c. d., s. 100.

17 HL Budapest, AOK, Op. Nr. 1063. Tiež CONRAD, F.: c. d., s. 494.

18 HL Budapest, AOK, Op. Nr. 1200. Tiež CONRAD, F.: c. d., s. 494.

19 Tamže, s. 194 – 195.

zívy 1. armády podmienený aj žiadosťou nemeckého hlavného velenia, ktoré na odbremenenie ustupujúcej 8. nemeckej armády vo Východnom Prusku žiadalo svojho spojenca o čo najskorší vojenský zásah.²⁰

Podľa rozkazu na 24. augusta západné krídlo armády, t. j. I. zbor, malo pokračovať v postupe na sever a uskutočniť obklúčenie protivníka. Ľavé krídlo V. zboru postupom na Krašnik malo napomáhať útoku I. zboru, zároveň však dbať na to, aby sa nevytvorila medzera v línii postupu. Ďalšie časti V. zboru a X. zbor mali držať dosiahnuté línie. Útok západného krídla 1. armády mala podporovať 3. jazdecká divízia.²¹

Na základe nariadení veliteľstvá jednotlivých zborov vydali svoje rozkazy s upresnením činnosti na druhý deň. V rozkaze I. zboru sa zdôrazňoval postup na sever so zatočením doprava, útok do boku a tylu nepriateľa, s dôrazom prekročiť kopcovitý terén medzi Krašnikom a Jozefówom. Pre V. zbor za všeobecný cieľový bod bol vytýčený Krašnik. 14. divízia mala útočiť v súlade s I. zborom, kým 33. pešia divízia spolu s 37. bratislavskou honvédskou pešou divíziou mali byť pripravené vo svojich postaveniach a začať postup na zvláštny rozkaz veliteľstva zboru. X. zbor, ktorý v predošlý deň dosiahol v rozkaze veliteľstva armády určenú líniu, túto opevňoval a čakal na ďalšie rozkazy.²²

Zaujatie vytýčených priestorov bolo spojené so značnými ťažkosťami. V predchádzajúcich bojoch vyčerpané, často pomiešané jednotky boli nútené v nočnej tme podniknúť dlhé pochody. V niektorých prípadoch v rozkazoch určenú činnosť nebolo možné z týchto dôvodov splniť a velitelia divízií boli nútení improvizovať, resp. požiadať o pomoc susedné jednotky. Väčšina prvosledových jednotiek bola v neustálej pohotovosti, nakoľko prebleskovali správy o príprave nočného ruského útoku.²³

V skorých ranných hodinách 24. augusta jednotky I. zboru začali postup na sever a v priebehu dopoludnia dosiahli vytýčené priestory, kde sa začali preskupovať za účelom obchvatu smerom na severovýchod. V. zbor zatiaľ vyrovnával predné línie a preskupoval svoje sily v zmysle predtým vydaných rozkazov. Podľa situačnej správy V. zboru dopoludnia 37. honvédska pešia divízia sa rozvinula v priestore Andrzejów – Wojciechów. 33. pešia divízia západne od Wojciechówa

20 CZÉKUS, Z.: Az 1914 – 18. évi világháború összefoglaló történelme. Zv. II. Budapest 1925, s. 100, 103.

21 A világháború..., c. d., s. 107.

22 Tamže, s. 109 – 110.

23 O priebehu bojov 1. armády okrem relatívne obsiahlej literatúry rakúskej a maďarskej proveniencie podrobnú informáciu poskytujú najmä hlásenia a rozkazy hlavného veliteľstva rakúsko-uhorských branných síl, jeho štábu, veliteľstva 1. armády, jednotlivých zborov a nižších stupňov velenia, ktoré sa v značnom počte nachádzajú jednak vo viedenskom Kriegsarchíve a v Hadtörténelmi levéltári v Budapešti. Pre sledovanie vojnového diania V. armádneho zboru je cenným prameňom najmä vojnový denník zboru, rozkazy a situačné správy divízií a plukov a pod.

smerom k južným častiam Polichna a ďalej na západ smerom k obci Stany. 14. pešia divízia na ňu nadväzovala až k rieke Karasiówka.²⁴

71. trenčiansky peší pluk a 72. bratislavský peší pluk vtiahli do obce Potoczek a tu boli rozdelené každá do inej útočnej skupiny. Odtiaľto potom postupovali na sever tak, že v popoludňajších hodinách celá 14. pešia divízia dosiahla čiaru severne od Polichna po vyvýšeniny severne od Zemianska, kde sa k nej pripojila aj jedna brigáda 33. pešej divízie. 37. honvédska pešia divízia uskutočnila prieskum bojom. Zistila prítomnosť silných nepriateľských kolón v oblasti Majdan Str. V tejto oblasti sa rozvinul silný ruský útok smerujúci na Wierchowisko a Andrzejów. Hlavný nápor tu niesol 14. nitriansky honvédskejší peší pluk. Ruským oddielom sa v priestore Andrzejówa podarilo v úzkom pásme prelomiť rakúsko-uhorskú obranu a 14. honvédskejšímu pešiemu pluku hrozilo obklúčenie. Až nasadením všetkých záloh a po troch bodákových útokoch sa za cenu veľkých obetí podarilo zastaviť ruský nástup a uskutočniť stratené spojenie medzi jednotkami.

Opäť sa prejavili nedostatky v útočnom boji rakúsko-uhorských vojsk. Ruské delostrelectvo z nevelkej diaľky kartáčovou paľbou spôsobilo útočiacej pechote bez podpory delostrelectva ohromné škody, najväčšie práve 14. nitrianskejšímu honvédskejšímu pluku, ktorý jeho velitelia hnali do neuvážaných, nepripravených a často bezhlavých útokov na bodáky. Iba z jediného práporu tohto pluku v bojoch pri Andrzejówe padlo 73 mužov a bolo zranených ďalších 194 mužov.²⁵ Za cenu týchto obetí sa nakoniec veleniu podarilo uzavrieť trhlínu, spevniť obranu a okolo 18.00 hod. ruské oddiely začali v tomto priestore ustupovať.

Hlásenia, ktoré v priebehu dopoludnia prichádzali na veliteľstvo 1. armády o bojovej situácii z predošlého dňa, viedli Dankla k presvedčeniu, že pokus o obchvat západným krídlom bude úspešný. Preto po získaní informácie o bezproblémovom napredovaní I. zboru a o jeho príprave na útok severovýchodným smerom vydal rozkaz na vykonanie obchvatu. Cieľom útoku bolo dosiahnuť líniu potoka Wyznica. Túto úlohu sa podarilo splniť, aj keď ruská 2. strelecká brigáda, ktorá kryla ruský ústup, zvidla medzi Ludmilowkou a Wyznicou krvavé boje a spomalila rakúsko-uhorský postup. I. zbor a časti V. zboru teda v priebehu dňa postúpili na sever, resp. severovýchod a prinútili protivníka, ktorý nechcel riskovať obklúčenie, na ústup. X. zbor zaujímal naďalej obranné postavenie v pôvodne vytýčenom priestore. Do bojov sa dostalo iba jeho pravé krídlo, ktoré podporovala aj časť delostrelectva ľavého krídla 4. armády.²⁶ Výsledkom tohto snaženia z 24. augusta bolo, že 1. armáda postúpila na čiaru: I. zbor pozdĺž potoka Wyznica, a to od Sosnówa-Wola po Podlesie, pričom v severozápadnom cípe svojho

24 HL Budapest, 1. AK, Op. Nr. 323/26, kr. č. 437.

25 HL Budapest, 14. HGyE, A/III/165, kr. č. 3059.

26 AUFFENBERG-KOMARÓW, M.: Aus Österreich-Ungarns Teilnahme am Weltkriege. Berlin – Wien 1920, s. 138.

postavenia, prekročiac potok, si vybudoval predmostie. V. zbor zaujal postavenie o niečo južnejšie na čiare Zemianska – Szastarka – Majdan Str. – Andrzejów. X. zbor od Godziszówa cez Goraj po Teodorówku.²⁷

Oproti 1. rakúsko-uhorskej armáde, s určitým odstupom smerom na sever, stáli jednotky 4. ruskej armády. A to XIV. a XVI. ruský armádny zbor a od neho východnejšie zbor granátnikov, ktorý v bojoch v okolí Goraja dosiahol síce úspech, avšak na základe rozkazu o všeobecnom ústupe bol nútený sa postupne stiahnuť na čiaru Wysokie – Żółkiewka. Štáb 4. ruskej armády hodnotil výsledky dvojdňových bojov pesimisticky. Po nedostatočne koordinovaných útokoch, ktoré viedli k značným stratám na ľudských životoch, predné línie ustúpili približne o jednodňový pochod.

Západné krídlo bolo vystavené obchvatnému útočnému manévru štyri a pol rakúsko-uhorských divízií. V tejto situácii veliteľ 4. ruskej armády gen. Salza považoval za najúčelnejšie pokračovať v ústupe, zároveň žiadal o podporu susednú 5. armádu a pomoc od veliteľa Juhozápadného frontu gen. Nikolaja Judoviča Ivanova. Ivanov túto žiadosť okamžite postúpil Stavke, kde došli k záveru, že nebezpečenstvo obklúčenia západného krídla 4. armády bude možné eliminovať preskupením a zmenou frontovej línie 5. armády. Zároveň na posilnenie 4. armády a vyplnenie vzniknutej medzery medzi XIV. zborom a Vislou bol nasmerovaný XVIII. zbor, pôvodne určený k 9. armáde na podporu operácie smerujúcej na Berlín. Na viazanie Kummerovej skupiny a zboru Remusa Woyrscha bol vyčlenený III. kaukazský zbor, ktorý práve dorazil na front, a 8. jazdecká divízia. Obe sa mali sústrediť v oblasti Ivangorodu, pričom jazdecká divízia sa mala spojiť so 14. jazdeckou divíziou a udržiavať spojenie s 9. jazdeckou divíziou sústreďujúcou sa pri Varšave. Ich hlavnou úlohou bol priebežný prieskum. Ako bezprostrednú pomoc 4. armáde, veliteľ 5. armády vyslal jednu pešiu brigádu k Lublinu.²⁸

Tieto opatrenia sa ukazovali v teoretickej rovine ako dostačujúce na odstránenie hroziaceho obklúčenia západného krídla 4. ruskej armády a na vytvorenie novej situácie. Ich vykonanie si však vyžadovalo určitý čas, a tak ich dôsledky sa nemohli okamžite uplatniť. V tomto stave sa situácia 4. armády v nasledujúcich dňoch ešte zhoršila. Spomínané preskupenie 5. armády a jej posun navyše odkryl južný bok tejto armády, ktorý bol nebezpečne ohrozený už o niekoľko dní ofenzívou 4. rakúsko-uhorskej armády pod velením gen. Moritza Auffenberga.

Medzitým, na rakúsko-uhorskej strane, hlavné velenie, povzbudené čiastočnými úspechmi 1. armády a vychádzajúc z mylného predpokladu, že napriek meškaniu v nástupe na Severovýchodnom fronte bude možné vynútiť si víťazstvo ešte pred úplným sústredením ruských síl, súrilo nástup omeškaných jednotiek, najmä

27 A világháború..., c. d., príloha č. XII.

28 Podrobnejšie pozri literatúru uvedenú v pozn. č. 5.

predisponovanie IV. zboru 2. armády zo srbského frontu. Zároveň vydalo rozkaz, v ktorom sa zdôrazňovalo pomocou 1. a 4. armády v priestore medzi Chełmom a Vislou spôsobiť ruskej armáde rozhodujúcu porážku. Podľa predpokladov hlavného štábu 1. armáda mala pokračovať v nástupe vo všeobecnom smere na Lublin, pokúsiť sa o obchvat pravého krídla protivníka a zaistiť svoj nástup zo smeru na Ivangorod. 4. armáda mala napredovať so svojím pravým krídlom pozdĺž rieky Huczwy a zaistiť sa najmä smerom na východ, pričom tie časti 3. armády, ktoré bude možné využiť pre postup na sever, stupňovite vpravo mali nasledovať 4. armádu v smere na Hrubieszów.²⁹

Gen. Dankl po obdržaní tohto rozkazu vydal direktívy pre 1. armádu na nasledujúci deň. Jej západné krídlo malo pokračovať v nástupe. X. zbor, ktorý bol posilnený 9. jazdeckou divíziou, mal naďalej držať dobyté postavenie a jeho útok sa mal zladíť s operáciami susednej 4. armády. Väčšia časť V. zboru mala zaujať vyčkávací postoj, avšak jeho západné krídlo sa malo pripojiť k útoku I. zboru, ktorý mal svoj postup začať v ranných hodinách pozdĺž potoku Urzędówka. 12. pešia honvédska divízia, 1. pochodová a 101. domobranecká pešia brigáda mali zľava, v stupňovitom odstupe, nasledovať I. zbor a zaujať vyvýšeniny medzi Majdanom a Moniaki. Ostatné jednotky boli poverené výzvednými a obrannými úlohami, resp. prípravou na prechod cez Vislu pri Jozefówe.

I. zbor svoju 5. pešiu divíziu nasmeroval na Urzędów, Ostrów a 46. pešiu divíziu Landwehru na Rudnik – Szlachecki. Veliteľstvo V. zboru vydalo rozkaz, aby 14. pešia divízia sa pripojila k útoku I. zboru a aby jej postup podporovalo delostrelectvo 33. pešej divízie.³⁰

Pre únavu jednotiek I. zbor svoj postup dňa 25. augusta začal až o 9.30 hod. 14. pešia divízia sa najskôr dostala do bojov s ruskými jednotkami, ktoré sa uchýlili v kopcovitom teréne na severovýchod od Krašniku. Neskôr prešla do útoku v súčinnosti s pravým krídlom 46. pešej divízie smerom na Krašnik a Rudnik – Szlachecki. Východné zoskupenie, ktoré zahrňovalo aj 71. a 72. peší pluk, ako aj 48. peší pluk s celým delostrelectvom divízie, útočilo tým istým smerom pozdĺž cesty Ksieża – Stróža. V prvej línii postupoval 71. a 48. peší pluk a oba dosiahli okraj lesov na juh od obci Stróža a Slodków, kde ich zastihol rozkaz, že v ďalšom postupe majú pokračovať až potom, keď sa presvedčia, že I. zbor sa stočil na východ. Medzitým západné zoskupenie divízie dosiahlo Krašnik. V tom čase už ruské sily z tejto oblasti, až na menšie body odporu, boli na ústupe pred celou líniovú postupu I. a V. rakúsko-uhorského zboru.

Výhodnotenie správ, ktoré dostalo hlavné velenie v priebehu dopoludnia ho viedlo k predpokladu, že zaznamenaný pohyb značných ruských síl na juh

²⁹ HL Budapest, AOK, Op. Nr.1117. Citované tiež A világháború..., c. d., s. 120 – 121.

³⁰ Tamže, s. 121 – 122. Podrobnú situáciu jednotlivých divízií podáva situačná správa veliteľstva V. zboru veliteľstvu armády (HL Budapest, 1. AK, Op. Nr. 355/16).

a juhozápad v priestoroch postupu 4. rakúsko-uhorskej armády ešte v priebehu dňa môže viesť k väčšiemu bojovému stretnutiu. Preto vydalo rozkaz X. zboru 1. armády, aby vypomohol 4. armáde a aby sa s plným nasadením zapojil do očakávaných bojov. Zatiaľ 12. pešia divízia, podporovaná 101. domobraneckou brigádou a 1. pochodovou brigádou, prakticky bez bojov obsadila priestory Majdan, Moniaki. 14. pešia divízia prekročila údolie Wyznice. Do večerných hodín 25. augusta V. zbor, resp. jeho 14. divízia, obsadila východné časti Krašniku, sa rozložila na sever od mesta až po obec Karpiówku, kde na ňu nadväzovali jednotky 33. honvédskej divízie po Brzozówku a Majdan Str. Odtiaľ smerom na juhovýchod k Andrzejówu sa tiahli postavenia 37. honvédskej divízie. X. zbor počas tohoto dňa udržoval a upevňoval líniu, ktorú dosiahol už predošlého dňa na čiare Andrzejów – Teodorówka, k mokrinám v údolí Gorajeca, pripravený v prípade potreby zasiahnuť na pomoc 4. armáde. Od pravého brehu Gorajeca a obce rovnakého mena boli už rozložené zbory 4. armády. V severozápadnej časti postupu 1. armády zaznamenal najrýchlejší úspech I. zbor, ktorý okrem priestoru v okolí samotného Krašnika narazil na odpor len pri Wyznianke. Do večerných hodín dosiahol líniu Majdan – Ostrów a priestory na severovýchod od Krašniku. Od nich na západ zaujala postavenie už spomenutá 12. divízia.³¹

* * *

Dosiahnutím tejto línie a ústupom ruských vojsk sa skončila trojdňová bitka, ktorá do vojensko-historickej spisby vošla pod názvom Bitka pri Krašniku. Išlo o prvú väčšiu akciu rakúsko-uhorských vojsk na haličskom fronte, na ktorej sa zo strany monarchie zúčastnilo 144 práporov pechoty, 71 švadrón jazdectva a 354 diel a kanónov. Na strane protivníka bolo nasadených 104 práporov pechoty, 100 švadrón jazdectva, 350 diel a kanónov.³² Boje na oboch stranách si vyžiadali neúmerne veľký počet obetí. Podľa rakúsko-uhorských údajov okolo 6 000 ruských vojakov sa dostalo do zajatia, rakúsko-uhorská armáda ukoristila 28 diel a niekoľko desiatok guľometov.³³

Vítazstvu pri Krašniku pripisovala rakúsko-uhorská propaganda oveľa väčší význam, než skutočne malo. V nepriaznivej atmosfére doma i medzi vojakmi, ktorá sa vytvorila po neúspechu na balkánskom fronte, kde sa rakúsko-uhorská ofenzíva skončila fiaskom, sa Krašnik stal vhodným propagačným heslom, ktorý sa výdatne využíval na pozdvihnutie nálady i ako „dôkaz“ sily a schopnosti ozbrojených síl monarchie. Noviny sa zoširoka rozpisovali o priebehu bitky a o hrdinstvách vojakov a dôstojníkov. Už oveľa menej, alebo vôbec nie, o nedostatkoch a ťažkostiach, ktoré sa ukázali pri týchto bojoch. V Budapešti boli vyvesené pla-

31 Tamže, s. 123 – 129. Pozri tiež prílohy č. 10, 12 a XII. tamže. Tiež Österreich-Ungarns letzter..., c. d., s. 184, 188 – 189.

32 Österreich-Ungarns letzter..., c. d., s. 134.

33 HL Budapest, AOK, Op. Nr. 1089. Tiež Österreich-Ungarns letzter..., c. d., s. 184.

gáty s oslavnými textami na víťazstvo a organizovali sa slávnostné sprievody. O víťazstve pri Krašniku písali aj nemecké noviny. Napr. *Vossische Zeitung* ho priradďovali po bok nemeckého úspechu v Lotrinsku. *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* s typickou nabubralosťou bitku pri Krašniku hodnotil ako dôkaz nepremožiteľnosti nemeckého a rakúsko-uhorského vojenského spojenectva.³⁴ Náčelník generálneho štábu nemeckých ozbrojených síl gen. Helmuth Moltke poslal Conradovi pri tejto príležitosti blahoprajný telegram.³⁵ Gen. Viktor Dankl bol urýchlene vyznamenaný, ako prvý veliteľ počas prvej svetovej vojny, radom Márie Terézie.

Pri hlbšom rozbere priebehu bitky a výsledkov dosiahnutých v bojoch pri Krašniku sa však ukazuje, že nešlo o rozhodujúcu, a zo strategického hľadiska ani o zvlášť významnú bitku. Základný taktický predpoklad, t. j. ľavým krídlom 1. armády vykonať obchvat tu sústredených ruských vojsk, a tým vytvoriť čo najvhodnejšie podmienky na úspešný útok 1. a 4. armády, sa nepodarilo splniť. Ruským silám, aj keď na niektorých úsekoch za cenu ťažkých a krvavých bojov,³⁶ sa podarilo od nepriateľa odpútať, vcelku zriadené ustúpiť a asi na jednodňový pochod od svojho protivníka zaujať opäť obranné postavenie. Najväčšie nebezpečenstvo – hroziace obklúčenie pravého krídla – bolo po vynaložení veľkého úsilia likvidované. A čo sa neskôr ukázalo ako mimoriadne dôležité, ruskému veleniu sa napriek ústupu podarilo cestu na Lublin opäť dostať pod svoju kontrolu. Využívajúc dané možnosti a situáciu na iných úsekoch frontu, medzitým dochádzajúcim zálohám a novým jednotkám sa podarilo spomaliť a nakoniec aj zastaviť rozvíjajúci sa útok rakúsko-uhorských vojsk.

Bojov pri Krašniku sa zúčastnili prevažne predsunuté jednotky ešte celkom nesústredenej 4. ruskej armády. Rakúsko-uhorská 1. armáda tu mala početnú prevahu, ruské sily boli zhruba o 4 divízie slabšie. Žiada sa poznamenať, že takúto číselnú prevahu sa počas 1. svetovej vojny na Severovýchodnom fronte podarilo rakúsko-uhorskému veleniu dosiahnuť už iba výnimočne. Jednotky monarchie boli pre útok vo výhodnejšej východnej pozícii. Opierajúc sa o Vislu, sústredenie väčších síl na západnom krídle sa zdali byť vytvorené predpoklady pre úspešný obchvat protivníka. Neskôr sa ukázalo, že sily tohto krídla na ukončenie obchvatu predsa len neboli dostačujúce.

34 ZIGÁNY, Á.: A világháború története 1914 – 1915. Zv. I. Budapest b. r. v., s. 369 – 370.

35 CONRAD, F.: c. d., s. 535.

36 Mimoriadne veľké straty mala 41. ruská pešia divízia, ktorá v bojoch dňa 24. augusta stratila okolo 4 400 mužov, t. j. takmer 30 % stavu. Značné ľudské obete v ten istý deň priniesla aj 2. granátnická divízia, ktorá rozkaz na ústup obdržala neskoro a po ústupe 1. granátnickej divízie bojovala osihotene zaklínená medzi X. a II. rakúsko-uhorský zbor. Na bojisku zanechala okrem iného aj 9 diel. Najviac bola rozbitá 45. ruská pešia divízia zapojená do XIV. zboru. Dňa 25. augusta sa dostala do palby 46. pešej divízie Landwehru a 14. pešej rakúsko-uhorskej divízie. Jej roztrúsené jednotky sa podarilo sústrediť až o niekoľko dní.

Rozbor tejto bitky odhalil aj mnohé slabiny a nedostatočnú pripravenosť velenia na oboch stranách. Výzvedná a prieskumná služba sa nevyznamenalala ani na jednej strane a zlyhala najmä u Rusov, kde gen. Salza nebol vôbec informovaný o sile a rozložení 1. rakúsko-uhorskej armády pri začatí jej útoku v oblasti rieky Tanewa.³⁷ Spojenie často vypadávalo a nebolo výnimkou, že dôležité rozkazy jednotky dostali s viac než poldňovým oneskorením. Napr. počas sedemhodinového boja pri Stany a Poczeku dňa 23. augusta sa 48. pešiemu pluku nepodarilo nadviazať spojenie s delostrelectvom. Pechota spozorovala pohyb a prípravu ruských vojsk na útok, ale nedokázala o tom informovať delostrelectvo.³⁸ Značné chyby sa objavovali v súčinnosti a vo vzájomnej podpore jednotiek, čo čiastočne vyplývalo opäť z nedostatočného spojenia, z nerozhodnosti velenia atď. Neboli vytvárané dostatočné zálohy, čo mohlo viesť, a niekedy aj viedlo, ku katastrofálnym situáciám a zbytočným stratám. Treba pripísať na vrub velenia a jeho neskúsenosti, že velitelia meniacu sa situáciu v stretných bojoch veľmi často nerozpoznali, nereagovali na ňu adekvátne a vhodne sa jej neprispôbovali.

Nielen propaganda, ale aj generálny štáb a sám gen. Dankl precenili význam víťazstva pri Krašniku a domnievali sa, že ruskej armáde uštedrili úder, ktorý bude mať výraznejšie následky. Taktická a strategická situácia by si však vyžadovala priebežne, s nasadením čo najväčších síl pokračovať v útoku, ale urýchlený nástup, trojdňové boje s neustálymi presunmi natoľko vyčerpali jednotky, že naplniť túto požiadavku v plnej miere nebolo v silách velenia. Napr. veliteľ I. zboru a veliteľ 12. pešej honvédskej divízie boli nútení svorne hlásiť, že im podriadené mužstvo je na pokraji svojích možností a síl.³⁹ V tejto situácii, keď navyše viazlo aj zásobovanie, velenie plnou mierou nenalichalo na ďalšom postupe a prenasledovaní ruských vojsk, ktoré sa už 25. augusta večer odpúťali, a v tomto čase došlo dokonca k prerušeniu bojových kontaktov. Zostáva otvorenou otázkou, prečo za účelom prehĺbenia a zosilnenia obchvatného úderu neboli včas použité aj niektoré jednotky Kummerovho zoskupenia. Hlavnú záťaž bojov pri Krašniku niesol najmä I. a čiastočne V. zbor. Veľké straty, ktoré ich postihli, vyčerpanie, morálny tlak neskôr bránili ich energickému napredovaniu.

Jednou z najproblematickejších skutočností ovplyvňujúcich morálny stav mužstva a brzdiaci postup bola otázka zásobovania. Rakúsko-uhorskému veleniu sa nepodarilo zabezpečiť nielen plynulé zásobovanie proviantom a muníciou, ale už v prvých dňoch bojov viazlo aj zásobovanie najnutnejším materiá-

37 Gen. Salzu, pre neúspech pri Krašniku a rozdielne názory s hlavným velením na otázku ústupu k Lublinu, v noci z 25. na 26. augusta vystriedal gen. Ewerth.

38 HL Budapest, KK V., A-X-188. HL Budapest, KK V., Tagebuch des V. Korpskommando, záznam z 24. 8. 1914. V ranných hodinách nasledujúceho dňa bolo prerušené aj spojenie štábu zboru so všetkými tromi podriadenými divíziami.

39 A világháború..., c. d., s. 132.

lom a základnými potravinami. Zásobovanie prakticky prestalo fungovať už po prekročení rieky Tanew, a tak jednotky ľavého krídla postupujúcej 1. armády už 25. augusta spotrebovali aj posledné zásoby základných dávok potravín. Situáciu zhoršovalo, že nebola ani nádej na to, že by útočiace vojská bolo možné nasýtiť aspoň chlebom a nebezpečne sa stenčovali aj zásoby delostreleckej munície. Pritom relatívne rýchly postup viedol k narastaniu vzdialenosti medzi útočiacimi a zásobovacími jednotkami, ktoré beznádejne viazli v močaristom a piesčitom teréne v okolí Tanewu a v údoliach vedúcich k Visle. Veliteľ 13. bratislavského honvédskeho pešieho pluku vo svojom hlásení veliteľstvu 37. honvédskej pešej divízie dňa 26. augusta lakonicky konštatoval: „*Stav mužstva znemožňuje vykonávanie ďalšieho prieskumu, mužstvo od včerajšieho obeda nejedlo.*“⁴⁰

Jednotky z priestorov, kde ich vykladali z vagónov, dochádzali na určené úseky bojov po namáhavých viacdňových pochodoch, čo okrem rôznych napätí, nevyhnutných zmätkov a pod. viedlo k veľkej vyčerpanosti ľudí i koní. Napr. 30. pešia divízia začlenená do XII. zboru 2. armády dňa 24. augusta žiadala povoliť odpočinok, lebo behom dvoch dní na zlých cestách vo veľkých horúčavách a s plným výstrojom, prešla 76 km, čo sa samozrejme odrazilo na stave mužstva, najmä na stave náhradnej zálohy.⁴¹ Ak si uvedomíme, že na vojenských cvičeniach v čase mieru denná pochodová norma neprekročila v priemere 15 km, daný stav si dokážeme ľahšie predstaviť.

Na vojsko demoralizujúcim vplyvom pôsobila oveľa väčšia presnosť a účinnosť ruskej delostreleckej palby než vlastnej. Jeden z účastníkov prvých bojov ju popisuje takto: „*Silné skupiny ruského dělostřelectva koncentrují svou palbu vždy jen na nepatrný prostor, v němž vraždí vše živé a rozbíjejí vše neživé. Ostřelované prostory střídají rychle za sebou, proskakují zpředu dozadu, zleva doprava a podobně. V prostorech dělostřeleckou palbou přepadených možno mluvíti o dešti železa a olova... Zde plní moderní ruské dělostřelectvo excelentně svůj úkol, láme útok nepřítel v zárodku a přenechává pěchotě jen dokončení započatého krvavého díla.*“⁴² Ten istý autor o rakúsko-uhorskom delostrelectve píše: „*Naše divisní dělostřelectvo se snaží podpořiti střelbou útok. Je však silnějším a dále nosným ruským dělostřelectvem umlčováno. Jeho palba je pro naši pěchotu spíše morální než skutečnou podporou.*“⁴³

Už prvé bojové kontakty na severovýchodnom fronte ukázali dôležitosť úlohy morálneho faktoru, psychickej pripravenosti a skúseností, ktoré sa nedali získať drilom na rakúsko-uhorských cvičiskách, ani na značne formálne vykonávaných

40 HL Budapest, 13. HGyE, A/III/175, kr. č. 3053.

41 SZANTER, L.: Az első világháború ellátási gondjairól. Hadtörténelmi Közlemények, 33, 1985, č. 4, s. 808. Treba si uvedomiť, že na vojenských cvičeniach v čase mieru denná pochodová norma neprekročila v priemere 15 km.

42 ŠINDELÁŘ, J.: Proti vlastní vůli. Z deníku bojovníka první linie 1914 – 1918. Praha 1932, s. 52 – 53.

43 Tamže, s. 33.

vojenských manévroch v mierových časoch. V noci z 25. na 26. augusta došlo k vzájomnej prestrelke medzi jednotkami 19. pešieho pluku a panika sa rozšírila takmer na celú pochodovú os 33. pešej divízie v širokom priestore od Polichny cez Modliborzyce až k Janówu. Mala ťažké materiálne, ale najmä morálne dôsledky. Panike podľahli dokonca aj štábni dôstojníci a vyžiadalo si značnú energiu, kým ju velenie zvládlo.⁴⁴ Ukázalo sa, že vojenská disciplína mužstva nie je zďaleka na takej úrovni, ako si to ešte v mierových časoch generalita predstavovala a bojová morálka a nadšenie mužstva v skutočnosti nemá takú podobu, ako sa to verejnosti snažila proklamovať rakúsko-uhorská propaganda. Náchylnosť k panike a jej nekontrolovateľné rozširovanie sa objavovali stále častejšie a začal rásť aj počet tých, ktorí odopierali plnenie rozkazov a svojvoľne opúšťali bojisko. Tieto javy mali za následok, že od druhej polovice augusta stále významnejšiu úlohu začínali hrať bezpečnostné zložky v armáde a v armádnych spisoch čoraz častejšie frekventovať pojmy o spoľahlivých a nespoľahlivých jednotkách. Tie prvé boli potom využívané na stmelenie, pacifikovanie, prípadne výmenu tých druhých, medzi ktoré sa v prvom rade začali radíť viacnárodnostné, najmä slovanskými obyvateľmi monarchie dopĺňované útvary.

Medzi slovenskými vojakmi odvedenými z Uhorska prežívali aj prvky proslovanských sympatií a cítenia, myšlienky slovanskej vzájomnosti a rusofilstva, ktoré výrazný rozmach zaznamenali už počas balkánskych vojen a v predvečer prvej svetovej vojny.⁴⁵ Teraz, po bezprostrednom kontakte s domácim slovanským obyvateľstvom, tvári v tvár ruskej armáde, dostávali nové citové zafarbenie a dimenzie. Navonok výraznejšie sa ešte neprejavovali, avšak latentne pôsobili, vytvárali podhubie pre nechúť a odpor k vojnovému daniu a neskôr prerastali do otvoreného protivojnového postoja.

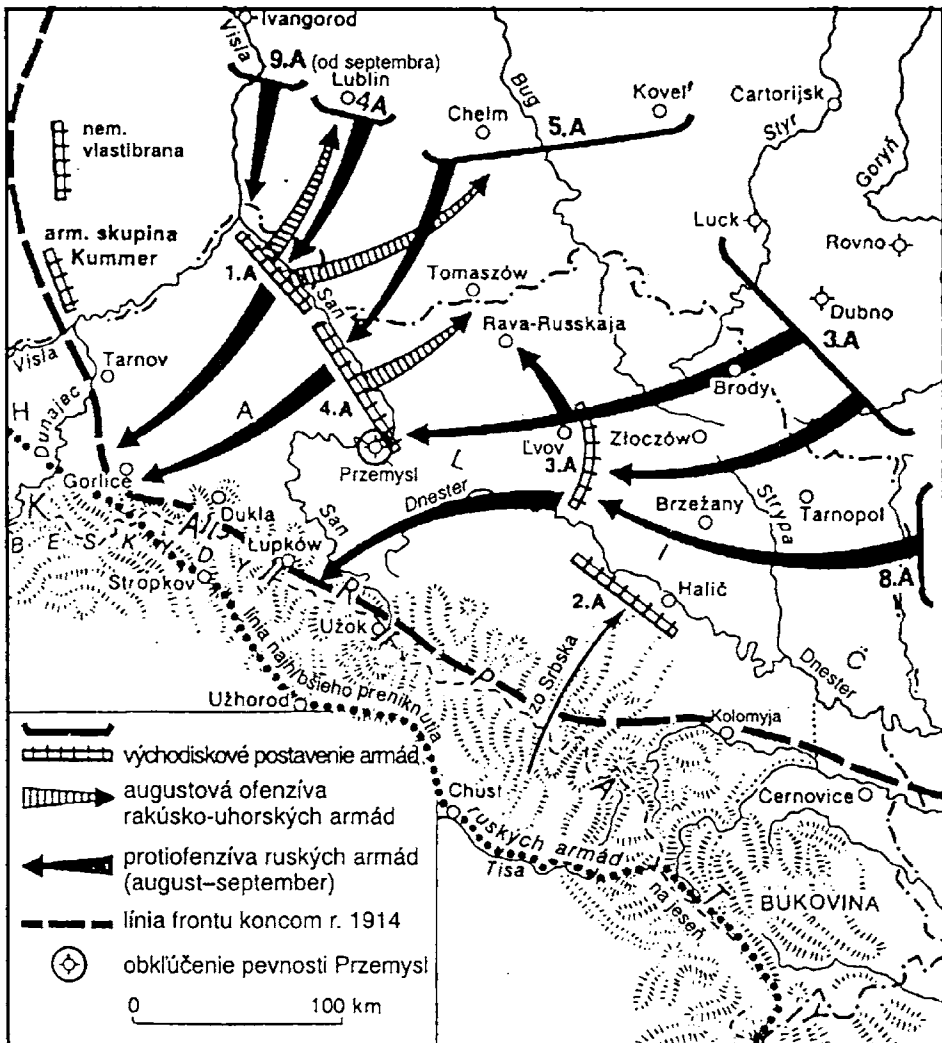
Ak k vyššie naznačeným skutočnostiam prirátame často voluntaristické, danú situáciu málo, alebo vôbec nerešpektujúce rozhodnutia vyššieho velenia, nedostatočný výcvik mužstva, ale aj dôstojníckeho zboru, a to najmä pri pechote, jej málo kvalitné vybavenie, očividné podcenenie vzájomnej podpory jednotlivých druhov zbraní a ďalšie negatívne faktory objavujúce sa už počas bojov o Krašník a o niekoľko dní o Lublin, oprávnené sa začala nanucovať otázka o pripravenosti monarchie na vojnu v tejto podobe, ako to pred širokou verejnosťou prezentovali predstavitelia armády, vládnej politiky a dobová tlač. Už táto bitka, hoci sa skončila víťazstvom, totiž v mnohých smeroch dávala tušiť, že Rakúsko-Uhorsko

44 HL Budapest, KK V., Tagebuch des V. Korpskommando, záznam z 25. 8. 1914. Podrobnejšie priebeh a dôsledky paniky, po ktorej veliteľstvá divízií nariadili nočné presuny bez nabitých zbraní, pozri: A világháború 1914 – 1918..., c. d., s. 129.

45 K tomu pozri: DANGL, V.: Prejavy antimilitarizmu na Slovensku v súvislosti s bojom o branné zákony a slovenská politika v rokoch 1911 – 1912. In: Štúdie k československým vojenským dejinám, 5, 1976, č. 2 – 3, s. 23 – 68; DANGL, V.: Protivojnové hnutie slovenskej sociálnej demokracie v období balkánskych vojen (1912 – 1913). Historický časopis. 26, 1978, č. 1, s. 25 – 62.

začalo vojnu bez dostatočnej materiálnej, technickej a morálnej prípravy, s jednoznačným zvýrazňovaním útočnej stratégie, pri podcenení a nedocenení mnohých základných prvkov vojenského umenia doby. V ďalších fázach boja sa tieto nedostatky ešte zvýraznili a v zásadnej miere prispeli k neúspechu ofenzívy a celej haličskej operácie koncom leta a začiatkom jesene 1914.

(1990)

Náčrt bojov v Haliči august – september 1914

11. KAPITOLA

**BITKA PRI KOMARÓWE A ČINNOSŤ
VI. KOŠICKÉHO ZBORU**

Bitka pri Komarówe patrila medzi najväčšie bojové stretnutia rakúsko-uhorskej armády na severovýchodnom fronte v lete 1914.¹ Aj keď sa tejto bitky na oboch stranách zúčastnila iba jedna armáda (na rakúsko-uhorskej strane 4. armáda, na ruskej 5. armáda) a niekoľko podporných zložiek vyčlenených z iných armád, hlavné velenie i diplomaticko-politické kruhy monarchie pripisovali výsledkom tejto bitky ďalekosiahly vojensko-strategický a politicko-morálny význam a od jej úspechu očakávali celkové zlepšenie situácie rakúsko-uhorských branných síl na ruskom fronte a vytvorenie podmienok na ďalšiu úspešnú ofenzívu. Tieto očakávania sa nesplnili. Prípravná fáza a samotný priebeh bitky však v mnohých smeroch ukázali úroveň operačného a taktického umenia rakúsko-uhorského velenia a jej neblahé dôsledky na vlastnú armádu. Analýza tejto bitky prináša čiastkové i zovšeobecňujúce závery pre hodnotenie počiatkových fáz bojov v Haliči, veľmi plasticky odhaľuje strnulosť, šablónovitosť, krátkozrakosť, anachronizmus a obmedzenosť vojenského myslenia danej epochy, vyplývajúce predovšetkým z dobového chápania podstaty a teórie vedenia vojen a ilustruje niektoré zvláštnosti vo vojenskom umení zainteresovaných mocností. Bližšie poznanie priebehu tejto bitky pre slovenské vojenské dejiny je o to potrebnéjšie, že od samého počiatku v nej bol na najexponovanejšom mieste nasadený VI. košický zbor, ktorý sa prakticky celý dopĺňoval z územia Slovenska. Tento zbor mal počas bojov najväčšie straty.² Už samotný tento fakt si žiada bližší rozbor.

Bitka pri Komarówe bola záverečnou akciou letnej ofenzívy na severovýchodnom bojisku (aj keď ňou podľa pôvodných plánov hlavného velenia rakúsko-uhorských vojenských síl byť nemala), ktorej základným cieľom bolo silami 1. a 4. armády spôsobiť v priestore medzi Čechom a Vislou rozhodnú porážku ruským vojskám. Hlavný úder sa mal viesť na 4. a 5. ruskú armádu a po ich zdaní sa rakúsko-uhorské sily mali dostať do tyla vojsk ruského Juhozápadného frontu.

Tento plán bol však postavený na mylných predpokladoch a nerešpektoval mnohé skutočnosti a danosti na vlastnej, ale ani na protivníckovej strane.³

1 V ruskej odbornej literatúre sa uvádza pod názvom Bitka pri Tomaszówe a je začlenená do Lublinsko-Čechmskej operácie, ktorá tvorila prvú etapu strategickej operácie s názvom Haličská bitka, trvajúcej od 18. 8. do 21. 9. 1914.

2 Podľa úradnej štatistiky zo 4. 9. 1914 prišiel o 15 000 mužov, teda o viac ako 20 % celkového stavu. (A világháború 1914 – 1918, különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Zv. III. Budapest 1933, s. 1261.)

3 Podrobnejšie pozri DANGL, V.: Vojnové plány Rakúsko-uhorskej monarchie v predvečer prvej svetovej vojny. Historie a vojenství, 2, 1988, s. 61 – 75; DANGL, V.: Nástup rakúsko-uhorských

* * *

Úspech 1. armády na ľavom krídle rakúsko-uhorského haličského frontu pri Krašniku a zatlačenie približne dvoch a pol ruských divízií viedlo rakúsko-uhorské velenie k rozhodnutiu urýchliť prípravu na všeobecnú ofenzívu, a to bez ohľadu na skutočnosť, že približne 90 práporov 4. armády ešte nazaujalo plánované východzie pozície,⁴ že v priestoroch frontovej línie 3. armády a armádnej skupiny gen. Hermanna Kövessa, teda zhruba od Lvova po Dnester, sa sústreďovali značné nepriateľské sily a dalo sa predpokladať, že v tomto priestore Rusi prejdú do ofenzívy. Náčelník generálneho štábu Franz Conrad von Hötzendorf, pravda, veril, že toto hroziace nebezpečenstvo spomenuté rakúsko-uhorské zoskupenia eliminujú aspoň dovtedy, kým v smere hlavného útoku nedosiahne výrazné úspechy. Za nebezpečnejší považoval ruský útočný manéver po oboch stranách Visly, ktorému chcel predísť vlastnou rýchlosťou a rozhodnou ofenzívou na sever medzi Vislou a Bugom, a to skôr, než protivníkov sily v týchto priestoroch budú naplno sústredené. Tým mienil súčasne znemožniť prechod ruských vojsk na západný breh Visly a zabezpečiť spoľahlivé spojenie so zázemím. Z toho dôvodu sem sústredil čo možno najviac vlastných síl. V prvom rade 1. a 4. armádu, skupinu gen. Heinricha Kummera a sliezsky zbor nemeckého gen. Remusa Woyrscha. K ofenzíve 4. armády na sever sa mali pripojiť aj za tým účelom vyčlenené časti 3. armády.

Konkretizácia týchto plánov našla svoje vyjadrenia v dispozícii, ktorú Conrad vydal vo večerných hodinách 24. 8. 1914. Podľa tejto dispozície 1. armáda mala pokračovať vo všeobecnom smere na Lublin, pravým krídlom na Biskupice s cieľom obchvátiť nepriateľa, pričom sa mala sama zaistiť v smere na Ivangorod. 4. armáda mala postupovať svojím pravým krídlom pozdĺž rieky Huczwy a zaistiť sa východným smerom. Časti 3. armády určené na ofenzívu a podriadené dočasne 4. armáde, pod velením arcivojvodu Jozefa Ferdinanda mali podporovať ofenzívu 4. armády, a postupujúc stupňovito vo všeobecnom smere na Hrubieszów sa mali zaistiť na východ smerom k rieke Bug. Hlavné sily 3. armády spolu s XII. zborom, 11. pešou a 8. jazdeckou divíziou mali udrieť na protivníka v priestore medzi Brody a Ternopol a podľa vývinu situácie buď porazeného nepriateľa prenasledovať, alebo sa pripojiť k ofenzíve 4. armády. 3. armáda mala zároveň zabezpečiť obranu Lvova. 2. armáda, ktorá ešte nebola plne sústredená, mala urýchlene zjednotiť svoje jednotky, zaistiť tylo ofenzívy, odraziť útok protivníka cez rieku Zbruč a pripraviť sa na zapojenie do celkovej ofenzívy. Kummerova skupina mala prekročiť Vislu a podporiť postup 1. armády.⁵

branných síl na severovýchodnom fronte v auguste 1914. *Historie a vojenství*, 6, 1988, s. 59 – 69.
 4 AUFFENBERG-KOMARÓW: *Aus Österreich-Ungarns Teilnahme am Weltkrieg*. Berlin – Wien 1920, s. 144.

5 HL Budapest, AOK, Op. Nr. 1117. Tiež CONRAD von HÖTZENDORF: *Aus meiner Dienstzeit*, Zv. IV. Wien – Leipzig – München 1923, s. 508 – 509. Pozri aj AUFFENBERG-KOMARÓW: c. d., s. 140 – 144.

Aby sme mohli lepšie zhodnotiť reálnosť tohto úmyslu a pochopiť priebeh ďalších udalostí na úseku frontu 4. armády, musíme si aspoň v stručnosti pripomenúť situáciu a ciele ruského velenia Juhovýchodného frontu, resp. jeho 5. armády, ktorá sa rozvíjala proti 4. rakúsko-uhorskej armáde v predvečer bojov, ktoré vošli do odbornej vojensko-historickej spisby pod názvom *Bitka pri Komarówe* a trvali od 25. 8. do 1. 9. 1914.

Hlavný strategický plán Stavky spočíval v uskutočnení rýchlych ofenzívnych operácií na západe a juhu s cieľom vytlačiť nemecké sily z východného Pruska za Vislu a rakúsko-uhorské vojská z Haliča za severovýchodné Karpaty, a to so základným strategickým úmyslom vytvoriť vojskami Juhozápadného a Severozápadného frontu také podmienky, ktoré by umožnili generálny útok na Berlín a na otvorenie cesty na Viedeň, Budapešť a Balkán. V zmysle týchto plánov 4. a 5. ruská armáda mali v prvej etape operácie za úlohu postupovať na Przemysl a Lvov, 3. a 8. armáda na Lvov a Halič, pričom 4. a 8. armáda mali svojimi krídlami obchvatiť nepriateľa a zabrániť mu v ústupe ku Krakovu a k Dnestru. 3. a 8. armáda Juhozápadného frontu nastupovala na južnom krídle s úlohou viesť hlavný úder proti 3. a 2. rakúsko-uhorskej armáde a 4. a 5. ruská armáda, operujúce viac-menej ako samostatný celok, útočili proti 1. a 4. rakúsko-uhorskej armáde s cieľom viazať na seba protivníka a získať čas na uskutočnenie úderu od východu. Konečným cieľom haličskej operácie malo byť uskutočnenie grandiózneho obchvatného manévru, v ktorom by sa ocitli hlavné rakúsko-uhorské sily. Posun nástupnej hranice rakúsko-uhorských vojsk približne o 100 km na západ a juhozápad, o čom ruské hlavné velenie nevedelo, však túto alternatívu už v počiatkoch spochybňovalo a velenie Juhozápadného frontu a jemu podriadené armády už v čase nástupu museli robiť korekcie v pôvodnom pláne a prispôbovať sa novovzniklej situácii.⁶

Jednotlivé zbory 5. ruskej armády sa sústreďovali v oblasti Cheľmu, Hrubieszowa, Volodymyr-Volynskij až po Sokal, na oboch stranách rieky Bug. Veliteľ armády gen. Wenzel Plehve mal sťaženú situáciu už tým, že jeho armáda mala popri ofenzívnej činnosti zastávať aj úlohu záložných síl. Pri svojom napredovaní mal mať na zreteľ eventuálne poskytnutie pomoci svojim susedom, teda v prípade potreby podporiť 4. armádu na svojom pravom boku, alebo 3. armádu útočiacu na Lvov. Zo správ, ktoré došli do 23. augusta do hlavného stanu Juhozápad-

6 Podrobnejšie k ruským strategickým plánom na začiatku vojny pozri: DANILOFF, J.: Rusland im Weltkrieg 1914 – 1918. Jena 1925, s. 108 – 150 a nasl.; DANGL, V.: Nástup..., c. d., s. 70 – 73; GALÁNTAI, J.: Az első világháború. Budapest 1980, s. 166 – 170; Istorija prvoj mirovoj vojny 1914 – 1918 v dvuch tomach. Zv. I. Moskva 1975, s. 329 – 339; NOVOZÁMSKÝ, J.: Počáteční operace světové války. Část I. Praha 1929. s. 56 – 74; Österreich-Ungarns letzter Krieg. Zv. I. Wien 1930, s. 177 – 178; ROSTUNOV, I. I.: Russkij front prvoj mirovoj vojny. Moskva 1976, s. 92 – 95, 129 – 131; Strategičeskij očerk vojny 1914 – 1918 gg. Zv. I. Moskva 1920, s. 133 a nasl.; STROKOV, A. A.: Vooružennnye sily i voennoje isskustvo v prvoj mirovoj vojne. Moskva, 1974, s. 240 – 245; ZAJONČOVSKIJ, A. M.: Podgotovka Rosii k imperialističeskoj vojne. Očerki voennoj podgotovki i pervonačal'nych planov vojny. Moskva 1926.

ného frontu, generálny štáb usúdil, že na línii Przemysl – Jaroslaw – Tarnów je sústredných 5 až 6 rakúsko-uhorských armádnych zborov, v trojuholníku Przemysl – Jaroslaw – Lvov 2 až 3 armádne zbory a že ďalšie 3 až 4 armádne zbory sa opierajú o Lvov a líniiu Dnestru. Z toho sa potom vyvodil záver, že nepriateľský úder na pravý bok ruských armád tohto frontu sa uskutoční s väčšími silami, než k tomu v skutočnosti došlo. Preto 5. ruská armáda dostala rozkaz útočiť západným smerom a vpadnúť do boku rakúskych síl.⁷

Na základe rozkazu veliteľstva Juhozápadného frontu 5. ruská armáda začala svoj postup 23. augusta smerom na juh proti čiare Przemysl – Lvov. XXV. zbor, ktorý mal vyplniť medzeru medzi 5. a 4. ruskou armádou, smeroval k Tomaszówu. Hlavný veliteľ Juhozápadného frontu gen. Nikolaj Judovič Ivanov však 24. augusta, v dôsledku nepriaznivej situácie, ktorá sa vytvorila pri Krašniku, a tlaku, ktorý vyvíjala na jeho 4. armádu Danklova 1. armáda, nariadil 5. armáde, aby sa preskupila tak, že by napredujúcim jednotkám rakúsko-uhorských vojsk, resp. ich útočiacemu pravému krídlu, ktoré podľa jeho predpokladu smerovalo k Tomaszówu, mohla dostať do boku a tyla. Tento manéver, ktorý predpokladal zatlačenie časti 5. ruskej armády západným smerom, mal odbremeniť tlak vyvíjaný na 4. armádu. XXV. zbor mal naďalej držať oblasť v okolí Zamošci a čiastočne podporovať susednú 4. armádu.

Gen. Plehve sa dostal takto do nepriaznivej situácie, lebo musel zároveň vyriešiť dve úlohy. Častou svojich síl pomôcť ustupujúcim jednotkám 4. armády a preskupiť ich západným smerom a zároveň udržať spojenie s 3. ruskou armádou a zaistiť jej severné krídlo, čo mohol splniť iba postupom na juh. Jeho situáciu zhoršovala skutočnosť, že niekoľko divízií jeho armády bolo vzdialených od frontovej línie na viacdenný pochod. Navyše, pri zatočení západným smerom, V. a XVII. zbor, ktoré boli na točiacom sa krídle, museli logicky zaostať a v prípade očakávaného stretného boja pred ukončením manévru sa mohlo stať, že do bojov nebudú môcť zasiahnuť.⁸ Ruské velenie, podobne ako rakúsko-uhorské, nemalo dostatočné informácie o sile, rozložení a úmysloch protivníka v tejto oblasti. Východné krídlo rakúsko-uhorskej armády, na ktoré mal Plehve zaútočiť, sa predpokladalo na smere Tomaszów. Gen. Plehve dostal do určitej miery voľnú ruku v tom, že udrieť na krídlo a do tyla nepriateľa, ktorý napadol 4. armádu, mal „so zreteľom na situáciu, ktorá sa vytvorí v okamihu začatia akcie.“⁹

Dňa 25. augusta 5. ruská armáda o sile 9 a pol peších divízií je rozťahaná na čiare Klemensów – Zamość – Komarów – Warez – Sokal, a to XXV. zbor v priestore

7 NOVOZÁMSKÝ, J.: c. d., s. 71 – 72; CZÉKUS, Z.: Az 1914 – 18. évi világháború összefoglaló történelme. Zv. II. Budapest 1926, s. 9, 10, 13, 49.

8 A világháború, c. d., s. 220. 70. záložná pešia divízia bola vzdialená od frontovej línie na 1 deň pochodu, 61. pešia divízia, 4. a 5. divízia donských kozákov na 3 až 5 dní pochodu.

9 Citované podľa VOJCEHOVSKÝ, S.: Bitva u Tomaszówa a Komarówa. Praha 1935, s. 20.

Maszów – Staw – Michalów – Zamość – Jatutów, XIX. zbor Komarów – Czartowczyk – Dub, V. zbor Telatyn – Poturzyn – Radostaw, XVII. zbor Sokal – Zdiary. Prevaha jazdectva (1. donská kozácka divízia, 7. jazdecká divízia, zmiešaná jazdecká divízia gen. Dragomirova) sa sústreďovala v okolí a na západ od Zamości, pri Sokali a Hrubieszówe.¹⁰

Začiatočných bojov sa zúčastnili aktívne 2 zbory, a to XXV. zbor, ktorý mal zaistovať smer Tomaszów – Zamość – Krasnystaw a zároveň podporovať krídlo 4. ruskej armády a XIX. zbor, ktorý mal nasledovať postup XXV. zboru na západ, ale na základe správ o objavení sa nepriateľa zmenil svoj postup na juh. Ako to ďalší vývoj situácie ukázal, viaceré predpoklady veliteľa armády Juhozápadného frontu sa nespĺnili, čo spolu s nedostatočnou informovanosťou o zámeroch, pohybe a sile nepriateľa nepriaznivo ovplyvnilo priebeh bojov 5. ruskej armády v bitke pri Komarówe.¹¹

Dňa 25. augusta štáb rakúsko-uhorskej armády na základe správ, ktoré dostal, a najmä nerušeného postupu jednotiek prvého sledu na čiaru horného toku Wieprz – Krasnobród – Tomaszów – Chodywańce usúdil, že hlavné sily 5. ruskej armády sú ešte vzdialené a roztriahnuté do hĺbky smerom na sever a sú rozčlenené vo vzťahu k 4. rakúsko-uhorskej armáde čelne.¹² Gen. Moritz Auffenberg zatiaľ nemal správy o tom, že ich veľká časť sa približuje z východu. Gros ruských síl predpokladal západne od rieky Huczwy. V tomto zmysle vo večerných hodinách toho istého dňa vydal aj rozkaz, v ktorom nariadil na druhý deň útočiť vo všeobecnom smere na Chełm. Spresnil zároveň útočné pásma jednotlivých zborov takto: II. zbor so silným ľavým krídlom v spojení s X. zborom na čiare Malewsczyzna – západne od Krasnobródu – východný okraj Zamości a na západ od neho. IX. zbor smer Jatutów, pričom pravé krídlo nemalo prekročiť východne čiaru Stara Wola – Łabunie. VI. košický zbor so silným vpravo odstupňovaným krídlom na čiare Chodywańce – Tyszowce a na západ od nej má byť pripravený odraziť nepriateľský obchvat, aby prípadne sám mohol uskutočniť obchvat. 23. honvédska pešia divízia sa podriaďovala tomuto zboru.¹³ Jazdecký zbor mal urobiť prieskum na rieke Bug medzi Hrubieszówom a Skomorochy a pôsobiť proti boku a tylu nepriateľa. Skupina arcivojvodu Jozefa Ferdinanda (41. honvédska, 3. a 8. pešia divízia a 2. jazdecká divízia) mala napadnúť bočne rozvíjajúci sa nepriateľský útok namierený proti východnému boku VI. zboru z čiar Magierów – Zólkiew, ľavým krídlom cez

10 Tamže, s. 19.

11 Podrobný rozbor a kritiku zámerov veliteľa 5. ruskej armády pozri: Tamže, s. 22 – 32.

12 Österreich-Ungarns letzter, c. d., s. 189.

13 Táto divízia sa bojov 4. armády vôbec nezúčastnila, 27. augusta bola podriadená veleniu 3. armády.

Uhnów –Tyszowce, alebo sa pripojiť vpravo k obchvatnému manévru VI. zboru. Severozápadne od 4. armády mal útočiť X. zbor spolu s II. zborom.¹⁴

Z obsahu rozkazu je zrejmé, že veliteľ 4. armády sa mylne domnieval, že sa mu tu núka možnosť likvidovať predpokladané, relatívne slabé a izolované ruské vojenské zoskupenie, a to skôr, než by sa gros ruských síl 5. armády mohlo do bojov zapojiť. Predpokladal útok hlavných ruských síl zo severu, pričom sa domnieval, že tie sú iba v štádiu sústreďovania, rozčlenené ešte do hĺbky severným smerom, a že do ich úplného sústreďovania sa mu podarí spomenuté predsunuté jednotky z ľavého krídla svojich vojsk zneškodniť. Fakt, že Auffenberg vychádzal z takéhoto predpokladu, potvrdzuje aj to, že napriek skutočnosti zdôrazňovanej hlavným velením, že všeobecný útok sa nezačne pred 27. alebo 28. augustom, už v spomenutom rozkaze z 25. augusta nariaďuje útok s prevahou svojich útvarov a usmerňuje zapojenie sa do bojov všetkých jednotiek. Robí tak preto, lebo nedôveruje správam o nepriateľskom manévri zo severu, očakáva čelný útok protivníka s prípadným pokusom o obchvat východného boku rakúsko-uhorskej armády. Tieto úvahy však neboli reálne, lebo hlavné ruské sily 5. armády neboli tam, kde ich Auffenberg predpokladal a pripravovali nie čelný, ale bočný úder. Treba si pritom uvedomiť, že Auffenberg už nemohol otáľať a zisťovať pravý stav vecí, lebo bol viazaný rozkazom hlavného velenia a rozvíjajúcim sa útokom 1. armády. V takejto situácii došlo 26. augusta k prvým stretným bojom v priestore medzi riekou Wieprz a hornou Huczvou, z ktorých sa rozrástla bitka pri Komarówe.

V tomto priestore, v šírke asi 40 – 45 km, nasadil Auffenberg do prvého sledu 7 peších divízií troch zborov do čelného útoku, po ktorom hodlal uskutočniť úder do východného boku protivníka. V zrážke na ľavom krídle postupujúca 4. divízia II. viedenského zboru narazila na postupujúce ruské oddiely XXV. moskovského zboru. Zo stretného boja sa vyvinul vysilujúci boj, v ktorom nakoniec II. rakúsko-uhorský zbor s príspevom susedného IX. litoměřického zboru zastavil ruský postup a zatlačil jeho pravé krídlo.¹⁵ Dôležitá úloha bola prisúdená VI. zboru, ktorý so silne odstupňovaným krídlom na čiare Chodywańce – Tyszowce a na západ od nej mal byť pripravený odraziť nepriateľský úder a pokus o obchvat zo smeru Krylów, alebo, podľa vývoja situácie, sám urobiť obchvat nepriateľských síl sprava.¹⁶ Venujeme sa podrobnejšie v prvom rade popisu a hodnoteniu činnosti tohto zboru, ktorý bol takmer celý zložený z jednotiek doplnovaných z územia Slovenska, a v ktorom vojaci slovenskej národnosti boli zastúpení vo vysokom percente.¹⁷

14 AUFFENBERG-KOMARÓW: c. d., s. 149 – 151. Cituje tiež VOJCECHOVSKÝ, S.: c. d., s. 32 – 33.

15 Tamže, s. 38.

16 AUFFENBERG-KOMARÓW, c. d., s. 149.

17 Podľa oficiálnych štatistík bolo r. 1914 v 25. lučeneckom cisársko-kráľovskom pešom pluku 41 %, v 66. užhorodskom pešom pluku 46 %, v 67. prešovskom pešom pluku 70 %, v 29. lučeneckom

Veliteľstvo VI. zboru v plnej miere rešpektovalo armádny rozkaz, ktorý sa pre-diskutoval aj cez spojovacie kanály v popoludňajších hodinách 25. augusta, teda ešte pred jeho vydaním.¹⁸ V tomto zmysle vydalo aj rozkaz podriadeným jednot-kám na 26. augusta. Zbor mal začať svoj postup v skorých ranných hodinách na východ od IX. zboru v priestore Stara Wola – Łabunie zaistovaný na pravom krídle jazdeckým zborom gen. Wittmanna. 39. honvédska divízia mala útočiť s hlavnými silami smerom na Hutu – Dzieraźnia – Komarów, vedľajšími na Tarnawatku – Dabrowu, 27. pešia divízia na Podhorce – Pawlówka – Rachanie, 15. pešia divízia s vedľajšími silami na Gródek – Gordysławice, hlavnými na Szlatyn – Hopkie – Pukarzew. Zbor mal napredovať tak, aby podľa situácie buď mohol urobiť sprava obchvat nepriateľa, alebo sa postaviť na odpor útoku smerujúceho zo severovýchodu. Pokiaľ by 15. pešia divízia v oblasti Siemnice nemohla uskutočniť obchvat a ani sa nemusela preskupiť do obrany, mala pokračovať v postupe na Przewale.¹⁹

Pri porovnaní obsahu tohto rozkazu s obsahom rozkazu 4. armády je evi-dentné, že hoci zbor mal plniť zároveň dve úlohy – obrannú aj útočnú, tú druhú stavia do popredia. Udaný smer na Przewale svedčí o zámere preniknúť hlboko do boku nepriateľa bojujúceho západne od obce. O vpravo silne odstupňovanom

---

prápore poľných strelcov 67 %, v 11. mukačevskom honvédskom pešom pluku 40 %, v 16. banskobystrickom honvédskom pešom pluku 41 %, v 16. lučeneckom pluku poľného delostrelectva 27 % Slovákov a pod. (Podrobnejšie k národnostnému zastúpeniu v rakúsko-uhorskej armáde vo vzťahu k Slovákom a k Slovensku pozri: DANGL. V.: Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci. Československý časopis historický, 24, 1967. č. 6, s. 815 – 884). Zboru podliehali 3 divízie: 15. pešia divízia Miškovec, 27. pešia divízia Košice a 39. honvédska divízia Košice s príslušnými pochodovými prápormi. Počas bojov mu boli podriadené aj ďalšie jednotky. Veliteľom zboru bol gen. pechoty Svetozár Borojevič von Bojna, neskoršie veliteľ 3. armády. 15. pešia divízia sa skladala z 29. pešej brigády (5. peší pluk Satu Mare, 66. peší pluk Užhorod), z 30. pešej brigády (60. pluk poľných strelcov, 65. peší pluk Mukačevo, z 15. brigády poľného delostrelectva (17. pluk poľného delostrelectva Miškovec, I. oddiel 6. pluku poľných húfnic Košice) a z 5. a 6. švadróny 15. husárskeho pluku Nyíregyháza. 27. pešia divízia sa skladala z 53. pešej brigády (25. peší pluk Lučenec, 34. peší pluk Košice, 29. prápor poľných strelcov Lučenec) z 54. pešej brigády (67. peší pluk Prešov, 85. peší pluk Sighet), z 27. brigády poľného delostrelectva (16. pluk poľného delostrelectva Lučenec, II. oddiel 6. pluku poľných húfnic) a z 3. a 4. švadróny 15. husárskeho pluku Nyíregyháza. 39. honvédska pešia divízia sa skladala zo 77. honvédskej pešej brigády (9. honvédskejší pluk Košice, 11. honvédskejší pluk Mukačevo), zo 78. honvédskej pešej brigády (10. honvédskejší pluk Miškovec, 16. honvédskejší pluk Banská Bystrica), z 39. honvédskej poľnej delostreleckej brigády (18. pluk poľného delostrelectva Prešov, 3. honvédskejší pluk poľných húfnic Prešov) a z 1. a 2. jazdeckej švadróny 15. husárskeho pluku Nyíregyháza. Veleniu VI. zboru bola ešte podriadená 6. pochodová brigáda, skladajúca sa z 11. a 12. pešieho pochodového pluku a z 5. a 6. honvédskejšího pešieho pochodového pluku a zo záložnej švadróny 6. husárskeho pluku. Podliehali mu aj rôzne technické, zásobovacie, spojovacie a iné jednotky a jeho veleniu boli počas bojov podriadené aj iné jednotky.

18 GERBERT, K.: A kassai VI. hadtest harcai 1914 aug. 25 – 30. A 4. hadsereg jobbszárnyának válsága a Komarowi találkozó csatában. Harcászati tanulmány a közép- és felső vezetés szempontjából. Budapest 1929. s. 10. Je zaujímavé, že pri telefonickom rozhovore veliteľstvo armády zdôrazňovalo, že všeobecný útok sa začne až 27. alebo 28. augusta, ale v písomnom rozkaze vlastne už nariaďuje útok takmer všetkých síl. Velenie teda mylne posudzovalo silu a rozloženie nepriateľa.

19 Tamže, s. 14. Rozkaz citovaný tiež A világháború, c. d., s. 221 – 222.

pravom krídle sa v rozkaze nehovorí. Velenie teda nepredpokladalo silný odpor od východu.²⁰ Proti XIX. ruskému zboru postupuje VI. rakúsko-uhorský zbor s jednotlivými divíziami zhruba vedľa seba, a to s 15. pešou divíziou na východnom krídle, 27. pešou divíziou v strede a 39. honvédskou divíziou, ktorú v priebehu dňa podporovalo delostrelectvo 10. divízie, na západnom krídle.

Dňa 26. augusta v skorých ranných hodinách sa jazdecký zbor pohol z Górnó a postupoval východným smerom križujúc trasy 27. a 15. pešej divízie. Jeho predsunuté oddiely narazili na ruský odpor na čiare Przewodów – Posadów, ktorú nedokázali prekonať. V popoludňajších hodinách 10. jazdecká divízia, zostúpiať z koní podnikla útok na ruské postavenie v okolí Steniatynu a Posadów a do bojov sa zapojila aj 6. jazdecká divízia. Celkové výsledky jazdeckého zboru však boli mizivé. Pôvodne určenú úlohu – zasadiť úder do boku a tyla nepriateľa – sa splniť nepodarilo. Prieskumné oddiely zboru nedokázali získať cennejšie údaje o nepriateľovi, registrovali iba prítomnosť väčších ruských zoskupení v priestore Posadów. Ich ústup v smere na Uhnów skôr sťažil situáciu. Gen. Jazdectva Wittmann vo svojom hlásení hovorí síce o víťazstve nasadených švadrón, ktoré vraj preukázali bojaskopnosť jazdectva aj v pechotnom boji, a to s nedostatočným vybavením pre tento spôsob boja. Hovorí dokonca o taktickom úspechu, pretože podľa jeho hodnotenia akcia jazdectva znemožnila pravdepodobný útok nepriateľa z priestoru bojov do boku VI. zboru.²¹ V skutočnosti rakúsko-uhorské jazdectvo napadlo iba časť odpočívajúceho V. ruského zboru a tento zbor nasledujúci deň účinne zasiahol do východného boku VI. rakúsko-uhorského zboru. Veľkú časť viny na tom nieslo zlyhanie spojenia a nesprávne vyhodnotenie situácie na štábe armády.

15. pešia divízia pre veľkú únavu svoj postup začala až o 8. hodine v dvoch prúdoch. Pravý na Szlatyn – Podlodów – Hopkie – Pukarzów, ľavý na Jurów – Gródek – Grodysławice. Ani jeden z prúdov nenarazil na väčší odpor. Iba v popoludňajších hodinách došlo k potýčkam s ruským jazdectvom. Oba prúdy dosiahli v dispozícii stanovené úseky. 27. košická pešia divízia postupovala v troch prúdoch. Pravý na Nedezów – TYPIN, stredný na Kol. Uroczyska – Podhorce – Pawłowka – Rachanie, ľavý prúd na Majdan Górny – Wieprzowe Jezioro – Werechanie. Na úseku tejto divízie sa od začiatku rozvinuli prudké rozhorčené boje. Stredný prúd narazil na južne postupujúcu 38. ruskú divíziu podporovanú aj jednou jazdeckou brigádou, ale po niekoľkohodinovom boji sa mu podarilo zatisnúť ruské sily do defenzívy. 25. a 85. peší pluk získal priestor najmä potom, keď záložným práporom 85. pešieho pluku sa podarilo obchvat západného krídla protivníka a zatisnúť ho k Józefówke. Pravé krídlo prinútilo protivníka na ústup až po

20 Tamže, s. 14 – 17.

21 AUFFENBERG-KOMARÓW, c. d., s. 161 – 162.

vynaložení maximálního úsilí. Levé křídlo, které dostalo viaceru protichodných správ, v dôsledku ktorých sa bezúčelne presúvalo z miesta na miesto, dorazilo k Pawlówke až po skončení bojov. 25. lučenecký peší pluk mal v týchto bojoch pri útoku v okolí Podhorce takmer 700 mŕtvych, ranených a nezvestných.²² 85. peší pluk obsadil tri za sebou sa tiahnuce obranné postavenia protivníka útokom na bodáky, ktoré si vyžiadali nezvyčajne vysokú krvavú daň. Pluk mal až 50 % straty.²³

39. košická honvédska divízia mala útočiť v dvoch pásmach. Pravé zoskupenie v pásme Werechanie – Zwiartów – Brzozowa, ľavé zoskupenie v pásme Stara-Wola – Łabunie smerom na Dąbrowu. Divízia sa behom dopoludnia dostala do ťažkých bojov.²⁴ Veliteľ divízie za ťažiskové považoval napredovanie pravého zoskupenia, predpokladal, že ruské oddiely budú brániť hradskú a na odpor sa postavia v močaristých terénoch v oblasti rieky Wieprz. K prvým bojovým kontaktom však došlo na úseku ľavého zoskupenia, keď na západ od Tarnawatky postupujúce oddiely sa zrazili s napredujúcimi ruskými plukmi a dostali sa do ich delostreleckej paľby. Pokus o protiútok stroskotal a pod vplyvom strát veliteľ zoskupenia dal rozkaz na ústup, ktorý napriek zásahu jednotiek pravého zoskupenia do bojov sa podarilo zastaviť až južne od wieprzských močarísk. Popoludní rakúsko-uhorské oddiely sa pokúsili po ďalšom nepodarenom útoku s nasadením posledných záloh zvrátiť situáciu, ale boli odrazené a s veľkými stratami ustúpili na výšiny severne od Tomaszówa. Rusi neprenasledovali ustupujúcich, a tak sa rozbité jednotky podarilo relatívne rýchlo opäť sformovať. Divízia mala ťažké straty. 9. košický honvédskejší peší pluk prišiel o 1 260 a 11. mukačevský honvédskejší peší pluk o 1 786 mužov, a to prevažne v lesných bojoch. 10. miškovecký honvédskejší peší pluk vykázal v týchto bojoch stratu 516 mužov a viaceru padlých registroval aj 16. bansko-bystrický honvédskejší peší pluk.²⁵

V tomto stretnutí sa opäť vypomstilo podcenenie prieskumu. Pochodový prúd 10. honvédskejšieho pešieho pluku bol prekvapený ruským delostrelectvom skôr, než stihol zaujať bojovú formáciu. 9. honvédskejší peší pluk sa pokúsil pomôcť zaskočenému susedovi, avšak sám sa dostal do ťažkej paľby a jeho útoky v lesnom teréne stroskotali. Vzájomná informovanosť divízií, ale aj nižších jednotiek bola mimoriadne zlá. Tým trpela aj vzájomná podpora vedľa seba bojujúcich útvarov, ktoré často o sebe ani nevedeli.²⁶ Útok 17. ruskej divízie, ktorá postupovala ako prvý sled XIX. zboru, podporovala väčšia časť delostrelectva 38. ruskej divízie a 17. húfnicový oddiel, kým rakúsko-uhorské delostrelectvo sa nedokázalo v lesnatom

22 HL Budapest, T. gy., 267, kr. č. 42; 282, kr. č. 43.

23 HL Budapest, T. gy., 268, kr. č. 42. Potvrďuje aj AUFFENBERG-KOMARÓW: c. d., s. 160.

24 Podrobnejšie vyznačené smery a pásma postupu pozri: GERBERT, K.: c. d., prílohy, náčrt č. 3 a 4.

25 Tamže, s. 22. Tiež A világháború, c. d., s. 236.

26 V priebehu dňa viackrát zlyhalo aj telefonické spojenie a vyslané spojky iba ťažko nachádzali adresátov (HL Budapest, VI. KK, Tagebuch, záznam z 6. 8. 1914).

teréne ani dostatočne zorientovať. Váha bojov spočívala na 39. honvédskej pešej divízii, ktorá útočila proti silnejšiemu nepriateľovi bez podpory susedov. Jednotky tejto divízie boli úplne vyčerpané, a tak sa nemohlo pomýšľať ani len na využitie čiastkových úspechov 27. pešej divízie. Wittmannov jazdecký zbor sa po bojoch úplne stiahol a 15. pešia divízia zostala osihotená.

Štáb armády dostával správy o bojoch VI. zboru s veľkým oneskorením. Až v popoludňajších hodinách sa dozvedel o neúspechu 39. honvédskej divízie a nasledujúce ráno o bojoch jazdeckého zboru. Táto správa síce Auffenberga prekvapila, ale neprikladal jej dôležitý význam. Držal sa svojej pôvodnej predstavy, že nepriateľ je rozložený čelne, rozťahnutý do hĺbky a prichádza od severu. Domnieval sa, že zosilnený II. a VI. zbor dokázu postupujúcich Rusov zastaviť a po častiach poraziť, pričom účinnú pomoc poskytne Wittmannov jazdecký zbor. Najneskôr do 28. augusta do bojov v smere Hrubieszów zasiahne skupina arcivojvodu Jozefa Ferdinanda a dovŕši porážku nepriateľa. Auffenberg teda nepredpokladal, že by mohol byť prekvapený z východu, a to ešte so značnými silami.²⁷ Auffenbergove názory zdieľalo aj hlavné veliteľstvo a podľa toho vydalo aj svoje inštrukcie na nasledujúci deň.

Cieľom veliteľa 5. ruskej armády 26. augusta bolo so stupňovito doľava zoskupenými zbormi postupovať na západ tak, aby boli pripravené napadnúť protivníka bočne z východu. XXV. zbor mal pomôcť východnému krídlu 4. ruskej armády. XIV. zbor mal postupovať v predpokladanom smere Zamość – Krasnystaw a spolu s V. zborom vytvoriť priaznivú situáciu na bočný zásah XVII. zboru z východu, ktorý by rozhodol bitku v prospech ruskej armády. Oproti tomuto zámeru došlo v priebehu dňa k viacerým zmenám, ktoré boli vyvolané najmä tým, že gen. Plehve nebol informovaný o rozložení nepriateľa a jasnejšiu predstavu získal až v priebehu bojov 26. augusta. Na základe tejto situácie nariadil na nasledujúci deň, aby XXV. zbor podnikol protiofenzívu južným smerom a zároveň chránil úsek Zamość – Krasnystaw. V. zbor mal napadnúť východný bok rakúsko-uhorských síl, ktoré by boli v bojovom kontakte s XIX. zborom, pričom pravé krídlo V. zboru malo postupovať cez Łaszczów. XVII. zbor, ktorý bol najviac pozadu v nástupe a tvoril ľavé krídlo armády, mal usilovným pochodom dosiahnuť priestor okolo Jarczów. Zbor mal byť posilnený 7. jazdeckou divíziou.²⁸

Dňa 26. augusta došlo k prvým bojom s veľkými stratami medzi 4. rakúsko-uhorskou a 5. ruskou armádou. Na základe priebehu týchto bojov gen. Plehve získal konkrétnejšie údaje o živej sile nepriateľa. Gen. Auffenberg predpokladal i naďalej, že k podstatnej zmene v dôsledku bojov nedošlo, a napriek určitým náznakom o tom, že nepriateľ je silnejší, než sa pôvodne predpokladalo, o zmene

27 Podrobnejší rozbor pozri VOJTECHOVSKÝ, S.: c. d., s. 53 – 55, 58 – 61, 68 – 70.

28 Tamže, s. 62 – 63.

pôvodného plánu netreba uvažovať. Nebezpečenstvu hroziacemu z východu neveril. Auffenberg i Conrad považovali večer 26. augusta situáciu za takú priaznivú, že skupina arcivojvodu Jozefa Ferdinanda, pôvodne určená na posilnenie 4. armády, bola nasmerovaná na pomoc 3. armáde, ktorá sa dostala v 1. Iovskej bitke do značných ťažkostí. Až nasledujúci deň bol rozkaz zmenený a táto skupina bola podriadená opäť Auffenbergovmu veleniu. Vo svojej dispozícii vydané v nočných hodinách hlavné velenie potvrdilo túto zmenu a 4. armáde nariadilo postup a prenasledovanie nepriateľa k čiare Krasnystaw – Hrubieszów.²⁹

Veliteľstvo 4. armády hodnotiac i naďalej situáciu optimisticky vydalo príkazy, ktoré mali zaistiť úspech pôvodného zámeru – nepriateľa v okolí Tarnawky prinútiť na ústup útokom z tyla a od západu. Vychádzalo stále z predpokladu, že má do činenia s čiastočne izolovanými ruskými skupinami, a preto za najhlavnejšie považovalo dosiahnuť predpokladaný úspech čo najrýchlejšie. Vo svojom večernom rozkaze na nasledujúci deň nariadilo II. zboru a časti 10. pešej divízie zmocniť sa Zamošća a jeho okolia, pričom gros tejto divízie malo podniknúť útok do tyla nepriateľského zoskupenia pri Tarnawke a zatlačiť ho k Tomaszówu. 26. pešia divízia Landwehru mala podporovať tento útok, ako aj ľavé krídlo 39. honvédskej divízie. VI. košický zbor mal obsadiť čiaru Komarów – Tyszowce a zaistiť sa na východ. Jazdecký zbor mal vykonávať prieskum smerom na Wojsławice, Grabowiec a pokračovať v útočnej činnosti.³⁰

Nariadenia veliteľa armády smerovali k zosilneniu východnej skupiny, aby bola sebestačná pri uskutočňovaní obchvatu z východu, najmä keď nemohol počítať zatiaľ so skupinou arcivojvodu. Auffenberg v maximálnej miere posilnil prvé sledy v snahe vynútiť si vývoj udalostí podľa pôvodných úmyslov. Veliteľstvo VI. zboru obávajúc sa o svoj pravý bok protestovalo proti odveleniu jazdeckého zboru, avšak bezvýsledne.³¹ Zároveň hlásilo, že pre vyčerpanosť jednotiek nemôže začať postup predpoludním. Ako to vývoj ďalšej situácie ukázal, veliteľstvo armády nepoznalo skutočnú situáciu svojho pravého krídla. Veliteľstvo VI. zboru, obávajúc sa útoku od Tyszowiec, sa však zďaleka neusilovalo o „dôrazné prenasledovanie“, ako to malo v dispozíciách nariadené. Podľa nariadenia štábu VI. zboru 27. pešia divízia mala útočiť na Zubowice, 15. pešia divízia so zaistením od Tyszowiec na vyvýšeniny v okolí Sobólu, za podpory 27. divízie a 39. divízie mala viazať protivníka a neskôr útočiť na Tarnawku – Hutu.³² Skôr ako sa pešie divízie pravého krídla armády dostali do bojovej činnosti, bola v skorých ranných

29 CONRAD von HÖTZENDORF: c. d., s. 532, Op. Nr. 1172. Rozbor príčin a následkov týchto rozhodnutí pozri: A világháború, c. d., s. 238 – 240.

30 A világháború, c. d., s. 241.

31 Dispozícia armádneho velenia bola na veliteľstve VI. zboru prevzatá telefonicky o 22.30 hod. a písomne o hodinu neskôr (HL Budapest, VI. KK, Tagebuch, záznam z 26. 8. 1914).

32 Podrobne rozvedené A világháború, c. d., s. 244 – 245. Tiež GERBERT, K.: c. d., s. 34. HL Budapest, VI. KK, Tagebuch, záznam z 27. 8. 1914.

hodinách nedostatočne zaistená 10. jazdecká divízia pri dedine Tarnoszyn prekvapená 27. ruským peším plukom a delostreleckou batériou. Na odpor sa zmohli iba niektoré oddiely, väčšina jazdeckta sa dala na bezhlavý útok, ktorý nedokázali zastaviť ani oddiely 6. jazdeckej divízie. Panika dosiahla také rozmery, že ani po zotmení ešte veliteľia nedokázali zhromaždiť časti svojich jednotiek, ktoré sa rozprchli až po obec Rawa-Ruskaja. Po panickom úteku 10. jazdeckej divízie prakticky bez boja ustúpila aj 6. jazdecká divízia. Vzniknutá situácia v značnej miere ohrozila pravé krídlo VI. zboru, kam teraz smeroval ruský útok.³³

Po nepokojnej noci sa 15. pešia divízia pohla smerom na Przewale s cieľom obsadiť a udržať vyvýšeniny na sever od Czartowiei. Z divízneho rozkazu, ktorý dostala až okolo 10. hodiny, zistila, že sa pohla príliš skoro a postupuje izolovane, navyše v dôsledku ústupu jazdeckta nemá krytý pravý bok. Čoskoro sa dostala do paľby 10. divízie V. ruského zboru. Útok prišiel od chrbta, a tak sa celá divízia musela otočiť. Pri tomto manévri došlo k chaosu a k veľkým stratám. Zúfalú situáciu, do ktorej sa divízia dostala, odráža aj hlásenie jeho veliteľa: „*Situácia je kritická, ak nedôjde pomoc zvonka, divízia je stratená!*“³⁴ Do bojov boli postupne nasadené prakticky všetky prápory 5., 65., 60. a 66. pešieho pluku, ktoré sa bránili ruským silám rozvinutým v priestore medzi Wolka Pukarzowska a Mortynom, v ohybe riečky Huczwa a na jej pravom brehu. Pravému krídlu a stredu rakúsko-uhorskej obrany sa podarilo do večera odrážať ruské útoky, a tak sa jednotky za tmy mohli stiahnuť do Pukarzówa. Sily zaistujúce východný bok však boli rozbité alebo prinútené ustúpiť. Sústredenie 11 práporov, 7 delostreleckých batérií, časti jazdeckta a zásobovacích kolón na malom priestore v Pukarzówe mohlo byť osudné, a preto veliteľstvo nariadilo unaveným jednotkám nočný presun s cieľom prejsť na druhý breh rieky Huczwy. Chaos, ktorý sa pritom vytvoril, bol dovŕšený, keď na presunujúce sa kolóny podnikli Rusi nečakaný útok.

Veleniu sa situácia vymkla z rúk, časť jednotiek sa dala na útek, časť bojovala tam, kde ju zastihol prepad bez toho, že by mala prehľad o situácii. Tlak protivníka vynútil v ranných hodinách všeobecný chaotický ústup. 15. pešia divízia bola prakticky rozbitá, jej veliteľ spáchal samovraždu.³⁵ Podľa ruských údajov asi 4 000 mužov a 100 dôstojníkov sa dostalo do zajatia, počty padlých neboli uvedené. Celkové straty divízie sa odhadovali na 70 %, pričom prevažná časť delostrelectva, zásobovacích vozov a bojovej techniky zostala na bojisku alebo sa dostala do rúk protivníka.³⁶ Určitým šťastím pre 15. divíziu bolo, že nebola zároveň upútaná aj

33 HL Budapest, AOK, Op. Nr. 1208. Jazdecké divízie boli po tomto neúspechu posilnené pechotnými jednotkami a neskôr nasadené na ľavom krídle 3. armády.

34 Citované podľa GERBERT, K.: c. d., s. 65.

35 Pri ústupe 15. divízie na istý čas postup Rusov zastavila silná delostrelecká paľba 16. lučeneckého poľného delostreleckého pluku (HL Budapest, T. gy., 258, kr. č. 40).

36 A világháború, c. d., s. 272 – 273.

čelne, a preto mohla organizovať obranu proti bočnému útoku. Skutočnosť, že 10. ruská divízia nasadzovala svoje jednotky do boja postupne, a tak nevyužila celú svoju palebnú silu, jej umožnila organizovať aspoň čiastočný odpor. Je typické pre rakúsko-uhorské velenie, že na rozkaz veliteľa zboru vytvorené kordónne jednotky, ktoré zachytávali utekajúcich a transportovali ich do trestných táborov, sa k týmto vojakom správali priam neludsky a v táboroch boli títo nešťastníci podrobení najtvrdším trestom.³⁷

Zanedbanie prieskumu a zaistovania, zlyhanie spojenia, ústup jazdeckej divízie, ponechanie odkrytého krídla a v neposlednom rade neschopnosť velenia viedli ku katastrofe 15. pešej divízie. Pritom 27. pešia divízia sa od nej nachádzala vzdušnou čiarou iba 8 km juhozápadne, ale do bojov sa nezapojila. Ani táto divízia nemala zo začiatku prehľad o vývoji situácie. Postupovala v dvoch prúdoch. Veliteľ ľavého, silnejšieho prúdu čoskoro nariadil odpočinok, ktorý zdôvodňoval veľkou únavou vojakov a 40 % stratou mužstva z predošlého dňa. Počas tohto odpočinku dostal správu o nepriaznivej situácii 15. pešej divízie a žiadosť o jej podporu, ktorej však nevenoval patričnú pozornosť. Na pomoc zle tiesnenému susedovi vyslal iba jeden prápor s tým, aby jeho veliteľ postupoval podľa vlastného uváženia. Prápor postupoval pomaly, na bojisko došiel až za tmy a do bojov nezasiahol. Samotná divízia zaujala vyčkávacie stanovisko bez toho, že by sa pokúsila zistiť situáciu v okolí, čo sa jej v nasledujúcich hodinách vypomstilo.³⁸

39. honvédska pešia divízia tvorila ľavé krídlo VI. zboru a bola zaistovaná z ľavej strany 26. divíziou Landwehru. V priebehu dňa prakticky šablónovito pokračovala v útoku z predošlého dňa v dvoch prúdoch smerom na Tarnawatku, pričom veliteľ divízie kládol už väčší dôraz na ľavé krídlo, postupujúce pozdĺž hlavnej cesty, kde predošlý deň divíziu stihol nezdar. Pravý prúd poloblúkom cez lesy prekonal odpor slabších ruských predsunutých oddielov, avšak pravý prúd postupujúci po rovine, dokázal prekročiť Wieprz a spojiť sa s ľavým prúdom až v nočných hodinách, pretože medzitým divízia dostala rozkaz na odrazenie útoku, ktorý v dôsledku ústupu jazdectva smeroval na Tomaszów, vyčlenením niektorých jednotiek bola oslabená a nedokázala v postupe pokračovať.

V priebehu 27. augusta VI. zbor, a najmä jeho pravé krídlo prežívalo jednu zo svojich najväčších kríz. Sily protivníka sa dostali do boku a tyla 15. pešej divízie, ktorá utrpela ťažké straty, jej veľká časť bola rozdrvená.³⁹ 10. jazdecká divízia a 6. jazdecká divízia ustúpili. Susedná 27. pešia divízia a 39. honvédska pešia divízia

37 FARKAS, M.: Lemberg. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszén Galíciában. Augusztus 15-szeptember 25. Hadtörténelmi Közlemények, 28, 1981, č. 2, s. 187.

38 Podrobnejší popis v HL Budapest, T. gy., 276, kr. č. 42.

39 HL Budapest, AOK, Op. Nr. 1172. Aký morálny dôsledok mala táto porážka na vojakov tejto divízie, dokladá aj to, že pri Pukarzówe bolo postavenie ponechané bez zaistenia, vojaci sa valili do nocovacích priestorov z minulého dňa alebo spali tam, kde zastali, mužstvo bolo na smrť unavené, zväzy úplne porušené, velenie takmer prestalo fungovať, vojaci ignorovali rozkazy.

splnili úlohy len čiastočne. Obe divízie boli bojom značne opotrebované a nedokázali sa presadiť. Ani východná skupina 4. armády, ktorá mala obklúčiť a poraziť XIX. ruský zbor, túto úlohu nespĺnila. Naopak, sama sa nachádzala v nepriaznivom položení. Počas bojov sa vkladala medzi ruské jednotky, ktoré ju z troch strán tiesnili. Keby južné krídlo V. ruského zboru postupovalo energickejšie a dosiahlo Tomaszów, bol by sa VI. rakúsko-uhorský zbor ocitol priam v katastrofálnej situácii. Pred zotmením táto skupina zaujímala postavenie na kľukatej čiare od Łabunie, južne od Tarnawatky, odtiaľ na východ k Rachaniu, severovýchodne k Czartowczyku a k Mortynu, odtiaľ sa obranná čiara tiahla na juh k Pawlówke, k Majdan Gorny a pozdĺž riečky Sołokija k Uhnówu.⁴⁰

V oveľa priaznivejšom svetle sa neukazovala ani situácia v strede, kde sa do bojového virvaru stále viac zapájali jednotky IX. zboru. Podľa pôvodného zámeru 10. pešia divízia podporená 39. divíziou a 26. divíziou Landwehru mala útočiť do boku nepriateľa pri Tarnawatke. Jej útok bol však zastavený silnou delostreleckou paľbou, a pretože ju ďalšie divízie dostatočne nepodporovali, ustúpila, a tým zmarila plán obklúčenia. 26. divízia Landwehru, ktorá mala vyplniť medzeru medzi VI. zborom a 10. divíziou, dochádzala na bojisko po častiach so značným oneskorením a nasadila do boja iba časť svojich síl. Ruská 17. pešia divízia a neskôr 38. pešia divízia takmer obklúčené pri Tarnawatke, napriek tomu, že načas boli odrezané od zásobovacích oddielov a dochádzalo im strelivo, sa udatne bránili a odrazili všetky pokusy o útoky. Za tohto stavu celý ruský XIX. zbor viac-menej bojaschopný ustúpil ku Komarówu.

Úspech v tento deň dosiahol iba ľavé krídlo 4. armády, ktoré vďaka početnej prevahe prinútilo k ústupu XXV. ruský zbor za riekou Wojslawku ku Krasnystawu. Proti trom divíziám II. rakúsko-uhorského zboru a jednej brigáde 10. divízie východne od rieky Wieprz bojovala 3. ruská granátnická divízia, 46. brigáda, jeden pluk a časť jazdectva donských kozákov. Pod tlakom početne silnejšieho protivníka, granátnická divízia bola porazená a v neporiadku ustúpila.⁴¹ Čelné útvary II. rakúsko-uhorského zboru obsadili oblasť Zamośća, ale ruské jednotky kontrolovali magistrálu Tomaszów – Zamość a tak zásobovanie a odvoz ranených viazol. 24. pešia divízia, bojujúca na pravom krídle X. zboru si vynútila prechod cez potok Por a do večera sa celý zbor zariadil na obranu na severovýchodnom brehu potoka. 45. divízia Landwehru zaujala postavenie pri Michalówe. Čiastočný úspech, ktorý dosiahla 70. ruská záložná pešia divízia proti 45. divízii Landwehru,

40 Podrobnejšie situáciu v rôznych štádiách boja 27. augusta pozri: A világháború, c. d., prílohy č. 24, 25, 26. Situáciu na ruskej strane porovnaj: VOJCEHOVSKÝ, S.: c. d., prílohy – náčrt č. 5.

41 Straty tejto divízie boli neobyčajne veľké. V dňoch 26. a 27. augusta sa znížil stav jej 9. granátnického pluku asi na 400, 10. granátnického pluku na 450, 11. granátnického pluku na 2 000 a 12. granátnického pluku na 1 500 mužov. Celkový stav divízie bol po týchto bojoch asi len 4 300 vojakov.

ruské velenie nemohlo využiť pre spomínanú porážku 3. ruskej granátnickej divízie. Bola nútená ustúpiť.

Veliteľstvo 4. rakúsko-uhorskej armády iba s veľkým oneskorením sa dozvedelo o vývoji situácie v predných líniiach, navyše niektoré hlásenia boli veľmi nepresné. Letectvo hlásilo silné nepriateľské kolóny v priestore Hrubieszów smerom na Tarnoszyn, ako aj zo smeru Kryłów, Sokal' a Belz. V skutočnosti vážnejšie nebezpečenstvo hrozilo iba zo Sokaľu, odkiaľ postupoval XVII. ruský zbor. Štáb rakúsko-uhorskej armády sa nachádzal asi 40 km za VI. zborom a 50 km za II. zborom, a teda nečudo, že podrobnejší prehľad o vlastných jednotkách získaval až na sklonku dňa. Skutočnosť, že podľa nového rozkazu hlavného velenia bola skupina arcivojvodu Jozefa Ferdinanda daná k dispozícii 4. armáde a hrozivé správy leteckého prieskumu viedli k tomu, že Auffenberg vydal telegraficky a vzápätí aj písomne rozkaz na nasledujúci deň v situácii, keď prehľad o celkových pomeroch ešte mal nejasný. Podľa tohto rozkazu sa od Cheľmu – Hrubieszowa, Tyszowiec približuje proti pravému krídlu 4. armády silné nepriateľské zoskupenie. Armáda mala v priebehu dňa dosiahnuť čiaru Łaszczów – Pieniany – Grodysławice – Komarów – Zamość a ďalej k severu pozdĺž rieky Lubunky až k rieke Wieprz, aby po príchode skupiny arcivojvodu, postupujúceho cez Belz, pokračovala vo všeobecnom postupe na Cheľm, a to pravdepodobne 29. augusta. II., IX. zbor a ľavé krídlo VI. zboru mali pokračovať v útoku na túto čiaru, kým 27. a 15. divízia sa mali zaoberať na húževnatý odpor v priestore severovýchodne od Rachania a na vyvýšeninách južne od Grodysławic a Pienian. K tejto obrane pri Rzeczyci sa mala pripojiť aj 6. pochodová brigáda. Jazdecký zbor mal byť podriadený veliteľstvu VI. zboru a posilniť postavenie jeho pravého krídla, zároveň uskutočňovať prieskum na Kryłów, Sokal', Belz. Skupina arcivojvodu Jozefa Ferdinanda sa mala spojiť so XVII. zborom, zachytiť útoky smerujúce na pravé krídlo armády a vykonávať prieskum na Kryłów, Hrubieszów, Volodymyr Volynskij.⁴²

Pri porovnaní tohto rozkazu so skutočným stavom sa ukazujú viaceré odchýlky od danej situácie. Rozloženie protivníka nezodpovedá skutočnosti. VI. rakúsko-uhorský zbor bol ohrozený viac z východu než zo severu. Postup 4. armády je zatiaľ blokovaný iba XXV. a XIX. ruským zborom, ktoré z predošlých bojov už boli značne unavené a oslabené. Na pravom krídle sa úspech nepodarilo dosiahnuť. Východné krídlo VI. zboru prechádzalo zatiaľ do obrany. O osude rozvíjajúcej sa bitky začal čoraz viac rozhodovať až zásah skupiny arcivojvodu v smere Belz – Hrubieszów. Pritom zásah tejto skupiny bol vlastne náhodný, lebo najskôr bola prevelená k 3. armáde, a až potom, keď ju stihol rozkaz o podriadení 4. armáde, sa pohla vo vytyčenom smere. Vlastne iba jej meškanie umožnilo obklúčenie zatáčajúceho sa východného krídla ruských vojsk.

---

42 AUFFENBERG-KOMARÓW: c. d., s. 172 – 173.

Auffenberg sa pokúšal zachytiť nepriateľa v priestoroch Tarnawatka – Łaszczów a medzi hornou Huczowou a riečkou Sołokijou, a preto posilnil svoje krídla. Celková situácia bola oveľa nebezpečnejšia, ako to štáb 4. armády predpokladal. Ukázal to aj osud 15. pešej divízie a oboch jazdeckých divízií, o čom sa velenie dozvedelo až večer. V dôsledku týchto správ urýchlene vydalo rozkaz na posilnenie ohrozovaného pravého krídla VI. zboru 19. pešou divíziou.⁴³ V rozkaze veliteľa VI. zboru na nasledujúci deň sa priamo hovorilo o silných nepriateľských zoskupeniach a zvlášť sa zdôrazňovalo, že zbor musí udržať svoju obrannú líniu, až kým sa do bojov nezapojí skupina Jozefa Ferdinanda a XVII. zbor. 15. pešia divízia bola nabádaná, aby vydržala nepriateľský tlak a ustúpila až v krajnom prípade, pričom mala byť podporovaná 27. pešou divíziou. 39. pešia divízia sa mala presunúť za ľavé krídlo 27. pešej divízie a zapojiť sa do jej bojov.⁴⁴ Dôsledky porážky pri Pukarzówe sa odrážali aj v tomto rozkaze, ktorý nechával veliteľom divízií značnú voľnosť v konaní.

Na ruskej strane štáb 5. armády bol znepokojený ústupom XXV. a XIX. zboru a porážkou 3. granátnickej divízie. Situácia sa považovala za nebezpečnú najmä preto, že medzi 4. a 5. ruskou armádou vznikla medzera takmer jednodňového pochodu. Plehve sa po určitom váhaní rozhodol vynútiť si úspech na východnom krídle, a tak XVII. zbor mal pokračovať nasledujúci deň v pohybe na západ. Na zaistenie lepšieho súladu V., XIX. a XVII. zboru podriadiť tieto veliteľovi XVII. zboru gen. Jakovlevovi. Podľa rozkazu vydaného na 28. augusta XXV. zbor mal kryť hlavnú cestu na Krasnystaw a Chełm. Gen. Jakovlev s podriadenými zbormi mal najskôr zničiť nepriateľa v oblasti Tomaszówa a potom cez Zamość a Szczebrzeszyn zaútočiť do boku rakúsko-uhorských vojsk vŕažucich XXV. zbor. XIX. zbor mal držať svoje postavenie v Komarówe a keď to situácia umožní, prejsť do útoku smerom na Tomaszów. V. zbor mal získať oblasť v okolí Jarczówa.⁴⁵ Tento plán bol vzápätí narušený už spomenutým novým prvkom.

Gen. Plehve nevedel o nástupe skupiny arcivojvodu Jozefa Ferdinanda od Sołokije a nemal informácie ani o bojovej hodnote a sile tohto nového protivníka. Útok z pravého krídla 4. armády, reprezentovaného touto skupinou, ho prekvapil, viedol k rozhodujúcemu obratu na tomto krídle a v nasledujúcich dňoch v zásadnej miere určoval priebeh ďalších bojov. Mal principiálny vplyv aj na zmenu taktického zámeru štábu 4. armády. V tom istom čase sa centrálna útočiaca zostava 4. armády dostala do ťažkej krízy, ktorú sa jej podarilo prekonať až v čase bezprostredného útoku na Komarów. Tieto javy predurčili začiatok novej fázy bitky

43 A világháború, c. d., s. 275.

44 HL Budapest, VI. KK, Op. Nr. 96/1, Op. Nr. 96/2. HL Budapest, VI. KK, Tagebuch, záznam z 28. 8. 1914. Pozri A világháború, c. d., s. 276.

45 A világháború, c. d., s. 277. Podrobnejší rozbor zámerov ruského velenia pozri tiež VOJCECHOVSKÝ, S.: c. d., s. 74 – 77, 87 – 90.

pri Komarówe. Končí sa stretný boj, vyznačujúci sa čelnými útokmi, kombinovanými pokusmi o obchvat menších zoskupení a vedenými často naslepo, alebo proti náhodne zistenej živej sile nepriateľa a charakterizovaný tvrdošijným presadzovaním tohto zámeru bez väčšieho ohľadu na príznaky operačných úmyslov nepriateľa. Auffenberg vypracúva svoj nový plán „cannskej doktríny“, v ktorom hlavnú úlohu prisudzuje krídlam 4. armády, určeným na obchvatný manéver a v zmysle tohto zámeru ženie unavené jednotky do stále nových útokov.

* * *

„*Tento deň bol najplnší na udalosti a najťažší z osemdňovej bitky*“ – napísal o 28. auguste 1914 vo svojich spomienkach veliteľ 4. armády Moritz von Auffenberg.⁴⁶ Obe proti sebe stojace armády prežívali vážnu krízu. Centrálna skupina útočiacich síl 4. rakúsko-uhorskej armády, reprezentovaná IX. a VI. zborom v počte piatich divízií, s vypätím všetkých síl, bez zreteľnejšieho úspechu bojovala so štyrmi divíziami XIX. a V. ruského zboru a mala neúmerne vysoké straty. Niektoré jednotky VI. zboru podnikali priam samovražedné bodákové útoky bez delostreleckej a guľometnej podpory, došlo dokonca k delostreleckému ostreľovaniu vlastných jednotiek. Výrazný podiel na neúspechu tohto zle organizovaného útoku VI. zboru mal najmä nedostatočný prieskum, malý prehľad veliteľstiev o situácii nepriateľa a o rozložení vlastných síl, ako aj permanentné zlyhávanie spojenia a z toho vyplývajúca slabá súčinnosť bojujúcich jednotiek.⁴⁷

Kritický stav sa začal meniť po prekročení rieky Soľokija skupinou arcivojvodu Jozefa Ferdinanda, ktorá prekvapila a začala zatláčať tu sústredený XVII. ruský zbor. Tento prekvapivý útok a následný ústup ruského zboru, ako aj tvrdošijná obrana v strede armády, vylepšili situáciu 4. armády.⁴⁸ Napriek tejto priaznivej zmene sa však stávalo čoraz zrejmejším, že splniť pôvodný zámer hlavného velenia – útokom z juhu na sever zatlačiť a poraziť nepriateľské sily medzi Vislou a Bugom – asi nebude možné. Spor medzi hlavným velením a von Auffenbergom, ktorý uprednostňoval obchvatný manéver uskutočnený prevažne silami 4. armády, pred rozhodujúcim čelným úderom, v ktorom hlavnú úlohu mala hrať 1. armáda Viktora Dankla, sa nakoniec riešil presadením zámeru veliteľa 4. armády.

Aj tento plán obojstranného obchvatu, ktorý mali viesť skupiny arcivojvodu Jozefa Ferdinanda a arcivojvodu Petra Ferdinanda na krídlach 4. armády a mali

46 AUFFENBERG-KOMARÓW: c. d., s. 173.

47 Podrobnejšie údaje HL Budapest, VI. KK, Tagebuch I. Záznamy z 28. 8. 1914. T. gy. 268, 276, kr. č. 42. Tiež VOJCECHOVSKÝ, S.: Bitva u Tomaszówa a Komarówa. Praha 1935, s. 94 – 95; AUFFENBERG-KOMARÓW: c. d., s. 179 – 180.

48 Arcivojvodova skupina bola vytvorená rozšírením XIV. zboru a pozostávala zo zosilnenej 3. a 8. pešej divízie a 41. honvédskej pešej divízie. Zboru bola navyše priamo podriadená 2. jazdecká divízia, 14. oddiel ťažkých húfníc, 3 mostové súpravy a menšie špecializované jednotky (podrobnejšie pozri VOJCECHOVSKÝ, S.: c. d., príloha 1). Po získaní správ o situácii VI. zboru arcivojvoda nariadil svojej západnej skupine zasiahnuť v prospech zboru (príslušný rozkaz pozri A világháború, c. d., s. 300).

končiť uzavretím protivníka do klieští, však mal viaceré slabiny a niesol v sebe prvky risku. Predpokladal totiž výraznú početnú prevahu a tú v danom priestore rakúsko-uhorská armáda nemala. Otvorenou ostávala aj otázka, či unavený VI. zbor vydrží sústredený nápor ruských vojsk dovtedy, kým sa podarí pripraviť a uskutočniť obchvat. Ešte naliehavejšie rezonoval problém, či 3. rakúsko-uhorská armáda, porazená pri Lvove, bude schopná dovtedy, kým sa neprejaví účinok obchvatu, klásť aktívny odpor 3. ruskej armáde postupujúcej z východu. Náčelník generálneho štábu rakúsko-uhorskej armády Conrad vyjadril aj ďalšiu obavu: „4. armáda až príliš veľa manévruje. Chce Sedan, ale hrozí mu nebezpečenstvo, že púta na seba stále viac nepriateľských síl ešte skôr, než by dosiahol rozhodujúci výsledok.“⁴⁹ Napriek týmto otáznikom a pochybnostiam sa Auffenbergov plán stal východiskom pre operačné ciele rakúsko-uhorských síl na nasledujúce dni. Za daných okolností sa zdal najskôr zrealizovateľný a čas hral mimoriadne významnú úlohu.

V duchu svojich zámerov veliteľ 4. armády vo svojom rozkaze na 29. august nariadil pokračovať v útoku so všetkými silami, ktoré sú k dispozícii a zdôraznil, že ide „o rozhodujúcu bitku s bezohľadným nasadením posledných gulometov, jazdcov a diel.“⁵⁰ V rozkaze sa priamo nehovorí o obklúčení 5. ruskej armády z oboch strán, ale tento zámer vyplýva z určených smerov úderu.

VI. zbor pokračoval v útočnom manévri, ale veliteľ zboru Svetozar Boroevič, na rozdiel od veliteľstva armády, predpokladal možný protiútok z východu a urobil patričné opatrenia. Tým do určitej miery obmedzil aj razantnosť vlastného náporu. Navyše nedocenil únavu svojich jednotiek, čo taktiež prispelo k malej efektívnosti útoku. Ten bol na viacerých miestach odrazený, ba došlo k odkrytiu boku a zčasti aj tyla celej divízie, čo v prípade dôraznejšieho ruského protiútok mohlo viesť k ďalekosiahlym následkom. Ruské velenie však nemalo dostatočný prehľad o vzniknutej situácii a spoliehalo sa predovšetkým na svoje delostrelectvo a tak VI. zbor udržal svoje pozície. Vo večerných hodinách veliteľstvo zboru získalo informácie o tom, že ruské jednotky sa začínajú sťahovať na celej frontovej čiare zboru.⁵¹

Aj keď obchvatné manévry nesplnili všetky očakávania generálneho štábu, pretrvával optimizmus v konečný úspech akcie. Bol však premiešaný s nervozitou, ktorá pramenila najmä z nepriaznivého vývoja situácie u 3. armády, kde sa schylovalo k porážke. Prílišné nadšenie nevyvolali ani správy, ktoré prišli z nemeckého generálneho štábu v súvislosti s nemeckým víťazstvom pri Tannenbergu. Plánované presuny nemeckých vojsk po tomto víťazstve totiž naznačovali, že napriek

49 CONRAD von HÖTZENDORF: c. d., s. 581.

50 AUFFENBERG-KOMARÓW: c. d., s. 198. Tiež AUFFENBERG-KOMARÓW: Aus Österreichs Höhe und Niedergang. Wien, b. r. v., príloha 5, s. 514.

51 Podrobnejšie k bojom VI. Zboru: HL Budapest, VI. KK, Op. Nr. 97/16; VI. KK, Tagebuch I., Záznamy z 29. 8. 1914. GERBERT, K.: c. d., s. 25. A világháború, c. d., s. 318.

pôvodným sľubom Nemci upredenostnia vytlačenie Rusov z Východného Pruska pred poskytnutím výraznejšej pomoci svojmu spojencovi v Haliči.⁵²

Na základe večerného vyhodnotenia situácie štáb 4. armády vydal aj nasledujúci deň rozkaz pokračovať v útočnom boji s dôrazom na obchvatný manéver krídiel.⁵³ V VI. zbere došlo k určitému preskupeniu. Borojevič sa usiloval o účelné rozptýlenie jednotiek, ktoré sa grupovali okolo Rachanie, nedostatok informácií však zapríčinil, že sa prekrížili smery útočných pásiem, čo sa neskôr vypomstilo. Obranná línia zboru sa rozbiehala vejárovito, ale neočakávaný ranný útok V. ruského zboru spôsobil značné straty najmä 67. prešovskému pluku, ktorý podporovali 34. košický a 85. peší pluk.⁵⁴ Vcelku zbor svoju dlhodobú úlohu – zadržať tlak nastupujúcich ruských síl v strede obrany 4. armády a pripraviť tak podmienky na obchvat krídlam, splnil. Manévre krídiel 4. armády už v tomto čase hrozili obklúčením troch ruských zborov. Preto veliteľ ruskej armády Wenzel Plehve siahol k vopred vyžiadanému kroku, t. j. k ústupu 5. ruskej armády a k vyrovnaniu jej predných línií s líniou 4. ruskej armády.⁵⁵

Po porážke 3. rakúsko-uhorskej armády pri Gnilej Lipe hlavné velenie dúfalo, že Lvov sa podarí udržať za predpokladu rýchleho víťazstva 4. armády pri Komarówe, ktorá potom zmenením smeru svojho útoku odbremení 3. armádu gen. Rudolfa Brudermanna. Situácia sa však ukázala zložitejšou najmä po tom, keď obchvatný manéver krídiel 4. armády sa začal spomaľovať. Naliehanie hlavného štábu nútili Auffenberga, aby hnal svoje divízie vpred a čo najrýchlejšie dosiahol citeľný úspech. V priebehu 31. augusta dostal niekoľko urgencií na urýchléné ukončenie útočnej akcie, ktoré navyše boli motivované aj obavami vlastného prieskumu. Tie potvrdzovali presun určitých ruských síl do tyla 4. armády. Auffenberg však týmto správam nevenoval zvláštnu pozornosť a naďalej sa usiloval, podľa svojho pôvodného plánu, ukončením obchvatného manévru zlikvidovať južne vysunuté divízie ruskej 5. armády. A tak posúval na sever obchvatné krídla bez ohľadu na nebezpečenstvo, ktoré hrozilo tylu skupiny Jozefa Ferdinanda.⁵⁶

Základný predpoklad úspešného ukočenia obchvatného menévru na ľavom krídle sa skupine arcivojvodu Petra Ferdinanda nezdaril. Gen. Plehve, aby definitívne zastavil toto útočné krídlo, nasadil sem 1. a 5. kozácku divíziu. Keď Peter

52 Reakciu Conrada pozri: CONRAD von HÖTZENDORF: c. d., s. 573 – 574.

53 Podrobnejšie k činnosti ruskej armády a Juhozápadného frontu pozri: Strategičeskij očerk vojny 1914 – 1918 gg. Zv. I., Moskva 1920; Istorija pervoj mirovoj vojny 1914 – 1918 v dvuch tomach. Zv. I., Moskva 1975; ROSTUNOV, I. I.: Russkij front pervoj mirovoj vojny. Moskva 1976; GOLOVIN: Haličská bitva, b. r. v.; DANILOFF, J.: Russland im Weltkrieg 1914 – 1918. Jena 1925; Österreich – Ungars letzter Krieg (ÖULK). Zv. I. Wien 1930; STROKOV, A. A.: Vooružennye sily i vojennoje isskustvo v pervoj mirovoj vojne. Moskva 1974; VOJCECHOVSKÝ, S.: c. d.; GALÁNTAI, J.: Az első világháború. Budapest 1980 a d.

54 A világháború, c. d., s. 336 – 340.

55 Strategičeskij očerk..., c. d., s. 158. Tiež ROSTUNOV, I. I.: c. d., s. 136.

56 AUFFENBERG-KOMARÓW: c. d., s. 310.

Ferdinand dostal správu, že do jeho tyla smeruje niekoľko jazdeckých zoskupení, vydal rozkaz na ústup na čiaru Jarosławice – Wolica – Śniatycka. Tým uvoľnil únikovú cestu pre obklúčené ruské sily zo severu a severozápadu a zasadil rozhodujúcu ranu Auffenbergovým optimistickým plánom.⁵⁷

Ani skupina arcivojvodu Jozefa Ferdinanda, v kritickej chvíli oslabená o niektoré jednotky, vyčlenené za účelom odrazenia eventuálneho neočakávaného úderu od Mosty Wielkie, nedokázala bezozvyšku splniť úlohu, ktorú hlavné velenie od nej očakávalo. Húževnatý ruský odpor spomalil až zastavil jej postup a nádeje na uzavretie klieští sa rozplynuli.⁵⁸ Zlyhanie útoku krídiel 4. armády viedlo v konečnom dôsledku aj k zarazeniu tak vehementne presadzovaného obchvatného manévru, plánovaného obklúčenia a drvivej porážky v tomto priestore sa nachádzajúcich ruských divízií. Na tejto situácii v zásadnej miere nemenil ani útok stredných zostáv 4. armády, ktorý sa začal v skorých ranných hodinách a smeroval na Komarów.

VI. zbor útočil z juhu severným smerom, pričom ťažisko bolo sústredené na 15. pešiu divíziu a skupinu plk. Karla Bardolffa. Sporadické ruské protiútoky však sťažovali postup. Štáb armády veril, že časť svojich síl už 1. septembra bude môcť využiť na podporu 3. armády, v skutočnosti však potreboval všetky sily na to, aby ruský odpor prerazil. Po nočnom ostreľovaní vybrané jednotky VI. a IX. zboru začali útok na Komarów. Ako prvá prerazila ruskú obranu skupina plk. Bardolffa v priestore južne od mesta.⁵⁹ Tieto jednotky museli potom už prekonávať iba slabý odpor a do Komarówa vstúpili takmer bez boja. Väčšina ruských oddielov vyprázdnila mesto ešte v noci, zanechali tu však veľkú časť svojich zásob a do rúk postupujúcich rakúsko-uhorských oddielov padlo aj veľa zajatcov.⁶⁰ Po obsadení Komarówa divízie VI. zboru pokračovali v útočnej činnosti a k večeru dosiahli líniu Kraczów – Czartowczyk – Czartowiec.⁶¹

Posledné dva dni bojov v bitke pri Komarówe centrálné zbory pokračovali v zbiehavom útoku na Tyszowce medzi Komarówom a riekou Huszwou a západne od rieky zatlačili zadné zabezpečenie ustupujúceho V. a XIX. ruského zboru. Skupina arcivojvodu Petra Ferdinanda tiež prešla do útoku zo severotápadu na

57 Auffenbergova reakcia na správu o ústupovom manévri arcivojvodu bola mimoriadne prudká a plná rozhorčenia. O bezprostrednom dojme tejto správy píše: „*Strasné sklamanie! Bezmocné záchvaty zlosti! Najkrajšie ovocie víťazstva zničené! – skrz velenie!*“ (AUFFENBERG-KOMARÓW: Aus Österreich Höhe..., c. d., s. 314). Veliteľ 4. armády po doručení tejto správy síce vydal rozkaz, aby skupina ešte v ten istý deň zaujala opäť postavenie, z ktorého ustúpila, rozkaz bol však už nesplniteľný.

58 HL Budapest, AOK, Op-Nr. 1343.

59 Za tento čin dostal veliteľ 29. pešej brigády plk. Bardolff, ako jediný účastník bitky pri Komarówe, Rad Márie Terézie.

60 HL Budapest, T. gy. 268, kr. č. 42; CZIGLER, T.: A komaróvi csata 1914. VIII. 25. IX. 2.-ig. Tiež AUFFENBERG-KOMARÓW: Aus Österreich-Ungarns Teilnahme..., c. d., s. 233.

61 HL Budapest, VI. KK, Tagebuch I., záznamy z 1. 9. 1914.

Dub a Tyszowce. Skupina arcivojvodu Jozefa Ferdinanda pokračovala v postupe na sever od Uhnówa a severozápadne od Belzu smerom na Tyszowce a Hrubieszów. Takto sa útočný oblúk 4. armády zužoval okolo Tyszowiec. Čas na ukončenie obchvatného manévru však bol už premeškaný. XIX. ruský zbor ustúpil do Grabowie, V. pozdĺž Huczwy na Hrubieszów a XVII. ustupoval cez Krylów na Volodymyr – Volynskij. XXV. zbor ustúpil na čiaru Rejowiec – Wierzchowina a zariadovav sa obranu smerom k Cheľmu.⁶² Vytvorila sa svojská situácia, keď sa rakúsko-uhorské armádne velenie snažilo obklúčiť priestor, z ktorého hlavné ruské sily už ustúpili a kde sa zdržiavali iba jednotky zaisťujúce ústup. Rusom sa podarilo s veľkými stratami včas odpútať a zčasti si zachovať voľnosť ústupového manévru. Tento ústup bol miestami taký rýchly, že na niektorých úsekoch frontu rakúsko-uhorské jednotky stratili kontakt s nepriateľom.

V tejto situácii štáb armády monarchie došiel k záveru, že v dôsledku predchádzajúceho ústupu arcivojvodu Petra Ferdinanda na pôvodne plánovaný obchvat už nie sú predpoklady a Conrad sa rozhodol zastaviť postup 4. armády. Zároveň nariadil preskupiť ju tak, aby bola čelom sformovaná na čiare Uhnów – Belzec a útokom na Lvov bola pripravená podporiť obranné boje zle tiesnenej 3. armády. Oproti 5. ruskej armáde má Auffenberg ponechať len toľko síl, aby u protivníka vznikol dojem dôrazného prenasledovania. Vo svojom rozkaze hlavné velenie zdôraznilo, že najdôležitejšou úlohou 4. armády je začať novú operáciu s čo možno najväčším sústredením síl.⁶³

Toto rozhodnutie hlavného stanu bolo urýchlené viacerými skutočnosťami, medzi ktorými porážka 3. armády, strata Lvova a z toho vyplývajúce konzekvencie hrali rozhodujúcu úlohu. Na pomoc nemeckého spojenca sa nedalo spoliehať, monarchia musela svoju situáciu na Severovýchodnom fronte riešiť zatiaľ vlastnými silami. A to v podmienkach, keď ruským silám pribúdali posily a Conrad vyčerpal aj posledné zálohy.⁶⁴ Navyše morálny stav rakúsko-uhorského vojska sa citeľne zhoršil, väčšina jednotiek mala neúmerne vysoké straty, velenie zápasilo s nedostatkami v zásobovaní, vysilujúce boja a namáhavé pochody znižovali bojaschopnosť mužstva.

V tejto situácii hlavné velenie prijalo síce riskantnú, ale v podstate jedinú možnú alternatívu. Vydalo rozkaz na preskupenie 4. armády, otočilo jej čelo o 180 stupňov a nasadilo ju na podporu porazenej a ustupujúcej 3. armády, aby zaúto-

62 Podrobnejšie porovnaj mapky a náčrty In: Ö, mapová príloha 11, náčrt č. 3; AUFFENBERG-KOMARÓW: c. d., s. 243; VOJCECHOVSKÝ, S.: c. d., náčrt č. 9.

63 Tamže. Pozri tiež CONRAD von HÖTZENDORF: c. d., s. 609 – 610.

64 Conrad 1. septembra posla telegram nemeckému generálnemu štábu, v ktorom hodnotí stav rakúsko-uhorských síl na Seveovýchodnom fronte, poukazuje na nepriaznivú situáciu pri Lvove a žiada urýchlene vyslať aspoň dve nemecké divízie smerom k Przemyslu. Nemecké velenie však uprednostnilo svoje vlastné plány. Nezapôsobila ani prosba hlavného veliteľa rakúsko-uhorských vojsk arcivojvodu Fridricha z 2. septembra adresovaná cisárovi Viliamovi.

čila do boku ju prenasledujúcej 3. ruskej armády. Tým bitka pri Komarówe definitívne skončila.

* * *

Význam bitky pri Komarówe velenie 4. armády aj generálny štáb rakúsko-uhorskej armády v značnej miere precenili, aj keď v tom určitú úlohu hrala aj nevyhnutná propaganda, ktorá nebola cudzia žiadnej z účastnených strán na vojne. Už v rozkaze vydanom 2. septembra 1914 hlavné velenie armády napísalo: „4. armáda si svojimi svetlými činmi vyslúžila najväčšie uznanie a vďaku vlasti.“⁶⁵ V úradnom bulletine, vydávanom armádnym veliteľstvom sa uvádzalo, že v priestore Zamość – Tyszowce Auffenbergova armáda dosiahla úplné víťazstvo, ukoristila 160 diel a vzala do zajatia veľké masy zajatcov. Rusi ustupujú za Bug.⁶⁶ Na inom mieste zástupca náčelníka hlavného štábu zvýraznil, že 4. armáda dosiahla „definitívne víťazstvo“ a získala množstvo vojenského materiálu, techniky, zajatcov.⁶⁷ V podobnom, ale ešte oslavnejšom duchu reagovala aj domáca tlač.

V súvislosti s komarówským úspechom vznikali ďalekosiahle úvahy a závery aj v oblasti diplomacie a štátnej politiky. Vojenské kruhy hodnotili výsledky komarówskej bitky najmä v súvislosti s domnelým dlhodobým ochromením činnosti 5. ruskej armády a s osudom východného krídla Severozápadného frontu, najmä jej 3. armády. Ďalší vývoj však tieto predčasné optimistické hodnotenia nepotvrdil. Už nasledujúce týždne ukázali, že bitka pri Komarówe v podstatnej miere neovplyvnila vývoj vojnových udalostí na Severovýchodnom fronte a nemala zásadný dosah na strategický zámer ruského hlavného velenia.

Základnú úlohu, zvýraznenú v rozkaze č. 1117 pre 4. armádu z 24. augusta, t. j. spolu s 1. armádou „*medzi Chetmom a Vislou sa nachádzajúcemu nepriateľovi spôsobiť rozhodujúcu porážku*“⁶⁸ sa splniť nepodarilo, aj keď Auffenberg a ním informovaný hlavný štáb boli presvedčení o opaku. Zlyhanie obchvatného manévru umožnilo ohrozeným ruským silám ustúpiť podľa vopred pripraveného plánu, pričom tento ústup účinne kryli zadné voje. Podrobnejší rozbor vzniknutej situácie dokonca naznačuje, že definitívny rozkaz o ústupe 5. ruskej armády bol do určitej miery aj dielom zlyhania spojenia a nedostatočnej informovanosti veliteľa armády o pravom stave vecí. Nepriaznivá situácia ruskej armády z dopoludnia 31. augusta sa do večerných hodín výrazne zmenila, o čom sa gen. Plehve dozvedel až po rozoslaní rozkazu o ústupe. V dôsledku nedostatočnej organizácie a únavy vojsk 4. rakúsko-uhorskej armády prenasledovanie ruskej armády bolo nedôrazné a dotyk s ustupujúcimi ruskými líniami na mnohých miestach bol stratený. To umožnilo protivníkovi zachovať si pri ústupe voľnosť manévru.

65 Citované podľa A világháború..., c. d., s. 123.

66 Vezérkari és egyéb hivatalos jelentések a világháborúról. Zv. II. Budapest 1915, s. 155.

67 Tamže.

68 HL Budapest, AOK, Op. Nr. 1117. Tiež CONRAD von HÖTZENDORF: c. d., s. 506.

5. ruská armáda bola teda prinútená na ústup, mala značné straty, bola čiastočne otrášená, ale nebola porazená v takej miere, ako si to vysvetľovali rakúsko-uhorské politické i vojenské kruhy. Išlo skôr o čiastočné víťazstvo taktického charakteru. Bojaschopnosť 5. ruskej armády nebola v zásadnej miere narušená a veľmi rýchlo sa skonsolidovala. Ako to ďalší vývoj ukázal, konečný výsledok zo strategického hľadiska nebol pre ďalší priebeh bojov určujúci.

Pri ústupe za riekou San, po zosilnení ruskej ofenzívy v priebehu septembra, kde 5. ruská armáda plnou mierou zasiahla, mení svoje názory na hodnotenie bitky pri Komarówe aj hlavné velenie rakúsko-uhorskej armády. Dochádza dokonca k záveru, že optimistické správy von Auffenberga boli jednou z hlavných príčin nesprávnych rozhodnutí hlavného velenia pre ďalšie obdobie. Toto prehodnotenie malo svoj dopad aj na samotného Auffenberga, ktorý bol odvolaný z funkcie veliteľa 4. armády a 1. októbra ju odovzdal arcivojvodovi Jozefovi Ferdinandovi.⁶⁹

Napriek vyššie uvedeným záverom a konštatovaniam zostáva nezmeniteľným faktom, že bitka pri Komarówe, čo do celkového rozsahu, nasadených jednotiek a počtu padlých, patrila medzi najväčšie a najtvrdšie bitky v dovtedajších dejinách rakúsko-uhorskej armády. Zo strany monarchie bolo do nej nasadených okolo 220-tisíc mužov oproti asi 200-tisíc mužom ruskej armády. Auffenbergova armáda začala komarówsku operáciu so 156 pešími prápormi, 92 jazdeckými stotínami a 474 delostreleckými batériami. Tieto čísla sa k dátumu bezprostredného boja o Komarów rozrástli na 175 peších práporov, 262 gulometov a 526 delostreleckých batérií. V dôsledku odvelenia 10. pešej divízie poklesol iba počet jazdeckých stotín na 73. Ak do súčtov nezapočítame XXV. zbor, posilnený divíziou donských kozákov, ktorý bol rozložený pri Krasnystawe a mal 40 peších práporov, 33 jazdeckých stotín a 145 delostreleckých batérií, z ruskej strany sa bitky pri Komarówe zúčastnilo 120 peších práporov, 69 jazdeckých stotín a bolo nasadených 420 delostreleckých batérií a 220 gulometov.⁷⁰

Podľa údajov prevzatých od ruského vojenského historika Bjelova, ruská armáda tu mala straty na ľuďoch (mŕtvi a ranení) do 30-tisíc mužov a asi 10-tisíc vojakov padlo do zajatia.⁷¹ Podľa neskorších prepočtov 4. rakúsko-uhorská armáda v tejto bitke prišla asi o 20 % svojho stavu a stratila približne 40-tisíc mužov. Košický VI. zbor patrila medzi tie zbory, ktoré utrpeli najväčšie straty na ľudských životoch.

69 Arcivojvoda Fridrich v zdôvodnení Auffenbergovho odvolania okrem iného píše, že tento víťazstvo pri Komarówe „...prehnaným spôsobom vynášal a tým spôsobil, že najväčšia časť 4. armády bola začlenená do bojov o Lvov. V skutočnosti sa však ukázalo, že víťazstvo pri Komarówe predsa len nebolo také úplné, že by bolo porazeným ruským vojskám znemožnilo opäť sa vrátiť do boja, následkom čoho sa potom 4. armáda dostala do veľmi ťažkej situácie.“ (Citované podľa KUNZ, J.: Sláva a pád generála Auffenberga. Praha 1930, s. 133). Pri rozhodovaní odstrániť Auffenberga z čela 4. armády však hrali úlohu aj iné, predovšetkým osobné dôvody, najmä jeho napätý vzťah s arcivojvodom Petrom Ferdinandom.

70 A világháború..., c. d., s. 127.

71 Tamže.

Podľa štatistiky vyhotovenej 4. septembra prišiel o 15-tisíc mužov. To aj po odpočítaní tých, ktorí sa od svojich jednotiek vzdialili z dôvodu choroby a pod., značne prevyšuje priemernú 20 %-nú stratu celej armády.⁷² Veľký podiel na týchto stratách mala porážka 27. pešej divízie pri Rachanie a rozbitie 15. pešej divízie pri Pukarzówe, ako aj skutočnosť, že VI. zbor počas celého priebehu bojov útočil čelne a bol vystavený mimoriadne silnej delostreleckej paľbe protivníka. Aj počet padlých aktívnych dôstojníkov bol najvyšší práve v tomto zbore. Medzi pätnástimi pešími plukmi, ktoré v tejto bitke stratili viac než tisíc mužov, boli aj dva pluky doplňované z územia Slovenska, a to 9. košický honvédskejší peší pluk a 34. košický peší pluk.⁷³

Bitka pri Komarówe veľmi názorne a bolestne ukázala aj chyby velenia i celého vojenského aparátu monarchie. Ich nedostatočnú pripravenosť na vojnový konflikt a prvky zastaralého, schematickeho vojenského myslenia.

Už prvé bojové kontakty naznačili nedostatočnosť a podcenenie prieskumu, zlyhanie spojenia a v súvislosti s tým aj nedostatočný prehľad vyšších veliteľstiev o situácii nepriateľa, a často aj o situácii vlastných jednotiek. Letecký prieskum bol iba v plienkach a rakúsko-uhorské jazdectvo sa nedokázalo dostať za chrbát predsunutých ruských jednotiek vytvárajúcich clonu, aby získalo presnejšie údaje. Tak sa stalo, že sila ruskej ofenzívy z východu bola pre hlavné veliteľstvo v značnej miere prekvapením, podobne ako pre Auffenberga manéver 5. ruskej armády z východného smeru. Vyhodnocovanie správ hraničilo často s diletantstvom a prieskum bojom svoju funkciu plnil iba málokedy. Od začiatku sa ukazovala lepšia taktická vyspelosť a pripravenosť ruského delostrelectva a jeho technická prevaha. Kvalita ruského delostrelectva, jeho správne použitie, pripravenosť delostrelcov a ich súčinnosť s pechotou vo viacerých prípadoch rozhodli o výsledku stretného boja.⁷⁴ Zastaraný, atakový spôsob boja rakúsko-uhorského jazdectva, nevyvíčeného a nevyzbrojeného pre boj pechoty, viedol nielen k neúmerne veľkým a zbytočným stratám, ale aj k častej panike, ktorá pri ústupe strhávala aj pechotu.⁷⁵

Už v čase nástupu na front sa prejavovali ťažkosti so zásobovaním a tie sa v priebehu bojov a dlhých presunov ešte prehľbovali. Citelným nedostatkom bola slabá súčinnosť jednotiek a jednotlivých druhov zbraní, ako aj preťaženosť útvarov tréni, ktoré brzdili rýchle napredovanie. Na priebeh bojov negatívne pôso-

72 Tamže, s. 126.

73 PICHLÍK, K. – VÁVRA, V. – KŘÍŽEK, J.: Červenobílá a rudá. Praha 1967, s. 24.

74 Napríklad v stretnom boji medzi XIX. ruským a VI. rakúsko-uhorským zborom v dňoch 26 a 27. augusta podpora delostrelectva a účinok delostreleckej paľby boli také značné, že 39. honvédska pešia divízia mala podľa niektorých hlásení až 50%-né straty. Celá jedna brigáda 10. rakúsko-uhorskej divízie bola prinútená na ústup v dôsledku presnej a ničivej paľby ruského delostrelectva.

75 Rakúsko-uhorské velenie čoskoro prehodnotilo skúsenosti z bojov jazdectva a vydalo pomocný materiál, ktorý mal zmeniť spôsob výcviku jazdectva (HL Budapest, HM, Eln. 20228/1914).

bila aj neskúsenosť, učebnicový spôsob vedenia boja zo strany nižších veliteľov.⁷⁶ Velenie, v snahe získať prevahu a čo najrýchlejšie dosiahnuť úspech, vyčerpávalo jednotky do krajnosti a tým znižovalo ich bojaskopnosť. Od začiatku nasaďovalo do bojov aj zálohy, ktoré potom v kritických chvíľach chýbali. Pritom si treba uvedomiť, že v dôsledku nedostatočných záloh hlavné velenie do prvých línií posielalo aj málo vycvičené domobranecké jednotky a pochodové brigády, čo zvyšovalo straty na ľudských životoch a počty zajatcov.⁷⁷

Niekoľkodňové ťažké boje pod účinkom silnej nepriateľskej paľby a bez citelnejšieho úspechu, pri veľkých stratách na životoch a veľkom vypätí síl nemohli zostať bez účinku na bojaskopnosť vojsk v prvých líniách a na ich bojovú morálku. Ak zoberieme do úvahy, že veľkú časť jednotiek tvorili vojaci slovanského pôvodu, Česi, Slováci, čiastočne Ukrajinci a Poliaci, u ktorých myšlienka slovanskej vzájomnosti a proruské sympatie neboli často výnimkou, otázka morálneho stavu mužstva sa dostáva do iného svetla, než ako o tom písala uhorská a rakúska tlač.

Tieto i ďalšie nedostatky, prejavujúce sa niekedy veľmi výrazne už v počiatkovej fáze sledovanej bitky, boli znásobené omylmi a chybami hlavného velenia, ktoré k vedeniu boja pristupovalo dogmaticky, snažiac sa o realizáciu dobových teoretických schém a postupov často bez dostatočného zhodnotenia daného stavu, situácie protivníka a vlastných možností. Preceňovanie týchto možností a podceňovanie nepriateľa, vynášanie výhradne vojenských faktorov na úkor ekonomických a morálnych faktorov, prezieravý pohľad na masy vojakov a z toho vyplývajúce konzekvencie, prenechávanie až prílišnej voľnosti v rozhodovaní podveliteľom na jednej strane a malá variabilnosť vo vojenskom myslení na strane druhej a pod., to boli momenty, ktoré charakterizovali prístup generálneho štábu armády k armáde. Tieto črty sa prejavili už v bitke pri Komarówe a nevešteli veľa dobrého pre budúcnosť.

(1992)

⁷⁶ HL Budapest, T. gy., 268, kr. č. 42.

⁷⁷ Koncom augusta pri 4. armáde bolo okolo 30-tisíc takýchto nedostatočne vycvičených mužov (JULIER, F.: 1914 – 1918. A világháború magyar szemmel. Budapest 1933, s. 39).

ZÁVER

Prvé bojové strety na severovýchodnom fronte, ktoré vyústili do bitky pri Krašniku a do bitky pri Komarówe, boli iba ouvertúrou ďalších ničivých bojov, na ktorých sa v uniformách cisársko-kráľovskej armády zúčastnili aj Slováci. Zároveň boli súčasťou jednej z najkrvavejších drám vo vývoji európskej spoločnosti. Drámy, ktorú jej súčasník, básnik a dramatik Pavol Országh Hviezdoslav vo svojich *Krvavých sonetoch*, vyjadriac cítenie svojich spoluobčanov, vyobrazil ako obľudné zlo. Zlo, ktoré

„...ako krútnava
sa vrtí, gúľa-váľa, rozohnaná
plutvami trepe jakby leviatana,
a v bezdný hrtan s chvatom strháva,
požiera, nenásytná, hltavá,
tak ľudské životy, jak ľudské mania,
vždy tlamu dokorán ni Sitna brána;
a trosky sú, čo na breh vydáva...“

Prvá svetová vojna definitívne skoncovala s „idylou starých zašlých čias“ a vo všetkých sférach spoločenského života začala novú epochu, formálne len nedávno začatého 20. storočia. Zanechala po sebe milióny ľudských obetí, zničené materiálne hodnoty, rozvrátené hospodárstvo bojujúcich štátov, rumoviská, devastáciu duševných hodnôt, smútok a často aj beznádej. Vojensky rozpínavý Berlín, bohémsky Paríž „belle epoque“, v rytme valčíka tancujúca Viedeň, vnútornými vášňami rozjatrené mesto „cára všetkých Slovanov“ Sankt Peterburg, viktoriánsky, superlatívmi sa pyšníci Londýn i cigánskou hudbou preslávená Budapešť vstúpili do nového koryta dejinných súvislostí. Vojna v zásadnej miere zmenila mapu Európy a priniesla dramatickú premenu svetového mocenského usporiadania. Starý kontinent stratil svoju výlučnosť a na šachovnici politických a hospodárskych rozhodnutí čoraz výraznejšiu úlohu začínala hrať Severná Amerika. Tri európske mocnosti Nemecko, Rakúsko-Uhorsko a Rusko sa ocitli v troskách, Turecko definitívne stratilo svoje už predtým upadajúce postavenie na Balkáne a na Strednom východe, zároveň však v nebývalej miere vzrástol celosvetový význam a sila Spojených štátov amerických. Samotná mnohonárodnostná Rakúsko-uhorská monarchia, ktorá sa už v predvojnovom období borila okrem iného aj s nevyriešenou, stále sa prehľbujúcou otázkou oprávnených požiadaviek utláčaných národov, prestala existovať a na jej troskách vznikli nové štáty. Vytvorením česko-slovenského štátu na demokratických základoch Slovensko a Slováci vstúpili do novej éry vývoja svojich dejín.

SUMMARY

The presented monograph is an anthology of case-studies dealing with various aspects of military history of Slovakia starting with the antecedences of the 1848 revolution and continuing till the early beginnings of World War I. The texts are selected and arranged in chronological order. This mentioned period represents an era of crucial importance for the development of national consciousness of the Slovak nation. During that time, many revolutionary changes of social order took place in Hungarian Kingdom; decisive political struggles about the form of modernization were fought, the social structure and spiritual fundament changed radically, national contradictions among the nations living in the kingdom were more and more evident, the oppressive policy of Magyar elites towards other nations and nationalities strengthened. In consequence, the Slovak political representatives were pushed into a defensive position and they set as their primary goal the safeguarding of the Slovak national existence.

The publication is divided into four parts: introduction, two basic chapters ordered chronologically and conclusion. In the first chapter titled *Approaching the World War*, I pay attention to the year of revolution, 1848, which represented a major turning point in the transition from feudalism to the capitalism and which deeply influenced the process of bourgeois transformation of the majority of European states. Further, it was for the first time in modern history of the Slovak nation, that an independent armed action of the Slovaks took place – the so-called September Uprising in 1848. In this chapter, the issues connected with the armed action of the Slovak volunteers in September 1848 serve as a background for a complex military historical analysis of that time. The Austro-Prussian War fought in 1866 that culminated in the defeat of Austrian army in the Battle of Königgrätz (Hradec Králové), brought a correction of great power ambitions of the Habsburg Empire, it further led to a revision of its foreign policy and caused inner political turbulences, leading to the Austro-Hungarian (Magyar) constitutional settlement in 1867. Last but not least, a reform of Austro-Hungarian army was initiated. In the second chapter, I consider the course of the mentioned war and its consequences, paying attention to the participation of Slovaks in the military formations of the Monarchy. The next three studies in this chapter seek to illustrate the system of resurrection of the Austro-Hungarian army and the organizational development of the infantry and cavalry units specifically considering the effects of those issues on Slovakia and the role of Slovaks in the frames of the Habsburg army and the units referred to. It is worth a mention that this is the first comprehensive attempt in Slovak historiography to reflect the above-mentioned issues. The studies are supplemented by tables and schemes and they are followed

by an analysis of the nationality issue in the army – both the Habsburg and the Honvéd army – as well as the reactions of the Slovak policy to the mentioned questions in the last decades before World War I. Another chapter is dealing with the military and diplomatic background of events that followed after the Assassination of Archduke Franz Ferdinand of Austria in Sarajevo and which culminated in the World War I. The final study of this chapter is dealing with military plans of the Austro-Hungarian monarchy in the eve of the outbreak of World War I, taking into account their connection with the military plans of the general staff of the German army.

The second part of this book is titled *Slovaks in the Great War* and is subdivided into three chapters, each of them monitoring the first stage of military actions in the north-eastern front, where numerous Slovak soldiers incorporated to the V. battalion of Bratislava and VI. battalion of Košice took part. In the first chapter I focus on the prelude of the Austro-Hungarian military formations operations in the north-eastern front during August 1914, which later resulted in most determined fights in the initial phase of World War I. In the following study, I consider the most extensive military operation of the Austro-Hungarian army in the north-eastern front – the Battle of Krašník. My last study is dealing with the Battle of Komarów, in the Russian literature better known as the Battle of Tomaszów. In both battles, many soldiers coming from Slovakia lost their lives. In addition to a detailed description of the course of these battles and the whole military situation, I pay attention to some controversial decisions taken by the high command of the Austro-Hungarian army, resulting from frictions and discrepancies between the German and Austro-Hungarian military command. These decisions caused setbacks of particular military operations.

World War I and its consequences changed the political map of Europe and brought a dramatic change in the balance of power. The multinational Habsburg monarchy, which long before the outbreak of the Great War wasn't able to respond and satisfy the demands (political, lingual, cultural etc.) of oppressed nations, ceased to exist. On its ruins, new state raised. By the establishment of the Czecho-Slovak state on democratic principles, Slovakia and the Slovaks entered a new historical era.

MENNÝ REGISTER

A

Abbafy, Leopold Branko 34, 37
 Achilles 22
 Albrecht, pruský princ (pluk) 27
 Albrecht, arcivojvoda 45, 51
 Andrásy, Július 176, 177
 Apponyi, Albert 139, 145, 176, 178
 Auffenberg, Moritz 158, 218, 221, 239,
 251, 252, 256, 257, 261 – 270

B

Babó, M. 143
 Bádenský, Ludovít (pluk) 25
 Bakulíny, Michal 54
 Bardolff, Karl 266
 Batthyány, Ludovít 31
 Batthyány, Teodor 146, 147
 Benedek, Ludovít 45, 47 – 51
 Benický, Ludovít 24
 Berchtold, Leopold 180, 181, 183, 186 –
 190, 194, 195, 197, 215
 Bethmann-Hollweg, Theobald 185
 Biliński, Leon 186
 Bismarck, Otto 42, 43, 56
 Bittenfeld, Herwarth 46
 Bjelov 269
 Blaho, Pavol 157
 Bloudek, Bedřich 18, 34, 36, 37
 Bonkovski (Bakowski), Karol 34
 Bórik, Karol 21, 34, 37
 Boroević, Svetozar 264, 265
 Bosse 55
 Bozóky, A. 144
 Böhm-Ermolli, Eduard 217
 Brudermann, Rudolf 217, 265
 Burian, Štefan 182, 188

C

Ceccopieri (pluk) 25, 26, 31
 Cicero, Marcus Tullius 14
 Clam-Gallas, Eduard 50
 Cobar, Adam 128
 Conrad von Hötzendorf, Franz 153,
 169, 179 – 184, 186, 199, 207 – 209,
 211, 222, 224, 231, 242, 248, 257,
 264, 267
 Czernin, Ottokar 176

D

Dankl, Viktor 217, 232, 236, 238, 240,
 242, 243, 263
 Dohnány, Mikuláš 32
 Dragomirov, Vladimir Michailov 251
 Dreyse, Johann Nikolaus 45, 114

E

Eötvös, Karol 145
 Erben, Karel Jaromír 33

F

Fejérváry, Gejza 138, 141, 153
 Ferdinand V. 37
 Franseczky, Eduard 54
 František Ferdinand 140, 175, 176
 František I. 128
 František Jozef (pluk) 28
 František Jozef I., arciknieža, cisár 43,
 113, 141, 175, 183, 184, 188, 209
 Frič, Jozef Václav 21, 34, 37
 Fridrich II. 42
 Fridrich Karl 46
 Fridrich Wilhelm 42, 46

G

Gabányi, Mikuláš 143

Gablenz, Ludwig 47

Gasser 116

Giesl, Wladimir 191

Grey, Edward 192, 194 – 196

Gustáv Adolf II. 107

H

Haller, I. 144

Hannibal 205

Hazai, Samuel 147

Herbert 124

Hlavatý, J. 166, 167

Hodža, Michal Miloslav 33

Hodža, Milan 145, 151 – 153, 157, 173

Holló, Ľudovít 143, 144

Holstein, Friedrich 204

Hoyos, Alexander 183, 184, 186

Hurban, Jozef Miloslav 7, 17, 19, 23,
28, 30, 32, 33, 54

Hviezdoslav, Pavol Országh 273

I

Isolani, Giovanni Luigi 111

Ivanov, Nikolaj Judovič 227, 239

J

Jagov, Gottlieb 186, 189

Jakovlev 262

Janeček, Bernard 18, 34

Jászi, Oskar 177

Jelačić, Josip 18, 20, 24, 27, 32

Jeszenák, Ján 30, 31

Jozef, arcivojvoda, palatín 110

Jozef Ferdinand, arcivojvoda 248, 251,
256, 257, 261 – 263, 265 – 267

Juriga, Ferdinand 157

Jurkovič, V. 163

K

Kailer 186

Kállay, U. 144

Karol, arcivojvoda 88

Károlyi, Michal 177

Khuen-Héderváry, Karol 147

Klapka, Juraj 54

Kossuth, Ľudovít 32

Kövess, Hermann 217, 218, 220 – 222,
226, 231, 232, 248

Krobatin, Alexander 166, 168, 180, 186

Kummer, Heinrich 217, 218, 220 – 222,
224, 236, 239, 243, 248

L

Lamberg, Franz 25, 31, 32

Lengyel, Zoltán 144

Leopold 76

Lichnowsky, Karl 189, 195, 196

Lorenz 45

Lovászy, Martin 144

Lukács, Ladislav 167, 168

Ľudovít IV. 76

M

Maniu, Július 146, 147

Mannlicher, Ferdinand 116

Marczibányi, Anton 31

Mária Terézia 42, 110

Maximilian I. 107

Miczkiewicz, Adam 39

Mikuláš I. 42

Mikuláš II. 197, 215

Moltke, Helmuth, ml. 205 – 209, 224,
242

Moltke, Helmuth Karl, st. 45, 47, 48

Mondel 55

Móga, Ján 32

N

Napoleon I. Bonaparte 42, 112, 114,
168 – 169
Naumann, Friedrich 183

O

Obrenović, Michal 20, 21

P

Pap, Z. 143
Pašič, Nikola 191
Pálffy, Jozef 31
Peter Ferdinand, arcivojvoda 263, 265
– 267
Pichler, Viktor 143
Plehve, Wenzel 249, 250, 256, 262, 265,
268
Poincaré, Raymond 189, 195
Polónyi, Gejza 178
Potiorek, Oskar 211, 216
Prittwitz, Friedrich Wilhelm 224
Prónay, Dezider 143

R

Ramming 49
Rapant, Daniel 17, 18, 38
Rákoci, František II. 76
Rakovszky 177
Rákosi, Jenő 176

S

Salza 239, 243
Santayana, Georg 14
Sazonov, Sergej Dmitrijevič 193, 195,
197
Sheridan, Henry 115
Scharitzer, Georg 234, 236
Schlieffen, Alfred 186, 204 – 208
Somssich 145

Sréter, A. 143

Stodola, Emil 151
Stürgkh, Karl 185
Szapáry, Friedrich 182, 193
Szmrecsányi 178
Szógyén, Ladislav 184

Š

Štefanovič, Samuel Dobroslav 21, 34,
37
Štefánek, Karol 166
Štúr, Ludovít 21, 23, 33, 39

T

Tarnóczy, Kazimír 31
Thaly, František 144
Thun-Hohenstein, Karl 55
Thun-Hohenstein, Lev 165
Tisza, Koloman 138 – 140
Tisza, Štefan 62, 86, 117, 141, 142, 165,
168, 176, 177, 180, 181, 186 – 188,
190, 203, 210
Tóth, Ján 143
Tschirschky, Heinrich 180, 183, 188

V

Vajda, Štefan 73, 154, 157
Valdštejn, Albrecht 111
Viliam (Wilhelm) II. 180, 184 – 186,
190, 196, 197, 209
Viviani, René 189
Vojnič 28, 31

W

Wallmoden-Gimborn, Johann Ludwig
(pluk) 27, 28, 35
Wekerle, Alexander 141, 142, 147
Werndl, Joseph 116
Wilhelm I. 42, 48

Wilhelm, pruský princ (pluk) 26
Willering, Rudolf 234
Windischgrätz, Ludwig 176
Wittmann 254, 256
Woyrsch, Remus 220, 222, 224, 239, 248

Z

Zach, František 33, 34, 36, 38
Zmertych, Šimon 38

Ž

Žilinskij, Jakov Grigorievič 227